

Cilt/Volume: 7 Sayı/Issue: 1 Yıl/ Year: 2025

İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi

**The Journal of Economics and
Administrative Approaches**

e-ISSN: 2687-6159

E-ISSN: 2687-6159

ŞIRNAK ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ YAKLAŞIMLAR DERGİSİ

ŞIRNAK UNIVERSITY

FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

THE JOURNAL OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE APPROACHES

Yıl/Year: 2025	Cilt/Volume: 7	Sayı/Issue: 1
-----------------------	-----------------------	----------------------

Haziran/June

Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi

Şırnak University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
The Journal of Economics and Administrative Approaches

Yayınlayan / Publisher

Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Şırnak University, Faculty of Economics and Administrative Sciences

Sahibi / Owner

Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adına
On behalf of Şırnak University, Faculty of Economics and Administrative Sciences

Prof. Dr. Eyyüp Mustafa EYYUBOĞLU

Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Dekan

Şırnak University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Dean

<https://orcid.org/0000-0001-7419-8273>

mustafa@sirnak.edu.tr

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Şahin NAS

Şırnak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü

Şırnak University, Faculty of Economics and Administrative Sciences
Department of Management Information Systems

<https://orcid.org/0000-0003-3267-4432>

snas@sirnak.edu.tr

Adres / Address

Yeni Mahalle Cizre Caddesi, Mehmet Emin Acar Kampüsü
73000 ŞIRNAK/TÜRKİYE

Telefon / Telephone: 0 (486) 216 40 08 – 1201

E-mail: iibfdergisi@sirnak.edu.tr

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jeaa>

Baskı / Printing: E-printing

Dizinler / Indexes

[EBSCO - Central & Eastern European Academic Source \(CEEAS\),](#)

[EBSCO - Business Source Ultimate,](#)

[Ulrich's Periodicals Directory,](#)

[ERIH PLUS \(European Reference Index for the Humanities\)](#)

Yayın Türü / Publication Type

Uluslararası Hakemli Süreli Yayın / International Peer-reviewed Periodicals

Yayın Sıklığı / Publication Frequency

Yılda İki Sayı / Two Issues Annually

İktisadi ve idari yaklaşımlar dergisinde yayımlanan makalelerin dil ve bilimsel sorumluluğu yazar/yazarlara aittir. Dergide yayımlanan makaleler kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

Alan Editörleri / Field Editors

Doç. Dr. Süreyya ECE https://orcid.org/0000-0002-2110-8091 sece@sirnak.edu.tr	Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme, Şırnak/Türkiye, <i>Şırnak University, F.E.A.S., Business Administration, Şırnak/Türkiye</i>
Doç. Dr. Sema YAŞAR https://orcid.org/0000-0002-7056-9265 semayasar@sirnak.edu.tr	Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat, Şırnak/Türkiye <i>Şırnak University, F.E.A.S., Economics, Şırnak/Türkiye</i>
Doç. Dr. Orhan CENGİZ https://orcid.org/0000-0002-1883-4754 ocengiz@cu.edu.tr	Çukurova Üniversitesi, Pozantı Meslek Yüksekokulu, Adana/Türkiye <i>Çukurova University, Pozantı Vocational School, Adana, Türkiye</i>
Doç. Dr. Sercan YAVAN https://orcid.org/0000-0002-9873-5931 sercan.yavan@adu.edu.tr	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İ.İ.B.F., Maliye, Aydın/ Türkiye <i>Aydın Adnan Menderes University, Nazilli F.E.A.S., Public Finance, Aydın/Türkiye</i>
Doç. Dr. Seyit Ali MİÇOOĞULLARI https://orcid.org/0000-0001-9266-1559 s.ali.micogullari@gmail.com	Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Kilis/Türkiye <i>Kili 7 Aralık University, Vocational School of Social Sciences, Kilis/Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Dilek ÇELİK https://orcid.org/0000-0002-4181-8568 dilekcelik@sirnak.edu.tr	Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Şırnak/Türkiye <i>Şırnak University, F.E.A.S., Politic Science and Public Administration, Şırnak/Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Sevgi BALIK https://orcid.org/0000-0003-1276-4051 zsbalik@sirnak.edu.tr	Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F., Yönetim Bilişim Sistemleri, Şırnak/Türkiye <i>Şırnak University, F.E.A.S., Management Information Systems, Şırnak/Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Dicle Özcan ELÇİ https://orcid.org/0000-0003-0493-4428 dicleozcan@sirnak.edu.tr	Şırnak Üniversitesi, S.B.F., Sosyal Hizmetler, Şırnak/Türkiye <i>Şırnak University, F.H.S., Social Services, Şırnak/Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Reşat SAKUR https://orcid.org/0000-0002-7946-8938 r.sakur@sirnak.edu.tr	Şırnak Üniversitesi, S.B.F., Sağlık Yönetimi, Şırnak/Türkiye <i>Şırnak University, F.H.S., Health Management, Şırnak/Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin AKSU https://orcid.org/0000-0002-0272-4200 haksu@sirnak.edu.tr	Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Şırnak/Türkiye <i>Şırnak University, F.E.A.S., Politic Science and Public Administration, Şırnak/Türkiye</i>
Dr. Öğr. Haluk KURTULUŞ https://orcid.org/0000-0002-0913-8693 hkurtulus@sirnak.edu.tr	Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Şırnak/Türkiye <i>Şırnak University, F.E.A.S., Politic Science and Public Administration, Şırnak/Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Lütfü SİZER https://orcid.org/0000-0002-9605-4286 lutfusizer@gmail.com	Dicle Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat, Diyarbakır/Türkiye <i>Dicle University, F.E.A.S., Economics, Diyarbakır/Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Nazım UYGUR https://orcid.org/0000-0002-4132-3004 mnyugur@sirnak.edu.tr	Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Şırnak/Türkiye <i>Şırnak University, F.E.A.S., Politic Science and Public Administration, Şırnak/Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Recep ELMAS https://orcid.org/0000-0001-5490-3238 relmas@sirnak.edu.tr	Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Şırnak/Türkiye <i>Şırnak University, F.E.A.S., Politic Science and Public Administration, Şırnak/Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Can VERBERİ https://orcid.org/0000-0003-4876-8564 canverberi@sirnak.edu.tr	Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat, Şırnak/Türkiye <i>Şırnak University, F.E.A.S., Economics, Şırnak/Türkiye</i>
Dr. Öğr. Gör. Mehmet Nedim UYGUR https://orcid.org/0000-0003-1148-754X mnedimuygur@sirnak.edu.tr	Şırnak Üniversitesi, Silopi M.Y.O., Bankacılık ve Sigortacılık, Şırnak/Türkiye <i>Şırnak University, Silopi V.S., Banking and Insurance, Şırnak/Türkiye</i>
Dr. Eylül Ece DEMİR https://orcid.org/0000-0001-9635-6033 eyluldemir@mersin.edu.tr	Mersin Üniversitesi, İ.İ.B.F. İktisat, Mersin/Türkiye <i>Mersin University, F.E.A.S., Economics, Mersin/Türkiye</i>

Sekreteryaya / Secretariat

Arş. Gör. Ceyhan ERENER https://orcid.org/0000-0002-0474-1864 ceyhanerener@sirnak.edu.tr	Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Şırnak/Türkiye <i>Şırnak University, F.E.A.S., Politic Science and Public Administration, Şırnak/Türkiye</i>
--	---

Yazım Editörü / Text Editor

Arş. Gör. Ceyhan ERENER https://orcid.org/0000-0002-0474-1864 ceyhanerener@sirnak.edu.tr	Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Şırnak/Türkiye <i>Şırnak University, F.E.A.S., Politic Science and Public Administration, Şırnak/Türkiye</i>
--	---

Dil Editörü / Language Editor

Arş. Gör. Özgür BOZAN https://orcid.org/0000-0002-7145-5059 obozaan@sirnak.edu.tr	Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Şırnak/Türkiye <i>Şırnak University, F.E.A.S., Politic Science and Public Administration, Şırnak/Türkiye</i>
Arş. Gör. Yusuf KÜÇÜK https://orcid.org/0000-0002-7349-1352 yusufkucuk@sirnak.edu.tr	Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat, Şırnak/Türkiye <i>Şırnak University, F.E.A.S., Economics, Şırnak/Türkiye</i>

Mizanpaj / Typesetter

Arş. Gör. Erol KÖYCÜ https://orcid.org/0000-0001-8166-2185 erol.koycu@sirnak.edu.tr	Şırnak Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme, Şırnak/Türkiye <i>Şırnak University, F.E.A.S., Business Administration, Şırnak/Türkiye</i>
---	---

Bilim ve Danışma Kurulu / Science and Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ https://orcid.org/0000-0002-1861-3118 ihugozu@manas.edu.kg	Şırnak Üniversitesi, İktisat, Şırnak/Türkiye <i>Şırnak University, Economics, Şırnak/Türkiye</i>
Prof. Dr. Mete Cüneyt OKYAR https://orcid.org/0000-0002-8501-0798 meteokyar@yahoo.com.tr	Şırnak Üniversitesi, İktisat, Şırnak/Türkiye <i>Şırnak University, Economics, Şırnak/Türkiye</i>
Prof. Dr. Erkan AKTAŞ https://orcid.org/0000-0002-7068-2807 erkanaktas@mersin.edu.tr	Mersin Üniversitesi, İktisat, Mersin/Türkiye <i>Mersin University, Economics, Mersin/Türkiye</i>
Prof. Dr. Hikmet KAVRUK https://orcid.org/0000-0001-7860-585X hikmet.kavruk@hbu.edu.tr	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Ankara/Türkiye <i>Ankara Hacı Bayram Veli University, Politic Science and Public Administration, Ankara/Türkiye</i>
Prof. Dr. Doğan Nadi LEBLEBİCİ https://orcid.org/0000-0002-7666-3623 nadi@hacettepe.edu.tr	Hacettepe Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Ankara/Türkiye <i>Hacettepe University, Politic Science and Public Administration, Ankara/Türkiye</i>
Prof. Dr. Mustafa Fedai ÇAVUŞ https://orcid.org/0000-0002-2515-5805 mfcavus@osmaniye.edu.tr	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Yönetim Bilişim Sistemleri, Osmaniye/Türkiye <i>Osmaniye Korkut Ata University, Information Management Systems, Osmaniye/Türkiye</i>
Prof. Dr. Sabiha KILIÇ https://orcid.org/0000-0002-0906-4567 sabihakilic@hitit.edu.tr	Hitit Üniversitesi, İşletme, Çorum/ Türkiye <i>Hitit University, Business Administration, Çorum/ Türkiye</i>
Doç. Dr. Melike ATAY POLAT https://orcid.org/0000-0001-9507-5942 matay@artuklu.edu.tr	Mardin Artuklu Üniversitesi, İktisat, Mardin/Türkiye <i>Mardin Artuklu University, Economics, Mardin/Türkiye</i>
Doç. Dr. İbrahim HÜSEYİNİ https://orcid.org/0000-0002-5969-0769 ibrahimhuseyni@simak.edu.tr	Şırnak Üniversitesi, İktisat, Şırnak/Türkiye <i>Şırnak University, Economics, Şırnak/Türkiye</i>
Doç. Dr. Mehmet SONGUR https://orcid.org/0000-0003-4763-9314 mehmet.songur@dicle.edu.tr	Dicle Üniversitesi, İktisat, Diyarbakır/Türkiye <i>Dicle University, Economics, Diyarbakır/Türkiye</i>
Doç. Dr. Gökben BAYRAMOĞLU https://orcid.org/0000-0002-6880-6903 gokbenbayramoglu@hitit.edu.tr	Hitit Üniversitesi, İşletme, Çorum/ Türkiye <i>Hitit University, Business Administration, Çorum/ Türkiye</i>
Doç. Dr. Bilal SOLAK https://orcid.org/0000-0002-7804-2038 bsolak@firat.edu.tr	Fırat Üniversitesi, İşletme, Elazığ/Türkiye <i>Firat University, Business Administration, Elazığ/Türkiye</i>
Doç. Dr. Osman YILMAZ https://orcid.org/0000-0001-7512-5076 osman.yilmaz@batman.edu.tr	Batman Üniversitesi, İşletme, Batman/Türkiye <i>BatmanUniversity, Business Administration, Batman/Türkiye</i>

İçindekiler / Contents

Araştırma Makalesi / Research Article

- 1-) 2025 Cumhurbaşkanlığı Hükümet Programı Işığında Engelli Bireylerin Durumu: SWOT Analiziyle Stratejik Bir Dönüşüm Değerlendirmesi1-20

Hilmi Sözen

- 2-) Şırnak'ta Toplumsal Yapı: Tarihsel Gelişim ve Güncel Dinamikler21-32

İrfan Yıldırım

- 3-) Baran ve Sweezy’de Emperyalizm ve İktisadi Kavramlar33-47

Ali Rıza Kazak

- 4-) Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Sanayi Üretim Endeksi ve Ticari Açıklığın CO2 Emisyonu Üzerindeki Etkisi48-61

Veli Burak Güler, Ali Petek

- 5-) Katılım Bankalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine ARDL Sınır Testi62-75

Yunus Yılmaz, Yıldız Yıldız

- 6-) Erol Güngör’ün Milliyetçilik Anlayışı Üzerine Bir İnceleme76-86

Serdar Kenan Gül, Turan Küçük

- 7-) İşletmelerde Dijital Dönüşümün İş Modelleri Üzerinde Etkisinin Değerlendirilmesi87-97

Zeynep Akkuş

- 8-) Siyasal Şiddetin Teolojik Yüzü: Sünni Düşünce Cihat ve Radikal Sapmalar98-110

Umut Turgut Yıldırım, Fatih Tekin, Younoussa Kouke Boubé

2025 Cumhurbaşkanlığı Hükümet Programı Işığında Engelli Bireylerin Durumu: SWOT Analiziyle Stratejik Bir Dönüşüm Değerlendirmesi

2025 Situation of People with Disabilities in the Light of the Presidential Government Programme: A Strategic Transformation Assessment with SWOT Analysis

Hilmi Sözen, hilmiszn42@hotmail.com, [ORCID](#), [ROR](#)

Dr., Selçuk Üniversitesi Erol Güngör Kütüphanesi, Konya, Türkiye

Makale Bilgisi / Article Information

Atıf (Citation): Sözen, H. (2025). 2025 Cumhurbaşkanlığı Hükümet Programı Işığında Engelli Bireylerin Durumu: SWOT Analiziyle Stratejik Bir Dönüşüm Değerlendirmesi. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 7(1), 1-20. <https://doi.org/10.47138/jeaa.1628115>

Geliş Tarihi (Submission Date)	27.01.2025
Kabul Tarihi (Acceptance Date)	05.03.2025
Yayın Tarihi (Publication Date)	30.06.2025
Makale Türü (Article Type)	Araştırma Makalesi (Research Article)
Değerlendirme (Peer-Review)	Çift Taraflı Körleme / En az İki Dış Hakem (Double Anonymized / At Least Two External)
Etik Beyan (Ethical Statement)	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited).
Benzerlik Taraması (Plagiarism Checks)	Evet (Yes) – Ithenticate/Turnitin.
Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest)	Bu çalışmada çıkar çatışması yoktur. (There is no conflict of interest in this study).
Yazar Katkı Oranı (Author Contribution Rate)	Yazarın çalışmaya katkısı %100'dür. (The author's contribution to the study is 100%).
Etik Beyan Adresi (Complaints)	iibfdergisi@sirnak.edu.tr
Finansman (Grant Support)	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. (The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research).
Telif Hakkı ve Lisans (Copyright & License)	Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları dergimizde olup, CC-BY-NC-ND lisansı ile açık erişim olarak yayımlanmaktadır. (The copyrights of the works published in our journal belong to our journal, and they are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.)

2025 Cumhurbaşkanlığı Hükümet Programı Işığında Engelli Bireylerin Durumu: SWOT Analiziyle Stratejik Bir Dönüşüm Değerlendirmesi

ÖZET

Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı tarafından hazırlanarak kamu yönetimi ve stratejik hedefleri belirleyen temel bir planlama belgesidir. Ülkenin mevcut durumu, küresel dinamikler ve toplumsal beklentiler doğrultusunda şekillenen program, eğitim, sağlık, ulaşım, enerji, teknoloji ve güvenlik gibi kritik alanlarda uzun vadeli stratejiler ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, toplumsal yaşama tam katılımlarını sağlamak amacıyla engelli bireylere yönelik erişilebilirlik, istihdam, eğitim ve sağlık alanlarında çeşitli politika ve düzenlemeler öngörülmektedir. Böylece program, kapsayıcı bir toplumsal yapının inşasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye Cumhuriyeti 2025 yılı Cumhurbaşkanlığı Hükümet Programı çerçevesinde, engelli bireylerin sosyal, ekonomik ve politik açıdan mevcut durumlarını kapsamlı bir şekilde tespit etmek ve bu durumu SWOT analizi perspektifinden derinlemesine değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda, çalışmada, 2025 Yılı Hükümet Programı (HP) kapsamındaki ilgili maddeler doküman analizi yöntemiyle incelenmiş ve bu veriler SWOT analizi aracılığıyla stratejik öneriler geliştirmek için yapılandırılmıştır. Araştırmanın bulguları, engellilere yönelik politikaların daha kapsayıcı ve sürdürülebilir bir şekilde şekillendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Çalışmanın sunduğu katkı, engelli bireylerin yaşam standartlarını iyileştirmeye yönelik politika önerilerinin geliştirilmesinde, hem kamu yönetimi literatürüne hem de ilgili uygulayıcı kurumlara önemli bir rehberlik işlevi görecektir.

Anahtar Kelimeler:

Engelli Birey, Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, SWOT Analizi, Kapsayıcı Politikalar, Toplumsal Eşitlik.

2025 Situation of People with Disabilities in the Light of the Presidential Government Programme: A Strategic Transformation Assessment with SWOT Analysis

ABSTRACT

The Presidential Annual Programme is a fundamental planning document prepared by the Presidency of the Republic of Türkiye that sets public administration and strategic goals. The programme, shaped by the country's current situation, global dynamics, and social expectations, sets out long-term strategies in critical areas such as education, health, transportation, energy, technology, and security. In this framework, various policies and regulations are envisaged in the fields of accessibility, employment, education and health for persons with disabilities in order to ensure their full participation in social life. Thus, the programme aims to contribute to the construction of an inclusive social structure. The main purpose of this study is to comprehensively identify the current social, economic, and political situation of persons with disabilities within the framework of the Presidential Government Programme of the Republic of Turkey and to evaluate this situation in depth from the perspective of SWOT analysis. In line with this purpose, the relevant articles of the Presidential Government Programme for 2025 were examined through document analysis method and these data were structured to develop strategic recommendations through SWOT analysis. The findings of the study show that policies for persons with disabilities should be shaped in a more inclusive and sustainable manner. The contribution of the study will serve as an important guidance for both the public administration literature and the relevant implementing organisations in developing policy recommendations to improve the living standards of persons with disabilities.

Keywords:

Individual With Disabilities, Presidential Annual Programme, SWOT Analysis, Inclusive Policies, Social Equality.

Giriş

Engellilik, uzun bir süre boyunca bireysel bir eksiklik olarak kabul edilmiştir ve genellikle tıbbi bir bozukluk, tedavi edilmesi gereken bir durum olarak değerlendirilmiştir. Ancak son yıllarda, engelliliğin doğasına dair anlayış, köklü bir değişim geçirmiştir. Modern perspektif, engelliliği yalnızca bireysel bir eksiklikten ziyade, daha çok toplumsal yapılar ve çevresel etkenler tarafından şekillendirilen bir kısıtlılık hali olarak tanımaktadır. Sosyal model olarak tanımlanan bu yaklaşım, engelliliği hak temelli bir perspektiften ele almaktadır. Bu bağlamda, engelli bireylerin karşılaştığı zorlukların esas kaynağının, temel insani hakların kullanımının engellenmesi olduğu kabul edilmektedir (Erten, 2019, s.890). Engelli bireylerin, toplumun diğer üyeleriyle eşit düzeyde her türlü temel insani haklardan yararlanabilmeleri ve karşılaştıkları sorunların çözümü noktasında, temel araçların başında yürütülen kamu politikaları yer almaktadır (Aktel ve Erten, 2017, s.169). Bu politikalar, "hükümetlerin önceden belirlenmiş koşullara ve öngörülen ihtiyaçlara yönelik olarak uzun vadeli bir perspektifle hazırladığı, kararlar, uygulamalar ve stratejik yaklaşımlar bütünü" şeklinde tanımlanmaktadır (Erol, 2020, s.107). Hükümet programları ise, kamu politikalarının oluşturulmasında ve uygulanmasında yönlendirici bir rol üstlenen, stratejik öneme sahip belgelerdir (Aktel ve Erten, 2017, s.169). Bu programlar, siyasî, iktisadî, sosyal ve kültürel alanlarda uygulanacak politikaların kapsamını belirlemektedir (Gürsoy, 2023, s.443).

Türkiye’de 16 Nisan 2017 referandumu ile yürürlüğe giren Anayasa değişikliği sonrasında, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi resmen başlamış (Demirbağ, 2019, s.15; Turan, 2018, s.42; Özdemir, 2021, s.285) ve bu sistemle birlikte, parlamenter sistemdeki Hükümet Programları yerine, Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programları devreye girmiştir. Yıllık Programlar, bir yıl içinde tamamlanması öngörülen faaliyetleri ve projeleri belirleyen, daha sınırlı ve somut bir politika belgesidir. Bu programlar, orta ve uzun vadeli politika belgelerinde belirlenen hedeflere ulaşmayı amaçlamakta olup, engelli bireylerin yaşam kalitesini artırmaya yönelik özel politika öncelikleri de içermektedir (Çoban ve Doğu, 2021, s.88). Yıllık programlarda, engellilik olgusuna ilişkin olarak sağlık, eğitim, istihdam ve sosyal güvenlik gibi temel alanlarda somut hedefler ortaya konulmuştur. Bu hedefler, engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımlarının artırılmasını ve eşitlik temelli haklarının güvence altına alınmasını öncelikli politika unsurları arasında konumlandırmıştır. Dolayısıyla, bu programlarda engellilikle ilgili belirlenen hedeflerin ve öngörülen planların ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, yalnızca mevcut politika yaklaşımının değerlendirilmesi açısından değil, aynı zamanda gelecekteki uygulamaların geliştirilmesine ışık tutması bakımından da büyük önem arz etmektedir.

Bu çalışma, 2025 Yılı HP çerçevesinde, engelli bireylerin sosyal, ekonomik ve politik açıdan mevcut durumunu tespit etmeyi hedeflemektedir. Çalışma, bu durumu derinlemesine analiz etmek amacıyla SWOT analizi perspektifinden değerlendirecektir. Bu yöntem, engellilikle ilgili mevcut politika uygulamalarının güçlü ve zayıf yönlerinin yanı sıra, engelli bireyler için mevcut fırsatlar ve potansiyel tehditlerin belirlenmesine olanak tanıyacaktır. SWOT analizi perspektifinden yapılacak stratejik bir değerlendirme, engelli bireylerin toplumdaki yerini pekiştirecek ve politika üreticilerine gelecekteki adımlar için somut öneriler sunacaktır.

1. Engellilik Kavramının Teorik Temelleri

Engellilik olgusu, insan doğasının inkâr edilemez bir gerçeği olarak, dinamik, çok boyutlu, sürekli evrilen ve akademik tartışmalara zemin hazırlayan karmaşık bir yapıya sahiptir (World Health Organization [WHO], 2011, s.3). Bu yönleriyle, bireysel ve toplumsal düzeyde derinlemesine araştırılması gereken kritik bir inceleme alanını oluşturmaktadır. Bu bağlamda, engellilik kavramının tanımlanması ve sınıflandırılması süreçlerinde, farklı disiplinler, teorik yaklaşımlar ve politikalar kendi perspektiflerinden bu kavrama şekil vermiştir. Ancak, söz konusu tanımlama ve sınıflandırmalar, ortaya çıktıkları tarihsel dönemin toplumsal ve düşünsel yapısından derin bir şekilde etkilenmiş ve aynı zamanda bu yapıların dönüşümünde önemli bir rol oynamıştır (Erten ve Aktel, 2017, s.80). Bu durum, engellilik olgusunun hem tarihsel hem de bağlamsal bir fenomen olarak ele alınmasının gerekliliğini açıkça ortaya koymaktadır.

Tarihsel bir perspektifle değerlendirildiğinde, engellilik alanındaki tıbbi model, uzun yıllar boyunca toplumsal yapıyı şekillendiren baskın bir paradigma olarak varlık göstermiştir. Bu model, engelliliği bireylerin sağlık sorunları, hastalıklar ya da bozukluklar sonucunda ortaya çıkan ve bedensel yapılarında ya da işlevsel kapasitelerinde meydana gelen belirgin kayıplar, eksiklikler veya bozulmalar üzerinden tanımlamaktadır (Örsel, 2013, s.4). Benzer bir bağlamda, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından yapılan bir tanıma göre, engellilik, bireyin doğuştan sahip olduğu ya da sonradan edindiği fiziksel, zihinsel, duysal veya ruhsal kayıplar sonucunda yeteneklerinde ve işlevsel kapasitesinde meydana gelen sınırlamalar veya yetersizlikler olarak tanımlanmaktadır (WHO, 1993). Paul Longmore’a göre, tıbbi model, engelliliği "kronik tıbbi bir hastalığın bireyin toplumsal beklentilere uygun sosyal rolleri yerine getirmesini engellemesi durumu" olarak tanımlamaktadır (Andrews, 2017, s.78). Yine, bu model, Winter’in (2004) ifadesiyle, baskıcı ve eziyet eden bir yapı olarak değerlendirilmektedir. Benzer bir şekilde, Rothman, tıbbi modelin temel varsayımlarından birinin, insan işlevselliğini tanımlayan belirli normların veya standartların varlığına dayandığını ifade etmiştir. Ona göre, bu normlardan sapma gösteren bireyler, yardımcı cihazlar, cerrahi müdahaleler, tedaviler ya da diğer yöntemler aracılığıyla bu standartlara uyum sağlayamadıkları takdirde "engelli" olarak sınıflandırılmaktadır (2010, s.197). Rothman’ın bu vurgusu, tıbbi modelin, bireylerin farklılıklarını bir sapma olarak değerlendirerek, bu farklılıkların tıbbi müdahalelerle giderilmesi gerektiği

anlayışını pekiştirdiğini göstermektedir. Bu tanımsal yaklaşımlar, engelliliği biyomedikal bir çerçeve içinde değerlendirerek, bireylerin toplumsal hayata katılımını kısıtlayan çevresel ve sosyal bariyerlerin önemini ihmal etmiştir. Dolayısıyla, bu paradigma, engellilik olgusunun çok boyutlu yapısının anlaşılmasına yönelik daha kapsayıcı bir bakış açısının geliştirilmesi gerekliliğini açıkça gözler önüne sermektedir.

Bu tanımlamalardan da açıkça görüleceği üzere, tıbbi model, engelliliği, bireylerin doğuştan sahip olduğu ya da sonradan yaşadıkları "talihsiz" bir durum olarak ele almakta ve bunu bireyin kendi yapısından kaynaklanan bir "eksiklik" veya "hastalık" hali şeklinde tanımlamaktadır (Bezmez vd., 2011, s.19). Genel anlamda, bu model, çağdaş akademik düşünürler tarafından önerilen entelektüel bir perspektifi yansıtmak yerine, Batı toplumlarında engelliliği şekillendiren geleneksel normları tanımlamaya yönelik bir araç olarak işlev görmektedir. Bu çerçevede, "engelli" ve "engelli olmayan" gibi normatif kategorilere dayanmakta ve engelliliği, bireyin yaşadığı "kişisel, tıbbi bir sorun" olarak değerlendirmekte ve çözüm yollarını tıbbi müdahalelerle sınırlı bir perspektiften değerlendirmektedir (Areheart, 2008, s.185-186). Başka bir deyişle, bu model, engellilik olgusunu bireyin bedensel farklılıklarına odaklanarak değerlendirmekte ve bu farklılıkları tıbbi bir sorun olarak tanımlayıp kategorize etmektedir (Nazlı, 2012, s.21); dolayısıyla, bu model engelliliği tedavi edilmesi gereken bir hastalık olarak ele almakta ve bireyin tedavi sürecinin ardından yaşamına kesintisiz bir şekilde devam edebileceğini varsaymaktadır (Şemşit vd., 2016, s.208). Bu modelde, engellilik ve dolayısıyla sorun, bireyin içinde yer alan bir durum olarak görülmektedir. Örneğin, "sağır-dilsiz," "spastik" veya "zihinsel engelli" gibi kavramlar, tıbbi model çerçevesinde, engelliliğin bireyin fiziksel ya da zihinsel yapısındaki eksikliklere dayandığını vurgulamak amacıyla kullanılmaktadır. Bu anlayış, hâlâ günümüzde etkisini sürdürmekte ve bireylerin engelleri üzerinden tanımlanmasına yol açmaktadır. Modern bir örnek olarak, bir doktorun hastanede bir hemşireye, "330 numaralı odadaki omurilik yaralanmasını gördün mü?" şeklindeki bir sorusu verilebilmektedir (Andrews, 2017, s.78). Bu tür ifadeler, engelliliği sadece bir tıbbi durum olarak ele alırken, bireyin insan kimliğini, potansiyelini ve toplumsal bağlamdaki deneyimlerini genellikle göz ardı etmektedir.

Daha yalın bir anlatımla, bu model, engelli bireyleri pasif ve sürekli yardıma muhtaç varlıklar olarak konumlandırarak, toplumda engelliler ile diğer bireyler arasında hiyerarşik bir ilişki kurmaktadır. Bu bağlamda, "üst" kavramı, engelli bireyler üzerinde otorite ve güç sahibi olan çeşitli aktörleri ifade etmektedir (Erten, 2019, s.892). Bu güç odakları (aktörler) arasında uzman doktorlar, terapistler, hemşireler gibi sağlık profesyonelleri yer almakta; bu aktörler, engelli bireylerin yaşamlarını şekillendiren belirleyici faktörler olarak ortaya çıkmaktadır (Amponsah-Bediako, 2013, s. 122). Bu aktörler, engelliliği "sonlandırma" potansiyeline sahip ve bu sürece müdahil olma yükümlülüğü taşıyan bir otorite grubu olarak konumlandırılmaktadır (Bezmez vd., 2011, s.18). Böylece, engellilik, sadece bireyin yaşadığı bir zorluk olarak değil, aynı zamanda sağlık hizmetlerinin müdahale edebileceği ve düzeltebileceği bir durumu ifade etmektedir; ancak bu perspektif, engelliliği bireysel düzeyde ele alarak olguyu daha geniş sosyal, kültürel ve çevresel bağlamlarından soyutlamaktadır. Bu yaklaşım, toplumsal gerçekliklerle örtüşmediği için, engelli bireylerin genellikle farklı olarak algılanmasına ve bu algının, onların topluma entegrasyon süreçlerini güçleştirerek sosyal izolasyona yol açmasına neden olmaktadır. Engelliliğe bu tür bir perspektifle yaklaşmak, bireysel sorunlara çözüm üretme amacıyla olsa da, beraberinde ayrımcı ve damgalayıcı tutumları getirmekte ve bu da yeni sosyal sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır (Şemşit vd., 2016, s.208). Bu modele yöneltilen en önemli eleştirilerden biri, engelli bireylerin topluma katılım konusunda son derece yetkin olduklarını ve hasta rolünün dayattığı tecrit ile kurumsallaştırma pratiklerinin kabul edilemez olduğunu vurgulamaktadır. Aktivistler, engelli bir bireyin tıbbi müdahaleye ihtiyaç duyabileceğini kabul etmekle birlikte, engellilikle ilgili politika ve uygulamalarda tıbbi sistemi merkez almanın naif ve indirgemeci bir yaklaşım olduğunu savunmaktadır (Andrews, 2017, s.78). Bu eleştiriler, engelliliğin yalnızca tıbbi bir sorun olarak ele alınmasının, toplumsal, kültürel ve çevresel faktörleri göz ardı ettiğini ve engelli bireylerin toplumsal entegrasyonunu teşvik etme noktasında yetersiz kaldığını ortaya koymaktadır.

Bu geleneksel tıbbi yaklaşıma karşılık olarak, günümüzde engellilik, büyük ölçüde toplumsal etkenlerden kaynaklanan bir kısıtlılık durumu olarak kabul edilmektedir. Bu anlayış, sosyal model olarak adlandırılmakta olup, engelliliği yalnızca bireysel bir eksiklik ya da tıbbi bir bozukluk olarak görmeyip, engellerin toplum tarafından yaratılan yapısal ve çevresel engellerle şekillendiğini vurgulamaktadır (Erten, 2019, s.890). Bu modelin teorik temelleri, 1976 yılında "UPIAS (The Union of Physically Impaired Against Segregation)" adlı aktivist grup tarafından ortaya konulmuştur. Söz konusu grup, engelliliğe ilişkin geleneksel yaklaşımlara eleştirel bir perspektifle yaklaşarak, engellilik kavramının toplumsal boyutlarını vurgulayan bir paradigma değişimi gerçekleştirmiştir (Nazlı, 2012, s.22). UPIAS (Union of the Physically Impaired Against Segregation), engelliliği, modern toplumsal örgütlenme yapısının fiziksel yeti yitimine sahip bireyleri ya yetersiz düzeyde dikkate alması ya da tamamen göz ardı etmesi sonucunda, bu bireylerin çeşitli faaliyetlerde dezavantaj ve kısıtlılıklar yaşaması ve nihayetinde ana akım toplumsal faaliyetlere katılımdan dışlanması olarak tanımlamaktadır (UPIAS'dan 1976 akt. Kahraman Güloğlu ve Kala, 2020, s.62). UPIAS tarafından şekillendirilen sosyal modelin temel dayanağı, engellilik durumunun bireyin fiziksel veya bilişsel özelliklerinden ziyade, toplumun inşa ettiği bariyerlerden kaynaklandığı fikridir (Açıkgöz ve Özil, 2023, s.73). Bundan hareketle, engellilik olgusunu tanımsal bir çerçevede ele almak gerekirse, bu kavram, toplumsal organizasyonların bireyleri engellilik durumları nedeniyle ya yeterince dikkate almamaları ya da tamamen göz ardı etmeleri sonucunda ortaya çıkan ve bu bireyleri toplumsal ilişkilerden ve faaliyetlerden dışlayan bir dezavantaj veya kısıtlılık hali olarak tanımlanmaktadır (Barnes ve Mercer, 2003). Benzer şekilde, Burcu, engelliliği, engelli bireylerin toplumsal yapılar tarafından göz ardı edilmesi veya yalnızca sınırlı düzeyde dikkate

alınması neticesinde, toplumun genelinde gerçekleştirilen sosyal etkinliklerden dışlanmalarına neden olan, toplumsal yapının meydana getirdiği bir hareket kısıtlılığı ya da dezavantaj durumu olarak tanımlanmaktadır (Burcu, 2015, s.319). Kısaca, Oliver'in ifadesine göre, sosyal modele dayalı olarak engellilik, engelli bireyleri toplumsal bağlamda sınırlayan tüm faktörlerle tanımlanmaktadır (1996, s.33). Yine, Finkelstein, engelliliği, "yeti yitimi olan bireyler ile toplumun geri kalanı arasındaki baskıcı ilişkinin bir sonucu" olarak tanımlanmaktadır (Burchardt, 2004, s.736). Aynı çerçevede, Türkiye'de yürürlükte olan 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun, engellilik kavramını hukuki bir zeminde tanımlanmaktadır. Kanunun 3. maddesinin (c) bendi, engelli bireyi, "Fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duyuşsal yetilerinde çeşitli düzeylerde meydana gelen kayıplar nedeniyle topluma, diğer bireylerle eşit koşullarda tam ve etkin katılımını sınırlayan tutum ve çevresel faktörlerden etkilenen kişi" şeklinde tanımlanmaktadır. Bu tanım, bireyin engellilik durumunu yalnızca fiziksel veya zihinsel özelliklerle sınırlamayıp, toplumsal ve çevresel faktörlerin belirleyici rolüne vurgu yapmaktadır.

Bu tanımlamalardan açıkça anlaşılacağı üzere, sosyal modelde engellilik, engeli olmayan bireylerin ayrımcı ve damgalayıcı tutumlarından kaynaklanan; kısıtlayıcı yasalar, politikalar ve kurumsallaşmış normlar aracılığıyla toplumsal düzeyde şekillenen bir olgu olarak ele alınmaktadır (Çitil ve Üçüncü, 2018, s.239). Engelliliğin sosyal modeli, engelli bireylerin toplumsal yaşantılarının her alanında var olan engellerin tespit edilmesi ve bu engellerin tamamen ortadan kaldırılmasına yönelik etkili bir yaklaşım olarak kullanılabilir. Bu bağlamda, sosyal model, devletleri "herkes için toplum" yaratma amacı doğrultusunda teşvik ederek, engelli bireylerin toplumsal entegrasyonunu sağlamayı hedeflemektedir. Özgürlük, onur, güven, değerlendirme ve özdeğerlendirme, sosyal modelin temel özellikleri arasında yer almaktadır. Sosyal model bağlamında, engellilik, toplumun bir "hatası" olarak değil, toplumun çeşitliliğinin doğal ve değerli bir unsuru olarak kabul edilmektedir (Viktorovich, 2021, s.292-293). Seyyar, sosyal model anlayışına ilişkin değerlendirmesinde, engellilik olgusunu bir hastalık değil, toplumsal bir gerçeklik ve insanlık durumu olarak nitelendirmektedir. Sosyal modele göre, toplumsal yaşama tam katılımda zorluk yaşayan birey, çevresel ve sosyal engeller nedeniyle "engelli" durumuna gelmektedir. Bu bağlamda, sosyal politika kapsamında öncelikli hedef, engelli bireylerin yaşamlarını kolaylaştırıcı ve çevresel engelleri ortadan kaldıracı uygulamaların hayata geçirilmesidir (2008, s.81).

1980'lerden itibaren küreselleşme ve sosyal-ekonomik politika dönüşümleri, toplumsal cinsiyet, ırk, etnik köken ve engellilik gibi bireysel farklılıkların algılanışında derin bir değişim yaratmıştır. Ancak, bu süreç aynı zamanda bireylerin sosyal haklarında kısıtlamalara yol açarak, engelliliği bir insan hakları meselesi olarak tanımlayan yeni bir modelin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Okur ve Erdugan, 2010, s.247). Bu model, insan hakları olarak bilinmektedir. İnsan hakları, uzun bir süredir dezavantajlı ve marjinal grupların haklarını korumak amacıyla kullanılan bir terim olmuştur ve engelli bireyler için hak savunuculuğunun ancak yakın zamanda ilerleme kaydettiği bir tarihe sahiptir (Zheng, 2023, s.174). İnsan hakları modeline göre engellilik, bireyin fiziksel yeti kaybının sosyal, tutumsal ve fiziksel engellerle etkileşimi sonucunda, toplumsal yaşama eşit koşullarda katılımının engellenmesiyle ortaya çıkan bir durum olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, engellilik ayrımcılık ve toplumsal dışlanmanın bir sonucudur ve bir insan hakları meselesi olarak ele alınmalıdır (Miller ve Albert, 2005, s.9). Yalın bir ifadeyle, engellilik bir insan hakları sorunsalıdır. Bu bağlamda, temel mesele engelli bireyin kendisi değil, fırsat eşitsizliğini doğuran toplumun kendisidir. Engelli bireylerin, engelli olmayanlarla eşit haklar ve yükümlülükler sahip olduğu bir ortamın oluşturulması, toplumun sorumluluğundadır. Bu eşitlik ancak, insan hakları ihlallerine meydan vermeyen, kapsayıcı ve adil bir sosyal yapı inşa edilerek sağlanabilir. Dolayısıyla, engelliliğin toplumsal bir sorun olarak ele alınması, sadece bireysel bir durumun ötesinde, daha geniş bir toplumsal sorumluluğun gerekliliğini ortaya koymaktadır (Özgökçeler ve Alper, 2010, s.35).

İnsan hakları modeli, bireyi kendisini etkileyen tüm kararlarda merkeze yerleştirmektedir ve en önemlisi, temel sorunun kaynağını bireyin öznel durumu yerine toplumsal yapılar ve engeller bağlamında konumlandırmaktadır. Bu model, yeni bir yaklaşım olmasına rağmen, 2006 yılında Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'nin (CRPD) kabul edilmesinden bu yana insan hakları modelinin benimsenmesi ve kullanım alanı hızla genişlemiştir (Lawson ve Beckett, 2020, s.2). Engelliliğin bir insan hakları meselesi olarak kabul edilmesinde en önemli adım, Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi'nin yürürlüğe girmesi olmuştur. Sözleşme, "engellilik" kavramına ilişkin farklı bir perspektif sunmaktadır. Öncelikle, engelli bireylerin haklarını koruma amacı güden önceki belgelerden farklı olarak, "engellilik" terimini doğrudan kullanmamakta veya bu terimi tanımlamaktan kaçınmaktadır. Ayrıca, sözleşme engelliliği kapsamlı bir şekilde tanımlayan bir açıklama içermemektedir (Viktorovich, 2021, s.296). Sözleşmenin 1. maddesi, engelli bireyi, "Uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel veya algısal bozuklukları nedeniyle, diğer bireylerle eşit/aynı şartlar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımını engelleyen kişi" olarak tanımlayarak, engellilik kavramına kapsamlı bir bakış açısı sunmakta ve toplumsal eşitlik ilkesinin altını çizmektedir (United Nations [UN], 2006). Bu tanım, engelliliği yalnızca bir bireysel durum olarak değil, aynı zamanda toplumsal eşitsizliklerin ve engellerin bireylerin yaşamlarına etkisiyle şekillenen bir olgu olarak ortaya koymaktadır. Bu tanım doğrultusunda, sözleşme, engelli bireylerin insan hakları ve temel özgürlüklerden eşit biçimde yararlanmasını güvence altına almış ve bu hakları kapsamlı şekilde düzenlemiştir. Sözleşme, eşitlik (Madde 5), erişilebilirlik (Madde 9), eğitim (Madde 24), sağlık (Madde 25), istihdam (Madde 27) ve siyasal katılım (Madde 29) gibi hakların teminini ayrıntılı olarak ele almıştır (UN, 2006).

2. Türkiye'de Engellilere Yönelik Politika Gelişimi ve Mevzuatlar

Engelli bireylerin toplumsal yaşama eşit katılımı, temel haklardan biri olup, bağımsız bir yaşam sürme beklentilerini beraberinde getirmektedir. Bu doğrultuda, sağlık, ekonomi, siyaset ve sosyal yaşam gibi alanlarda ihtiyaçlarının

karşılmasına yönelik politikalar geliştirilmesi gereklidir. Engelli bireylerin haklarına erişimi, bu haklardan haberdar olmaları ve yaşam alanlarının kolaylaştırılması, etkili engelli politikalarının temel unsurlarıdır. Bu politikalar, ulaşılabilirlik, mesleki rehabilitasyon, eğitim, sosyal güvenlik, istihdam ve sosyal hayata katılım gibi alanları kapsamaktadır (Örtülü, 2019, s.10). Tüm vatandaşlar gibi, engelli bireylerin de sosyal ve ekonomik haklardan tam anlamıyla yararlanmaları, temel bir hak ve eşitlik ilkesinin gereğidir (Yazıcı ve Yemişçi, 2010, s.188).

Türkiye’de engelli bireylere ilişkin sosyal politikaların geliştirilmesi, Batı ülkeleri ve diğer gelişmiş ülkelere kıyasla yaklaşık 20-30 yıl daha geç bir dönemde başlamıştır (Şemşit vd., 2016, s.213). Bu durum, engellilik alanında kapsayıcı ve sürdürülebilir politikaların geliştirilmesinde başlangıçta yaşanan yapısal ve kurumsal eksiklikleri işaret etmektedir. Ancak bu gecikmeye rağmen, Türkiye’nin zamanla engellilikle ilgili uluslararası normları benimseyerek bu alandaki politikalarını şekillendirmeye başladığı görülmektedir. Engelli bireylere yönelik politikaların temeli, Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi’ne kadar uzanmaktadır. Özellikle çocuk hakları bağlamında ele alınan düzenlemeler, bu politikaların başlangıç noktasını oluşturmuştur. Bu kapsamda, 5 maddelik Cenevre Sözleşmesi’nde engelli çocuklara yer verilmiş olması, dikkate değer bir örnek olarak değerlendirilebilmektedir (Kara, 2016, s.252). Cumhuriyet dönemiyle birlikte, engelliler, toplumsal ve hukuki anlamda ilk adımlarını atmaya başlamış ve 1950’li yıllarda hem devlet kurumları hem de sivil toplum kuruluşları tarafından farklı alanlarda ele alınmaya başlanmıştır (Burcu, 2006, s.75). Bu dönemde, engellilik, yalnızca bireysel bir sorun olmaktan çıkarak, sosyal politika ve toplumsal sorumluluk ekseninde ele alınmaya başlanmıştır; devlet, engellilerin yaşam kalitesini artırmaya yönelik çeşitli düzenlemeler geliştirmeye başlamıştır. Aynı zamanda, sivil toplum kuruluşları da engelli bireylerin haklarının savunulması, toplumsal farkındalık yaratılması ve yaşam alanlarının iyileştirilmesi konularında aktif bir rol üstlenmiştir.

Türkiye’de, 1950’li yıllarda engelli bireylere yönelik en önemli gelişmelerden biri, engellilerin örgütlenme sürecinin başlangıcı olan Altı Nokta Körler Derneği’nin 1950 yılında kurulmasıdır. Bu dernek, engellilerin haklarını savunma ve toplumsal farkındalık yaratma konusundaki öncü rolüyle dikkat çekmiştir. Altı Nokta Körler Derneği’nin çabaları, T.C. 1961 Anayasası’na engellilerle ilgili özel hükümlerin eklenmesini sağlamış ve bu, Türkiye’de engellilik alanında anayasal temelli ilk kazanımlardan biri olmuştur. Ayrıca, dernek, engelli bireyler için korumalı iş yerleri modeline öncülük ederek bir atölye kurmuş ve bu alandaki ilk uygulamayı hayata geçirmiştir (Tellioğlu, 2019, s.821). 1960’lı yıllardan itibaren, engelli bireyler toplumsal konumlarına dair farkındalık yaratmaya başlamış ve bu alandaki sorunların görünür kılınmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir (Burcu, 2006, s.75). Örneğin, eğitim alanında, 1961 yılında kabul edilen ve yürürlüğe giren "İlköğretim ve Eğitim Kanunu," önemli bir yasal düzenleme olarak öne çıkmaktadır. Kanunun 12. maddesi, engelli çocukların özel eğitim almasının, devletin yükümlülüğü altında olduğunu açıkça belirtmiş ve böylece bu bireylerin eğitim haklarının teminat altına alınmasına yönelik önemli bir adım atılmıştır (İlköğretim ve Eğitim Kanunu, 1961). Benzer şekilde, 1961 yılında kabul edilen "1961 Anayasası," engelli bireylerin üretken bir şekilde topluma kazandırılmasına yönelik düzenlemeler içermiş ve özel eğitimin sağlanması konusunda önemli hükümler getirmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1961). Bu anayasa ile engelli bireylerin özel eğitim hakkı güvence altına alınmış olup, aynı yıl içerisinde “Özel Eğitim Yönetmeliği” ilk kez yayımlanarak, bu alanda sistematik bir düzenleme oluşturulmuştur (Tellioğlu, 2019, s.821). Söz konusu düzenleme, engelli bireylerin eğitim ihtiyaçlarının planlı ve kurumsal bir şekilde ele alınması ve kapsayıcı eğitim politikalarının temellerinin atılması açısından kritik bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.

1970’li yıllardan itibaren, engelli bireylerin ekonomik koşullarına odaklanan politikalar geliştirilmeye başlanmış, bu dönemde engellilerin iş gücüne katılımı ve mesleki becerilerinin artırılmasına yönelik önemli adımlar atılmıştır (Burcu, 2006, s.75). Bu bağlamda, önemli bir örnek olarak, 1971 yılında 1475 sayılı İş Kanunu’nda yapılan düzenleme ile engelli bireylere %2 kontenjan ayrılması sağlanmış, 1976’da ise işsiz engelliler ve 62 yaş üstü bireylerin belirli bir gelire kavuşmalarını hedefleyen 2022 sayılı Kanun yürürlüğe girmiştir. Bu düzenlemeler, 1980’lere kadar engellilerin eğitimi, rehabilitasyonu ve istihdamı alanlarında sınırlı da olsa ilerlemeler kaydedilmesine olanak tanımıştır (Özgökçeler ve Alper, 2010, s.41). 1980’li yıllarda ise engellilere yönelik politikaların yapısal bir düzleme oturması, Anayasa ve Kalkınma Planları’na dahil edilmesiyle hız kazanmıştır. Bu dönemde, engellilerin toplumsal hayata entegrasyonunu destekleyen yasal ve stratejik çerçeveler belirginleşmiştir (Burcu, 2006, s.75). Bu dönemde atılan en önemli gelişme, halen yürürlükte olan "1982 Anayasası" olmuştur. Söz konusu anayasa çerçevesinde 42. maddede özel eğitim, 50. maddede ise çalışma koşullarında engelli bireyler için özel koruma tedbirleri düzenlenmiştir. Ayrıca, 10. madde eşitlik ilkesini güvence altına alırken, 61. madde engelli bireylerin toplumsal uyumlarını iyileştirecek önlemlerin alınmasını öngörmüştür (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982). Bu dönemde, kalkınma planları çerçevesinde, IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979–1983) doğrultusunda, engellilerin sosyal adalet ilkelerine uygun olarak toplumsal güvenlik ve sosyal hizmetlerle güçlendirilmesi kararlaştırılmıştır (DPT, 1979). V. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1985–1989) döneminde ise, korunmaya muhtaç engellilere öncelik tanınması ve istihdam alanında zorunlu düzenlemelerin getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır (DPT, 1985).

Ülkemizde engelli bireyler için politika belirleme, yasal mevzuat ve kurumsal yapı 1990’ların ikinci yarısından itibaren yoğunlaşmıştır (Bilsin ve Başbakkal, 2014, s.71). 1981’de BM önerileriyle kurulan Sakatları Koruma Millî Koordinasyon Kurulu, 1985’te sürekli kurula dönüştürülmüş, 1997’de Özürlüler İdaresi Başkanlığı’nın kurulmasıyla görevini tamamlamıştır (Özgökçeler ve Alper, 2010, s.42). Bu birim, ulusal politika belirlenmesine yardımcı olmak üzere Özürlüler Yüksek Kurulu’nu oluşturmuş ve Özürlüler Şurası düzenlenmiştir. 1999 yılında gerçekleştirilen “I. Özürlüler Şurası”nın temel kararları arasında engelliler yasasının çıkarılması yer almıştır; bu adım, 2005 yılında ikincisiyle devam etmiştir (Burcu, 2006, s.75). Bu dönemlerde yürürlüğe giren 571 sayılı KHK ile, engellilere yönelik hizmetlerin etkinliği

artırılmak, ulusal ve uluslararası iş birliği sağlanmak, engelli politikaları oluşturulmak ve sorunlar çözülmek amaçlanmıştır (Özürlüler İdaresi Başkanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, 1997). Bu dönemde yayımlanan kalkınma politikaları çerçevesinde, VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990–1994) doğrultusunda, engellilerin rehabilitasyonu ve istihdamına yönelik meslek edindirme programlarına özel bir önem verilmesi hedeflenmiştir (DPT, 1989). VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996–2000) ise, sosyal hizmetler ve yardımların kapsamını belirlemek ve bu alanda ortak kriterler geliştirmek amacıyla önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur (DPT, 1995).

2000'li yıllarda, özellikle Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik süreciyle birlikte, engelli bireylere yönelik politikalar daha kurumsal bir çerçevede ele alınmaya başlanmıştır. Engellilikle ilgili mevcut altyapı eksikliklerini gidermek amacıyla, engellilerin sosyal hakları "insan hakları" çerçevesinde değerlendirilmeye başlanmış ve sivil inisiyatif ile engelli dostu sosyal politikalar ön planda tutulmuştur (Burcu, 2006, s.75-76). Bu dönemde, yasal anlamda atılan en önemli adımlardan biri, 2005 yılında yürürlüğe giren Engelliler Hakkında Kanun olmuştur. Söz konusu kanun, insan hakları perspektifinden engelli bireylerin haklarının korunmasına yönelik güçlü bir hukuki temel sunmakta olup, toplumsal eşitlik ve adalet ilkeleri doğrultusunda önemli düzenlemeler içermektedir (Bilsin ve Başbakkal, 2014, s.71). Bunun yanı sıra, 2005 yılında II. "Özürlüler Şurası", "Yerel Yönetim ve Özürlüler" teması etrafında, 2007 yılında III. "Özürlüler Şurası" ise "Bakım Hizmetleri" temasıyla, 2009 yılında ise IV. "Özürlüler Şurası" "İstihdam" temasıyla önemli bir etkileşim ve işbirliği platformu oluşturmuş ve bu alanlarda derinlemesine tartışmalar yapılmıştır (Özgökçeler ve Alper, 2010, s.43). 2008'de BM Engelli Hakları Sözleşmesi'nin kabulü ile atılmış; ardından 2012'de Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı'nda "Engelli Hizmetleri Dairesi Başkanlığı" kurulmuştur (T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, 2021, s.16). Kalkınma planları doğrultusunda ise, VIII. BYKP (2001–2005) engelliler için veri tabanı oluşturmuş, özel eğitim ve rehabilitasyonu iyileştirmiştir (DPT, 2000). VIII. BYKP (2007–2013) engellilerin işgücü ve eğitim erişimini desteklemiştir (DPT, 2006). X. BYKP (2014–2018) mekânsal planlama ve yerel hizmet kapasitesini güçlendirmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013). XII. BYKP (2024–2028) engellilerin işgücü katılımını ve bakım hizmetlerini artıracaktır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023). Bunun yanı sıra, 2021'de, engellilerin eşit vatandaşlar olarak potansiyellerini gerçekleştirmelerini hedefleyen "2030 Engelsiz Vizyon Belgesi" hazırlanmış (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2021), bunun uygulama aracı olarak da 2023-2025 dönemi için "Engelli Hakları Ulusal Eylem Planı" oluşturulmuştur (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2023, s.5).

3. Engelliler Perspektifinden 2025 Yılı Hükümet Programı'nın Değerlendirilmesi

2025 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, 30 Ekim 2024 tarihli ve 32707 sayılı (Mükerrer) Resmî Gazete'de yayımlanarak resmi olarak yürürlüğe girmiştir. Söz konusu Program, Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma yolundaki kararlılığını pekiştiren stratejik eksenler belirleyerek, ülkenin geleceği için kritik adımlar atılmasını sağlayacak bir çerçeve sunmaktadır. Bu çerçeve, "İstikrarlı Büyüme, Güçlü Ekonomi", "Yeşil ve Dijital Dönüşümle Rekabetçi Üretim", "Nitelikli İnsan, Güçlü Aile, Sağlıklı Toplum", "Afetlere Dirençli Yaşam Alanları, Sürdürülebilir Çevre" ve "Adaleti Esas Alan Demokratik İyi Yönetişim" gibi tematik eksenlerle şekillendirilmiş olup, her bir başlık, ülkenin kalkınma sürecinde ki temel dinamikleri ve toplumsal hedefleri yansıtmaktadır. Bu eksenler doğrultusunda, somut, ölçülebilir ve bir yıllık zaman diliminde gerçekleştirilmesi öngörülen faaliyetler, projeler ve tedbirler, yalnızca teorik bir çerçeve değil, aynı zamanda uygulamaya yönelik bir eylem planı sunmaktadır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2024a). Bu plan, her bir stratejik eksenin etkinliğini güvence altına alacak şekilde titizlikle tasarlanmış olup, toplumsal refahı artırmaya yönelik kapsamlı bir yaklaşım benimsemekte ve Türkiye'yi küresel alanda daha güçlü bir konumda konumlandırmayı hedefleyen bir vizyonu yansıtmaktadır. Program, engelli bireylerin yaşam kalitesinin iyileştirilmesine yönelik politikaların planlanması, uygulanması ve izlenmesi sürecinde bir temel çerçeve oluşturarak, bu alandaki etkin müdahalelerin yönlendirilmesine olanak tanımaktadır. Bu bağlamda, söz konusu program, engelli bireylerin toplumsal yaşama daha etkin bir biçimde katılımını teşvik etmek ve eşit haklardan yararlanabilmelerini sağlamak amacıyla stratejik öncelikler belirlemekte olup, bu grup için son derece kritik bir öneme sahiptir. Bu doğrultuda, program kapsamında engellilere yönelik hedef ve politikalar aşağıdaki şekilde özetlenebilir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2024b):

****İstihdamda Kapsayıcılığın Artırılması**:**

12. Kalkınma Planı çerçevesinde, sosyal güvenlik sisteminin sadeleştirilmesi ve etkinliğinin artırılması amacıyla, istihdam teşviklerinin kapsamlı bir şekilde gözden geçirilmesi ve hizmet sunumunun kalitesinin yükseltilmesi öngörülmektedir. Bu doğrultuda, 2025 yılı Programı'nın Tedbir 409.1 kapsamında, verimsiz ve etkisiz olan istihdam teşviklerinin sonlandırılması ve kadın, genç, engelli bireyler gibi toplumsal açıdan dezavantajlı gruplara yönelik teşviklerin artırılması hedeflenmektedir. Aynı zamanda, teşvik sisteminin daha sade, anlaşılır ve etkin bir yapıya kavuşturulması amacıyla köklü bir yeniden yapılandırma sürecinin başlatılması hedeflenmektedir. Bu stratejik yaklaşım, yalnızca ekonomik kalkınmayı desteklemekle kalmayıp, aynı zamanda toplumun her kesiminin potansiyelinden en verimli şekilde faydalanılmasını sağlayarak sosyal adaleti güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

12. Kalkınma Planı çerçevesinde, özel politika gerektiren grupların, kayıtlı bir istihdamda, iş sağlığı ve güvenliğinin sağlandığı koşullarda işgücü piyasasına katılımlarının teşvik edilmesi öngörülmektedir. Bu çerçevede, 2025 yılı Programı'nın Tedbir 697.3 kapsamında, engellilerin istihdamına yönelik iş ve meslek danışmanlığı hizmetlerinin yaygınlaştırılması hedeflenmektedir. Bu hedef çerçevesinde yürütülecek faaliyetler ve projeler kapsamında, engelli bireylerin istihdama kazandırılmalarını ve sürdürülebilir bir şekilde istihdamlarının sağlanmasını temin etmek amacıyla,

engelli iş koçluğu hizmetlerinin etkin bir biçimde yaygınlaştırılması planlanmaktadır. Bu yaklaşım, engelli bireylerin ekonomik bağımsızlıklarını kazanarak toplumsal katılımlarını güçlendirmeyi amaçlamaktadır.

12. Kalkınma Planı çerçevesinde, engelli bireylerin istihdamına ilişkin olarak işverenlerin, engelli olmayan diğer çalışanların ve toplumun genelinin farkındalık düzeyinin artırılması, olumsuz yargıların ortadan kaldırılması ve bilgi ile bilinç seviyesinin yükseltilmesi öngörülmektedir. Bu kapsamda, 2025 yılı Programı'nın Tedbir 759.2 doğrultusunda, kamu spotları ve sosyal medya gibi iletişim araçları kullanılarak, engelli bireylerin çalışma yaşamındaki yer alma hakkı ve bu konuda işverenler ile çalışanlar tarafından alınabilecek tedbirlere ilişkin bilgi ve farkındalık artırıcı çalışmaların yürütülmesi hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda gerçekleştirilecek faaliyetler ve projeler kapsamında, engelli bireylerin istihdamına yönelik olarak yayınlanan ikame programlarının sayısının artırılması planlanmaktadır.

12. Kalkınma Planı çerçevesinde, engelli işçi çalıştırma yükümlülüğüne ilişkin mekanizmaların değerlendirilerek güçlendirilmesi öngörülmektedir. Bu doğrultuda, 2025 yılı Programı'nın Tedbir 760.1 kapsamında, kota/ceza yönteminin ve İŞKUR tarafından uygulanan idari para cezalarının etkinliğinin ve istihdama olan katkısının artırılması, aynı zamanda uygulamaya ilişkin denetimlerin güçlendirilmesi hedeflenmektedir. Bu hedefe ulaşmak amacıyla gerçekleştirilecek faaliyetler ve projeler kapsamında, işverenler açısından bürokratik prosedürlerin azaltılması, engelli, eski hükümlü ve terör mağduru kontenjan takibinin etkinliğinin artırılması planlanmaktadır. Bunun yanı sıra, 2025 yılı Programı'nın Tedbir 760.2 kapsamında, idari para cezalarının engellilere yönelik istihdam projelerinde etkin kullanımını sağlamak amacıyla bilgilendirme ve farkındalık çalışmaları yürütülerek, proje üretme kapasitesinin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Bu hedefe ulaşmak için gerçekleştirilecek faaliyetler ve projeler kapsamında, engellilerin işgücü piyasasına uyumunu artırmak amacıyla, kendi işini kurma hibe projeleri başvuru sürecinde tanıtım ve danışmanlık faaliyetlerinin yürütülmesi planlanmaktadır.

12. Kalkınma Planı çerçevesinde, Türkiye'de destekli istihdamın mevzuat altyapısının oluşturulması ve destekli istihdamın bir istihdam modeli olarak uygulanması öngörülmektedir. Bu doğrultuda, 2025 yılı Programı'nın Tedbir 762.1 kapsamında, engelli istihdamında engelli bireylerin iş öncesi, iş sırası ve iş sonrasındaki süreçlerde bir iş ve meslek danışmanı tarafından desteklenmesini içeren destekli istihdam modeline ilişkin mevzuat ve personel altyapısının oluşturulması hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda gerçekleştirilecek faaliyetler ve projeler kapsamında, destekli istihdam modeline ilişkin mevzuatın hazırlanması, engelli iş koçlarının niteliklerini artıracak eğitim programlarının geliştirilmesi ve uygulamaya konulması planlanmaktadır.

****Eğitimde Fırsat Eşitliğinin Sağlanması**:**

12. Kalkınma Planı çerçevesinde, engellilere sunulan eğitim hizmetlerinin, mümkün olan en erken yaşta, bütünleştirilmiş ortamlarda, kapsayıcı ve nitelikli bir şekilde verilmesi öngörülmektedir. Bu doğrultuda, 2025 yılı Programı'nın Tedbir 758.1 kapsamında, engellilere yönelik eğitim hizmetlerini düzenleyen mevcut mevzuatın gözden geçirilerek, kapsayıcı bir müfredatın oluşturulması hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda yürütülecek faaliyetler ve projeler kapsamında, özel eğitim ilköğretim kurumlarında güncellenen haftalık ders programına entegre edilen toplumsal uyum becerileri ile Türk İşaret Dili Dersi öğretim programlarının onaylanarak uygulamaya geçirilmesi planlanmaktadır. Bunun yanı sıra, 2025 yılı Programı'nın Tedbir 758.3 kapsamında, erken çocukluk döneminden itibaren çocukların eğitime yönlendirilmesi ve desteklenmesi konularında, engelli bireye sahip ailelerin bilgilendirilmesine yönelik eğitimlerin verilmesi hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda yürütülecek faaliyetler ve projeler kapsamında, özel eğitim ihtiyacı olan öğrencilerin ailelerine yönelik psikolojik destek ve bilgilendirici eğitimlerin sağlanması planlanmaktadır. Ayrıca, rehber öğretmenler ve psikolojik danışmanlar tarafından uygulanmak üzere, travma odaklı eğitim programlarının hazırlanması ve yaygınlaştırılması planlanmaktadır.

12. Kalkınma Planı çerçevesinde, nitelikli din hizmetleri aracılığıyla toplumun birlik, beraberlik, barış ve huzur içinde manevi bütünlüğüne katkı sağlanması ve yaygın din eğitiminin toplumun tüm kesimlerine ulaştırılması öngörülmektedir. Bu doğrultuda, 2025 yılı Programı'nın Tedbir 789.2 kapsamında, ailelerin çocukları üzerindeki temel haklarından biri olan din eğitimi ve öğretimine yönelik taleplerin, zengin görsel ve içerikli eğitim araçlarıyla desteklenmiş nitelikli din hizmetleriyle karşılanması hedeflenmektedir. Bu hedef çerçevesinde yürütülecek faaliyetler ve projeler kapsamında, iştirme engellilere yönelik ibadet, itikad, siyer ve ahlak kitaplarının hazırlanması ve gençliğe yönelik din eğitimi materyallerinin geliştirilmesi planlanmaktadır.

****Erişilebilirlikte Farkındalığın Artırılması**:**

12. Kalkınma Planı çerçevesinde, hızla değişen talep dinamiklerine uyum sağlayabilen ve rekabet gücü yüksek bir turizm sektörünün oluşturulması amacıyla hizmet kalitesinin iyileştirilmesi öngörülmektedir. Bu çerçevede, 2025 Yılı Programı'nın Tedbir 525.1 doğrultusunda, sektör çalışanlarının mevcut becerilerinin geliştirilmesi ve yeni beceriler edinmesi hedeflenmektedir. Bu hedef çerçevesinde yürütülecek faaliyetler ve projeler kapsamında, iştirme engelli bireylerin turist rehberliği hizmetlerine erişimini kolaylaştırmak amacıyla profesyonel turist rehberlerine yönelik işaret dili eğitimi programlarının düzenlenmesi planlanmaktadır. Bu kapsamda gerçekleştirilecek eğitimler, sektördeki hizmet kalitesinin artırılmasına ve engelli bireylerin turizm hizmetlerine daha eşit ve etkin erişimini sağlamaya yönelik önemli bir adım olacaktır.

12. Kalkınma Planı çerçevesinde, fiziksel çevre şartları, ulaşım hizmetleri, internet siteleri, mobil uygulamalar, basılı, dijital ve görsel medya yayınları ile kamusal hizmetlerin engellilerin erişilebilirliğine uygun hale getirilmesi öngörülmektedir. Bu doğrultuda, 2025 yılı Programı'nın Tedbir 763.1 kapsamında, erişilebilirlik ile ilgili alanlarda çalışan meslek grupları başta olmak üzere, toplumun tüm kesimlerinde erişilebilirlik konusunda bilgi ve farkındalığın artırılmasına yönelik çalışmalar yapılması hedeflenmektedir. Bu hedefe ulaşmak amacıyla gerçekleştirilecek faaliyetler ve projeler kapsamında, farklı meslek gruplarına yönelik olarak erişilebilirlik konularında eğitimlerin düzenlenmesi planlanmaktadır.

12. Kalkınma Planı çerçevesinde, engelli bireylerin iyileşme ve gelişme süreçlerine katkı sağlamak amacıyla spor faaliyetlerinin yaygınlaştırılması öngörülmektedir. Bu doğrultuda, 2025 Yılı Programı'nın Tedbir 765.1 kapsamında, spor tesisleri ve spor aletlerinin engelli bireyler için erişilebilir hale getirilmesi ve bu tesislerin kullanımının desteklenmesi hedeflenmektedir. Bu hedefe ulaşmak amacıyla yürütülecek faaliyetler ve projeler kapsamında, yeni spor tesislerinin engelli bireylerin ihtiyaçları doğrultusunda inşa edilmesi, mevcut spor tesislerinin ise mimari projelerin elverdiği ölçüde engelli bireylerin kullanımına uygun şekilde revize edilmesi planlanmaktadır.

12. Kalkınma Planı çerçevesinde, arz ve talep dengesi gözetilerek, tüm bireylerin güvenli, dirençli ve ekonomik açıdan erişilebilir konutlara sahip olmasının sağlanması öngörülmektedir. Bu doğrultuda, 2025 Yılı Programı'nın Tedbir 862.1 kapsamında, özellikle kentlerdeki barınma sorununa sürdürülebilir ve sağlıklı çözümler üretebilmek amacıyla, dar gelirli bireyler, kadınlar, engelliler ve gençler gibi özel gruplara yönelik toplu konut uygulamalarının hayata geçirilmesi hedeflenmektedir. Bu hedefe ulaşabilmek için yürütülecek faaliyetler ve projeler doğrultusunda, Sosyal Konut Projesi kapsamında toplamda 100 bin konut üretimi gerçekleştirilmesi planlanmaktadır.

12. Kalkınma Planı çerçevesinde, başta kadınlar, çocuklar, yaşlılar ve engelliler olmak üzere, tüm vatandaşların adalete erişiminin kolaylaştırılması öngörülmektedir. Bu çerçevede, 2025 Yılı Programı'nın Tedbir 916.5 kapsamında, adalet hizmet binalarının engelli bireylerin kolayca erişebileceği şekilde düzenlenmesi hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda gerçekleştirilecek faaliyetler ve projeler kapsamında, adalet hizmet binalarının fiziksel altyapılarının, yaşlılar ve engelliler de dâhil olmak üzere tüm bireylerin erişim ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yeniden dönüştürülmesi planlanmaktadır.

****Veri ve Araştırma Kapasitesinin Güçlendirilmesi**:**

12. Kalkınma Planı çerçevesinde, kadın-erkek fırsat eşitliğinin sağlanması ve kadınların güçlenmesinin, tüm planlama, programlama, politika geliştirme ve uygulama süreçlerinde temel bir öncelik olarak yer alması öngörülmektedir. Bu doğrultuda, 2025 Yılı Programı'nın Tedbir 726.1 kapsamında, kurumlar tarafından toplanan verilerin cinsiyet, yaş, göçmenlik statüsü, engellilik durumu ve coğrafi konum gibi nitelikler temelinde üretilmesi ve bu veriler üzerinden kapsamlı analizlerin gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda yürütülecek faaliyet ve projeler kapsamında, özellikle eğitim, sağlık ve istihdam alanlarında toplanan verilerin, cinsiyet, engellilik, yaş, göçmenlik statüsü ve coğrafi konum gibi özelliklere dayalı olarak geliştirilmesi ve analiz süreçlerinin bu çerçevede zenginleştirilmesi planlanmaktadır. Bu çalışmalar, toplumsal cinsiyet eşitliğinin desteklenmesi ve politika süreçlerinin daha kapsayıcı ve veri temelli bir yaklaşımla yürütülmesi açısından kritik bir öneme sahiptir.

12. Kalkınma Planı çerçevesinde, Ulusal Engelliler Veri Tabanı'nda ulusal bakım ihtiyaçları ile uluslararası standartlarla uyumlu, güncel, kapsamlı ve kaliteli engellilik göstergelerinin üretilmesi için çalışmalar yapılması öngörülmektedir. Bu doğrultuda, 2025 yılı Programı'nın Tedbir 764.1 kapsamında, Ulusal Engelliler Veri Tabanı'ndaki kapsam eksikliklerinin giderilmesi ve veri kalitesinin iyileştirilmesine ilişkin yürütülen güncelleme çalışmalarının tamamlanması hedeflenmektedir. Bu hedefe ulaşmak amacıyla gerçekleştirilecek faaliyetler ve projeler kapsamında, uluslararası veri tabanlarında Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ve EUROSTAT üyesi ülkelerin engellilikle ilgili uygulama ve ölçeklendirmelerinin incelenmesi ve raporlanması planlanmaktadır.

****Toplumsal Farkındalık ve Katılımın Artırılması**:**

12. Kalkınma Planı çerçevesinde, doğum öncesi dönemden itibaren çocukların sağlık, beslenme, erken öğrenme, karşılık verici duyarlı bakım, güvenli çevre ve sosyal koruma politikalarına yönelik hizmetlerin hem sunumunun hem de bu hizmetlere erişilebilirliğin artırılması ve niteliğinin iyileştirilmesi öngörülmektedir. Bu doğrultuda, 2025 Yılı Programı'nın Tedbir 731.6 kapsamında, gelişim riski taşıyan çocuklar, engelli çocuklar ve üstün yetenekli çocuklar için aile temelli bir ulusal erken müdahale programının geliştirilmesi hedeflenmektedir. Bu program, erken çocukluk döneminde karşılaşılabilecek risklerin azaltılması, çocukların potansiyellerinin desteklenmesi ve topluma aktif bireyler olarak kazandırılmaları açısından stratejik bir öneme sahiptir.

12. Kalkınma Planı çerçevesinde, engellilere yönelik sosyal hizmetlerin niteliğinin ve niceliğinin artırılması öngörülmektedir. Bu kapsamda, 2025 Yılı Programı'nın Tedbir 754.4 doğrultusunda, engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımı ile bakım ve rehabilitasyon hizmetlerine ilişkin yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları (STK'lar) da dahil olmak üzere ilgili kurumlar arasındaki koordinasyonun güçlendirilmesi hedeflenmektedir. Bu hedefe ulaşmak için yürütülecek faaliyetler ve projeler kapsamında, kamu kurumları ve kuruluşları ile sivil toplum temsilcilerine yönelik olarak engelliliğin ana akımlaştırılması ve hak temelli yaklaşım konularında eğitim verilmesi planlanmaktadır.

12. Kalkınma Planı çerçevesinde, yerel yönetimlerin karar alma süreçlerinde vatandaşların ve muhtarların katılım rollerinin güçlendirilmesi öngörülmektedir. Bu bağlamda, 2025 Yılı Programı'nın Tedbir 953.2 doğrultusunda, kadınlar, gençler, yaşlılar ve engelli bireylerin yerel yönetimlerde temsil ve karar alma süreçlerine katılımını sağlayacak mekanizmaların güçlendirilmesi hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda gerçekleştirilecek faaliyetler ve projeler kapsamında, yerel yönetimlerin karar alma süreçlerine kadınların, gençlerin, yaşlıların ve engelli bireylerin aktif katılımını teşvik edecek ve onların görüşlerini dikkate alacak yapısal mekanizmaların geliştirilmesi planlanmaktadır.

****Sağlıkta Kapsayıcılığın Artırılması**:**

12. Kalkınma Planı çerçevesinde, engellilik konusunda koruyucu ve önleyici çalışmaların etkinleştirilmesi ve engellilere yönelik sağlık hizmetlerinin niteliğinin artırılması öngörülmektedir. Bu doğrultuda, 2025 Yılı Programı'nın Tedbir 753.1 kapsamında, engellilere yönelik erken tanı ve müdahale programlarının yaygınlaştırılması hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda yürütülecek faaliyet ve projeler kapsamında, engelliliğin erken tanı ve müdahalesine yönelik geliştirilen dijital uygulamaların tanıtılması ve kullanımının yaygınlaştırılması için iletişim çalışmaları ve sosyal medya paylaşımlarının gerçekleştirilmesi planlanmaktadır. Ayrıca, engelli bireylere yönelik sağlık hizmetleri ile bu hizmetlerin sunulduğu merkezlerin bilinirliğini artırmak amacıyla kapsamlı iletişim stratejilerinin hayata geçirilmesi planlanmaktadır. Bununla birlikte, 2025 Yılı Programı'nın Tedbir 753.4 kapsamında, engelli bireylerin engellilik durumlarından kaynaklanan özel gereksinimlerini karşılamak amacıyla ihtiyaç duydukları tıbbi malzemelere erişimlerinin kolaylaştırılmasına yönelik çalışmaların yürütülmesi hedeflenmektedir.

****Sosyal Faaliyetlerde Kapsayıcılığın Artırılması**:**

12. Kalkınma Planı çerçevesinde, her yaştan vatandaşın sportif faaliyetlere düzenli katılımının teşvik edilmesi ve bu doğrultuda fiziksel, ruhsal ve sosyal sağlığın desteklenmesi öngörülmektedir. Bu bağlamda, 2025 Yılı Programı'nın Tedbir 795.3 doğrultusunda, başta engelliler olmak üzere özel politika gerektiren vatandaşların spora erişimlerinin kolaylaştırılması ve sportif faaliyetlere katılımlarının teşvik edilmesi hedeflenmektedir. Bu hedefe ulaşmak amacıyla yürütülecek faaliyetler ve projeler kapsamında, Spor Aşkı Engel Tanımaz Projesi çerçevesinde, okullarda görev yapan beden eğitimi ve özel eğitim öğretmenlerine yönelik kapsamlı eğitim programlarının düzenlenmesi planlanmaktadır.

12. Kalkınma Planı çerçevesinde, spor yapma kültürünü geliştirmek ve sporu geniş kitlelere yaymak amacıyla, yetenekli çocukların tespit edilerek uygun spor dallarına yönlendirilmesi ve üst düzey sporcu olarak yetiştirilmeleri öngörülmektedir. Bu doğrultuda, 2025 Yılı Programı'nın Tedbir 799.3 kapsamında, Türkiye Sportif Yetenek Taraması Programı'na dahil edilen engelli öğrencilerin sportif faaliyetlere katılımının teşvik edilmesi, bu bireylerin sosyalleşme süreçlerine katkı sağlanması ve rehabilitasyon süreçlerinin desteklenmesi hedeflenmektedir. Ayrıca, paralimpik sporcu olabilecek bireylerin gelişiminin desteklenmesi de önemli bir hedef olarak belirlenmiştir. Bu hedefe ulaşmak amacıyla yürütülecek faaliyetler ve projeler kapsamında, engelli bireylerin özel durum ve ihtiyaçları dikkate alınarak uygun spor branşlarına yönlendirilmesi planlanmaktadır. Ayrıca, Türkiye Bedensel Engelliler Spor Federasyonu, Türkiye Zihinsel Engelliler Spor Federasyonu, Türkiye Görme Engelliler Spor Federasyonu, Türkiye İşitme Engelliler Spor Federasyonu ve engellilere yönelik hizmet veren spor kulüpleri ile iş birliği yapılarak, spora yönlendirme faaliyetlerinin artırılması planlanmaktadır.

4. Materyal ve Yöntem

SWOT analizi (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats), bir organizasyonun içsel güçlü ve zayıf yönlerini, dışsal fırsat ve tehditlerle birlikte sistematik olarak değerlendiren stratejik bir analiz yöntemidir (Dursun ve Güneş, 2019: 300). Bu analiz yöntemi, belirli bir teknik, süreç veya durumun içsel dinamiklerini güçlü ve zayıf yönler perspektifinden, dışsal faktörlerini ise fırsatlar ve tehditler çerçevesinde ele alarak kapsamlı bir karşılaştırma ve değerlendirme imkânı sunar (Aslan vd., 2023: 959). Bu bağlamda, çalışmanın temel amacı, Türkiye Cumhuriyeti 2025 yılı HP doğrultusunda engelli bireylerin sosyal, ekonomik ve politik açıdan mevcut durumunu tespit etmek ve bu durumu SWOT analizi perspektifinden değerlendirmektir. Analiz kapsamında, engelli bireylerin toplumsal yaşama tam katılımını teşvik eden güçlü yönler ve karşılaşılan yapısal zorluklar ele alınacak; aynı zamanda mevcut politika ve stratejilerin sunduğu fırsatlar ile engelli bireylerin sosyal ve ekonomik hayatta karşı karşıya olduğu tehditler bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilecektir. Engelli bireylerin toplumsal hayata eşit, adil ve etkin bir şekilde katılımı, sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda toplumsal bütünleşmenin ve sosyal adaletin temel unsurlarından biridir. HP, engelli bireylerin sosyal, ekonomik ve politik alanlarda karşılaştıkları sorunların çözümüne yönelik politikalar ve stratejiler geliştirilmesi açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın önemi, Türkiye'deki engelli bireylerin mevcut durumunun analitik bir yaklaşımla değerlendirilmesi, belirlenen güçlü ve zayıf yönlerin yanı sıra fırsat ve tehditlerin ortaya konulması ile stratejik politika önerilerinin geliştirilmesine katkı sağlamasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu çalışma, engelli bireylere yönelik politikaların etkililiğinin artırılması, kaynakların daha verimli kullanılması ve sosyal eşitlik hedeflerine ulaşılmasında yol gösterici bir niteliğe sahiptir. Özellikle SWOT analizi perspektifiyle yapılan bu değerlendirme, mevcut politikaların iyileştirilmesi ve yeni stratejik yaklaşımların oluşturulmasına dair bilimsel bir temel sunarak, karar vericiler ve ilgili paydaşlar için önemli bir rehber niteliği taşımaktadır.

Bu çalışmada ihtiyaç duyulan veriler, Türkiye'nin kalkınma hedefleri ve stratejik önceliklerini yansıtan en önemli politika belgelerinden biri olan 2025 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı'ndan elde edilmiştir. Söz konusu program, engelli bireylerin sosyal, ekonomik ve politik hayatta karşılaştıkları sorunların çözümüne yönelik temel stratejileri ve uygulama planlarını içermesi bakımından kritik bir referans kaynağı niteliğindedir. Verilere, Strateji ve Bütçe Başkanlığı'nın (<https://www.sbb.gov.tr/>) resmî web sitesi üzerinden erişilmiştir. Çalışmada, veri kaynağı olarak yalnızca en güncel ve kapsamlı politika belgesi niteliğinde olan 2025 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı kullanılmıştır. Program, hedeflenen stratejik değerlendirmeler için yeterli veri içeriğine sahip olduğundan, ayrı bir örneklem oluşturulmasına gerek duyulmamıştır. Bu yaklaşım, araştırmanın bütüncül bir perspektif sunmasını sağlarken, programın sunduğu somut ve kapsamlı bilgiler doğrultusunda analiz yapılmasına olanak tanımaktadır. Böylece, çalışmanın güvenilirliği ve doğruluk düzeyi, güncel ve resmi bir kaynağa dayandırılarak güçlendirilmiştir. Verilerin toplanması süreci, 2-24 Ocak tarihleri arasında titizlikle yürütülmüştür. Program, elektronik ortamda detaylı bir şekilde incelenmiş ve analiz edilmiştir. Verilerin sistematik olarak işlenmesi amacıyla, Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı PDF formatında açılarak "sayfada bul" özelliği kullanılmış ve "engelli" ifadesi taranmıştır. Bu yöntemle, programda engelli bireylere yönelik stratejik hedefler, uygulama planları ve ilgili bölümler belirlenmiş; ardından kapsamlı bir analiz gerçekleştirilerek bu bölümlerin hangi politika alanlarıyla ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bu sistematik yaklaşım, engelli bireylerin sosyal, ekonomik ve politik hayattaki mevcut durumlarının tespit edilmesini sağlamış ve stratejik hedeflerin etkin bir biçimde analiz edilmesine imkân tanımıştır. Çalışma kapsamında benimsenen bu yöntem, verilerin bütüncül, güvenilir ve doğrudan politika belgesine dayalı bir şekilde ele alınmasını mümkün kılarak araştırmanın akademik tutarlılığını artırmıştır.

Bu çalışma, belirlenen amaca ulaşmak üzere nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Doküman incelemesi, araştırma konusu ile ilgili bilgi içeren yazılı materyallerin derinlemesine analizini içeren bir yöntem olup, sistematik bir şekilde veri toplama ve analiz etme imkânı sunmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s.189). Bu yöntem, araştırmanın kapsamına uygun olarak, engelli bireylerin sosyal, ekonomik ve politik durumlarını değerlendiren politika belgeleri, strateji raporları, resmi dokümanlar ve ilgili literatürün incelenmesi yoluyla elde edilen bulguların güvenilir ve kapsamlı bir şekilde yorumlanmasını sağlamaktadır. Çalışmanın derinlemesine bir anlayışa kavuşabilmesi için, SWOT analizi de etkin bir şekilde kullanılmıştır. SWOT analizi, güçlü ve zayıf yönlerin yanı sıra, fırsatlar ve tehditlerin belirlenmesinde stratejik planlama gerektiren her alanda kritik bir rol oynamaktadır (Keskin ve Koçak, 2023, s.293). Bu güçlü durum analizi tekniği, engelli bireylerin karşılaştığı zorlukları ve potansiyel çözümleri kapsamlı bir biçimde ortaya koyarak, daha etkili ve hedef odaklı stratejilerin geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır. SWOT analizi, çalışmanın stratejik perspektifini güçlendiren ve politikaların geliştirilmesine katkı sağlayan önemli bir araç olmuştur.

5. Bulgular

Bu başlık altında, Türkiye Cumhuriyeti 2025 Yılı HP doğrultusunda engelli bireylerin sosyal, ekonomik ve politik açıdan mevcut durumları kapsamlı bir şekilde incelenmiş ve bu durumlar, SWOT analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, engelli bireylerin güçlü ve zayıf yönleri titizlikle belirlenmiş, ardından karşılaşılabilecekleri fırsatlar ve tehditler ayrıntılı bir biçimde ortaya konmuştur.

a) Güçlü Yönler (Strengths)

- Engelli bireylerin istihdamını artırmaya yönelik teşvik mekanizmalarının güçlendirilmesi, sosyal adaletin sağlanması açısından önemli bir adım olarak öne çıkmaktadır.
- Eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanmasına yönelik erken müdahale programları ve kapsayıcı müfredat oluşturma çabaları, sürdürülebilir bir toplumsal yapı için temel teşkil etmektedir.
- Spor tesisleri, adalet binaları ve konut projeleri gibi alanlarda erişilebilirliğin artırılmasına yönelik somut planların bulunması, engellilerin sosyal yaşama katılımını desteklemektedir.
- Turizm sektöründe işaret dili eğitimi gibi yenilikçi yaklaşımların benimsenmesi, hizmet kalitesini artırırken, engelli bireylerin sektörel entegrasyonunu güçlendirmektedir.
- Engellilerin sosyal faaliyetlere katılımının artırılması, toplumsal bağların güçlenmesine ve sosyal dışlanmanın önlenmesine katkı sağlamaktadır. Spor Aşkı Engel Tanımaz Projesi gibi uygulamalar, engelli bireylerin sosyal hayata entegrasyonunu desteklemekte ve toplumsal farkındalığı artırmaktadır.
- Ulusal Engelliler Veri Tabanı'nın uluslararası standartlarla uyumlu hale getirilmesi ve eksikliklerinin giderilmesine yönelik çalışmalar, politikaların daha veri temelli ve etkili bir şekilde oluşturulmasına olanak tanımaktadır.
- Kamu spotları ve sosyal medya kampanyaları aracılığıyla engellilik konusunda farkındalığın artırılması, toplumun geneline yönelik bir bilinçlendirme hareketi olarak değerlendirilebilir.

- Engelli bireylerin spor faaliyetlerine katılımının teşvik edilmesi, fiziksel ve ruhsal sağlıklarının desteklenmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Program, spor tesislerinin ve aletlerinin erişilebilir hale getirilmesini hedefleyerek, engelli bireylerin spor yapma kültürünü benimsemelerine olanak tanımaktadır.
- Sivil toplum kuruluşları ile iş birliği yapılarak sosyal hizmetlerin etkinliğinin artırılması, kapsayıcı bir sosyal politikaya işaret etmektedir.

b) Zayıf Yönler (Weaknesses)

- Engellilere yönelik istihdam projelerinde etkin kullanım sağlamak amacıyla bilgilendirme ve farkındalık çalışmalarının yürütülmesi planlansa da, bu tür eğitimlerin kapsamı ve erişilebilirliği konusunda eksiklikler bulunmaktadır. Özellikle işverenler ve toplum genelinde engellilik konusunda yeterli bilgi ve farkındalığın olmaması, engelli bireylerin istihdamına yönelik olumsuz tutumların sürmesine neden olmaktadır.
- Engelli istihdamına yönelik kota ve ceza yöntemlerinin etkinliğinin artırılması hedeflenmesine rağmen, mevcut denetim mekanizmalarının yetersizliği, bu politikaların uygulanabilirliğini azaltmaktadır.
- İşverenlerin engelli istihdamına yönelik yükümlülüklerini yerine getirmemesi durumunda, uygulanan idari para cezalarının caydırıcılığı sorgulanabilir. Bu durum, engelli bireylerin istihdam oranlarının artırılmasında önemli bir engel teşkil etmektedir.
- İŞKUR ve diğer ilgili kamu kurumlarının engelli istihdamı konusundaki denetim ve yönlendirme kapasitesinin güçlendirilmesi gerekliliği, mevcut sistemdeki zayıf yönler işaret etmektedir.
- Destekli istihdam modelinin mevzuat altyapısının tam olarak oluşturulmamış olması, uygulamada bütünlük sağlanmasını güçleştirebilmektedir.
- Yerel yönetimlerde engellilerin karar alma süreçlerine katılımını artıracak mekanizmaların henüz yaygın bir şekilde hayata geçirilememesi, demokratik katılımın sınırlı kalmasına yol açabilmektedir.
- Eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimde kırsal ve kentsel alanlar arasındaki farklılıklar, belirlenen hedeflerin ülke geneline eşit bir şekilde yayılmasını zorlaştırabilmektedir.
- Fiziksel düzenlemeler için planlanan bütçelerin bazı bölgelerde yetersiz kalması, erişilebilirlik hedeflerinin uygulanmasını sınırlayabilmektedir.
- Engellilerin spor ve sosyal faaliyetlere katılımını teşvik etmek amacıyla yapılan çalışmalar, fiziksel erişim sorunları ve sosyal engellerle sınırlı kalmaktadır. Spor Aşkısı Engel Tanımaz Projesi gibi girişimlerin varlığına rağmen, engelli bireylerin spor alanlarına ve sosyal etkinliklere erişiminde yaşanan zorluklar, bu tür projelerin etkinliğini azaltmaktadır.
- Engellilik durumu, cinsiyet, yaş ve coğrafi konum gibi nitelikler temelinde veri toplanması ve analiz edilmesi hedeflenmesine rağmen, mevcut veri ve araştırma kapasitesinin yetersizliği, politika geliştirme süreçlerini olumsuz etkilemektedir. Bu durum, engellilere yönelik politikaların daha kapsayıcı ve veri temelli bir yaklaşımla yürütülmesini engellemektedir.

c) Fırsatlar (Opportunities)

- Engellilikle ilgili uluslararası veri tabanları ve standartlarla uyumlu çalışmalar, Türkiye'nin küresel düzeyde daha rekabetçi ve kapsayıcı bir sosyal politika geliştirmesine olanak tanımaktadır.
- Yerel yönetimlerde engelli bireylerin temsiline artırılması ve karar alma süreçlerine aktif katılımlarının teşvik edilmesi, sosyal adaletin sağlanması açısından önemli bir fırsat sunmaktadır.
- Avrupa Birliği gibi uluslararası kuruluşların engellilik politikaları konusundaki desteklerinden yararlanılabilir.
- Engellilere yönelik projeler için Avrupa Sosyal Fonu (ESF), Horizon Europe ve Erasmus+ gibi programlardan daha fazla kaynak sağlanabilir.
- Dijital sağlık ve eğitim platformlarının yaygınlaşması, engelli bireylerin erken tanı, müdahale ve uzaktan eğitim hizmetlerinden daha etkin bir şekilde yararlanmasını sağlayabilir.
- Engelli bireylerin iş gücüne katılımını kolaylaştıracak teknolojik çözümler (örneğin, uzaktan çalışma modelleri) fırsat olarak değerlendirilebilir.
- Engelli bireylerin eğitim ve istihdam süreçlerini destekleyen yapay zeka, artırılmış gerçeklik ve otomasyon teknolojileri erişilebilirliği artırabilir.
- Uzaktan eğitim ve tele-sağlık hizmetleri, engellilerin toplumsal yaşama daha aktif katılımını sağlayabilir.

- Engelli bireylerin sosyal hizmetlere erişimini artırmak amacıyla STK'lar ve yerel yönetimlerle yapılan iş birliği, toplumsal farkındalık ve katılımı artıracak bir potansiyel barındırmaktadır.
- Engelli bireylerin girişimcilğe yönlendirilmesi ve desteklenmesi için mikro krediler ve hibe programları geliştirilebilir.
- Engellilere yönelik kuluçka merkezleri ve start-up destek programları teşvik edilebilir.
- Engelli bireylerin kooperatifleşerek kolektif üretim yapmaları için özel destek mekanizmaları oluşturulabilir.
- Paralimpik sporcu yetiştirilmesi ve sporun geniş kitlelere yayılması, engelli bireylerin toplumsal entegrasyonunu destekleyebilir.
- Engelli bireylerin spor faaliyetlerine erişimlerinin kolaylaştırılması, fiziksel ve ruhsal sağlıklarının desteklenmesi açısından önemli bir fırsat oluşturmaktadır.
- Turizm sektöründe engelli bireylerin hizmetlere erişiminin artırılması, sektördeki hizmet kalitesinin iyileştirilmesine ve engelli bireylerin turizm deneyimlerinin zenginleştirilmesine katkıda bulunmaktadır.

d) Tehditler (Threats)

- Engellilere yönelik ayrımcılığın ve olumsuz yargıların devam etmesi, toplumun kapsayıcı politikalara uyumunu yavaşlatabilir.
- Kamu farkındalık kampanyalarının yetersiz kalması durumunda, engellilere yönelik olumsuz tutumlar sürdürülmeye devam edebilir.
- Engellilere yönelik projelerin uygulanabilmesi için büyük bütçeler gerekmede, ancak ekonomik krizler bu projelerin hayata geçirilmesini zorlaştırabilir.
- Ekonomik dalgalanmalar ve bütçe kısıtlamaları, erişilebilirlik düzenlemelerinin ve sosyal hizmetlerin finansmanını tehlikeye atabilir.
- Kamu bütçesindeki daralmalar, sosyal yardımların ve istihdam teşviklerinin azalmasına neden olabilir.
- İşverenlerin ekonomik kaygılar nedeniyle engelli istihdamına yönelik yükümlülüklerini yerine getirmemesi riski bulunmaktadır.
- Siyasi değişimler, engelli politikalarının sürdürülebilirliğini tehdit edebilir.
- Destekli istihdam gibi yenilikçi modellerin mevzuat altyapısının geç tamamlanması, uygulama sürecini geciktirebilir.
- Kısa vadeli politikaların uzun vadeli stratejilere dönüşmemesi, kazanımların kaybolmasına yol açabilir.
- Yerel yönetimlerde engellilerin temsil ve karar alma süreçlerine katılımını artıracak mekanizmaların oluşturulmasında yaşanan yavaşlık, demokratik süreçlerin etkinliğini sınırlayabilir.
- Engelli bireylerin haklarını kullanabilmesi için karşılaştıkları bürokratik süreçlerin karmaşıklığı, birçok hizmete erişimi zorlaştırabilir.
- Ülke genelindeki politik istikrarsızlık, sosyal politikaların sürekliliğini ve etkinliğini olumsuz etkilemektedir. Bu durum, engelli bireyler için geliştirilen programların ve projelerin sürdürülebilirliğini tehdit edebilir.
- Türkiye'nin deprem ve diğer doğal afetlere duyarsızlığı, engelli bireylerin bu süreçlerde maruz kaldığı risklerin artmasına yol açabilir.
- Afet planlamalarının engelli bireylerin ihtiyaçlarına göre yeterince uyarlanamaması ciddi bir tehdit oluşturmaktadır.
- Engelli haklarına yönelik mevcut yasal çerçevenin uygulanmasında yetersizlikler.
- Engellilere yönelik yasal yaptırımların etkin olmaması.

Yapılan bu SWOT analizi, engelli bireylerin toplumsal entegrasyonu ve yaşam kalitesinin artırılmasına yönelik mevcut durumun çok boyutlu bir değerlendirmesini sunmaktadır. Güçlü yönler arasında teşvik mekanizmaları, kapsayıcı eğitim ve erişilebilirlik politikaları öne çıkarken, zayıf yönler olarak bilgilendirme eksiklikleri, mevzuat altyapısındaki yetersizlikler ve kaynak dağılımındaki dengesizlikler dikkat çekmektedir. Fırsatlar, uluslararası iş birliklerine, dijital teknolojilerin sunduğu imkanlara ve spor ile turizm sektörlerinde gelişim potansiyeline işaret etmektedir. Ancak ayrımcılık,

ekonomik dalgalanmalar, doğal afetler ve politik istikrarsızlık gibi tehditler, mevcut ve gelecekteki politikaların sürdürülebilirliğini tehlikeye düşürebilmektedir. Bu bağlamda, kapsayıcı politikaların güçlendirilmesi, veri temelli karar alma süreçlerinin yaygınlaştırılması ve engelli bireylerin sosyal hayata katılımını artıracak somut adımların atılması gerekliliği vurgulanmaktadır. Yukarıda açıklanan SWOT analizinin özetlenmiş hali, aşağıdaki tabloda sistematik bir biçimde sunulmaktadır.

Tablo 1. 2025 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı'nın SWOT Analizi

 Güçlü Yönler	 Zayıf Yönler
✓ Engelli istihdam teşvikleri	✗ Farkındalık eksikliği
✓ Eğitimde fırsat eşitliği	✗ Kota ve yaptırımların yetersizliği
✓ Turizm ve sosyal hayatta erişilebilirlik	✗ Yerel yönetimlerde engelli temsili azlığı
✓ Veri tabanlarının geliştirilmesi	✗ Kırsal-kentsel erişim farkları
✓ Spor ve sosyal katılım projeleri	✗ Fiziksel engeller ve altyapı sorunları
 Fırsatlar	 Tehditler
◇ Uluslararası fon ve destekler	△ Ayrımcılığın devam etmesi
◇ Dijital sağlık ve eğitim imkânları	△ Ekonomik krizlerin etkisi
◇ Uzaktan çalışma fırsatları	△ İşverenlerin yükümlülükler yerine getirmemesi
◇ Engelli girişimciliği destek programları	△ Siyasi değişimlerin politikaları tehdit etmesi
◇ Engelli dostu turizm hizmetleri	△ Afet planlarının yetersizliği

HP, kapsamlı ve stratejik bir çerçeve sunarak engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımını artırmaya yönelik önemli hedefler içermektedir. Ancak, uygulama aşamasında karşılaşılabilecek kurumsal, finansal ve yönetimsel zorlukların dikkatle ele alınması gerekmektedir. Programın başarılı bir şekilde hayata geçirilmesi, yerel yönetimlerin etkin katılımı, finansal sürdürülebilirliğin sağlanması ve uluslararası iş birliklerinin güçlendirilmesi ile mümkün olacaktır.

6. Engelli Bireyler İçin Öneriler ve Stratejiler

Bu başlık altında, engelli bireylerin yaşam kalitesini artırmayı amaçlayan kapsamlı bir politika önerileri çerçevesi sunulmaktadır. Bu öneriler, güçlü yönlerin pekiştirilmesi, zayıf yönlerin giderilmesi, fırsatların değerlendirilmesi ve tehditlerin önlenmesi için ileri düzeyde uygulanabilir stratejiler sunmaktadır.

a) Güçlü Yönlerin Desteklenmesi

- Engelli Bireylerin İstihdamı ve Sosyal Adalet: Engelli bireylerin istihdamını artırmaya yönelik teşvik mekanizmalarının güçlendirilmesi olumlu bir gelişme olmakla birlikte, bu mekanizmaların yaygınlaştırılması ve etkililiğinin artırılması için daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Politikaların bölgesel farklılıklar gözetilerek uygulanması önerilmektedir.
- Eğitimde Fırsat Eşitliği: Kapsayıcı müfredat geliştirme çabalarının daha somut hale getirilmesi ve özellikle kırsal bölgelerde uygulamanın etkinliğinin artırılması önemlidir. Ayrıca, bu çabaların engellilik türlerine göre çeşitlendirilmesi önerilmektedir.
- Erişilebilirlik ve Sosyal Katılım: Sosyal yaşama katılımı destekleyen planların uygulanmasında yerel yönetimlerle daha etkin bir iş birliği yapılması önerilmektedir. Bu bağlamda, erişilebilirlik uygulamalarının standartlaştırılması için ulusal bir strateji belirlenmelidir.
- Farkındalık Çalışmaları: Kamu spotları ve sosyal medya kampanyalarının etkinliğinin ölçülmesine yönelik analizler yapılmalı, kampanyaların daha geniş kitlelere ulaşması sağlanmalıdır. Bu kapsamda, engellilik konusunda farkındalık yaratacak tematik günler ve etkinlikler düzenlenebilir.

b) Zayıf Yönlerin Aşılması İçin Politika Önerileri

- Farkındalık Eksiklikleri: İşverenler ve toplum genelinde engellilikle ilgili farkındalık seviyesinin artırılması amacıyla ulusal düzeyde geniş çaplı eğitim programları uygulanmalıdır. Bu programların etkisini ölçmek için periyodik değerlendirme süreçleri oluşturulmalıdır.

- Denetim Mekanizmaları: Kota ve ceza yöntemlerinin etkinliğini artırmak amacıyla denetim süreçleri dijitalleşmeli ve daha şeffaf hale getirilmelidir. Ayrıca, engelli bireylerin bu süreçlere doğrudan katılımı teşvik edilmelidir.
- Erişilebilirlik Bütçeleri: Fiziksel düzenlemelere ayrılan bütçelerin yetersiz olduğu bölgeler için özel fonlar oluşturulmalı ve bu fonların sürdürülebilirliği sağlanmalıdır.
- Veri Eksikliği: Engellilik, cinsiyet, yaş ve coğrafi konum gibi kategorilerde veri toplama süreçleri iyileştirilmelidir. Bu doğrultuda, üniversiteler ve araştırma kurumlarıyla iş birliği yapılması önerilmektedir.

c) Fırsatların Değerlendirilmesi İçin Stratejiler

- Uluslararası İş Birlikleri: Avrupa Birliği ve diğer uluslararası kuruluşlarla iş birliği yapılarak, engellilik politikalarının küresel standartlara uygun şekilde geliştirilmesi sağlanabilir. Bu bağlamda, uluslararası fon ve hibe programlarından yararlanılmalıdır.
- Dijital Dönüşüm: Dijital sağlık ve eğitim platformlarının yaygınlaştırılması için kamu-özel sektör iş birliği teşvik edilmelidir. Engellilerin bu hizmetlere erişimi artırılarak eşitsizlikler en aza indirilebilir.
- Teknolojik Çözümler: Uzaktan çalışma modelleri ve engellilere yönelik iş yerinde kullanılan teknolojik çözümler yaygınlaştırılmalıdır. Bu çözümlerin uygulanabilirliğini desteklemek amacıyla teşvik paketleri sunulmalıdır.
- Turizm ve Spor Sektörlerinde Gelişme: Engelli bireylerin turizm ve spor hizmetlerine erişimini artırmaya yönelik girişimlerin yaygınlaştırılması için sektörel strateji belgeleri hazırlanmalıdır.

d) Tehditlere Karşı Alınacak Önlemler

- Ayrımcılıkla Mücadele: Engellilere yönelik ayrımcılıkla mücadele için yasal düzenlemeler güçlendirilmelidir. Ayrımcılık durumlarının bildirimi için anonim bir ihbar hattı ve destek mekanizmaları kurulmalıdır.
- Ekonomik Belirsizlikler: Sosyal politikaların sürdürülebilirliğini tehdit eden ekonomik dalgalanmaların etkilerini azaltmak amacıyla bütçeleme süreçleri daha esnek hale getirilmelidir. Engellilik politikalarına yönelik harcamalar öncelikli kategorilere dahil edilmelidir.
- Afet Planlamaları: Afet yönetimi süreçlerinde engellilerin ihtiyaçlarına yönelik özel düzenlemeler yapılmalı ve bu planlar sahada test edilmelidir. Engelli bireylerin afet durumlarındaki risklerini azaltmak için düzenli tatbikatlar gerçekleştirilebilir.
- Yasal Düzenlemelerin Gecikmesi: Destekli istihdam gibi yenilikçi modellerin mevzuat altyapısı bir an önce tamamlanmalıdır. Bu süreçlerin hızlandırılması için karar vericilere yönelik bilgilendirme toplantıları düzenlenebilir.

Engelli bireylerin toplumsal yaşama tam ve etkin katılımını sağlamak amacıyla gerçekleştirilecek politika önerileri, güçlü yönler, zayıf yönler, fırsatlar ve tehditler bağlamında değerlendirildiğinde daha bütüncül ve etkili hale gelebilir. Bu çerçevede, SWOT analizi doğrultusunda geliştirilen somut politika önerileri aşağıda tablo olarak sunulmaktadır:

Tablo 2. Engelliler İçin SWOT Analizi Kapsamında Somut Politika Önerileri

Güçlü Yönler (Strengths)	Zayıf Yönler (Weaknesses)
İstihdam teşvikleri güçlenmektedir. Engelli istihdamına yönelik teşviklerin artırılması ve sürdürülebilir hale getirilmesi.	Farkındalık eksikliği bulunmaktadır. İşverenler için bilgilendirme ve teşvik programlarının düzenlenmesi.
Eğitimde fırsat eşitliği artmaktadır. Kapsayıcı müfredatların yaygınlaştırılması ve öğretmen eğitimlerinin artırılması.	Denetim mekanizmaları yetersizdir. Engelli istihdam kotasının denetlenmesi ve ihlallere caydırıcı yaptırımlar getirilmesi.
Erişilebilirlik artırılmaktadır. Yapı denetimlerinde erişilebilirlik standartlarının zorunlu hale getirilmesi.	Bölgesel eşitsizlikler devam etmektedir. Kırsal bölgelerde engellilere yönelik eğitim ve sağlık yatırımlarının artırılması.
Veri altyapısı güçlenmektedir. Engellilerle ilgili verilerin güncel tutulması ve analiz edilebilir hale getirilmesi.	Spor ve sosyal faaliyetlere erişim kısıtlıdır. Spor tesislerinin erişilebilirliğinin artırılması ve farkındalık oluşturulması.
Fırsatlar (Opportunities)	Tehditler (Threats)
AB fonları ve uluslararası destekler artırılabilir. Avrupa Sosyal Fonu (ESF) ve Erasmus+ gibi kaynaklardan daha fazla yararlanılması.	Engellilere yönelik ayrımcılık devam etmektedir. Kamu spotları ve sosyal medya kampanyalarının artırılması.

Dijital eğitim ve sağlık hizmetleri yaygınlaşmaktadır. Engellilere yönelik uzaktan eğitim ve tele-sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi.	Ekonomik krizler, sosyal hizmetlerin finansmanını etkileyebilir. Sosyal politikaların kriz dönemlerinde sürdürülebilmesi için bütçe koruma mekanizmaları oluşturulması.
Engelli bireylerin girişimciliği teşvik edilebilir. Mikro kredi ve hibe programlarının artırılması.	Afet planlamaları engelliler için yeterince uygun değildir. Afet yönetim planlarında engelli bireylerin ihtiyaçlarının önceliklendirilmesi.
Engelli sporcuların desteklenmesi yaygınlaşmaktadır. Paralimpik sporcuların yetiştirilmesi ve engelli bireylerin spor aktivitelerine yönlendirilmesi.	Politik istikrarsızlık, engellilere yönelik projeleri olumsuz etkileyebilir. Engelli politikalarının sürdürülebilirliği için yasal güvence mekanizmalarının güçlendirilmesi.

Sonuç olarak, engelli bireylerin yaşam kalitesini artırmak ve toplumsal hayata tam katılımını sağlamak için belirlenen güçlü ve zayıf yönler ile fırsat ve tehditler doğrultusunda kapsamlı ve uygulanabilir politikalar geliştirilmelidir. Bu politikalar, yalnızca hukuki düzenlemelerle sınırlı kalmamalı, aynı zamanda toplumsal farkındalık, eğitim, istihdam ve dijital dönüşüm gibi alanlarda da somut adımlar içermelidir.

Sonuç

Bu çalışma, 2025 Yılı HP çerçevesinde engelli bireylerin durumunu ele alarak, SWOT analizi perspektifinden stratejik bir değerlendirme yapmayı amaçlamıştır. Elde edilen bulgular, engelli bireylerin toplumsal katılımı, erişilebilirlik, istihdam ve eğitim gibi temel alanlarda karşılaştıkları güçlükleri ve bu alanlardaki gelişim potansiyellerini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Çalışmanın SWOT analizi, engellilerin sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamda daha fazla yer almasını sağlayacak stratejilerin geliştirilmesinde önemli bir rehber olacaktır.

Engelli bireylerin mevcut durumuna ilişkin elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, çeşitli güçlü ve zayıf yönlerin yanı sıra, fırsatlar ve tehditlerin de belirgin bir biçimde öne çıktığı görülmektedir. Güçlü yönler arasında, sosyal hizmetlerin genişletilmesi ve erişilebilirlik konusundaki yapısal iyileştirmelerin yanı sıra, kamu politikalarının etkisiyle artan toplumsal farkındalık öne çıkmaktadır. Son yıllarda engellilik haklarına ilişkin farkındalığın güçlenmesi, bu bireylerin toplumsal hayata daha aktif katılımını desteklemekte ve kamu kurumlarının engellilik temelli politikaları daha kapsayıcı bir yaklaşımla ele almasına zemin hazırlamaktadır. Özellikle hukuki ve kurumsal düzenlemelerde kaydedilen ilerlemeler, engelli bireylerin yaşam kalitesinin artırılması yönünde olumlu gelişmeler olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, zayıf yönler arasında, yerel yönetimlerde engelli bireylerin karar alma süreçlerine katılımının sınırlı olması, kırsal ve kentsel alanlar arasındaki erişim farklılıkları ve hizmetlerin homojen bir biçimde sunulamaması gibi yapısal sorunlar dikkat çekmektedir. Engelli bireylerin eğitim ve sağlık hizmetlerine erişiminde yaşanan bölgesel eşitsizlikler, onların toplumsal yaşama tam anlamıyla entegre olmalarını zorlaştırmakta ve sosyal eşitlik ilkesinin hayata geçirilmesini engellemektedir. Özellikle kırsal kesimlerde yaşayan engelli bireyler, ulaşım ve altyapı eksiklikleri nedeniyle eğitim, sağlık ve istihdam hizmetlerinden yeterince yararlanamamakta, bu durum da sosyo-ekonomik kırılganlıklarını derinleştirmektedir. Fırsatlar açısından değerlendirildiğinde, mevcut politika belgeleri ve stratejik planların, engelli bireylerin yaşam kalitesini artırmayı hedefleyen kapsamlı reform önerileri içermesi olumlu bir gelişme olarak öne çıkmaktadır. Özellikle eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanmasına yönelik yürütülen programlar ve erişilebilirlik standartlarının geliştirilmesi, sürdürülebilir sosyal politikalar açısından umut verici bir çerçeve sunmaktadır. Bunun yanı sıra, sivil toplum kuruluşlarının ve uluslararası kuruluşların desteğiyle yürütülen projeler, engelli bireylerin toplumsal hayata daha aktif katılımını teşvik edici bir işlev görmektedir. Ancak, bu fırsatların somut kazanımlara dönüşebilmesi, yalnızca politika belgelerinde yer alan hedeflerle değil, aynı zamanda etkili bir uygulama süreci ve kurumsal koordinasyon mekanizmalarının güçlendirilmesiyle mümkündür. Diğer yandan, tehditler bağlamında, engelli bireylerin toplumsal katılımını kısıtlayan yapısal ve kültürel faktörlerin varlığı dikkat çekmektedir. Demokratik katılımın sınırlı kalması, sosyal politikaların uygulanabilirliğini zayıflatmakta ve engelli bireylerin karar alma süreçlerinde yeterince temsil edilmemesine yol açmaktadır. Ayrıca, kamu kaynaklarının etkin kullanılamaması ve engelli bireylere yönelik sosyal politikaların sürdürülebilir bir mali yapı ile desteklenmemesi, bu alandaki ilerlemeleri sekteye uğratabilecek unsurlar arasında yer almaktadır. Bu tehditlerin bertaraf edilmesi adına, engellilere yönelik politikaların yalnızca hukuki bir çerçevede ele alınmasıyla yetinilmemeli, aynı zamanda uygulama süreçlerinin etkinliği sürekli olarak izlenmeli, kamu kaynakları verimli bir biçimde kullanılmalı ve katılımcı mekanizmalar aracılığıyla engelli bireylerin karar alma süreçlerine dâhil edilmesi sağlanmalıdır.

Engelli bireylerin toplumsal yaşama daha etkin katılımını sağlamak için kapsayıcı politikalar geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Öncelikle, engelli istihdamını artırmak amacıyla işverenlere yönelik bilinçlendirme kampanyaları ve teşvik mekanizmaları güçlendirilmelidir. Mevcut kota sisteminin etkinliğini artırmak için denetimler sıkılaştırılmalı ve caydırıcı cezai yaptırımlar uygulanmalıdır. Eğitim alanında, erken müdahale programları yaygınlaştırılmalı ve kapsayıcı müfredat geliştirilerek engelli bireylerin eğitim süreçlerine tam katılımı sağlanmalıdır. Erişilebilirlik konusunda, kamu binaları ve sosyal alanlarda evrensel tasarım ilkeleri benimsenmeli, fiziksel ve dijital altyapılar herkes için erişilebilir hale getirilmelidir. Engelli bireylerin sosyal hayata entegrasyonunu güçlendirmek için yerel yönetimlerin karar alma süreçlerine aktif katılımlarını sağlayacak mekanizmalar oluşturulmalı ve sivil toplum kuruluşları ile iş birliği artırılmalıdır. Ayrıca,

teknoloji odaklı çözümler teşvik edilerek dijital sağlık, uzaktan eğitim ve yapay zeka destekli istihdam modelleri yaygınlaştırılmalıdır. Finansal sürdürülebilirliği sağlamak için uluslararası fonlardan etkin şekilde yararlanılmalı, engelli bireylere yönelik girişimcilik desteklenerek mikro kredi ve hibe programları hayata geçirilmelidir. Toplumsal farkındalığı artırmak adına kamu spotları ve sosyal medya kampanyaları yaygınlaştırılmalı, ayrımcılıkla mücadele edecek hukuki mekanizmalar güçlendirilmelidir. Tüm bu politika önerileri hayata geçirildiğinde, engelli bireylerin sosyal, ekonomik ve politik yaşamda daha güçlü bir konuma gelmesi sağlanacaktır.

Sonuç olarak, bu çalışma, engelli bireylerin sosyal, ekonomik ve politik durumlarının analitik bir çerçevede ele alınmasını sağlamakta ve belirli stratejik politika önerileri geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır. Elde edilen bulgular, ilgili paydaşlar ve karar vericiler için rehberlik niteliği taşıırken, engelli bireylere yönelik politikaların iyileştirilmesi ve sosyal eşitlik hedeflerine ulaşılması yolunda önemli bir temel sunmaktadır. Dolayısıyla, çalışma, engelli bireylerin toplumsal hayata katılımını artırma amacı doğrultusunda atılacak adımların belirlenmesinde kritik bir kaynak olarak değerlendirilmektedir.

Etik Kurul Bilgileri Beyanı (Ethical Committee Information Declaration)

Tarafımızca yapılan bu bilimsel araştırmada etik kurul kararı gerektirecek herhangi bir faaliyet/çalışma bulunmamaktadır (*In this scientific research conducted by us, there is no activity/study that would require an ethical committee decision*).

Kaynakça

- Açıkgöz, R. ve Özil, H. (2023). Sakatlık sosyal modelinde sosyolojik perspektifler. *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 68-87.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2021). 2030 engelsiz vizyon. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. Erişim tarihi: 3 Ocak 2025, <https://www.aile.gov.tr>
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2023). Engelli hakları ulusal eylem planı 2023-2025. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. Erişim tarihi: 2 Ocak 2025, <https://www.aile.gov.tr>
- Aktel, M. ve Erten, Ş. (2017). Türkiye Cumhuriyeti hükümetlerinin engellilik alanına yaklaşımı: Hükümet programları üzerinden bir değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(1), 165-177.
- Amponsah-Bediako, K. (2013). Relevance of disability models from the perspective of a developing country: An analysis. *Developing Country Studies*, 3(11), 121-133. ISSN 2225-0565 (Online)
- Andrews, E. E. (2017). *Disability models. in practical psychology in medical rehabilitation*, M. A. Budd, S. Hough, S. T. Wegener, and W. Stiers (Ed.). (Berlin: Springer International Publishing). 77-83. Doi: 10.1007/978-3-319-34034-0_9
- Areheart, B. A. (2008). When disability isn't 'just right': The entrenchment of the medical model of disability and the goldilocks dilemma. *Indiana Law Journal*, 83(1), 181-232.
- Aslan, Ö., Gültekin, T., ve Irmak, H. S. (2023). Gümüş ekonomi üzerine SWOT analizi. *Sosyal Güvençe*, (23), 951-968. Doi: 10.21441/sosyalguvence.1326321
- Barnes, C., ve Mercer, G. (2003), *Disability: key concepts*, polity press, Cambridge.
- Bezmez, D., Yardımcı, S., ve Şentürk, Y. (2011). *Giriş*. B. Dikmen, S. Yardımcı, ve Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık çalışmaları sosyal bilimlerden bakmak* (s. 17-27) içinde. Çev. Ferit Burak Aydar, 1. Basım, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Bilsin, E. ve Başbakkal Z. (2014). Dünyada ve Türkiye’de engelli çocuklar. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 30(1), 65-78.
- Burchardt, T. (2004). Capabilities and disability: The capabilities framework and the social model of disability. *Disability & Society*, 19(7), 735-751, Doi: 10.1080/0968759042000284213
- Burcu E. (2006). Özürlülük kimliği ve etiketlenmenin kişisel ve sosyal söylemleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 23(2), 61-83.
- Burcu, E. (2015). Türkiye’de yeni bir alan: ‘engellilik sosyolojisi’ ve gelişimi. *Sosyoloji Konferansları*, (52), 319-341. Doi: 10.18368/IU/sk.21828
- Çitil, M. ve Üçüncü, M.K. (2018). Türkiye’de engelli hakları ve engelliler hukukunun durumu. *TAAD*, 9(35), 233-278.
- Çoban, A., ve Doğu, Z. (2021). *Cumhurbaşkanlığı hükümet programlarının eğitim açısından değerlendirilmesi*. O. Zahal ve Ö. Yahşi (Ed.). Eğitim bilimlerinde araştırma ve değerlendirmeler (s. 85-117) içinde. Cilt 2, 1. Basım, Gece Kitaplığı: Ankara.
- Demirbağ, C. (2019). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde yasama organı, yasama süreci ve yasama sürecinde yasama-yürütme ilişkisi. *Yasama Dergisi*, (39), 13-50.
- DPT. (1979). Dördüncü beş yıllık kalkınma planı (1979-1983). R 338-9561 N. 2, Yayın no: 1664, Erişim tarihi: 9 Ocak 2025, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dorduncu-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani_1979_1983.pdf
- DPT. (1985). Beşinci beş yıllık kalkınma planı (1985-1989). Erişim tarihi: 4 Ocak 2025, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Besinci-Bes-Yillik-Kalkinma-Plani-1985-1989.pdf>
- DPT. (1989). Altıncı beş yıllık kalkınma planı (1990-1994). Erişim tarihi: 3 Ocak 2025, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Altinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1990-1994.pdf
- DPT. (1995). Yedinci beş yıllık kalkınma planı (1996-2000). Erişim tarihi: 4 Ocak 2025, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Yedinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-1996-2000.pdf
- DPT. (2000). Uzun vadeli strateji ve sekizinci beş yıllık kalkınma planı (2001-2005). Erişim tarihi: 5 Ocak 2025, https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2022/07/Uzun_Vadeli_Strateji_ve_Sekizinci_Bes_Yillik_Kalkinma_Planı-2001-2005.pdf
- DPT. (2006). Dokuzuncu kalkınma planı (2007-2013). Erişim tarihi: 12 Ocak 2025, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/07/Dokuzuncu_Kalkinma_Planı-2007-2013.pdf

- Dursun, G. D., ve Güneş, R. (2019). İç kontrol sistemi etkinliğinin incelenmesinde SWOT analizi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(18), 296-305.
- Erol, Ö. F. (2020). Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde Cumhurbaşkanlığı politika kurulları. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 26(1), 107-130.
- Erten Ş. (2019). 2030 Sürdürülebilir kalkınma gündemi ve engelliler: güçlendirme kavramı çerçevesinde bir değerlendirme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(2), 890-902.
- Erten, Ş. ve Aktel, M. (2017). *Engellilik kültürü: Engellilik modelleri çerçevesinde bir değerlendirme*. Cem Ergün ve Süleyman Öğrekçi (Ed.). Sosyal bilimlerde kültür araştırmaları içinde (s. 79-97). 1. Basım, Gece Kitaplığı: Ankara.
- Gürsoy, H. K. (2023). 1980’den günümüze Türkiye’nin hükümet programlarında eğitim, dil ve edebiyat. *Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(38), 442-470.
- İlköğretim ve Eğitim Kanunu. (1961). Resmî Gazete: 12 Ocak 1961, Sayı 10705.
- Kahraman Güloğlu, F. ve Kala, A.S. (2020). *Toplumsal bir olgu olarak engellilik ve Türk hukuk sistemine yansımaları*. F. Kahraman Güloğlu ve E. S. Kala (Ed.). Disiplinlerarası sosyal hizmet çalışmaları – 1 (s. 59-83) içinde. Ekin Yayınevi: Bursa.
- Kalkınma Bakanlığı. (2013). Onuncu kalkınma planı (2014-2018). Erişim tarihi: 3 Ocak 2025, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu_Kalkinma_Plani-2014-2018.pdf
- Kara, B. (2016). Türkiye’de engelli bireylerin yasal hakları ve uygulamadaki yeri. *International Journal of Social Science*, 7(48), 249-260.
- Keskin, M., ve Koçak, H. (2023). Türkiye’de nüfusun yaşlanması üzerine bir SWOT analizi. *Sosyolojik Düşün*, 8(2), 275-303. Doi: 10.37991/sosdus.1267376
- Lawson, A. ve Beckett, A.E. (2020). The social and human rights models of disability: Towards a complementarity thesis. *The International Journal of Human Rights*, 1-33. Doi: 10.1080/13642987.2020.1783533
- Miller, C. ve Albert, B. (2005). Mainstreaming disability in development: Lessons from gender mainstreaming. Disability. Erişim tarihi: 21 Ocak 2025, Knowledge and Research. https://assets.publishing.service.gov.uk/media/57a08c5be5274a27b2001147/RedPov_gender.pdf
- Nazlı, A. (2012). “Öteki beden”: Bir ötekilik biçimi olarak engelli beden ve engellilik. *Sosyoloji Dergisi*, (27), 17-32. ISSN: 1300-5642
- Okur, N. ve Erdugan, F. E. (2010). *Sosyal haklar ve özürllüler: Özürllülük modelleri bağlamında tarihsel bir değerlendirme*. Pamukkale Üniversitesi 2.Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu, 4-5-6 Kasım, Denizli, 245-263.
- Oliver, M. (1996). *Understanding disability: From theory to practice*. New York, Palgrave.
- Örsel, S. (2013). “Özürllülük” kavramından “engellilik” kavramına geçiş: Değişen kavramlar uygulamaya nasıl yansıyor? *Türkiye Psikiyatri Derneği Bülteni*, 16(3), 4-7.
- Örtülü, S. (2019). Türkiye’de engelli politikaları ve belediyelerin rolü: Konya büyükşehir belediyesi örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Özdemir, A. (2021). Cumhurbaşkanlığı Hükümet sisteminin Türkiye Cumhuriyeti idari teşkilatına getirdiği yenilikler. *Journal of Academic Value Studies*, 7(3), 284-297. Doi: 10.29228/javs.51971
- Özgökçeler, S., ve Alper, Y., (2010). Özürllüler Kanunu’nun sosyal model açısından değerlendirilmesi. *Business and Economics Research Journal*, 1(1), 33-54.
- Özürllüler İdaresi Başkanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname. (1997). Resmî Gazete: 30 Mayıs 1997, Sayı 23004.
- Rothman, J.C. (2010). The challenge of disability and access: Reconceptualizing the role of the medical model. *Journal of Social Work in Disability & Rehabilitation*, 9(2-3), 194-222
- Seyyar, A. (2008). Sosyal siyaset ekseninde yerel özürllüler politikası (özürllü dostu yerel sosyal politikalar). *Yerel Siyaset Dergisi*, (27), 80-85.
- Şemşit, S., Uçar, A., & Yüksel, M. A. (2016). Avrupa Birliği politikaları perspektifinden Türkiye’de belediyelerin sunduğu engelli hizmetleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 205-223.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). On ikinci kalkınma planı (2024-2028). Erişim tarihi: 22 Ocak 2025, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf

- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2024a). 2025 yılı Cumhurbaşkanlığı yıllık programı. Erişim tarihi: 13 Ocak 2025, <https://www.sbb.gov.tr/2025-yili-cumhurbaskanligi-yillik-programi-resmi-gazetede-yayimlanmistir/>
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2024b). 2025 yılı Cumhurbaşkanlığı yıllık programı. Erişim tarihi: 12 Ocak 2025, <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2024/11/2025-Yili-Cumhurbaskanligi-Yillik-Programi-05112024.pdf/>
- T.C. Engelliler Hakkında Kanun. (2005). Resmî Gazete: 7 Temmuz 2005, Sayı 25868.
- T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. (2021). *Ulaşımın kalbi: Kentsel ulaşım ve erişilebilir ulaşım!.* Ulaştırma Sektörel Operasyonel Programı adına. Afşar Medya Matbaacılık San. Tic. A.Ş: Ankara.
- Tellioğlu, S. (2019). Türkiye'de engellilere yönelik sosyal hizmetlerin ve politikaların tarihçesi. *The Journal of Academic Social Sciences*, 88(88), 818–832. Doi: 10.16992/ASOS.14871
- Turan, M. (2018). Türkiye'nin yeni yönetim düzeni: Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi. *Social Sciences Research Journal*, 7(3), 42-91.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1961). Resmî Gazete: 9 Temmuz 1961, Sayı 334.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982). Resmî Gazete: 9 Kasım 1982, Sayı 17863.
- United Nations [UN]. (2006). Convention on the rights of persons with disabilities. Erişim tarihi: 8 Ocak 2025, <http://www.un.org/esa/socdev/enable/rights/convtexte.htm>
- Viktorovich, M.S. (2021). International legal regulation of the rights of persons with disabilities: problems of formation and development. *Problemy zakonnosti – Problems of Legality*, issue 154, 288–301. Doi: [10.21564/2414-990X.154.234227](https://doi.org/10.21564/2414-990X.154.234227)
- WHO. (1993). *International classification of impairments disabilities and handicaps*. World Health Organization, Geneva.
- Winter, J.A.(2004). *Toplumsal bir sorun çözümleyici olarak özürlü hakları hareketinin gelişimi*, (Çev. Mehmet Ergün). *Özveri*, 1(2), 341–56.
- World Health Organization [WHO]. (2011). World report on disability. Erişim tarihi: 22 Ocak 2025, <https://www.who.int/publications/i/item/world-report-on-disability>
- Yazıcı E. ve Yemişçi D.A (2010). Engellilere ilişkin sivil toplum kuruluşlarının sorunları: İzmir ili bakımından bir değerlendirme, II. Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu, 5 Kasım 2010, Pamukkale Üniversitesi, İİBF. 187-215.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin: Ankara.
- Zheng, H. (2023). legal protection for the rights of persons with disability in international law. *Proceedings of the International Conference on Social Psychology and Humanity Studies*, 174-181. Doi: 10.54254/2753-7048/10/20230150

Şırnak'ta Toplumsal Yapı: Tarihsel Gelişim ve Güncel Dinamikler
Social Structure in Şırnak: Historical Development and Current Dynamics

İrfan Yıldırım, yldirmirfann@gmail.com, [ORCID](#), [ROR](#)

Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, Şırnak/Türkiye

Makale Bilgisi / Article Information

Atıf (Citation): Yıldırım, İ. (2025). Şırnak'ta Toplumsal Yapı: Tarihsel Gelişim ve Güncel Dinamikler. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 7(1), 21-32. <https://doi.org/10.47138/jeaa.1626160>

Geliş Tarihi (Submission Date)	24.01.2025
Kabul Tarihi (Acceptance Date)	11.03.2025
Yayın Tarihi (Publication Date)	30.06.2025
Makale Türü (Article Type)	Araştırma Makalesi (Research Article)
Değerlendirme (Peer-Review)	Çift Taraflı Körleme / En az İki Dış Hakem (Double Anonymized / At Least Two External)
Etik Beyan (Ethical Statement)	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited).
Benzerlik Taraması (Plagiarism Checks)	Evet (Yes) – Ithenticate/Turnitin.
Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest)	Bu çalışmada çıkar çatışması yoktur. (There is no conflict of interest in this study).
Yazar Katkı Oranı (Author Contribution Rate)	Yazarın çalışmaya katkısı %100'dür. (The author's contribution to the study is 100%.)
Etik Beyan Adresi (Complaints)	iibfdergisi@sirnak.edu.tr
Finansman (Grant Support)	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. (The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research).
Telif Hakkı ve Lisans (Copyright & License)	Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları dergimizde olup, CC-BY-NC-ND lisansı ile açık erişim olarak yayımlanmaktadır. (The copyrights of the works published in our journal belong to our journal, and they are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.)

Şırnak'ta Toplumsal Yapı: Tarihsel Gelişim ve Güncel Dinamikler

ÖZET

Çok yakın zamanlarda, büyük oranda yeniden inşa edilen Şırnak merkezinin toplumsal yapısı ve durumunun sosyolojik yönden ele alınması önem arz etmektedir. Bu amaçla, bu çalışmada, Şırnak'ta toplumsal yapı ile ilgili alanlarda öne çıkan temel sorunlar ve bunda rol oynayan temel dinamikler ele alınmış ve günümüz koşullarında irdelenmeye çalışılmıştır. Çalışma, teorik çerçevede ve literatürde ulaşılan bulgulardan hareketle gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgularla, özellikle etnik ve dini yapı ile ekonomik yapının yanı sıra eğitim durumu, sağlık hizmetleri, toplumsal cinsiyet eşitliği, gençlik istihdamı ve göç konuları gibi çok çeşitli alanlarda detaylı bir analiz gerçekleştirilmiştir. Bu derinlemesine analiz, sosyoekonomik dinamikler üzerine anlamlı bir değerlendirme sunmakta ve toplumsal yapı hakkında daha fazla bilgi edinmemize yardımcı olmaktadır. Başka bir deyişle çalışma, sadece statik verileri değil, aynı zamanda verilerin toplumsal koşullarla nasıl etkileşimde bulunduğunu da değerlendirmektedir. Elde edilen veriler, yerel yönetimler ve ilgili kuruluşlar için stratejik planlama sürecinde ışık tutmaktadır; bu durum, toplumsal sorunları aşmak için atılacak adımların belirlenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Bilindiği gibi belirli bir kenti odağına alan çalışmalar sadece akademik bir katkı sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda toplumdaki farklı grupların ihtiyaçlarının daha iyi kavranmasına da hizmet etmektedir. Dolayısıyla çalışma, Şırnak'ın toplumsal yapısını ve değişimleri daha iyi kavrayabilmemize olanak tanırken, çalışmanın gelecekte izlenecek yollar konusunda da rehberlik etmesi beklenmektedir. Bu bağlamda, toplumsal yapının dönüşüm sürecinde yerel aktörlerin rollerinin belirlenmesi ve bu rolün güçlendirilmesi gerektiği de aşikârdır. Elde edilen bulgular, ayrıca, yerel halkın toplumsal süreçlere ve kararlara dâhil edilmesinin önemine dikkat çekerek, katılımcı bir yaklaşımın gerekliliğini de ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Şırnak, Toplum, Yapı, Toplumsal Yapı, Sosyoloji.

Social Structure in Şırnak: Historical Development and Current Dynamics

ABSTRACT

It is important to examine the social structure and situation of Şırnak city center, which has been largely rebuilt very recently, from a sociological perspective. For this purpose, in this study, the main problems that stand out in areas related to the social structure in Şırnak and the primary dynamics that play a role in this have been addressed and analyzed in today's conditions. The study is based on the theoretical framework and the findings in the literature. The findings obtained were subject to detailed analysis in a wide range of areas, especially ethnic and religious structure and economic structure, as well as education status, health services, gender equality, youth employment and migration issues. This in-depth analysis provides a meaningful assessment of socioeconomic dynamics and helps us gain more information about the social structure. In other words, the study evaluates not only static data, but also how the data interacts with social conditions. The data obtained sheds light on the strategic planning process for local governments and relevant organizations, which plays a critical role in determining the steps to be taken to overcome social problems. As is known, studies focusing on a specific city not only provide an academic contribution, but also serve to better understand the needs of different groups in society. Therefore, while the study allows us to better understand the social structure and changes in Şırnak, it is also expected to provide guidance on future directions. In this context, it is also obvious that the roles of local actors in the transformation process of the social structure, should be determined, and this role should be strengthened. The findings also draw attention to the importance of including local people in social processes and decisions, and reveal the necessity of a participatory approach.

Keywords:

Şırnak, Society, Structure, Social Structure, Sociology.

Giriş

Toplumsal yapı kavramı, sosyoloji alanında oldukça önemli bir yere sahip olmasının yanı sıra, günümüzdeki toplumsal dinamikleri anlamak için anahtar bir bileşen olarak da öne çıkar. Bu, bireylerin toplumsal ilişkilerini ve sosyal yapının karmaşık dinamiklerini daha iyi kavrayabilmemiz adına kritik bir unsurdur. Toplumsal ilişkiler, normlar, değerler, kurumlar ve sosyal gruplar gibi birçok unsur, toplumsal yapıyı oluşturan önemli bileşenler arasında yer almaktadır. Bu kavramlar, toplumun karmaşık yapısını anlamak ve toplumsal değişimlerin etkilerini derinlemesine incelemek için kritik bir temel sağlar. Toplumsal yapının anlaşılması, bireylerin toplumsal hayata nasıl entegre olduklarını ve toplumsal normların bireyler üzerindeki etkilerini görmek açısından da büyük bir önem taşımaktadır. Böylece, sosyolojik çalışmalar, toplumsal yapının bileşenleri ve bu bileşenlerin etkileşimleri üzerine derinlemesine bir anlayış geliştirmeye katkıda bulunur. Bu da, toplumsal değişimin dinamiklerini daha sağlıklı bir şekilde analiz etmemizi sağlar.

Bu çalışmada, Şırnak şehrinin toplumsal yapısının tarihsel gelişimi ve güncel dinamikleri kapsamlı bir şekilde incelenerek bir analiz sunulmaktadır. Kuramsal çerçevede ve literatüre dayalı olarak tasarlanan bu çalışma, Şırnak'ın sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını çok daha iyi anlamak ve analiz etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda bölgenin toplumsal yapıdaki değişimini ve bu değişimlerin etkilerini daha net bir şekilde belirleyebilmek, etkili sosyal politikalar oluşturmak ve bölgenin genel toplumsal gelişmesine katkıda bulunmak amacıyla taşınmaktadır. Araştırmamızın sonuçları ve önerileri, Şırnak'ın toplumsal yapısını anlamak ve geliştirmek isteyen araştırmacılar, karar vericiler, yerel halk ve uluslararası toplum için referans kaynağı olma ve bölgedeki sosyal ve kültürel gelişmelere ışık tutma niteliği taşımaktadır. Böylece, bu çalışma akademik anlamda değerli bir katkı sağlarken, pratik düzeyde de toplumsal dönüşümlerin daha iyi anlaşılmasına önemli bir zemin sunacaktır. Bu kapsamlı araştırmanın sağlayacağı bilgilere dayanarak, toplumsal gelişmelere yönelik daha bilinçli ve etkili adımlar atılabilecektir. Gelişen bu dinamik yapı ve değişim sürecinin gözlemlenmesi, Şırnak'ın geleceği açısından büyük bir önem arz etmektedir. Bu çerçevede çalışmada, sırasıyla Şırnak'ın coğrafi ve tarihsel arka planını ele alındıktan sonra toplumsal yapı kavramı üzerinde durulmaktadır. Ardından Şırnak'ta etnik ve dini yapı, ekonomik yapı ve istihdam konuları ele alınmaktadır. Daha sonra Şırnak'ta eğitim sistemi ve okuryazarlık oranları, sağlık hizmetleri ve iyileştirme çalışmaları, toplumsal cinsiyet ve kadın hakları konuları üzerinde durulmaktadır. Son olarak gençlik ve genç istihdamı ile göç ve mültecilik dinamikleri irdelenmektedir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Toplumsal yapı araştırmalarının önemi bireylerin toplumda karşılaştığı farklı sorunları anlamak ve çözüm bulmada önemli bir rol oynamaktadır. Bu araştırmalar, toplumun fiziksel, kültürel, ekonomik ve sosyal yapılarını anlamak için gerekli verileri sağlar. Ayrıca toplumsal yapıyı anlamak, toplumun daha iyi bir şekilde yönetilmesine yardımcı olur. Bu araştırmalar neticesinde elde edilen bulgular, politika yapıcılar, karar vericiler, eğitimciler ve diğer toplumsal aktörler için çok önemlidir ve toplumsal gelişimde etkili olabilir. Diğer taraftan toplumsal sorunlara çözüm sunma, toplumsal yapı araştırmalarının temel amacıdır. Bu araştırmaların sonuçları, toplumsal adaletin sağlanması, yoksulluğun azaltılması, eğitim gibi alanlarda iyileştirmeler yapılması gibi toplumsal sorunlara çözüm sunabilir. Örneğin, eğitim sistemi üzerine yapılan araştırmalar eğitim kalitesini artırmak için çözüm önerileri sunabilir. Bu nedenle, toplumsal yapı araştırmalarının, toplumsal sorunlara çözüm sunmada hayati bir rolü vardır.

Şırnak'ın toplumsal dinamiklerini anlamak amacıyla yapılan bu çalışma, Şırnak ve bölgedeki sosyal, ekonomik, kültürel ve demografik değişimlerin ve dinamiklerin tam olarak anlaşılması açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu çerçevede gerçekleştirilen araştırma, hem yerel hem de ulusal düzeyde sosyolojik meselelerin daha etkili bir şekilde ele alınmasına ve kavranmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Ulaşılan bulgular, Şırnak'ın toplumsal yapısındaki mevcut sorunlara yönelik etkin ve kapsamlı politika önerilerinin geliştirilmesi amacıyla kullanılacak ve böylece sorunların kökenine inerek daha etkili çözüm yolları arayışına temel oluşturacaktır. Bu çalışmanın bulguları, Şırnak'ın toplumsal yapısını geliştirmeyi amaçlayan araştırmacılar, politika yapıcılar, yerel halk ve uluslararası topluluk gibi çeşitli aktörler için bir referans kaynağı sağlamayı hedeflemektedir. Böylece, bölgedeki sorunlar daha sağlıklı bir şekilde tespit edilecek ve bu sorunlara yönelik somut çözüm önerileri geliştirilecektir. Şırnak'ı anlama ve geliştirme çabaları, toplumsal bir hedef olarak tüm bireylerin ortak çıkarı ve sorumluluğu olarak değerlendirilmekte ve bu doğrultuda hareket edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Şırnak'ta gerçekleştirilecek her türlü sosyal reform ve kalkınma adımı, bölgeye fayda sağlayacak ve toplumsal kaynaşmayı arttırarak, burada yaşayan bireylerin yaşamlarına katkıda bulunacaktır. Bu süreç, sadece bölgesel düzeyde değil, aynı zamanda bireylerin yaşam kalitelerini arttırmayı da amaçlamaktadır.

1. Şırnak'ın Coğrafi ve Tarihsel Arka Planı

Şırnak, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan bir vilayet olarak coğrafi konumu itibarıyla, Irak ve Suriye sınırlarına bitişik bir konumda bulunmaktadır. Tarihsel olarak, bölgenin pek çok medeniyete ev sahipliği yapmış olması, Şırnak'ın kültürel çeşitliliğinin zenginliğine katkıda bulunmuştur. Aynı zamanda tarihte önemli ticaret yollarının yakınında olması Şırnak'ın ekonomik ve sosyal yapılanmasını önemli oranda etkilemiştir. Şırnak, bölgenin jeopolitik önemini belirlemede oldukça büyük bir rol oynamaktadır (Yaman, 2022, s.759). Özellikle Irak ve Suriye sınırlarıyla komşu

olması, bölgedeki dış ilişkiler üzerinde etkili olan son derece önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, yalnızca uluslararası politikaların şekillenmesinde etkili olmakla kalmayıp, aynı zamanda ticari ilişkiler üzerinde de belirleyici bir nitelik kazandırmaktadır; bu da, bölgedeki ticari faaliyetlerin dinamiklerini derinden etkilemektedir. Şırnak'ın dağlık arazi yapısına sahip olması, bölgedeki tarım ve hayvancılık faaliyetlerini derin bir şekilde etkilemiş ve böylece bölgenin ekonomik yapısını şekillendirmiştir. Bu özellikler, tarım ürünlerinin yetiştirilmesi ve hayvan yetiştiriciliği konusunda da, coğrafi yapının sunduğu olanaklarla sınırlı olarak belirli bir düzlemde gelişim göstermektedir (Denli, 2023, s.2). Ayrıca, bölgenin iklim koşulları, tarım ve hayvancılığın hangi türlerinin yapılabileceğini etkileyen bir diğer önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır ve bu durum, bölgenin ekonomik aktiviteleri üzerinde de büyük bir etki bırakmaktadır. İklim koşulları, yalnızca belirli ürünlerin yetiştirilmesinin yanı sıra, aynı zamanda hayvanların beslenme şekillerinin belirlenmesinde de kritik bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, coğrafi ve iklimsel koşullar, Şırnak'ın ekonomik yaşamını şekillendiren temel unsurlar arasında yer almaktadır ve bu unsurların arasında sağlıklı bir denge tesis edilmesi büyük bir önem taşımaktadır.

Şırnak ve yakın çevresi, çeşitli medeniyetlerin izlerini bünyesinde taşıyan tarihi ve kültürel bir yerleşim alanı olarak dikkat çekmektedir. Bu bölge, tarih boyunca pek çok farklı kültürel grubun bir araya gelerek etkileşimde bulunmasına tanıklık etmiş ve bu durum, zengin bir mirasın oluşmasına olanak sağlamıştır. Persler, Romalılar, Bizanslılar ve Araplar gibi önemli topluluklar burada yaşamış, kültürel etkileşimler aracılığıyla birbirlerine katkıda bulunmuşlardır. Bu etkileşim, bölgenin kültürel yapısının gelişiminde önemli rol oynamıştır. Geçmişte meydana gelen büyük göç hareketleri ve belirleyici siyasi gelişmeler (Gülenç, 2022, s.8), Şırnak'ın toplumsal yapısının derinlemesine, önemli ve köklü değişimlere uğramasına neden olmuştur. Bu tarihi süreçleri anlamak ve korumak, yalnızca geçmişe duyulan bir saygıyı ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda gelecekte çıkarılabilecek dersleri öğrenmemiz için de bir fırsat sunmaktadır. Bu nedenle, Şırnak'ın karmaşık ve çok yönlü geçmişini titizlikle incelemek, bu değerli kültürel mirası yaşatmak, toplum olarak hepimizin en önemli ortak sorumluluğu gibi gözükmektedir. Kültürel mirası korumak, bu şehirdeki tarihsel izlerin geleceğe taşınması açısından büyük bir önem taşımaktadır. Böylesi bir misyonu yerine getirmek için herkesin üzerine düşen görevi üstlenmesi gerekmektedir.

2.Toplumsal Yapı Kavramı ve Şırnak'ın Toplumsal Yapısı

Toplumsal yapı, bir toplumun bireyleri arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde rol oynayan kurallar, normlar, sosyal roller ve kurumları kapsar (Alkan & Solmaz, 2024, s.86). Bu kavram, aynı zamanda toplumdaki sosyal düzenin ve hiyerarşinin anlaşılmasına da katkıda bulunur. Kuramsal çerçevede ise toplumsal yapı, işlevselliği, etkileşimi, değişimi ve katmanlaşmayı içeren çeşitli teorilerle incelenir. Toplumsal yapı, toplumdaki farklı sosyal gruplar arasındaki ilişkilerin ve bu ilişkilerin belirli düzenlemeler, normlar ve kurallar doğrultusunda sürdürülmesini ifade eden önemli bir kavramdır (Bozdağ, 2023, s.168). Bu yapı, bireylerin sosyal yaşamlarını ve etkileşimlerini de önemli derecede etkileyerek, toplumun dinamiklerini şekillendiren temel bir unsur haline gelmektedir. Toplum içerisindeki her birey ve grup, çeşitli sosyal etkileşimler aracılığıyla belirli bir rol üstlenmekte, bu durum toplumsal yapının karmaşık bir form kazanmasına neden olmaktadır. Bu kavram, toplumun yapısını oluşturan çeşitli unsurların bir araya gelmesi sonucu karmaşık bir biçimde ortaya çıkmakta ve belirli bir düzen içinde işler hale gelmektedir. Sosyal sınıf, aile, eğitim, kültür gibi unsurlar, toplumsal yapıyı oluşturan temel ve vazgeçilmez bileşenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu unsurlar arasındaki etkileşim, toplumsal dinamikleri şekillendirirken, ayrıca bireylerin kimliklerini ve günlük deneyimlerini de önemli ölçüde etkilemektedir. Dolayısıyla, toplumsal yapı, sürekli bir evrim içerisinde yer alır, değişimlere açık durumdadır ve bu süreçte her bir birey ile sosyal grup, bu yapının içerisinde farklı roller ve sorumluluklar üstlenmektedir. Bu, toplumsal ilişkilerin çeşitlenmesine yol açarak, toplumun genel yapısını daha zengin hale getirirken, bireylerin toplumsal yaşamlarını derinleştirir ve çoğaltır (Sarigül, 2024, s.4). Bu çeşitlilik, bireylerin sosyal etkileşimlerinde yeni boyutlar açar, toplumsal deneyimlerini zenginleştirir ve farklı bakış açıları kazandırarak, sosyal yapı içerisinde dinamik bir denge oluşturur.

Toplumsal yapı, insanların bir araya geldiği ve paylaşımlarını gerçekleştirdiği karmaşık bir sistem olup, ekonomik, politik, dini ve kültürel unsurların bir araya gelmesiyle oluşur. Bu yapı, toplumu meydana getiren farklı dinamiklerin birbirleriyle etkileşim içerisinde ortaya çıkmasını sağlar. Bu önemli unsurlar, toplum içindeki çeşitli grupları ve bireyleri derinden etkileyen belirleyici ve hayati faktörlerdir. Ekonomik yapı, sosyal statü, cinsiyet rolleri, etnik köken, eğitim düzeyi ve yaşam standartları gibi unsurlar, toplumsal yapıyı oluşturan ve onu meydana getiren temel yapı taşları arasında yer alır (Korkusuz, 2021, s.23). Bu unsurların her biri, toplumun işleyişini ve bireylerin yaşamlarını farklı yönlerden etkileyerek, sosyal dinamiklerin biçimlenmesine ve gelişmesine katkı sağlar. Toplumda bulunan zengin çeşitlilik, bu unsurlar arasındaki etkileşimler sayesinde daha da artar, derinleşir ve gelişir. Toplumsal yapı, sadece bu unsurların toplamından ibaret olmamakla birlikte; aynı zamanda bu unsurlar arasındaki karşılıklı ilişkiler ve etkileşimler de büyük bir öneme sahiptir. Her bir unsur, kendi içinde dinamik ve değişken bir yapı sunarken, aynı zamanda diğer unsurlarla da sürekli bir etkileşim içinde bulunur. Bu etkileşimler, toplumun gelişiminde ve dönüşümünde kritik bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, toplumsal yapının karmaşıklığını tam anlamıyla kavrayabilmek için, unsurlar arasındaki bağlantıları, karşılıklı etkileşimleri ve bağımlılıkları göz önünde bulundurmak son derece önemlidir. Bu kapsamda, söz konusu yapıların nasıl çalıştığını ve birbirlerini nasıl etkilediklerini anlamak, toplumsal dinamiklerin daha iyi değerlendirilmesini sağlar. Görüldüğü gibi toplumsal yapıyı anlamak onun birbirinden farklı boyutlarını irdelemekle mümkündür. Bu çerçevede Şırnak'ın toplumsal yapısını da anlamak, onun etnik ve dini yapısını, ekonomik yapısı ve istihdam durumunu, eğitim sistemi içerisindeki konumunu, sağlık

hizmetleri alanındaki görünümünü, toplumsal cinsiyet ve kadının konumunu, gençlik alanıyla ilgili çalışmaları ve mültecilerin bir portresini ortaya koymakla mümkündür.

Şırnak'ın toplumsal yapıyı karakterize eden kavram aşirettir. Aşiret kavramı, genellikle aynı soydan gelen ve ortak bir lider ya da reis tarafından yönetilen insan gruplarını ifade etmektedir. Aşiretler, genellikle belirli bir coğrafi bölgede yerleşik olarak yaşarlar ve kendi içlerinde belirli bir hiyerarşik yapıya sahiptirler. Aşiretler arasında sıkı bağlar bulunur ve genellikle aynı aşirete mensup olmanın getirdiği sorumluluk ve dayanışma duygusu ön plandadır. Ayrıca aşiretler genellikle geleneksel kültürel pratiklere bağlıdırlar ve belirli ekonomik faaliyetlerde bulunurlar. Aşiretlerin doğal yaşam tarzlarına uygun olarak hayvancılıkla uğraşmaları, ekonomik gelirlerinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Tarım ve hayvancılık faaliyetleri, aşiretlerin geçim kaynaklarından biri olmakla birlikte, aile içi ilişkileri ve toplumsal yapısını da etkilemektedir. Aşiretlerinin sosyal ve kültürel özellikleri, geleneklere sıkı sıkıya bağlı olmaları, aile ve cemaat yapısının güçlü olması, aşiret reisinin otoriter bir konuma sahip olması ve aşiret fertlerinin birbirlerine olan bağlılıkları ile karakterize edilir. Aşiretler, kendi içlerinde sıkı bir hiyerarşi yapısına sahiptir ve bireyler arasındaki ilişkiler belirli kurallar çerçevesinde yürütülür. Kültürel olarak, aşiretlerin geleneksel yaşam tarzları, düğünler, doğumlar ve cenaze törenleri gibi özel ritüeller ile devam etmektedir. Aşiret içi ilişkiler, genellikle aile reisinin otoriter liderliği altında şekillenir. Aşiret üyeleri arasında hiyerarşik bir yapı mevcuttur ve bu hiyerarşi genellikle yaşlılara ve tecrübeli üyelere saygı duyularak sürdürülür. Ayrıca aşiret içindeki ilişkilerde kadınların ve gençlerin sosyal konumu da belirli kurallar çerçevesinde belirlenir ve bu kurallara riayet edilir (Ateş Burç, 2024, s.37-39). Söz konusu tanımlamalar Şırnak'ta bulunan aşiretlerle de örtüşmektedir. Şırnak'ın coğrafi yapısı, dağlık ve engebeli bir araziye sahiptir, bu da yerleşim düzenini etkilemiş ve insanların arazi şartlarına uyumlu olarak toplumsal yapılanmalara yönelmesini beraberinde getirmiştir. Bu tür koşullarda şekil kazanmış olan aşiretler genellikle dağlık alanlara yerleşmişlerdir ve bu durum aşiret mensuplarının birbirleriyle yakın ilişkiler içinde olmalarına olanak sağlamıştır.

Merkezden ziyade yakın çevresinde öne çıkan aşiretler, yüzyıllarca kendilerine has dinamiklerle günümüze kadar ulaşmıştır. Örneğin merkeze çok yakın mesafede bulunan Kumçatı beldesindeki Batuyan aşireti (bünyesinde Kiçi ve Tayî aşiretlerini de barındırmaktadır), geçmiş dönemlerdeki kadar etkili olmasa da, çatı aşiret olarak varlığını devam ettirmektedir. Ayrıca Goyan Aşireti, yerleşim yeri, aşiret yapılanması ve tarihteki rolü bağlamında aşireti gerçek anlamda karakterize eden önemli bir yapılanmadır (Yaman, 2024/b, s.183-185). Merkezde bulunan ve adına 'Şırnak Aşireti' denilen isimlendirmenin ise zorlama bir tanımlama olduğu düşünülmektedir. Zira aşiret olma özelliklerinden yoksun olduğu; aşiretin aynı soydan gelme ve aynı ülkü etrafında birleşme ile aynı kurallara tabi olma konusundaki kriterleri içermediği görülmektedir. Aşireti oluşturan unsurlardan, gerek merkezde bulunan Dûdanî, Biligî, Xolomerî ve Cafirî gibi kesimler, gerekse yakın köyleri kapsayan Berwarî, Bindurî ve Balaruî gibi yapılanmalar birbirinden farklı kesimlerdir ve her biri, geçmişten beri kendilerini var etme mücadelesinin bir sonucu olarak oluşan birer kümelenmedir. Ayrıca her bir kesim diğerlerinden farklı olduğu iddiasındadır. Söz konusu aşiret tanımlanmasına veya iddiasına duyulan gereksinim, etrafında bulunan ve *aşiret* olarak karakterize edilen yapılanmalara benzemek, birlik oluşturarak etkili bir güç haline gelmek, kültürel dayanaklar bulmak/oluşturmak ve güncel ilişkileri domine etmek gibi niyetlerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Çünkü aşiretlerin toplumsal ve siyasi rolü, Şırnak bölgesinde oldukça etkilidir. Aşiretler bireylerin toplumsal yaşamında belirleyici bir rol oynar ve sosyal yapının şekillenmesinde önemli bir faktördür. Ayrıca, aşiretlerin siyasi etkisi de göz ardı edilemez. Bölgesel ve yerel siyasette aşiretlerin etkinliği oldukça belirgindir ve karar alma süreçlerinde önemli bir rol oynarlar. Bu durum, bölgenin sosyo-politik yapısını etkiler ve yönetimde söz sahibi olmalarını sağlar.

3.Şırnak'ta Etnik ve Dini Yapı

Şırnak, Türkiye'nin güneydoğusunda yer alan, coğrafi konumu ile dikkat çeken ve çoğunlukla yoğun olmayan bir nüfus yapısına sahip bir il olarak ön plana çıkmaktadır. Şırnak'ın demografik yapısı, günümüzde homojen bir görüntü sergilese de yakın dönemlere kadar farklı etnik unsurların bir arada yaşadığı bir yer olmuştur. Etnik olarak Kürtler ve Ermeniler, dinsel olarak da Hristiyanlığın çeşitli mezheplerine mensup kesimler ve Müslümanlar yüzyıllarca bir arada yaşamıştır. Bu durum, Şırnak'ın kültürel mozaikini zenginleştiren önemli bir unsur olmaktadır. Özellikle, dinî grupların varlığı durumu ise önemli bir unsur olarak Sünni İslam'a dayanmaktadır. Sünni İslam, Şırnak halkının neredeyse tümü tarafından benimsenmiş olup, bu durum ilin dini yapısını belirleyen ve şekillendiren kritik bir faktör haline gelmiştir. Kısacası, Şırnak, etnik ve dini çeşitliliği ile dikkat çeken, bu yapısı sayesinde kendine özgü bir kimlik kazanmış bir il olma özelliği taşımaktadır (Bilen & Rençber, 2024, s.221). Bu zengin kültürel harmanlamayla, bölgenin sosyal yapısı da farklı etnik ve dini grupların bir arada yaşadığı bir mozaik halini almıştır.

Şırnak ilinde nüfusun genellikle dağlık, engebeli ve zorlu bölgelerde yoğun olarak bulunduğu ve burada yaşadığı açık bir şekilde görülebilir (Yaman, 2024/a, s.345). Bu dağlık araziler ve etrafı yüksek tepelerle çevrili olan bölgelerde, geleneksel kültür ve özgün yaşam tarzı oldukça belirgin bir şekilde sürdürülmekte ve yaşatılmaktadır (Korkmaz, 2024, s.39). Bu zengin kültürel miras, müzikten edebiyata, giyimden yemek kültürüne kadar birçok alanda kendini açık bir biçimde göstermektedir ve bu alanlar, yerel halkın hayatında önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca, kent merkezi ve çevresinde de nüfusun genel olarak tarım ve hayvancılıkla uğraştığı geniş bir biçimde bilinmektedir. Tarım faaliyetleri ile hayvancılık, geleneksel yaşamın vazgeçilmez unsurlarından biri olarak, yerel ekonominin temel taşlarından birisini oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu tarımsal ve hayvansal üretim, bölge halkının geçim kaynağını sağlamaktadır ve onların sosyal durumlarını da doğrudan etkilemektedir. Çok kültürlü nüfusun yapısı, ilin toplumsal dokusunu ve sosyal

etkileşimlerini belirleyen en önemli faktörlerden birisidir; bu durum, aynı zamanda kültürel etkileşimi de beraberinde getirmekte ve bu etkileşim, toplumun sosyal dinamiklerini şekillendirmekte ve güçlendirmektedir.

Şırnak ilinde dinî grupların varlığı ve etkileri, kentin toplumunun tüm katmanlarında çok belirgin bir şekilde kendini göstermektedir. Şehrin genelinde itikadî çerçevede Sünnî İslam, ameli çerçevede ise Şafii mezhebi, özellikle hâkim olan dinî inanç ve anlayış olarak başı çekmektedir (Bayram, 2022, s.49); bu durum, yerel halkın büyük bir çoğunluğu tarafından benimsenmiş ve oldukça kabul görmüştür. Sünnî İslam'ın bu denli yaygın olması, ilin dini norm ve değerlerinin belirlenmesinde son derece önemli bir rol üstlenmektedir. Bunun yanı sıra, farklı dinî grupların varlığı ve etkileri, Şırnak'ın sosyal yapısını ve günlük yaşantısını en temel öğelerden biri olarak şekillendirmeye devam etmiştir. Dinî yapıların toplum üzerindeki etkisi, toplumsal ilişkilerin gelişiminde ve insanların birbirleriyle olan etkileşimlerinde önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, toplumda dayanışma ve yardımlaşma gibi gelenekleri beslemekte ve sosyal uyumu artırarak insanları bir araya getirmektedir. Ayrıca, dinî aktiviteler, yerel kültürün önemli bir parçası haline gelmiş ve farklı etkinlikler aracılığıyla toplumsal bağlılıkları güçlendirmiştir. Böylelikle, dinî grup ve akımlar, toplumsal yaşamın merkezinde yer almakta ve Şırnak ilinin kimliği üzerinde kalıcı izler bırakmaktadır. Şırnak'taki dinî çeşitlilik (Baltacı & Aytemir, 2024, s.11), geçmiş dönemlerde olduğu gibi günümüzde de toplumsal zenginliği artırırken, farklı inançların bir arada varlık gösterdiği bir ortam oluşturmakta, bu durum ise zamanla kültürel etkileşimleri beraberinde getirmektedir. Dinî gruplar arası ilişkiler, kardeşlik ve hoşgörü gibi değerleri öne çıkararak şehirdeki sosyal dinamikleri olumlu yönde etkilemekte ve toplumsal huzuru desteklemektedir.

4.Ekonomik Yapı ve İstihdam

Şırnak, mevcut ekonomik yapısı ve istihdam konuları açısından belirli zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu zorluklar, bir dizi sosyal ve ekonomik sorunların da ortaya çıkmasına yol açarak bölgenin gelişimini sınırlamaktadır. İldeki tarım ve hayvancılık faaliyetleri, özellikle dağlık ve kırsal kesimlerde yer almaktadır. Ancak su kaynaklarının yetersizliği ve verimlilik konusunda yaşanan sorunlar nedeniyle bu faaliyetler sınırlı bir düzeyde kalmakta ve arzu edilen verimi sağlamakta sürekli olarak güçlük çekilmektedir. Ek olarak, sanayi ve ticaret faaliyetleri genellikle küçük ölçekli işletmeler tarafından yürütülmektedir. Bu durum, bölgede yeterli istihdamın yaratılmamasına neden olmakta ve ekonomik büyümenin önünde ciddi engeller oluşturmaktadır. Sonuç olarak, bu olumsuz durum, bölgedeki işsizlik oranlarını artırmakta ve göç eğilimlerini ciddi anlamda tetiklemektedir. Nitekim birçok insan daha iyi yaşam şartları ve iş olanakları arayışı içinde farklı bölgelere göç etme eğilimindedirler (Öcal ve diğ. 2011, s.62). Bu göç, sadece ekonomik faktörlerden kaynaklanmakla kalmayıp aynı zamanda sosyal unsurlara da dolaylı yoldan etki etmektedir.

Şırnak'ın tarım ve hayvancılık sektörü, ilin ekonomik yapısında son derece önemli bir rol oynamaktadır ve bu sektör, yerel halkın sosyal ve ekonomik yaşamında kritik bir konumda bulunmaktadır. Tarım ve hayvancılık, yakın geçmişe kadar da birçok birey için geçim kaynağının büyük bir bölümünü oluşturmakta ve pek çok insana iş imkânı sunmakta iken günümüzde bu özelliğinden uzaklaşmış bulunmaktadır. Günümüzde yoğun olmasa da buğday, arpa, mercimek, çeşitli meyve ve sebzeler gibi tarımsal ürünlerin üretimi gerçekleştirilmektedir; ayrıca küçükbaş ile büyükbaş hayvancılık faaliyetleri de kısmi şekilde de olsa icra edilmektedir. Ancak, tarım ve hayvancılıkla uğraşan çiftçiler, çeşitli doğal ve ekonomik zorluklarla karşılaşmaktadır. Su kaynaklarının kısıtlılığı, verimlilik sorunları ve iklim değişikliği gibi faktörler, tarım ve hayvancılığın sürdürülebilirliğini ciddi anlamda tehdit eden başlıca sebepler arasında yer almaktadır (Yılmaz, 2023, s.33). Bu sektörde çalışan bireylerin gelir düzeyinin genellikle düşük olması, onların ekonomik zorluklarla başa çıkabilmeleri için modern tarım teknikleri ve etkili pazarlama stratejileri konusunda desteklenmelerinin gerekliliğini ortaya koymaktadır (Gümüş, 2023, s.70). Tarımın geleceğini kurtarabilmek adına bu alanda daha fazla kaynak, eğitim imkânı ve teknik destek sağlanması oldukça önemlidir. Yerel yönetimlerin ve sivil toplum kuruluşlarının bu konudaki katkıları, Şırnak'ın tarımsal potansiyelinin geliştirilmesinde büyük rol oynamaktadır.

Şırnak'ın güvenlik nedeniyle birçok bölgesinin yasaklı olması, yörede tarih boyunca sergilenen tarım ve hayvancılığa dair faaliyetlerin gerçekleşmesinin önünde önemli bir engel oluşturmaktadır. Köylerine gidemeyen vatandaşlar topraklarını ekip biçme faaliyetlerinden uzaklaştıkları gibi hayvan yetiştirme pratiklerinden de uzak kalmaktadırlar. Güvenlik nedeniyle geliştirilen koruculuk sistemi, işsizliğin de had safhada olması sebebiyle, yaklaşık son yarım asır boyunca vatandaşların asgari ücretin altında bir rakamla çalışmalarına yol açmaktadır. Temel bir geçim kaynağı olarak görülen koruculuk aylığı halkın ekonomik yönden yerinde saymasını beraberinde getirmektedir. Geçim sıkıntılarını aşmak üzere halkın yöneldiği mekanizmalardan biri de sosyal yardımlardır. Şırnak'ta halkın önemli bir kısmının sosyal yardımlardan faydalanması esasen düşük düzeydeki ekonomik yapının önemli bir göstergesi olarak öne çıkmaktadır.

Şırnak'taki sanayi ve ticaret faaliyetleri, genel olarak küçük ölçekli işletmeler tarafından yürütülmektedir ve bu durum, bölgenin ekonomik yapısını bütün olarak şekillendirmektedir. Tekstil, gıda, kömür gibi önemli sektörlerde faaliyet gösteren çeşitli işletmeler ve atölyeler, burada yer almakta ve bölgedeki istihdamın bir kısmını sağlamaktadır. Diğer taraftan geliştirilecek projelerle inanç turizmini harekete geçirme potansiyeli söz konusu iken (Bakır Ertaş, 2022, s.14) bu alanda etkili girişimlerde bulunulmaması nitelikli istihdam yaratmasını engelleyen önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Altyapı eksikliği, finansman sorunları, yetersiz kalitedeki hizmetler ve pazar erişimindeki zorluklar, bölgedeki ekonomik gelişimi olumsuz etkilemekte ve bu durum iş yapmayı zorlaştırmaktadır. Özellikle gençlerin iş bulma zorunluluğu, bu mevcut sorunların daha da derinleşmesine ve karmaşık hale gelmesine neden olmaktadır. Sınır ticaretinde legal olmayan

yöntemlere başvurulması sınır boyunca güvenlik önlemlerinin ileri düzeye taşınmasını beraberinde getirmektedir (Hamidi, 2024, s.25). Ayrıca Şırnak merkezi civarında çıkarılan kömür madeninin işletmesi ile gelen gelirin ve gümrük kapısı üzerinden sağlanan sınır kapılarındaki giriş çıkışların büyük oranda halka yansımaması büyük bir eksiklik olarak düşünülmektedir. Sonuç olarak, bu tür durumlar genç işsizliğini artırmakta ve dış göçü hızlandırarak, insanların farklı şehirlere göç etmesine ve yer değişikliğine neden olmaktadır. İlin sanayi ve ticaret potansiyelinin sürdürülebilir bir şekilde geliştirilmesi amacıyla, yatırım teşvikleri, teknik destek programları, pazarlama stratejileri ve benzeri çeşitli faaliyetlerin hayata geçirilmesi büyük bir gereklilik haline gelmiştir. Bu tür önlemler, bölgedeki ekonomik canlılığı artıracak ve işsizliği azaltma yönünde kayda değer ve önemli adımlar atılmasını sağlayacaktır (Yeşilçimen, 2021, s.47). Ayrıca, yerel halkın yaşam standartlarının iyileştirilmesi için oluşturulacak projeler, geride kalan sorunların üstesinden gelinmesine yardımcı olabilecek ve toplumsal dayanışmayı güçlendirebilecektir. Ekonomik kalkınma ile birlikte, toplumsal refahın da artacağı, yatırımcıların bölgeye ilgisinin daha da yükselebileceği öngörülmektedir. Bu bağlamda, bölgedeki potansiyelin iyi bir şekilde değerlendirilmesi ve tüm paydaşlar tarafından koordine edilmesi büyük önem arz etmektedir.

Öte yandan Şırnak merkezine uzak olmayan Gabar dağında, çıkarılmaya başlanan petrol miktarının giderek arttığı ve yakın zamanda Şırnak merkez ve çevresinin ekonomisine önemli oranda ivme kazandıracağı belirtilmektedir (Akşam Gazetesi, 2024). Özellikle bölgenin kronik sorunlarından bir olarak öne çıkan işsizliğin azalmasına katkı sunacağı üzerinde durulmaktadır.

5.Eğitim Sistemi ve Okuryazarlık Oranları

Şırnak'ta eğitim sistemi devlet tarafından açılan eğitim kurumlarında yürütülmektedir. İl genelinde her kademede okullar bulunmaktadır. 2023-2024 Eğitim öğretim sezonu itibarıyla net toplamı dikkate alınarak ortaya konulan okullaşma oranları tablosu şu şekildedir; okul öncesinde % 84,27, ilkokulda % 94,37, ortaokulda % 86,14, liselerde % 75,21'dir (istatistik.meb.gov.tr). Bununla birlikte, eğitim altyapısının yetersiz olduğu bölgeler de mevcuttur. Özellikle dağlık ve kırsal alanlarda okul ve eğitim imkânlarının kısıtlı olduğu bilinmektedir. Okuryazarlık oranlarına gelince, Şırnak'ta genel olarak Türkiye ortalamasının altında kalmaktadır. Özellikle kadınların okuryazarlık oranı, erkeklere kıyasla daha düşüktür (Özcan Elçi, 2022, s.702). Bu durum eğitimde fırsat eşitsizliğine yol açmaktadır, çünkü kız çocuklarına eğitime erişim konusunda ciddi engeller bulunmaktadır.

Şırnak'ta eğitim altyapısı genellikle şehir merkezlerine odaklanmış bir yapı sergilemektedir. Bu durum, kırsal alanlarda eğitim imkânlarının kısıtlı kalmasına ve dolayısıyla büyük bir adaletsizliğe neden olmaktadır (Gümüş, 2023, s.70). Kırsal bölgelerdeki okullarda, okul binalarının fiziki koşulları ve donanımlarıyla ilgili olarak çeşitli eksiklikler ve sorunlar gözlemlenmektedir. Bazı okullar, derslik sayısının yetersiz olması ve teknik donanımın eksikliği gibi nedenlerden dolayı eğitim kalitesini önemli ölçüde olumsuz yönde etkilemektedir. Üstelik ulaşım sorunları yaşayan öğrencilerin okula erişim konusunda ciddi zorluklar yaşadığı da bilinen bir gerçektir. Ulaşımın güç olduğu bu durum, öğrencilerin okula gidebilme potansiyelini azaltmakta ve eğitimlerine katılmalarını büyük ölçüde engellemektedir. Bu bağlamda, eğitimde eşitlik sağlanabilmesi için, kırsal alanlardaki okulların alt yapılarının iyileştirilmesi ve ulaşım imkânlarının artırılması büyük önem taşımaktadır. Bu şekilde, tüm öğrencilerin eğitim haklarını daha iyi bir şekilde kullanabilmeleri için gerekli olan koşulların oluşturulması büyük önem taşımaktadır.

Okuryazarlık konusunda önemli etkenlerden biri, şüphesiz ki kültürel bir saik olarak toplumda konuşulan dilin Kürtçe, eğitim dilinin ise Türkçe olmasından kaynaklanmaktadır. Küçük çocukların ailelerinde konuşulan dili bir tarafa bırakarak resmi dile alışıp eğitimde derinleşmeleri güç olmaktadır (Erdem, 2011, s.147). Bu durum çocukların eğitim almalarına ket vurduğu gibi onların eğitimlerini ileri düzeye taşımalarına da engel oluşturmaktadır.

Şırnak'ta okuryazarlık oranlarının genel olarak düşük olduğu bilinmektedir ve bu durum, birçok sosyal ve ekonomik faktörün birleşiminin bir sonucudur. Özellikle kırsal bölgelerdeki okuryazarlık oranları, genel ortalamaların çok altında kalmaktadır bu da toplumsal gelişimi olumsuz şekilde etkileyerek, bireylerin ve ailelerin potansiyellerini kullanmalarını engellemektedir. Kadınların okuryazarlık oranı, erkeklere kıyasla daha geridir; bu durum, eğitim fırsat eşitsizliğine yol açan önemli bir neden olarak öne çıkmaktadır. Kadınların eğitime erişimi, genellikle çeşitli engeller ve yerleşik sosyal normlar nedeniyle ciddi biçimde kısıtlanmaktadır. Kız çocuklarının eğitime erişim konusundaki pek çok engel ve zorluklar, okuryazarlık oranlarında cinsiyet temelli bir farklılık ve adaletsizlik meydana getirmektedir (Ahmetoğlu, 2022, s.22). Bu bağlamda, eğitimde fırsat eşitsizliğinin giderilmesi ve okuryazarlık oranlarının artırılması amacıyla, kapsamlı ve etkili politikaların bir an evvel uygulanması büyük bir gereklilik arz etmektedir. Eğitimin yaygınlaştırılması, özellikle kadınlar ve kız çocukları için hayati bir öneme sahip olup, bu konuda atılacak her adım, gelecekteki sosyal ve ekonomik kalkınmanın temelini oluşturacaktır.

6.Sağlık Hizmetleri ve İyileştirme Çabaları

Şırnak ilinde genel olarak sağlık hizmetlerinin yetersizliği öne çıkmaktadır. Öyle ki Şırnak'ta sağlık olanakları nüfus büyüklüğünün gerisinde kalmaktadır (Denli, 2023, s.81). Tam teşekküllü hastanenin bulunmaması tedaviler için dışarıya gidilmesini zorunlu kılmaktadır. Ancak sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi amacıyla bir dizi çaba gösterilmektedir. Bu çabalar, hastanelerin yenilenmesi, tıbbi cihaz ve ekipmanların modernize edilmesi, sağlık personelinin eğitimi ve istihdamı gibi alanlarda yoğunlaşmaktadır. Ayrıca, halk sağlığının korunması ve teşvik edilmesi amacıyla bölgede

sağlıklı yaşam programları ve aşı kampanyaları düzenlenmektedir. Diğer taraftan halk sağlığında geleneksel bilgiler ağırlığını korumakta, bitkisel tedavi yollarına sıklıkla başvurulmaktadır (Ölgen, 2022, s.63). Bir taraftan alternatif tıp alanıyla ilgili geleneksel usuller devam ederken diğer taraftan sağlık kurumları üzerinden tedavi olmaya dair eğilimler büyük artış göstermektedir.

Şırnak ilinde sağlık altyapısı, nüfus oranına göre genel anlamda yetersiz bir durumda bulunmaktadır. Birçok köy ve kırsal alan, sağlık hizmetlerine erişim konusunda ciddi ve önemli sıkıntılar yaşamaktadır. Özellikle, bu bölgelerde hastaneye ulaşmak oldukça güç olmaktadır. Hastane ve sağlık merkezi eksikliği, yetersiz tıbbi donanım ve ilaç teminindeki güçlükler, uzman doktor ve hemşire eksikliğinden kaynaklanan sorunlar, sağlık altyapısının eksik kaldığını göstermektedir (Denli, 2023, s.81). Bu durum, halk sağlığını tehdit eden bir unsur haline gelmekte ve sağlık hizmetlerinin kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Hastaların tedavi süreçleri uzamakta, acil durumlar gerektiğinde müdahale yapılamamakta ve bu da toplumsal sağlık sorunlarına yol açmaktadır. Sağlık hizmetlerinde yaşanan bu aksaklıklar, yerel halkın yaşam kalitesini düşürmekte ve birçok hastanın sağlığını tehlikeye atmaktadır.

Merkezde bulunan sağlık hizmetlerine erişimdeki başlıca sorunlar arasında coğrafi uzaklık, ekonomik güçlükler, kültürel faktörler ve sosyal normlar oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle dağlık ve kırsal bölgelerde yaşayan halk, sağlık merkezlerine ulaşmakta büyük sıkıntılar yaşamakta ve zaman zaman bu durum ciddi sağlık sorunlarına neden olabilmektedir. Bu nedenle, yerel halkın sağlık hizmetlerine erişimi, sadece bireysel sağlık durumları açısından değil, aynı zamanda toplumsal sağlık açısından da son derece kritik bir önem taşımaktadır. İstenilen sağlık hizmetlerine erişim, bu bölgelerdeki bireyler için hayati bir ihtiyaçtır ve bu zorluklar, sağlıklı bir toplum yapısının oluşmasını engelleyerek, sağlık sisteminin etkili bir şekilde işlemlerini olumsuz yönde etkilemektedir (Tekin, 2024, s.120). Sosyal normlar ve ekonomik durumlar, ailelerin sağlık hizmetlerine erişimini daha da zorlaştırarak, bu sorunların üstesinden gelme çabalarını ve stratejilerini derinden etkilemektedir. Bu bağlamda, yerel yönetimlerin ve sağlık politikalarının, bu zorlukları aşabilmek için daha etkili ve hedef odaklı çözümler geliştirmesi gerekmektedir.

7.Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Hakları

Şırnak'ta toplumsal cinsiyet ve kadın hakları konusunda kadınların toplumdaki rolü oldukça önemlidir. Kadınlar genellikle aile içinde ve toplumda belirli roller üstlenirken, çoğu zaman eğitim, istihdam ve siyasi katılım gibi alanlarda fırsat eşitsizliği ile karşılaşmaktadırlar. Bununla birlikte, son yıllarda kadınların toplumdaki etkisi ve güçlenme çabaları artmış ve kadın hakları konusundaki mücadele daha da önem kazanmıştır. Kadınların toplumsal rollerini artırıcı politikalar ve programlar geliştirilmesi, kadınlara yönelik ayrımcılığın ve cinsiyetçiliğin önlenmesi için önemli adımlar atılması önem arz etmektedir (Miroğlu, 2047, s.46).

Kadınların toplumdaki rolü, genellikle geleneksel cinsiyet rollerine dayalı olarak, oldukça belirgin bir biçimde şekillenmiş durumdadır. Ataerkil toplum yapılanmasının bir görünümü olarak sıklıkla ev işleri, çocuk bakımı ve aile içindeki diğer sorumluluklar, kadınların üzerine yüklenmekte ve bu durum, onların toplumsal hayattaki aktif katılımlarını büyük ölçüde engellemektedir. Eğitime erişim, istihdam edilme ve önemli karar alma süreçlerinde yer alma gibi konularda, kadınların katılımları sıkı sınırlara tabi olmuştur. Fakat son yıllarda kadın hakları savunucularının gösterdiği özveri ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarının etkin çalışmaları sayesinde, kadınların toplumdaki rolleri konusunda önemli bir farkındalık artışı gözlemlenmektedir. Bu olumlu gelişmeler sayesinde, kadınların daha fazla söz sahibi olabilecekleri ve toplumda eşit bireyler olarak yer alabilmeleri için birçok yeni program ve politikalar geliştirilmektedir. Kadınların toplumdaki rolünü güçlendirmek amacıyla, eğitim, istihdam fırsatları ve liderlik pozisyonlarına atama gibi alanlarda fırsat eşitliğinin sağlanması, günümüzde elzem bir ihtiyaç haline gelmektedir. Bu adımların atılması, yalnızca bireyler için değil, toplumun genel gelişimi ve refahı açısından da kritik bir önem taşımaktadır. Kadınların toplumsal yaşamda daha fazla yer alması, sürdürülebilir bir toplum oluşturma açısından son derece değerlidir ve bu bağlamda her bireyin katkısı büyük bir öneme sahiptir.

Resmi verilere dayanmasa da Şırnak'ta kadına yönelik şiddet önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar, günlük yaşamlarında fiziksel, psikolojik ve ekonomik şiddetle yüz yüze gelmekte ve bu durum, onların sağlığı, güvenliği ve genel yaşam kaliteleri üzerinde olumsuz etkilere yol açmaktadır (Miroğlu, 2047, s.45). Özellikle, bu tür şiddet olguları kadınların sosyal yaşantıları üzerinde de ağır sonuçlar doğurmakta ve onların aile içindeki rollerini, iş yaşamındaki varlıklarını ve toplumsal katılımlarını da olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Kadına yönelik şiddetle mücadele kapsamında çeşitli sivil toplum kuruluşları, bu tür şiddeti önlemek için farklı programlar ve destek hizmetleri sunmakta, ayrıca mağdurların korunması ve yaşanan mağduriyetlerin giderilmesi amacıyla yasal düzenlemeler gerçekleştirmektedir (Ahmetoğlu, 2022, s.24). Buna ek olarak, toplumsal bilincin artırılması için çeşitli seminerler ve atölye çalışmaları da düzenlenmektedir. Ancak, kadına yönelik şiddetin oluşumunda etkili olan toplumsal ve kültürel kökenleri göz önünde bulundurmak büyük bir önem taşımaktadır. Bu bağlamda, eğitim, farkındalık artırma kampanyaları ve erkeklerin de dâhil olduğu toplumsal cinsiyet eşitliği programları gibi uzun vadeli ve sürdürülebilir stratejilerin geliştirilmesi ve uygulanması gerekmektedir. Bu tür girişimlerin, kadınların daha güvenli bir ortamda yaşamalarına destek olacağı ve toplumsal cinsiyet eşitliği bilincinin güçlenmesine katkı sağlayacağı aşikârdır. Dolayısıyla, toplumun her kesiminin bu süreçte aktif rol alması, bu sorunun üstesinden gelinmesi açısından son derece kritik bir öneme sahip olacaktır.

8. Gençlik ve Genç İstihdamı

Diğer illerle karşılaştırıldığında Şırnak'ın oransal olarak daha fazla bir genç nüfusu barındığı söylenebilir. Ancak bu durum istihdam sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Gençlerin iş bulma konusunda yaşadığı zorluklar, ekonomik yapı ve işgücü piyasasının dar olmasıyla ilişkilidir. Bu durum, gençlerin eğitim düzeyi ile istihdam arasındaki bağlantıya da etki etmektedir. Gençleri istihdam etme konusundaki zorluklar dikkate alınarak gençlik politikaları ve uygulamaları geliştirilmekte ve gençlere yönelik eğitim ve istihdamı destekleyen programlar hayata geçirilmektedir.

Şırnak'ta genç nüfusun yapısı, genellikle 15-29 yaş aralığında yoğunlaşmakta ve bu yaş grubunda bulunan gençlerin sayısı oldukça fazladır. Bu durum, genç işsizliği ve istihdam sorunlarını beraberinde getirmekte ve bu sorunlar, toplumda daha büyük bir sosyal mesele haline dönüşmektedir. Gençler arasında işsizlik oranının yüksek olması, ekonomik yapıdaki dengesizlikler ve işgücü piyasasındaki talep ile arz dengesizlikleri ile doğrudan ilişkilidir; bu durum, iş bulma süreçlerini oldukça zorlaştırmakta ve gençlerin kariyer hedeflerine ulaşmalarını engellemektedir (Gümüş, 2023, s.69). Bu tür dengesizlikler, ayrıca gençlerin kariyer planlamalarını olumsuz etkileyerek, ilerideki iş olanaklarını kısıtlayabilmektedir. Hazırlanan iş gücü raporları ve analizler, gençlerin istihdamına yönelik çözüm önerileri geliştirilirken, genç nüfusun demografik yapısı, eğitim seviyeleri, mesleki becerileri ve istihdam alanlarına yönelik taleplerin dikkatlice değerlendirilmesini sağlamaktadır. Bu analizlerde, gençlerin mevcut iş gücü pazarında karşılaştıkları zorluklar, iş gücü piyasasındaki genel eğilimler ve ekonomik koşullar, kapsamlı bir şekilde ele alınarak stratejilerin belirlenmesine yardımcı olabilecektir. Gençlerin potansiyellerini en iyi şekilde kullanabilmeleri, ülkedeki ekonomik büyüme üzerinde de olumlu etki yapabilecektir (Katar & Elçi, 2023, s.83). Bu bağlamda, gençlerin iş gücü pazarında daha etkili bir şekilde yer alabilmeleri için gereken stratejilerin belirlenmesi, genç istihdamını artırmak adına oldukça önemlidir.

Şırnak'ta uygulanan gençlik politikaları ve uygulamaları, gençlerin istihdam, eğitim ve sosyal hayata katılım süreçlerinin desteklenmesi için kapsamlı bir biçimde geliştirilmekte ve sürekli olarak iyileştirilmektedir. Bu politikalar, gençlerin yaşam standartlarını gözetererek yükseltmeyi hedefleyen geniş kapsamlı stratejiler içermekte ve bu hedef doğrultusunda çeşitli projeler ve programlar sunulmaktadır. Gençlik politikaları, eğitim sistemine entegrasyon sağlanması, mesleki eğitim olanaklarının artırılması ve genç girişimciliğin teşvik edilmesi gibi son derece önemli konuları bünyesinde barındırmaktadır. Ayrıca, genç bireylere yönelik iş bulma imkânları, staj fırsatlarının sağlanması ve danışmanlık hizmetleri gibi farklı uygulamalar hayata geçirilerek, gençlerin istihdam edilebilirliklerini artırmak ve kariyerlerine yön verebilmeleri noktasında sürekli bir destek sunulması amacı güdülmektedir. Bu geniş kapsamlı çabalarla düzenlenen seminerler, atölye çalışmaları ve bilgilendirme toplantıları, gençlerin bu fırsatları daha iyi anlamalarına ve kendilerini geliştirmeleri için yararlı bilgiler edinmelerine yardımcı olmaktadır. Tüm bu çabalar sayesinde, gençlerin sosyal yaşamda katılım oranları da önemli bir biçimde yükselmektedir. Bununla birlikte, toplumsal bilinçlenmenin artırılması ve dayanışmanın sağlanması hedeflenerek, toplum içinde aktif bir birey olmaları teşvik edilmektedir. Bu süreç, gençlerin toplumu şekillendirme noktasında daha etkin olmalarını, sorumluluk alma ve liderlik vasıflarını geliştirmelerini sağlamaktadır.

9.Göç ve Mültecilik Dinamikleri

Şırnak merkezinin, jeopolitik konumu itibarıyla göç dalgalarıyla maruz kalmadığı söylenebilir. Ancak Cizre ilçesi, siyasi dalgalarıyla ekseninde hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde nüfuz hareketliliğine maruz kalmıştır (Karademir, 2019, s.444). Bu süreçte, insanlar dışarıya göç etmiş ve başka yörelerden gelip yerleşenler nedeniyle yeni bir demografik yapı oluşmuştur. Osmanlı döneminde, farklı coğrafyalardan, çeşitli sosyoekonomik arka planlara sahip olan insanlar, özellikle tarım ve hayvancılık yapma olanakları nedeniyle bu bölgeye yerleşmişlerdir. Bu yerleşim durumu, bölgede kültürel ve sosyal bir etkileşim ortamı yaratmış ve geniş bir insan yelpazesinin bir araya gelmesine vesile olmuştur. Cumhuriyet döneminde, savaşlar, ekonomik zorluklar ve siyasi nedenler gibi etkenlerle birçok insan Şırnak'a göç etmiştir. Bu göçlerin etkisiyle, bölgenin kültürel yapısı zenginleşmiş ve çeşitlenmiştir. Zamanla gelen farklı kültürel unsurlar ve gelenekler, burada yaşayan insanların yaşam tarzlarını ve sosyal yapılarını biçimlendirmiştir (Ertaş, 2019, s.152). Tarihsel süreçte yaşanan bu göçler, günümüzde hala bölgenin toplumsal yapısını belirleyen ve etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır. Şırnak, gerçek anlamda birçok kültürün, geleneğin ve yaşam biçiminin bir arada bulunduğu bir mozaik niteliği taşımaktadır. Özellikle bu durum, bölgedeki farklı etnik grupların ve dinlerin bir arada varlığını sürdürmesine olanak tanımıştır. Göç tarihinin zenginliği, buradaki insanların bazı toplumsal değerler üzerinden korudukları gelenekleri ve kültürel miraslarıyla günümüzde de yaşatılmaktadır. Bu unsurlar, Şırnak'ın sadece bir yerleşim yeri olmanın ötesine geçmesini sağlamaktadır; aynı zamanda bu bölge, tarih boyunca pek çok insanın kaderinin kesiştiği bir nokta haline gelmiştir. Her göç hikâyesi, kendi içinde farklı bir deneyim ve zengin bir geçmiş barındırmaktadır. Bu nedenle, göç tarihindeki çeşitlilik, Şırnak'ın sadece geçmişini değil, aynı zamanda geleceğini de etkileyen önemli bir unsurdur.

Son yıllarda Suriye'deki iç savaşın etkisiyle, Türkiye'ye sığınan binlerce Suriyeli mülteciden Şırnak ili ve merkezi de nasibini almış ve bir takım sorunlar yaşamıştır. Bu durum, bölgedeki toplumsal yapının dinamiklerini etkilemekte ve göçle ilgili çeşitli sosyal ve ekonomik sorunları beraberinde getirmektedir. Bilindiği gibi Suriye'deki iç savaşın başlamasıyla birlikte, binlerce Suriyeli mülteci Türkiye'ye sığınma yoluna gitmiş (Ürek, 2022, s.86) ve bu olağanüstü durum, Şırnak'ı da etkilemiştir. Şırnak, Suriyeli mültecilerin yaşadığı ve barındığı illerden biri haline gelmiştir. Mültecilerin devam eden varlığı, bu ulaşım kolaylığı ile birlikte, bölgedeki ekonomik, sosyal ve kültürel dengeleri etkilemiş, yerel kaynakların dağılımı ve istihdam olanakları üzerinde ciddi baskı yaratmış ve var olan zorlukları daha da artırmıştır. Bu çarpıcı ve dikkat çekici durum, bölgedeki toplumsal yapıda önemli değişikliklere yol açarken, yerel halk ile Suriyeli mülteciler arasında

farklı dinamiklerin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Şırnak'ta yaşayan yerel halk, mülteci nüfusunun getirdiği zorlukların yanı sıra, bu insanların yaşadığı durumlar konusunda da farkındalık geliştirmiştir. Yerel halk, mültecilere yardım etme isteği ile kendi yaşam koşulları arasındaki dengeyi bulmakta zorlanmış ve bu durum, toplumsal aidiyet hislerini etkileyen bir sorun haline gelmiştir. Mülteciler ise, yeni bir hayata başlarken karşılaştıkları zorlukları aşma çabasını sürdürmektedir (Eker, 2023, s.47). Bu süreçte, dayanışmanın ve birlikte yaşama kültürünün geliştirilmesi oldukça önem arz etmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Son dönemlerde, toplumsal, kültürel, ekonomik ve kentsel yönlerden önemli badirelerden geçen Şırnak ili üzerinde gerçekleştirilen bu araştırmanın elde edilen sonuçları, ilin toplumsal yapısının karmaşıklığını ve önemini açık bir şekilde önümüze sermektedir. Araştırmanın bulguları, ilin toplumsal yapısının karmaşıklığını ve önemini etkileyici bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu çok yönlü çalışma, etnik ve dini yapılar, ekonomik durum, eğitim düzeyi, sağlık hizmetleri, toplumsal cinsiyet rolleri, gençlik istihdamı ve göç gibi çeşitli alanlarda detaylı veriler sunarak ilin sosyal ve ekonomik açıdan sürdürülebilir gelişimi için gerekli politika kararlarını belirlemektedir. İlin mevcut sosyal ve ekonomik dinamikleri dikkatlice incelenerek, toplumun ihtiyaç ve taleplerine uygun stratejilerin geliştirilmesine olanak tanınmaktadır. Bu bağlamda, elde edilen sonuçların ilgili kurumlar ve yerel yönetimler tarafından dikkate alınması büyük bir önem taşımaktadır. Etkin stratejilerin geliştirilmesi konusunda bazı adımların atılması gerekliliği açıktır. Sosyal normlar ve kültürel dinamiklerin göz önünde bulundurulması, bu süreçte verimliliği artırabilir ve Şırnak'ın kalkınmasını ve toplumsal yapısının güçlenmesini hedefleyebilir. Sürecin başarısı, hem ekonomik hem de toplumsal faydalar sağlayabilir. Yerel ve merkezi düzeyde atılacak akılcı adımlar, ilin geleceği için önemli bir fark yaratabilir ve kalıcı değişim sağlama potansiyelini artırabilir.

Sürdürülebilir gelişim için kritik bir rol üstlenen bu verilerin sistematik bir biçimde kullanılması, toplumsal bağların kuvvetlendirilmesi, yerel halkın katılımının artırılması ve katılımcı yönetim anlayışının benimsenmesi gibi önemli adımları içermektedir. Yerel toplulukların sesinin duyurulması, sürecin etkin bir şekilde ilerlemesi açısından hayati önem taşımaktadır. Bu etkileşim, toplumun genel başarısı için kritik bir öneme sahiptir. Yerel halkın ihtiyaç ve beklentilerinin dikkate alınması, stratejilerin başarısını artırabilir ve toplumsal uyumun sağlanmasına katkıda bulunabilir. Tüm bu unsurlar göz önünde bulundurulduğunda, Şırnak'ın geleceği daha parlak ve umut verici bir şekilde şekillendirilebilir. Ekonomik kalkınma ve sosyal ilerleme alanlarında kaydedilecek ilerlemeler, bölgenin potansiyelini en üst düzeye çıkaracak ve toplumsal ile ekonomik ilişkilerin güçlenmesine katkıda bulunacaktır. Bu durum, Şırnak'ı daha cazip ve yaşanabilir bir yer haline getireceği gibi, yerel halkın yaşam kalitesini de önemli ölçüde artırma kapasitesine sahiptir. Sosyal dayanışmanın güçlenmesi, toplumsal adaletin sağlanması ve toplumun genel refah seviyesinin yükselmesi için önemli katkılar sunulabilecektir. Şırnak'ın sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşabilmesi için atılacak bu adımlar, gelecekte daha dinamik ve güçlü bir sosyal yapı inşa edilmesine olanak tanıyabilir.

Bu doğrultuda üzerinde durulabilecek öneriler arasında şunlar dile getirilebilir; Şırnak'ta toplumsal yapıya yönelik, öncelikli olarak etnik ve dini grupların bir arada yaşamasını destekleyecek uzlaştırıcı politikalar geliştirilmelidir. Ayrıca, ekonomik yapıyı güçlendirmek ve istihdamı artırmak için tarım, sanayi ve ticaret alanlarında yatırımlar yapılmalıdır. Eğitim, sağlık, toplumsal cinsiyet eşitliği, gençlik istihdamı ve göç konularında ise kapsamlı politika ve programlar geliştirilmelidir. Bu önerilerin hayata geçirilmesiyle Şırnak'ın toplumsal yapısının iyileştirilmesi ve ilin kalkınmasına katkı sağlanabilecektir.

Etik Kurul Bilgileri Beyanı (Ethical Committee Information Declaration)

Tarafımızca yapılan bu bilimsel araştırmada etik kurul kararı gerektirecek herhangi bir faaliyet/çalışma bulunmamaktadır (*In this scientific research conducted by us, there is no activity/study that would require an ethical committee decision*).

Kaynakça

- Ahmetoğlu, H. (2022), *Sivil toplum kuruluşlarının kadın cinayetleri ile mücadelede rolü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- Alkan, E. Ö. & Solmaz, M. (2024). *Toplumsal yapının bir unsuru ve toplumsal değişimin bir aracı olarak hukuk*, E. Dikici, A. Çiçek & O. Bingöl (Ed.), *Hukuk ve Sosyoloji* (85-109), Eğitim Yayınevi: Konya/Türkiye.
- Akşam Gazetesi, (05 Aralık 2024). *Bölgeden petrol fışkırıyor: Şehrin çehresi yakında değişecek*, <https://www.aksam.com.tr/ekonomi/bolgeden-petrol-fiskiriyor-sehrin-cehresi-yakinda-degisecek/haber-1527018> (Erişim Tarihi: 10.02.2025).
- Atay, M.N. (2021). *Demografik yapı özelliği farklı olan yerlerde tarih öğretimi sorunları: Mardin ili örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Ateş, B., S. (2024). "Aşiretsizleş (tir) me çabalarından yeniden aşiretleşmeye: Kürt aşiretlerindeki yapısal dönüşümü tartışmada çatışma ve örgütlenme modelleri", *International Journal of Kurdish Studies*, Vol:10, Issue:2, p.314, Doi: 10.21600/ijoks.1490549
- Bakır, E., V. (2022). *Şırnak halkının ekoturizm farkındalığının ekoturizm algısına etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şırnak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Şırnak.
- Baltac, M. & Aytemir, Ş. (2024), Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin inanç turizminin SWOT analizi ile değerlendirilmesi, *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1.
- Bayram, K. (2022). *Sosyal bütünleşme bağlamında Şırnak'ta dini hayat*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bilen, O. & Rençber, F. (2024). Geçmişten günümüze Uludere'de kültürel ve dinî bağlamda Keldani ve Müslüman ilişkilerinin izdüşümü. *Journal of Academic Social Science Studies*, 17(99). Doi: 10.29228/JASSS.75692.
- Bozdağ Tulum, A. (2023). Sosyal problemlerin tahlilinde göz önünde bulundurulması gereken hususlar, *Journal of World of Turks*, 15(2).
- Denli, İ. (2023). Cumhuriyet'in 100. yılında Şırnak ili, *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 5(2), 78-90. Doi: 10.47138/jeaa.1381121
- Eker, C. (2023). *Güneydoğu Anadolu Bölgesinde göç alanında faaliyet gösteren STK çalışanlarının vakalardan etkilenme düzeylerinin saptanması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale.
- Erdem, F. H. (2011). Kürt meselesinin çözümünde anadilin eğitimde kullanılmasını konuşmak, *Liberal Düşünce*, Yıl: 16, Sayı: 63, s. 141-152.
- Ertaş, K. (2019). Tarihsel ve kültürel boyutlarıyla Şırnak bölgesindeki Keldaniler ve Müslümanlarla münasebetleri, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 89, Mart 2019, s. 150-184.
- Gülenç, A. (2022). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şırnak tarihi (İdari, Sosyal ve Ekonomik Yapı, 1853-1929), Palet Yayınları, Konya.
- Gümüş, M. (2023). *Yoksullukla mücadele bağlamında yürütülen sosyal politika uygulamaları, 2021 Yılı Şırnak-Cizre Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Karademir, D. (2019). Cizre şehrinin kuruluş ve gelişimi, *Rating Academy- Journal of Awareness*, 4(4), s. 433-454.
- Katar, C. & Özcan Elçi, D. (2023). Gençlik merkezlerine yönelik memnuniyet algısı: Şırnak gençlik merkezi örneği. *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 8 (1): 74- 92.
- Korkmaz, E. (2024). Aşiret ve siyaset ilişkisinin gömülü kuram bağlamında analizi: Van örneği, *Şarkiyat*, 16(01), s.31-54.
- Korkusuz M. H. (2021). Globalleşen dünya ve politik psikolojik kodlar bağlamında geleceğin dinamik türkiye'si için perspektif arayışı, *Ulsa: Journal of International Studies*, 5(1), s. 20-34.
- MEB. (2024). Eğitim yıllarına göre okullaşma oranı, <https://istatistik.meb.gov.tr/OkullasmaOrani/Arsiv> (Erişim Tarihi: 11.02.2025).
- Miroğlu, İ. (2017). *Cumhuriyet döneminde kadın-erkek eşitliği, Şırnak özü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öcal, F. M. & Darıcı, B. & Okyar, M. C. (2011). Şırnak sanayi sektöründe faaliyet gösteren firmaların sahiplerinin sosyo-kültürel açıdan incelenmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), s. 57-74.

- Ölgen, Ş. (2022). *Şırnak'ta doğal olarak yetişen ve pazarlama önemine sahip bazı bitki türlerinin kullanım amaçlarının ortaya konulması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şırnak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Şırnak.
- Özcan Elçi, D. (2022). Kısırlığa çare arayışları olarak dinsel-büyüsel inanışlar ve geleneksel tedaviler: şırnak örneği, *Şarkiyat*, Cilt: 14, Sayı: 2, 694-711. Doi: [10.26791/sarkiat.1116244](https://doi.org/10.26791/sarkiat.1116244).
- Sarıgül, A. (2024). Sosyal değişim ve toplumsal adaletin yeniden inşasında sosyal arabuluculuk eğitimleri. *International Journal of Progressive Studies in Education*, 2(1), 1-13. Doi: [10.5281/zenodo.11077374](https://doi.org/10.5281/zenodo.11077374)
- Tekin, B. (2024). Kadınların sağlık hizmetlerine erişimi: Etkileyici faktörler ve bölgesel farklılıklar. *Şura Akademi*, (7). <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/4155144>.
- Ürek, Y. (2022). *Arap baharı sonrası oluşan Suriye mülteci krizinin Türkiye'ye sosyal ve ekonomik etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Gaziantep.
- Yaman, H. (2022). Tek parti döneminde Şırnak'ta nüfus ve demografik yapı [1927-1950], *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), s. 743-760.
- Yaman, H. (2024/a). "Tek parti dönemi sayımlarında Cizre'nin nüfus özellikleri üzerine bir inceleme", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 10/4 (Aralık 2024), s. 327-347.
- Yaman, H. (2024/b). Sosyal bir kurum olarak goyan aşireti, Uluslararası Uludere (Qilaban) Sempozyum Bildirileri, Şırnak Üniversitesi Yayınları, Şırnak.
- Yeşilmen, İ. (2021). *Sınır ticaretinin şırnak ekonomisine etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şırnak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Şırnak.
- Yılmaz, S. (2023). *Doğu Anadolu Bölgesinde göçler ve demografik sonuçlarının değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Baran ve Sweezy’de Emperyalizm ve İktisadi Kavramlar

Imperialism and Economic Concepts in Baran and Sweezy

Ali Rıza Kazak, alirizakazak@artuklu.edu.tr , [ORCID](#) , [ROR](#)

Arş. Gör, Mardin Artuklu Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası ilişkiler Bölümü, Mardin, Türkiye

Makale Bilgisi / Article Information

Atıf (Citation): Kazak, A. R. (2025). Baran ve Sweezy’de Emperyalizm ve İktisadi Kavramlar. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 7(1), 33-47. <https://doi.org/10.47138/jeaa.1663449>

Geliş Tarihi (Submission Date)	22.03.2025
Kabul Tarihi (Acceptance Date)	24.04.2025
Yayın Tarihi (Publication Date)	30.06.2025
Makale Türü (Article Type)	Araştırma Makalesi (Research Article)
Değerlendirme (Peer-Review)	Çift Taraflı Körleme / En az İki Dış Hakem (Double Anonymized / At Least Two External)
Etik Beyan (Ethical Statement)	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited). Bu çalışma Prof. Dr. Filiz Zabcı danışmanlığında 10.01.2025 tarihinde sunduğumuz/tamamladığımız “Klasiklerden Yeni Emperyalizm Kuramlarına: Emperyalizm Tartışmalarında Süreklilikler, Yenilikler, Gerilimler” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır (This study is based on doctoral thesis entitled “From Classics to New Imperialism Theories: Continuities, Innovations, and Tensions in Imperialism Debates”, which we presented / completed on 10.01.2025 under the supervision of Prof. Dr. Filiz Zabcı).
Benzerlik Taraması (Plagiarism Checks)	Evet (Yes) – Ithenticate/Turnitin.
Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest)	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. (The author(s) has no conflict of interest to declare).
Yazar Katkı Oranı (Author Contribution Rate)	Yazarların çalışmaya katkıları eşit orandadır. (Authors contributed equally to the study)
Etik Beyan Adresi (Complaints)	iibfdergisi@sirnak.edu.tr
Finansman (Grant Support)	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. (The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research).
Telif Hakkı ve Lisans (Copyright & License)	Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları dergimizde olup, CC-BY-NC-ND lisansı ile açık erişim olarak yayımlanmaktadır. (The copyrights of the works published in our journal belong to our journal, and they are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.)

Baran ve Sweezy'de Emperyalizm ve İktisadi Kavramlar

ÖZET

Emperyalizm kuramlarının ortaya ilk atıldıkları dönemden günümüze kadar önemli değişimler geçirdikleri açıktır. Bu dönüşümlerin önemli bir uğrağı olarak Baran ve Sweezy'nin çalışmaları göze çarpmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Baran ve Sweezy'nin geliştirdikleri emperyalizm yaklaşımlarını, kendilerinden önce gelen kuramlarla farklılaştıran ekonomi-politik kavramsal tercihlerini açığa çıkarmaktır. Baran ve Sweezy'nin kapitalizm ile emperyalizm arasındaki ilişkiyi farklılaştıran katkılarını açığa çıkarmak için, temel eserlerinde emperyalizm alanının seyrine doğrudan müdahale anlamına gelen bölümleri analize tabi tutulmuştur ve ikilinin farklı dönemlerde yaptıkları analizler karşılaştırılmıştır. Sweezy, Baran'dan önce yaptığı çalışmasında, klasik kuramcıların kavram dünyasına yakın bir teori inşa etmeye çalışmıştır. Geç dönemde Baran ile birlikte geliştirecekleri ve kendinden sonraki kuşaklar üzerinde etkili olacak teorinin pek çok unsuru, nüve halinde bu erken çalışmasında mevcuttur. Baran'ın etkisiyle birlikte bu katkılar olgunlaşmış, "az-gelişmişlik", "mekez-çevre", "bağımlılık" gibi kavramların emperyalizm tartışmasına kazandırılmasında etkili olmuştur. Bu çalışma bağlamında Sweezy'nin "*Kapitalist Gelişme Teorisi*" (1942) adlı kitabında iktisadi süreçlerle emperyalizm arasındaki ilişkiye nasıl baktığını serimleyip, daha sonra da Baran'ın Sweezy ile bir araya gelmeden önce kaleme aldığı "*Büyüme'nin Ekonomi Politikası*" adlı çalışmasında aynı ilişkiyi nasıl gösterdiğini analiz edeceğiz. Son olarak, 1966 yılında birlikte yazdıkları "Tekelci Sermaye" kitabında, argümanlarının aldığı son biçimi analiz edip özgün yanlarını ortaya koymaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler:

Paul A. Baran, Paul M. Sweezy, Emperyalizm, Tekelci Kapitalizm.

Imperialism and Economic Concepts in Baran and Sweezy

ABSTRACT

It is clear that theories of imperialism have undergone significant changes from the time they were first put forward until today. Baran and Sweezy's works stand out as an important stage of these transformations. The aim of this study is to reveal the political economy conceptual choices that differentiate the imperialism approaches developed by Baran and Sweezy from their predecessors. In order to reveal the contributions of Baran and Sweezy that differentiate the relationship between capitalism and imperialism, the sections of their main works that directly intervene in the course of the field of imperialism are analyzed and their analyses in different periods are compared. In his work before Baran, Sweezy tried to build a theory close to the conceptual framework of the classical theorists. Many of the elements of the theory that he would develop with Baran in the late period and that would influence subsequent generations are present in this early work as a core. With Baran's influence, these contributions matured and were instrumental in introducing concepts such as "underdevelopment," "center-periphery," "dependency," etc. into the imperialism debate. In the context of this study, we will present Sweezy's view of the relationship between economic processes and imperialism in his book "The Theory of Capitalist Development" (1942) and then analyze how Baran shows the same relationship in his work "The Political Economy of Growth, which he wrote before he came together with Sweezy. Finally, in the book "Monopoly Capital", which they co-authored in 1966, we will analyze the final form their arguments took and try to reveal their unique aspects.

Keywords:

Paul A. Baran, Paul M. Sweezy, Imperialism, Monopoly Capitalism.

Giriş

Emperyalizm sözcüğü, bir siyasal entitenin bir veya daha fazla siyasal oluşum üzerinde farklı yönlerden (siyasi, iktisadi, kültürel v.b) mümkün olabilecek bir hakimiyet tesis etmesi anlamına gelen ‘imparatorluk sözcüğüyle aynı etimolojik kökenden gelir. Bu bakımdan 19. Yüzyılın sonlarına kadar çoğunlukla imparatorluk terimine yakın bir biçimde ve eş anlamlısı olarak kullanılmıştır. Fakat 20. yüzyıla girilirken emperyalizmle karşılanan dünya ölçeğindeki egemenlik ilişkilerine, bütüncül ve sistematik açıklamalar getirmeye çabalayan kuramlar baş göstermiş, “emperyalizm” bir kuramsal alan olarak doğmuştur. Batı’nın diğer coğrafyalara yayılmasını koşullayan dinamiklerin neler olduğu, kendi ulusal sınırlarında muazzam üretim kapasitesini sağlamış liberal düzenlerin nasıl olup da diğer ülkelerle kanlı bir rekabet içerisine girdiği, gelişmiş kapitalist ülkelerin toplumları nezdinde fetih ve ilhakları hangi araçlarla meşrulaştırdığı ve kamuoyunu bu doğrultuda nasıl seferber edebildiği gibi daha pek çok soruya sistematik açıklama getirme çabasının sonucu olarak emperyalizm kavramı, imparatorluk kavramından bu dönemde ayrılmaya başlamıştır. Uluslararası ilişkilerde görülen asimetriklerin yol açtığı süreklileşmiş eşitsiz fenomenlere, bilimsel bir açıklama getirmeye çalışan emperyalizm kuramları, günümüze kadar gelen süreçte üç farklı dönem altında incelenebilir (Gökten, 2017, s.3). Literatürde dönemlerin adlandırılmasında çeşitlilik mevcut olsa da ortaklaşmış bir görüş söz konusudur. Buna göre emperyalizm kuramları “Klasikler, Soğuk Savaş Dönemi ve Küreselleşme veya İmparatorluk” kuramları olarak ayrıştırılabilir (Andresson, 2004, s.5; Callinicos, 2014, s.259). Bu dönemleştirme, farklı konjonktürlere tekabül eden kuramların odaklandıkları konular ve öne çıkan temel kavramları bakımından aralarında bir yakınlık olduğunu fakat diğer dönemlerde geliştirilen kuramlarla da özlü birtakım farklılıklar bulunduğunu ima eder. Yüzyıldan uzun bir zamana yayılmış emperyalizm kuramlarına baktığımızda bu çalışmada odaklanacağımız nesne, klasik kuramlardan Soğuk Savaş dönemi kuramlarına geçişte Baran ve Sweezy’nin belirleyici ve çok yönlü etkilerini tespit etmek olacaktır.

Klasik emperyalizm kuramlarını, Hobson’un öncü çalışması “Imperialism: A Study” (1902) ile başlatmak gerekir. Hobson, söz konusu çalışmasıyla emperyalizmi ekonomik, kültürel, ideolojik ve siyasi, çok farklı boyutlar barındıran ve kapitalizmin gelişmesinin belli bir aşamasına özgü olarak ortaya çıkmış ilişkiler sistemi olarak kavrar. Onun katkısının önemi emperyalizmi kendinden önceki uluslararası yayılma ve eşitsiz ilişki biçimlerinden farklılaşmış, yeni bir durum olarak işaret etmesinden ileri gelir (Bahçe, 2014, s.6). Kapitalizmin belli bir evresindeki sapma olarak emperyalizmi Hobson tarif etmişse de alanın nesnel özelliklerini tarif etme işini üstlenen Hilferding olmuştur. “*Finance Capital: A Study of Latest Phase of Capitalist Development*” (1910) adlı eseri, temelde bir emperyalizm kuramı olmamakla birlikte emperyalizmi, gözlemlendiği dönemde aldığı bütün biçimleriyle birlikte mümkün kılan tarihsel koşulları analiz etmesi bakımından klasik kuramcılarının ve daha sonra ki bütün emperyalizm tartışmalarının belli başlı parametrelerini sağlamıştır. Sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasının niceliksel artışının yarattığı nitel değişmeye odaklanan Hilferding, ilk kez kapitalist tekelleşmeye dikkatleri çekmiştir. Hilferding’in katkısı, tekelleşme ile birlikte mali sermayenin, sanayi sermayesi üzerinde tesis ettiği dominasyon sonucu farklı sermaye kesimlerinin çıkarlarını ortaklaştırarak, ulus-devletlerin bu doğrultuda siyasal genişlemeye yönelmelerini güdülediğini ortaya koymuş olmasıdır (Brown, 1972, s.48). Çalışmamız kapsamında literatürde geçirildiğini düşündüğümüz Baran ve Sweezy’nin çalışmalarına odaklanacağımızdan, klasik olarak kategorize edilen emperyalizm kuramlarının aralarındaki zengin tartışmalara girmeyeceğiz. Söz konusu dönemde ortaya atılmış farklı kuramlar, tekelleşmenin düzeyi, kapitalizmin krizi, dünya ekonomisi, militarizm gibi konularda farklı görüşler barındırsalarda odaklandıkları esas problemi artı değerlerin realizasyonu çerçevesinde düşündükleri söylenebilir.

Baran’ın tekelleşen kapitalizm kuramının merkezinde ise “iktisadi artık” kavramı yer alır. İktisadi-artığın, “artık-değer”in yerine ikame edilmesi, Baran’a gelişmiş ve az-gelişmiş ülkeler arasındaki çok yönlü ilişkileri aynı düzlemde kavrama imkânı sağlamıştır. “Artık” kavramı, ülkeler arasındaki eşitsiz ilişkilerin tespitinde bir ülkenin ulusal gelirinin ölçüt alınmasını sağlarken, söz konusu ülkenin “servetinin doğasını ve kökenlerini” analizin kapsamına dahil etmiştir. Baran’ın artık-değer kavramını iktisadi artık ile ikame ederek yaptığı müdahale, emperyalizm kuramlarının değişimi üzerinde oldukça önemlidir. Bu müdahale Sweezy’nin katkıları ile genelleşecek ve etki alanını arttıracaktır.

Baran ve Sweezy’nin klasik emperyalizm kuramlarının birtakım temel varsayımlarına yaptıkları müdahalelerle Soğuk Savaş döneminde geliştirilen emperyalizm kuramlarının şekillenmesine yaptıkları katkılar, literatürde işaret edilmekle yetinilir. Kendi temel çalışmalarının bütüncül bir değerlendirmesinin yapılması çoğu zaman ihmal edilmiştir. Oysa çalışmalarına yakından bakıldığında Soğuk Savaşın bitip, küreselleşme tartışmalarının baskın hale geldiği döneme kadar Az-gelişmişlik ve Bağımlılık okullarının uktesinde geliştirilen temel argümanların ilk biçimlerinin bilimsel alana taşınması, Monthly Review çevresi ve özellikle de Sweezy ve Baran’ın kuramları sayesinde olmuştur. Başka bir ifadeyle Baran ve Sweezy’nin çalışmaları klasik emperyalizm kuramları ile “*üçüncü dünyacı analizler arasındaki kuramsal bağlantıyı sağlamıştır*” (Öztürk, 2006, s.287).

Baran, 1957 tarihli “*Büyümenin Ekonomi Politikası*” adlı çalışmasıyla emperyalizm kuramının sorunsalını değiştirmiştir (Polychroniou, 1991, s.89-90). Söz konusu çalışmayı Baran, “*tekelleşen kapitalizmin*” çelişkili yanlarını göstermek ve büyümeyi sürdürebilme potansiyeline dair olan genel kabulü eleştirmek için yazmıştır. Tekelleşen kapitalizmi bu amaçlarla tarif etmesi onu, kapitalist gelişmenin tekelleşmiş ekonomilere yarar sağlarken aynı zamanda da üçüncü

dünyadaki geri kalmışlığı sistematik bir biçimde yarattığı önermesine götürmüştür. Böylelikle de Baran (ve Sweezy) ile birlikte emperyalizm kuramlarının ilgisi, gelişmeyi ve geri kalmışlığı açıklamaya yönelmeye başlamıştır. Emperyalizmin klasik kuramlarının ana sorunsalını, kendi ulusal ölçeklerinde kapitalist birikimin ilerlemesi sonucu tekelleşen farklı ulusların aralarındaki iktisadi ve siyasi rekabet oluşturmaktaydı. Bundan dolayı kapitalist birikimin gelişmesinin olgunlaştırdığı uluslararası ilişkiler sistemi ve bu sistem içindeki sömürü ilişkilerini emperyalizm kavramı ile karşılarken ana odakları, gelişmiş kapitalist ülkelerin geçirdikleri tarihsel dönüşümdü. Baran ve Sweezy'nin II. Dünya Savaşı sonrasında kapitalizmin aldığı biçime dair geliştirdikleri görüşleri ve bu doğrultuda tercih ettikleri kavram seti ise bu sorunsalda kaymaya neden olmuştur. Söz konusu kaymada Baran'ın temel çalışması esas yükü üstlenmişse de Sweezy'nin emperyalizm kuramlarına katkıları kendi başına üzerinde durmaya değerdir. Baran'ın düşünce akışından etkilenecek analiz ölçeğini değiştirmiş olsa da birlikte kaleme aldıkları "Tekelci Sermaye" kitabında Sweezy'nin genel teorik soyutlama düzeyi etkilidir. İkisinin emperyalizm tartışmasına ayrı ayrı ve birlikte yaptıkları özgün katkıları analiz edildikten sonra bu durum daha anlaşılır hale gelecektir.

1.Sweezy: Kapitalist Kalkınma Teorisi ve Emperyalizm Kuramı

Leo Huberman ile birlikte kurdukları Monthly Review dergisinin uzun yıllar editörlüğünü yapan Paul Sweezy, Soğuk Savaş dönemi emperyalizm kuramlarının temel ekseninin şekillenmesinde Paul A. Baran ile birlikte belirleyici olmuştur. İkisinin entelektüel birlikteliği Sweezy'nin 1942 tarihli "*Kapitalist Kalkınma Teorisi*" (Theory of Capitalist Development) (1942) adlı eserine Baran'ın yönelttiği eleştiriler üzere gelişmiş ve Baran'ın ölümüne kadar sürmüştür. Sweezy söz konusu çalışmasındaki ana tezlerinden Baran'ın eleştirileri sonucu vazgeçse de onun yaklaşımı emperyalizme dair klasik kuramlarla, Soğuk Savaş dönemindeki kuramlar arasında, geçiş niteliğini haizdir. Bu yüzden emperyalizm kuramlarının evrimindeki önemli bir uğrağı anlaşılır kılmak için Sweezy'nin "*Kapitalist Kalkınma Teorisi*"nde ortaya koyduğu emperyalizm yaklaşımını incelemek yararlı olacaktır.

Sweezy'nin kitabının 4. Bölümü genel olarak emperyalizmi inceler. Bu bölümün altında yer alan 17 ve 18. kısımlar, doğrudan erken dönem Sweezy'nin emperyalizm kuramını sergilediği alt başlıklardır. Kısım 17, ufak adaptasyonlarla Lenin'in emperyalizm tanımının¹ yeniden ele alınmasıyla başlar ve dünya ekonomisinin gelişimindeki bir aşama olarak emperyalizmin beş temel özelliğini şöyle sıralar: "a) ...Birkaç gelişmiş kapitalist ülkenin endüstriyel ürünler bakımından dünya pazarında rekabet düzeyinde bulunması. b) Tekelci sermayenin hâkim sermaye biçimi olması ve c) Birikim süreci çelişkilerinin, sermaye ihracını dünya ekonomik ilişkilerinin olağanüstü bir özelliği kılacak olgunluk düzeyine ulaşması. Bu temel iktisadi koşulların sonucu olarak doğan iki diğer özellik şöyledir d) Dünya pazarındaki liderlik için şiddetli düşmanlığa alternatif olarak gözü dönmüş rekabetin ve uluslararası tekelci birliklerin ve e) önde gelen büyük kapitalist güçler arasında dünyanın işgal edilmemiş parçalarının, bölgesel paylaşımı..." (Sweezy, 1970, s.307)

Sweezy, 5 ögeli tanımı koyduktan sonra emperyalizme dair önemli bir özdeşlik kurarak, emperyalizm tanımını sade bir şekilde sunar: "Uluslararası emperyalist düşmanlık, temelde ulusal kapitalizmlerin burjuvazilerinin düşmanlıklarıdır" (Sweezy,1970, s.308). Onun iddiası uluslararası alanda farklı ulusal burjuvazilerin çatışan çıkarlarının kendilerini dolaylı olarak devletler arasındaki çatışmalar şeklinde sunduklarıdır. Erken dönem Sweezy için burjuvazinin çıkarı, kendini doğrudan devlet politikası haline büründürür (Sweezy, 1970, s.308). İlaveten Sweezy, milliyetçiliğin ve militarizmin kapitalizmin önceki dönemlerinden farklı olarak, emperyalizm çağında doğasının dönüştüğünü öne sürer. Onlar artık "düşman kapitalist grupların aralarındaki dünya mücadelesinde birer silahtırlar" (Sweezy, 1970, s.308).

Militarizm kapitalist gelişimin geldiği aşamada artık, bir eğilim veya politik tercih değil, kapitalist tolumun yapısal bir niteliğidir. Militarizm başlangıçta, çelik ve tersanecilik gibi silah üretiminin çok önemli olduğu sektörlerde, özellikle seçilen bir grup tekelcinin gelişmesini teşvik eder. Mühimmat patronlarının askeri üretimin maksimum gelişmesinde, doğrudan çıkarları vardır. Bu çıkarlar salt devlet siparişi biçiminde garanti kar sağlamaktan ibaret değildir. Aynı zamanda birikmiş sermayelerine güvenli ve cazip pazarlar sağladığı için militarist genişlemede de çıkarları mevcuttur. Bu sebeplerden dolayıdır ki Sweezy'e göre, "kapitalist sınıflar saldırgan dış politika çıkırtkanlığında başı çekmektedirler" (Sweezy, 1970, s.309). Sweezy bu çalışmasındaki militarizm kavrayışını, tamamen olmasa da kısmen Luxemburg, Hobson ve Liebknecht'e borçludur (Noon, 2017, s.100). Çünkü sayılan isimler için olduğu gibi Sweezy için de askeri harcamalar, kapitalist birikimin sektöre uğramasına neden olan eksik tüketim eğilimini dengeleme vasıtasıdır. Emperyalizmin en görünür belirtisi olan askeri yayılma, savaş ve işgallerin maddi imkanlarının açıklanması emperyalizmin kendisinin açıklanması değildir. Ancak emperyalizmi üreten ve yeniden üreten tarihsel toplumsal koşulları açıklamak için, emperyalist ilişkilerin bariz görünümünün arkasına geçmek gerekmektedir. Sweezy'nin analizinde emperyalizmin zor ilişkilerini barındıran yüzünü oluşturan militarizm, ekonomi-politiğin bir unsuru olarak değerlendirilir.

Sweezy'nin incelemekte olduğumuz çalışmasında diğer bir öne çıkan yan, emperyalizm ile ırkçılık arasında bağlantılar kurmasıdır. Hobson'un işaret ettiği gibi "ırk üstünlüğü"², Sweezy için de emperyalizmin kendini meşrulaştırdığı

¹ Lenin'in emperyalizm tanımı, kendinden önceki tartışmalar göz önüne alındığında, tanımlanmaktan çok genel geçer tarif edildiğini söyleyebileceğimiz emperyalizm kavramını netleştirmesi bakımından önemlidir. Lenin'in beş maddeli tanımı için bkz. Lenin, V. VI (2009). "Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek aşaması", s. 100-101

² Hobson, "Imperialism: A Study" çalışmasında emperyalizmin siyasal yönünü analiz ettiği bölümlerinde "low race" (aşağı ırk) tabirini kullanır. Onun için ırksal farklılıklar özellikle akılcı emperyalizmi akıl-dışı olan emperyalizmden ayırt etmede bir veriyken, Sweezy'nin ırka dayalı herhangi bir kabûlün tam karşısında olduğunu

ideolojik dayanaklardan birisidir. Sweezy, saldırgan dış politikayı aklamının bir aracı olmasının yanında ırkçılığın, içeride dikkatleri sınıf mücadelelerinden uzaklaştırmak için kullanıldığını da söyler: "... Irksal azınlıklara karşı yapılan ayrımcılık, istihdam ve yatırım fırsatlarının dezavantajlı kesimden esirgenmesi, ücretlerin karlılığı arttırarak ayrıcalıklı bir katman doğmasına yol açacak bir biçimde baskılanması ve nüfusun 'gözde kesimi' tarafından hasat edilebilecek pek çok maddi ödül ortaya çıkarmasıyla tekelci ekonominin tam bir uygulansıdır." (Sweezy, 1970, s.311).

Nüfusun *gözde kesimleri* tabiriyle tekelci burjuvazi gibi doğrudan olmamakla birlikte emperyalist politikalarla fayda sağlayan diğer toplumsal sınıflara gönderme yapan Sweezy, bu noktadan sonra emperyalizm ile farklı toplumsal sınıflar arasındaki ilişkileri ele almaya çalışır. Baran ile düşünsel olarak birleştikten sonra ortaya koyacakları "Tekelci Kapitalizm" kuramında bu konuyu, dünya ölçeğinde "örgütlü hale gelmiş kapitalizmin müsrifliğini ve irrasyonelliğini göstermeye yönelik hedefleri doğrultusunda ihmal ettikleri" göz önüne alındığında (Baran-Sweezy, 2007, s.25-26), Sweezy-Baran ekolünün emperyalizm ile sınıflar arasındaki ilişkilere dair en yoğun tespitlerinin, Sweezy'nin bu erken çalışmasında bulunduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda Sweezy, gelişmiş kapitalizm koşullarında büyük toprak sahipleri ile sanayicilerin çıkarları arasında bir uzlaşma geliştiğini söyler. İşçi sınıfının çıkarları karşısında, mülk sahibi bu iki sınıfın çıkar çatışmaları azalır. Kapitalizmin, feodalizmi tasfiye ettiği dönemde birbirine karşıt olan mülk sahibi bu iki kesimin yapısal olarak birleşmesi, işçi sınıfının karşısına bir blok olarak dikilmelerine imkân tanır. İşçi sınıfı karşısında bir blok olarak beliren mülk sahipleri, işçileri yüksek ücretler ve daha iyi çalışma koşulları gibi konularda örgütlenmeye iterler ve geniş işçi sınıfı kesiminde sendikacılık ve siyasal partileşme çabalarını hızlandırır (Sweezy, 1970, s.312).

Sweezy, işçi sınıfı ile burjuvazi arasında "kapitalist toplumun bu iki temel sınıfının hiçbirine ait olmayan bir orta grup katmanının" yer aldığını söyler (Sweezy, 1970, s.313). Bu orta katmanlardan bir bölümü kapitalist gelişmeyle birlikte önemlerini kaybetmiştir. Bağımsız çiftçilerden kimisi az topraklı kiracılara, kimisi ücretli işçiye dönerken, çok azı da kapitalist çiftçilere dönüşmüşlerdir. Bazı orta kesimler gerilerken bazı yeni sınıf kesimleri yükselişe geçmişlerdir. Sanayi ve kamu yönetimindeki bürokratlar- yöneticiler, satış elemanları, yayıncılar, profesyoneller ve öğretmenler v.b mesleklerle istigal edenler, yeni orta sınıfları oluşturur. Bu katmaların genişlemesi, sermayenin merkezileşmesinin ve tekelleşmesinin yaşam standartlarını yükseltmesinin bir sonucudur.

Özetle iki temel sınıfın karşı kaşıya gelişleri ve karşılaşmadan etkilenen ara katmanların özgün yer değiştirmeleri, Sweezy için kapitalist bir formasyondaki sınıfsal kompozisyonu oluşturur. Emperyalizmin bu çerçevedeki yeri ise basittir ve klasik kuramlardaki genel yaklaşımla uyumludur. Tekelci aşamaya ulaşmış sermaye, kar oranını sürdürmek için genişlemeci politikalar ve devlet korumasına ihtiyaç duyar ve bu dar korporatist çıkarı doğrultusunda orta sınıfları kendi siyasetine ekler. Tekelci burjuvazinin yarattığı birikim sonucunda elde ettiği artık, orta sınıfların yaşam standardının genişletilerek yükseltilmesinde olduğu gibi işçi sınıfı içerisinde de ayrıcalıklı bir kesim yaratır. Sweezy, Lenin'in işçi aristokrasisi tanımına benzer şekilde emperyalizm çağında "dış ticaret ve sermaye ihracatındaki artışa dayalı olarak, geçimlik ürünlerin ucuz ithalatında ve işçilerin bazı kesimlerinin yaşam düzeylerini yükseltecek... ücret artışlarında" (Sweezy, 1970, s.315) sıklık olduğunu; bu durumda işçi sınıfının bazı kesimlerinin, işverenlere karşı konumlanışlarında değişiklikler yarattığını söyler.

Gelişmiş kapitalizm döneminde kurulan emperyalizm destekçisi toplumsal blok, emperyalistler arası düşmanlığın ve dış pazarlar için yapılan rekabetin şiddetlenmesiyle bozulmaya başlar. İlk etapta dışarıdaki mücadelede kar oranı o veya bu şekilde baskılanan tekelci sermaye, "kar oranını korumak için içerideki ücretleri baskılamaya ve çalışma sürelerini uzatmaya" girişir (Sweezy, 1970, s.316). Bundan itibaren de işçi sınıfı ile mülk sahibi sınıfların arasındaki çelişki net bir biçimde keskinleşmeye başlar. Sweezy'nin analizine göre iki temel sınıfın arasındaki karşıtlığın uzlaşmaz niteliğinin mutlak olarak belirlenmesi, "emperyalist rekabetin yoğunlaşması sürecinin, sonunda kaçınılmaz olarak, işçiler için kaybedecekleri çok ve kazanabilecekleri pek az şeyin bulunduğu savaşa yol açmasıyla" tamamlanır (Sweezy, 1970, s.316). Emperyalist savaş, işçi sınıfını tekelci sermayenin politikalarından ve ideolojik tahakkümünden nihai bir biçimde ayıracak ana faktör olarak gösterilir.

Orta sınıflar açısından durum daha karışıktır. Emperyalist rekabetin yıkıcı bir savaşa varması, bu eklektik sınıfın bazı kesimleri için kazanç bazı kesimleri için ise kayıp anlamına gelmektedir. Barış döneminde milliyetçilik ve ırkçılık gibi ideolojik etkenlerle emperyalist siyaseti destekleyen bu katmanların, siyasal tutumlarını bir bütün olarak işçi sınıfına göre uyarlamaları beklenemez. Dolayısıyla emperyalizm nihai sonucuna, yani gelişmiş kapitalist ülkeler arası büyük savaşa vardığında, orta sınıfların hangi tutumu alacağı Sweezy'e göre önceden kestirilemez (Sweezy, 1970: 317). Fakat, orta sınıfların, işçi sınıfı ile aralarındaki mesafeyi arttıracak şekilde büyük sermaye ile yakınlaşma eğiliminde olduklarını da geçerken not düşer.

Emperyalist aşama içerisinde toplumsal sınıfların birbirleri karşısındaki göreceli pozisyonları ile ilgili böylesi bir analiz gerçekleştiren Sweezy, devleti sınıflarla ilişkilendirmeksizin, yaptığı analizden bağımsız şekilde tarif eder. O, Klasik kuramcıların devlete dair araçsal (ama kendi dönemleri için yeterli olduğunu söyleyebileceğimiz) yaklaşımını sürdürür tarzda, devletin dönüşen niteliğini, emperyalizm aşamasının hakim sınıfının değişen niteliklerinden çıkarır. Sweezy'e göre

emperyalizm, devletin mahiyetinde iki ayırt edici dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bunlardan ilki temas edilen coğrafyaların genişlemesi, sermayenin merkezileşmesi ve sermaye ihracının büyümesi sonucunda askeri kapasitenin artmasıdır. Bunun sonucunda devlet iktidarı hiç olmadığı kadar güçlenmiş ve devlet aygıtının fonksiyonları çeşitlenmiştir. “Birikim sürecinin çelişkilerinin emperyalizm çağında olgunlaşması, devlet etkinliğinin, özellikle ekonomik alanda artabileceği ilave alanlar sağlamıştır” (Sweezy, 1970, s.317). Sweezy’nin önemsedığı ikinci özellik, emperyalizmin, devletin kurumsal yapısı içerisinde yasama aygıtını zayıflatırken yürütme erkini olabildiğince güçlendirme eğiliminin olmasıdır. Parlametonun, burjuvazinin mutlak monarşiye karşı mücadele ederken sahip olduğu siyasal önem ile emperyalizm çağında, gelişmiş kapitalist ülkelerde sahip olduğu önem arasındaki tezata dikkat çeker. Emperyalizm ile birlikte yasama ve yürütme arasındaki ilişki ona göre şu şekilde değişmiştir:

“Sınıf hatlarını sıkılaştırması ve toplumsal çatışmanın şiddetini arttırmasıyla parlamento, giderek daha çok farklı sınıf ve grup çıkarlarını temsil eden partilerin yer aldığı savaş alanına dönüşür. Bir yandan parlametonun pozitif eylem kapasitesi azalırken diğer yandan uzak bölgeleri yönetmek, donanma ve orduların faaliyetlerini yönlendirmek ve zor ve karmaşık iktisadi sorunları çözmek için hazır ve nazır bir güçlü ve merkezi devlete olan ihtiyaç artmaktadır... Parlamento ayrıcalıklarını bir bir bırakmaya zorlanırken, gözlerinin önünde, tıpkı gençliğinde sıkı ve iyi biçimde mücadele ettiğine benzer bir merkezleşmiş ve denetimsiz bir otoritenin kurulduğuna tanık olmaktadır” (Sweezy, 1970, s.319).

Sweezy’nin diğer bir önemli vurgusu, emperyalizmin geç aşamasında savaşın niteliğindeki değişimi gündeme getirmesidir. Gelişmiş kapitalist ülkelerin birbirlerine karşı çeşitli bölgelerde savaşa tutuştukları I. Dünya Savaşı’ndan farklı olarak II. Dünya Savaşı’nın, daha karmaşık mücadeleleri tarih sahnesine çıkardığına dikkat çeker. Kapitalist güçler arasında dünyanın yeniden paylaşılmasına dönük, I. Dünya Savaşında örneklenen tip çatışmaların yanında Almanya’da temsil olunan faşizm ile SSCB’de temsil olunan sosyalizmin çatışmasında olduğu gibi ideolojik yönleri ağır basan bir tip ve Çin’in Japonya’ya karşı yürüttüğü mücadelede somutlanan, ulusal bağımsızlıkçı ve anti-emperyalist tipteki savaşları II. Dünya Savaşı konjonktüründe gelişen özgün biçimler olarak niteler (Sweezy, 1970, s.323). Sweezy’nin Büyük Savaş altında farklı saiklerle gelişen savaşları ayırt etmesi, emperyalizm kuramlarında, emperyalistler arası çelişkilerin yanı sıra anti-emperyalist direnişlere ilk kez dikkat çekilmesi bakımından önemlidir (Noon, 2017, s.103).

Sweezy “Kapitalist Kalkınma Teorisi”ndeki emperyalizm tartışmasını, emperyalizmin sınırlarını ele alarak noktalar. Temelde emperyalist süreci sekteye uğratacak faktörler iki kategoride toplanabilir: içsel gelişmeler ve dışsal gelişmeler. İçsel gelişmeler emperyalist ulusun kendi iç çelişkilerinin belli bir düzeye ulaşması sonucu vuku bulan süreçlerdir. Klasik kuramcılar, bilhassa emperyalizmin işçi sınıfı devrimi ile durdurulabileceğini düşünen isimlerinde olduğu gibi Sweezy de emperyalizm aşamasına varan kapitalizmin, ulusal ölçekte bir yandan sınıf mücadelelerini keskinleştirirken diğer taraftan militarizmi ve otoriterleşmeyi arttırdığını varsayar. Diğer emperyalistlerle artan rekabetin savaş durumuna varması da “devrimci ayaklanmaya ve toplumsal altüst oluşa” neden olur (Sweezy, 1970, s.234-326). Emperyalizmi sınırlandıran dışsal faktör ise metropol ve sömürge arasındaki çelişkilerden doğar: “Sömürge ekonomisinin gelişimi dengeli değildir. Emperyalizmin egemenliği altında sanayileşme yavaş ilerler, o kadar yavaş ilerler ki gelişmiş bölgedeki fabrikalarca üretilen makine ürünü mallarla rekabet edemediği için mahvolmuş zanaatkarları bünyesine katamaz. Sonuç olarak onları köylü tabakasını şişirecek şekilde bir konuma iter” (Sweezy, 1970, s.326).

Sweezy’e göre sermaye ihraç ederek kendi mallarını tüketecek bir pazar yaratmak isteyen burjuvazi, sömürgeci sanayiye köstekler. Bu durum sermaye ihracının, sömürgeci kapitalist merkez ülkenin mallarının tüketilebileceği bir pazar oluşmasını ilk etapta geciktirir. Sınırlı ve geri tekniğe dayalı zanaat kesimleri, köylü sınıfı saflarına savrulur. Bu yüzden sermaye ihracı, karı gerçekleştirmek için genişleyen köylü nüfusunun yaşam standartlarını düşürmek ve tarıma dayalı üretimi bizzat kendisi zorlamak durumunda kalır. Bu çarpıklıkta, tüketme kapasitesi sınırlı olsa da ucuz hammadde üreten sömürge ve mamul mal ihraç eden metropol ülke manzarasını meydana getirir.

Sweezy’nin emperyalizm kuramlarına diğer bir özgün katkısı da faşizmin tartışmaya dahil edilmesidir. Kendi dönemine has bir fenomen olarak faşizmi düşünce sathına dahil etmesi önemli olsa da daha sonraki kuramlarda tekrarlanan bir tema olmaması bakımından etkisinin sınırlı olduğunu söyleyebiliriz. Sweezy, İtalya ve Almanya’da faşizmin yükselişini emperyalist çağa özgü yeniden paylaşım savaşları bağlamında ele alır. Dönem içerisinde, faşist rejimlerin sahip oldukları yayılcı ideoloji ve siyasetlerini, emperyalizmin bir tezahürü olarak kavramak sıra dışı bir katkı olmamakla birlikte Sweezy’nin emperyalizm ile faşizm arasında karşılıklı bir ilişki kurması önemlidir:

“Emperyalist paylaşım savaşının bir sonucu olarak ekonomik ve toplumsal yapısı alt-üst olmuş bir ulus, sosyalist devrimi başarmada çuvallayıp, kapitalist üretim ilişkileri temelinde sınıfsal denge sürecine girebilir. Bu gibi koşullar altında, kapitalizmin çelişkilerinin yoğunlaşması, emperyalist yayılcılığın sıradan yöntemine başvurularak çözülemeyecek şiddetli içsel krizlere yol açar. Bu durumun faşizmin kök saldığı ve büyüdüğü toprak olduğu söylenebilir”. (Sweezy, 1970, s.332).

Alıntıdan da anlaşılacağı gibi faşizm, kapitalist birikimin krizlerinin emperyalist paylaşım savaşıyla çözülmesinin tıkandığı süreçte, içerideki ilişkileri yeniden organize ederek daha farklı bir emperyalizm türünün denenmesi olarak analiz edilir.

İşçi sınıfı ile burjuvazi arasında kalan orta sınıflar faşizmin kitlesel tabanını oluştururlar. Düzene ve bilhassa egemen sınıfa yönelen tepkiler, ırkçılık, milliyetçilik, savaş ve yayılcılık gibi kisvelere bürünerek kendilerini dışa vururlar. Çeşitli temaların bileşkesi olarak ortaya çıkabilen ve kriz döneminde orta sınıfları iyice sarmalayan faşist ideoloji, farklı toplumsal kesimlerden insanlar için de cezbedici olarak nitelenir. İşsizler, gençler, suçlular, küçük köylü ve benzeri kesimler faşizmin bir rejim olarak kurumsallaşması sürecinde buraya eklenme eğilimi gösterirler (Sweezy, 1970, s.333). Hâkim sınıfların faşizme yaklaşımları ise süreç içerisinde değişkenlik gösterir. İlk başta tehlikeli olarak algılanıp uzak durulan faşizm, özellikle “örgütlü işçi sınıfı ve yabancı kapitalistlerle mücadelede” etkili olduğunu gösterdikten sonra müttefik kategorisine yükselir (Sweezy, 1970, s.334). Emperyalizm çağında, mülk sahibi sınıfların talep ettikleri ototrter devletin yetkin bir formu, faşizm ve faşistler tarafından sağlanır.

Sweezy, faşizmin, sınıf egemenliği konusunda köklü bir değişiklik getirmediğini özellikle belirtir. Üretim araçları üzerindeki kontrol, yeni kadrolara transfer edilmekle birlikte, mülk sahipliği esasta devam etmektedir. Örneğin Almanya’da Yahudi sermayedarlar uzaklaştırılmış olsalar da yerlerine yine kapitalist birikimin mantığı çerçevesinde hareket edecek kadrolar getirilmiş, dolayısıyla iktisadi alanda karar verici olanlar değiştirilmiştir. Kapitalizm yine aynı kapitalizmdir. Yani sömürünün artı-değer sömürüsü olduğu ve sermayenin genişletilmiş yeniden üretiminin gerekliliğinin hâkim olduğu düzen aynen olduğu gibi devam etmektedir. “Faşizm..., kapitalist yapının devrilmemekle birlikte ağır hasar aldığı ve emperyalistler arası mücadelede yenilmiş veya tahrip olmuş ulusların küllerinden doğar” (Sweezy, 1970, s.346). Sweezy’nin faşizm kavrayışı, ırkçılığı, milliyetçiliği, dış fetihleri, militarizmi ve savaş *modus operandi*’sinin parçaları olarak kullanan, tekeli kapitalizmin üzerinde yükselmiş siyasal yönetim biçiminin aşırı bir şeklidir (Noon, 2017, s.106).

1942 tarihli “Kapitalist Kalkınma Kuramı”, Sweezy’nin klasik kuramlardaki yaklaşımları tekrar ettiği, temel kavramlarda devamlılık gösterdiği ve aynı temaları güncel verilerle çözümlediği için emperyalizm tartışması açısından klasik kuramlarla Soğuk Savaş dönemi kuramları arasında bir geçiş olma özelliği gösterir. Bu kuram Lenin’in yaptığı tanımlı ufak dokunuşlarla tekrarlayıp, emperyalizmin milliyetçilikle, tekeli kapitalizmle, sınıflarla, militarizm ve savaşlarla olan ilişkilerine dair bir kavrayış geliştirip, tartışma alanını genişletmiştir. Buna ilaveten döneminin özgün bir sorunu olarak faşizm ile emperyalizm arasındaki ilişkiyi de değerlendirmesine katmıştır. Fakat klasiklerle Soğuk Savaş dönemi arasında geçiş noktasında duran oldukça hacimli bu teorik çalışma aynı zamanda Sweezy’i klasik kuramcılardan koparacak bir takım kavramsal değişimleri de içinde barındırır.

İlerleyen vadede emperyalizm kuramlarının çehresini değiştirecek ayrımın, Sweezy’nin Marx’ın Kapital’in üçüncü cildindeki değerlerin fiyata dönüşmesine dair analizine itirazı ile başlatmak yanlış olmaz. Sweezy, Marx’ın Kapital’in III. cildinde değerlerin fiyatlara dönüşmesi konusundaki analizini eksik bulur. Ona göre Marx’ın “değerlerin fiyatlara dönüşümünü ele alışı tatmin edici değildir” (Sweezy, 1970, s.123). Oysa sorun, Marx’ın emek-değer teorisinin, klasik ekonomi politığın diğer yaklaşımlarına göre üstünlüğünün tamamlanması için son bir halka olarak oldukça önemlidir. Değerin fiyatlara dönüşmesinin açıklanmasını zorunlu bir ödev gibi tanımlamakla birlikte Sweezy’nin bunu, Marx’ın düşüncesinin genel yapısını tehdit eden bir problem olarak da görmediğini belirtmek gerekir. Emek-değer teorisinin kuramsal geçerliliği, salt dönüşüm problemi üzerindeki başarısına bağlı değildir çünkü “dönüşüm probleminin kavramsallaştırılmasının düzeltilmesi, kapitalist gelişim yasalarının işlerliği üzerinde etkili değildir” (Sweezy, 1970, s.128). Yine de Sweezy’nin emek-değer teorisine dair bu çalışmasında koyduğu rezervler, Baran ile düşünsel olarak birleşmelerini sağlayan zemini oluşturmuştur. Soğuk Savaş dönemi boyunca geliştirilecek pek çok farklı emperyalizm kuramlarında karşılaşacağımız merkez-çevre, az-gelişmişlik, pazar sömürüsü gibi kavramlar nüve halinde burada ortaya konmuştur. Emperyalizm kuramlarında etkisini hissettirecek iktisadi kavramları sağlayacak ve Baran tarafından olgunlaştırılacak zemin Sweezy tarafından oluşturulmuştur.

2. Paul Baran: Büyümenin Ekonomi Politikası ve Emperyalizm

Büyümenin Ekonomi-Politikası kitabının ilk baskısına yazdığı ön sözde Baran, çalışmasının ana hedeflerinden birisinin, “çağdaş emperyalizmin düzenlenmemiş doğasını ve onun içsel olarak, gelişmemiş ülkelerde ekonomik kalkınma için yapılan samimi girişimlerin tamamına olan karşıtlığını” incelemek olduğunu söyler (Baran, 1976, s.13). Bu amacın daha net bir ifadesi “az gelişmiş ülkelerdeki ekonomik kalkınma, gelişmiş ülkelerdeki hakim çıkarlarla kökten karşıtlık içerisinde” biçiminde, kitabın ilerleyen bölümlerinde bulunur (Baran, 1976, s.120).

Batı ülkelerinin sanayileşmesi, onların ekonomik yapılarında büyük dönüşümlere yol açacak şekilde gelişimini 19. yüzyılın sonunda tamamlamıştı. Bu gelişme doğrultusunda küçük firmaların, yerlerini büyük ölçekli yatırımlara bırakmalarına yol açacak şekilde sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması, gelişmiş ekonomi denilen formasyonlardaki iktisadi yaşamın merkezi bir olgusu haline geldi. Büyük ölçekli işletmelerin baskın aktör oldukları, tekeli veya oligopol diyebileceğimiz formasyonların yaygınlığı Baran için çağdaş kapitalizmin ayırt edici özelliğidir (Baran, 1976, s.113). 19. yüzyıl ortalarından 20. yüzyılın ilk yarısına kadar Avrupa’da yayılcılığa, silahlanma yarışına, siyasal krizlere ve savaşlara sahne olan bu dönem, aynı zamanda emperyalizm çağı olarak da nitelendirilebilir (Baran, 1976, s.113-114). Batı’nın kapitalist gelişiminin bu şekilde betimlenmesi klasik emperyalizm kuramları ile paralellik gösterir.

İkinci Dünya Savaşı ve onu takip eden olaylar, kapitalizmin dünya ölçeğindeki varlığını sınırlandırmıştır. Sovyet Bloğu ülkelerinin kapladığı alan, 1949’da Çin’in buraya dahil olması, sömürgeler ve bağlı ülkelerdeki ayaklanmalar, kapitalist Batıda alarm zillerini çaldırtan gelişmeler olmuştur. Gerçekten de 1940’lardan 1950’lerin sonuna kadar

uluslararası alanda başta de-kolonizasyon olmak üzere kapitalizmin küresel özelliğini sınırlandıran pek çok mücadele yaşanmıştır. Baran bu süreci “insan türünün ezici çoğunluğunun yıpranmışlığına ve geri kalmışlığına son vermek için, emperyalizmin büyümesini tamamen ortadan kaldıran ciddi toplumsal hareketler” olarak betimler (Baran, 1976, s.117)

Emperyalizme karşı yükselen toplumsal hareketlere karşıt eğilimler de aynı dönemde baş göstermiştir. Az-gelişmiş ülkelerdeki iktisadi ve toplumsal ilerlemenin, emperyalizm tarafından tıkandığına dair fikirler politik olarak güçlenirken, bunun karşısında da gelişmiş dünyada, tekelleşmiş bir kapitalizm altında serbest teşebbüs ve kar maksimizasyonuna dayalı olarak büyümenin nasıl devam ettirileceğine dair şüpheler meydana gelmiştir. Baran, gelişmiş ülkelerin bu dönemde, “savaş belirlenimli bir tüketime bel bağlamakla, işsizliği genişletici kriz temelli bir” strateji arasında sıkıştıkları bir ikileme karşı karşıya olduklarını düşünür (1976, s.119).

Kapitalizmin durgunluğa düşmeden, düzenli olarak kalkınmayı sağlayacağına dair ideolojik inançlar boşa çıktıkça, II. Dünya Savaşı’ndan çıkmış gelişmiş kapitalist ülkelerin, sömürge ve bağımlı formasyonlardaki alternatif kalkınmalara düşmanlıkları sertleşir. Onların, kendilerine karşı yükselen bağımsızlık mücadelelerinde, yerli güçlerle işbirliği yapmaları en sık gözlenen olgulardan biridir. Metropoldeki kapitalizmle bağlaşıp şekilde az-gelişmiş ülkelerde kalkınmaya çabalayan yerli siyasetçiler, sömürgeciliğin son döneminde emperyalistler tarafından göreve getirilmiş, ideolojik ve politik olarak Batıya ait kadrolardır. Gelişmiş dünyadan gelen yardımlar, geri bölgelerdeki halkların yaşam standartlarındaki iyileşmeyi sınırlı bir biçimde sağlamayı gözetirken aslında kamuoyunun sanayileşme yolundaki baskılarını azaltmayı ve iktisadi ve toplumsal gelişmeyi baltalamayı amaçlamaktadır (Baran, 1976, s.26).

Baran tarafından hile (*stratgem*) olarak nitelendirilen diğer bir görünüş de emperyalistlerin, “eski moda bir görünüş vermekten kaçınmak için siyasal bağımsızlık savunuculuğuna soyunmalarıdır” (Baran, 1976, s.123). Aslında olan, siyasal bağımsızlığını tamamen kazanamamış sömürgeci, sömürgeci merkez ülkeyle eskiye dayanan ilişkilerinin biçim değiştirmesidir. Amerika’nın “yeni dünya düzeninde”ki emperyalizmi, bu biçim değiştirmenin en somut örneğidir. Sömürge ülkelerin merkeze bağımlılığı, iktisadi sızdırma mekanizmalarının ağırlık kazanması üzerinden yeniden üretilmektedir.

Baran’ın “Büyümenin Ekonomi Politikası” kitabının girişinde yaptığı bu emperyalizm tanımı, oldukça akışkandır. Burada kavramları ve tespit ettiği ilişkileri ayrıntılı bir biçimde açıklamamıştır. Baran İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya düzeninde meydana geldiğini iddia ettiği değişimleri birbiri peşi sıra betimlemekle yetinmiştir. Fakat hem kapitalist üretim tarzının oturmuş olduğu ülkelerde hem de kapitalizmle az çok tanışmış geri ülkelerde kalkınmanın eş zamanlı ve adil olmasının mümkün olmadığı varsayımı üzerinden hareket ederek, döneminin uluslararası siyasal ilişkilerinin kapsamlı bir betimlemesini sunmuştur. Emperyalizm, kapitalizmin siyasal ve ekonomik düzeninin ayrılmaz bir parçasıdır. Kalkınmanın, aralarında gelişim farkları bulunan ülkelerin her birinde eş zamanlı ve eşit orantılı olarak gerçekleşmesi mümkün olamayacağından, kapitalist bir dünya düzeni, gelişmiş ülkeler ile gelişmemiş veya az gelişmiş ülkeler arasında zorunlu olarak bir tahakküm sistemi şeklini alır. Emperyalist ülkelerin geri kalmış ülkeler üzerindeki bu tahakkümünün söz konusu geri kalmış ülkelere maliyeti, sanayileşmelerinin çarpık gelişimi ve durgunluk olur. Baran’ın emperyalizm olarak betimlediği genel ilişkiler ağı bu şekilde özetlenebilir.

Baran emperyalizmi kapitalizmin bir uzantısı olarak betimledikten sonra, devletin rolünü ele almaya koyulur. Hobson’a benzer biçimde sanayi ve finans çevrelerinde kümelenmiş bir grubun, dış politikayı kendi eksenlerinde belirleme kapasitesine sahip olmaları Baran’ın da tepkisini çeker. Dünyanın verili biçimiyle onun kendi gördüğü, Hobson’unki gibi, bir grup devlet adamının, geniş halk kesimlerini o veya bu biçimde kapsayan bütün bir devlet aygıtını, dar bir azınlığın çıkarları doğrultusunda harekete geçirebiliyor olmasıdır. Hobson için bu manzarayı açıklamak, (yozlaştırılmış olsa da) “uygarlaştırma misyonu” ve siyasi elitlerin etki altına alınması gibi faktörler ile mümkünken Baran, salt ideolojik koşullandırmaya dayalı bir açıklamayı eksik bulur. “Tekelci iş çevrelerinin, ileri kapitalist ülkelerin politik aygıtını, kendi dış ekonomik çıkarlarını elde edecek şekilde parmağında oynatmakta kazandığı göz kamaştırıcı başarının en önemli etmeni, bu yöndeki çabalarını, ne sadece ve hatta ne de en öncelikli olarak, kendi halk kitlelerini uyutma yöntemine, kamu görevlilerinin yozlaşmasına ve siyasetçilerin ihanetine dayandırmamasıdır. Emperyalist politikanın, emperyalist ülkedeki sıradan vatandaşın bile çıkarına olabileceğini Lenin açık-seçik görmüş ve dikkatleri, tekelci iş çevrelerinin aşırı-karlarından pay alan işçi aristokrasisine çekmiştir” (Baran, 1976, s.245).

Baran, finans ve sanayi alanında tekelci konuma gelmiş burjuvazinin dar bir kesiminin emperyalist politikaları devlet eliyle hayata geçirmede, ideolojik olarak halk, lobicilik faaliyetleriyle de siyasetçiler ve kamu yöneticileri üzerinde etkide bulunması şeklindeki bir açıklamayı, reddetmez ama ikincil önemde bulur. Emperyalizmi politik bir sistem olarak mümkün kılan nesnel zemin, ona göre tekelci karların bölüşülmesinden doğar. Emperyalizmin meyveleri, gelişmiş kapitalist ülkelerde zirvede yer alan bir avuç plutokratik kesimin elinde yığılıp kalmaz, aşağıya doğru dağılarak, bu dar sınıf kesiminin çevresinde ve çeperinde yer alanlara belli bir refahı sağlayacak şekilde yayılır. Geniş halk kitlelerini emperyalist politikalar doğrultusunda mobilize etmek için “ırksal üstünlük” veya “uygarlaştırma” gibi politik söylemlerin karşılık bulması için bu dağıtım mekanizması Baran’a göre aslidir (Baran, 1976, s.245).

Dahası emperyalist politikalar bütünüyle bakıldığında, gelişmiş kapitalist ülkenin ulusal ekonomisinde azımsanmayacak nicelikte bir yer tutar. Bağlı ve dost ülkelere verilen krediler ve yardımlar, askeri harcamalar, hem bağımlı bölgeleri kontrol altında tutmak hem de rakip tekelci kapitalist ülkelerle dışarıda rekabet etmek için yapılan istihbarat ve

casusluk harcamaları, bir ülkenin iç siyasetinde politik bir pozisyonu güçlendirmek ya da zayıflatmak için yapılan propaganda harcamaları gibi kamusal harcama kalemleri, değerlendirilmek için akacak yeni alanlar arayan aşırı birikmiş sermaye için ödenen fiyat olarak nitelendirilir. ABD’de bu harcamaların 10 yıllık ortalamasının, gayri safi milli hasılanın %20 sine ulaştığını Baran not düşer (Baran, 1976, s.246). Bu azımsanmayacak harcama dilimi, dar bir azınlığın, emperyalist politikalar sayesinde sermayelerini dışarıya hareket ettirmeksizin ülke içinde değerlendirmelerine değil, bir işçi aristokrasisinin oluşturulmasına ve sürdürülmesine hizmet etmektedir. Emperyalist politikaların gerçekleşmesi için yapılan bu harcamalar, hükümetin “tam istihdamı” sağlamak adına yaptığı ve “... tekelci kapitalistler açısından (bu minvalde) kabul edilebilecek” tek politik seçenektir (Baran, 1976, s.247). Büyük ölçekli harcama mekanizmalarıyla tekelci sermaye gözetilmiş ve militarizm, “işleri ve gelirleri büyük sermayenin iş çevrimine bağlı farklı toplumsal sınıfları, grupları ve tabakaları birbirine bağlamak” suretiyle toplumsal olarak önemli konuma gelmiştir (Baran, 1976, s.247). Tekelci sermayenin dar korporotist çıkarlarını dışarıda gerçekleştirmeye koyulurken, içeride farklı çıkarlara sahip toplumsal kesimleri uyumlulaştırması “tam istihdam” politikası sayesinde olur.

Ekonomi politikasının tam istihdama yönelmesi, harcaıyabilecek gelire sahip olan nüfus kesimlerinin genişletilmesini gerektirir. Tekelci kapitalist rejim bu yöntemle “emek hareketini hoş tutar, çiftçileri memnun edip, genel kamuoyunun rızasını alır” (Baran, 197, s.247). Piyasanın anarşik güçlerine terk edildiğinde, herhangi bir kapitalist formasyonda “tam istihdam” politikasının yürütülemeyeceği aşikardır. Bu noktada Baran, dikkatleri büyük kamu harcamalarının en büyüğü olan askeri harcamalara yönlendirir.

Baran için askeri harcamalar tekelci kapitalizmin istikrarı için merkezi konumdadır (Noon, 2017, s.111). Refahın, yüksek istihdamın, karların ve halk desteğinin korunması bu harcamalara dayanmaktadır (Baran, 1976, s.258-259). Yine de tekelci kapitalizm istikrarını sürdürmek için halkı ideolojik olarak şekillendirmek zorundadır. Askeri harcamalar ve militarist politikaların genel tabloda tüm kesimlere sağladığı maddi yararlar, çıplak gözle bakıldığında iğreti durur. Bu yüzden tekelci kapitalist rejim, militarizmini dayandıracak bir anlatıyla farklı toplumsal kesimleri kuşatmak zorundadır. Bu ideolojik kapsama dayanak sağlayacak vakaları üretmek, dünyanın farklı bölgelerinde geri kalmış halklarla angajman halinde bulunan emperyalist merkezler için zor değildir. Emperyalist ülkenin otoritesine karşı çıkıp başkaldıran unsurların varlığı ve eylemleri, emperyalist merkezin halkını histeriye sokacak ve ona kendini tehdit altında hissettirecek vakalar şeklinde yansır. Tekelci kapitalizmin rejimini istikrarlı kılması militarizme, militarizm ise halkın, tüm bir ulus olarak düşmanlarla çevrelendiğine dair endoktrinasyonuna bağlıdır. Baran’ın kitlelerin “ideolojik işlenmesi” derken kastettiği tam olarak budur (Baran, 1976, s.258- 259-260). Savaş, korku, militarizm ve halkın emperyalist ideoloji etkisi altına alınması emperyalizmin tanımlayıcı özellikleridir.

II. Dünya Savaşı’nın sonuçlanış biçimi, kapitalist dünyanın kendinden önceki jeo-politik dağılımından oldukça farklı bir manzara ortaya çıkardı. ABD’nin hâkim kapitalist güç olması ve Sovyetler Birliği karşısında denge sağlaması, bir önceki konjonktüre has emperyalistler arası mücadeleyi önemsizleştirdi: “Öncenin gururlu emperyalist imparatorlukları bile, giderek daha fazla emperyalist kampın büyük hakemi rolünü benimseyen egemen emperyalist ülkenin uydusu konumuna inmeye yöneliyor. Daha küçük emperyalist ülkeler arasında veya emperyalist ülkelerin farklı kombinasyonları arasında savaş olasılığı varlığını sürdürmekle birlikte bu olasılık giderek uzaklaşıyor” (Baran, 1976, s.260).

Baran, büyük güçler arasında savaş ihtimalini azaltan ve farklı ülkelerin emperyalist politikalarını tek bir egemen süper güç altında uyumlu kılmaya iten nedenleri, Sovyet Bloğunun varlığı ve nükleer silahlanma olarak sıralamaktadır. Sosyalist blok, Asya ve Afrika’da girilecek askeri anlamda kapsamlı, olası emperyalist saldırıların fiziki engeli olarak yer alırken, nükleer silahlarla sahip olduğu yıkıcı güç dolayısıyla askeri hamlelere bir engel teşkil etmektedir: “Emperyalist politikalar için halk desteğini mobilize etmek ve yüksek istihdam ve psikolojik savaş yoluyla silahlanma yarışına girmek bir şey, atomik misilleme karşısında halkın işbirliğini elde etmek ise bütünüyle bambaşka bir şeydir” (Baran: 1976, s.261). Nükleer silahların gelişmesinin diğer bir sonucu da giderek yükselen konvansiyonel silahlanma yarışında daha maliyetli olan kitle imha silahlarının da yer almasıdır. Son 75 yıl boyunca deniz, kara ve hava alanlarında hep daha fazla ve daha yıkıcı üretim yapan ülkeler artık nükleer silahlar alanında da bir yarışa girmiş bulunmaktadır. Baran, Soğuk Savaş’ın öne çıkan özelliği olarak insanlığı yıkımın eşiğinde gezdiren nükleer silahlanma yarışının, emperyalizmin varlığını devam ettirmek için sabit olarak ihtiyaç duyduğu silahlanmayı artırma ve sürdürme sürecinin bir uzantısı olduğunu vurgulamaktadır (Baran, 1976, s.262-263).

Baran, Sovyetler Birliği’nin, emperyalizm açısından sınırlandırıcı ve itidalli olmaya zorlayıcı özelliğini ise daha çok ideolojik bir mesele olarak ele almaktadır. Buna göre Sovyetler Birliği’nin varlığı, hem gelişmiş ülkelerde hem de az gelişmiş ülkelerde kaynakların askeri alan dışına yönlendirilmesinin önünde bir bariyer olarak kullanılmaktadır. Baran kaynakların alternatif alanlardan kısılarak militarist kanallara sevk edildiği bu harcamaları, “muazzam israf” olarak nitelendirir. Çünkü bu harcamalar, Sovyetler Birliği gibi bir dış düşmanla sıcak savaşa hazırlanır gibi hazırlanmakla gerekçelendirilse de daha çok “ulusal ve toplumsal özgürlük mücadeleleri gibi içsel halk hareketlerinin” bastırılmasında kullanılmaktadır (Baran, 1976, s.413). Bu durum Latin Amerika’da özgürlük mücadelesi yürüten çeşitli gruplarla sıcak çatışma arayan devasa ABD ordusu için geçerli olduğu gibi, gelişmemiş ülkeler için de geçerlidir. Bu formasyonlarda “muazzam israfın” dolaylı diğer bir sonucu da buraların iktisadi geri kalmışlığının ve siyasal olarak bağımlılıklarının sürdürülmesinin sağlanmasıdır. Sosyalist bir düzende halkın yaşam standartlarını hem Batı’da hem de geri kalmış ülkelerde

yükseltmekte kullanılabilecek kaynaklar, tekelci sermayenin dünya ölçeğindeki jeo-politik dengelerini yeniden üretmek için israf edilmektedir. Dolayısıyla Baran'ın çıkarımına göre, klasik kuramlardaki emperyalistlerin, dünyanın kalan bölgelerini kapmak için birbirleriyle giriştikleri ve yer yer de silahlı çatışmaya dönen rekabetin bir uzantısı olarak tarif edilen askeri harcamalar, yerini artık süreklileşmiş bir savaşa hazırlanma durumuna bırakmıştır. Askeri harcamalar kapitalist sermaye birikiminin gerçekleştiği temel alanlardan biri haline gelip, yapısal bir karakter kazanmıştır.

Baran emperyalizmle tekelci kapitalizm arasında doğrusal bağlantılar kurarak bunları açık şekilde sergilemeye çalışır. Emperyalizm, temelde kapitalizmin iktisadi düzeninin dünya ölçeğinde genelleşmiş halidir ve en yalın biçimde gelişmiş, Batılı kapitalist ülkelerin az-gelişmiş ülkeler üzerinde kurduğu dolaylı hakimiyet sistemidir. Batı'nın hakimiyeti şeklinde Baran'ın yazdığı bu ilişki sistemi tersten de okunabilir. Tersinden, yani az-gelişmiş ülkeler açısından betimlendiğinde ise emperyalizm, gelişmiş ülkelerin geri kalmış ülkelerde yerel aktörler yardımıyla yarattığı, süreklileşmiş bir iktisadi durgunluk ve az gelişmişliğin kalıcılığıdır.

Baran, Hobson'un ve Lenin'in kuramlarında sunduğu ana öğelerin pek çoğundan yararlanır. Bu yararlanma, söz konusu düşünürlerin düşünce akışları içerisinde girip tartışmalarını genişletmekten çok, onların kavramlarını kendi emperyalizm anlatısı içerisinde eklektik olarak yerleştirmek şeklinde gerçekleşir. II. Dünya Savaşı sonrası, klasik kuramcılarının içinde bulunduklarından farklı bir dünyada emperyalizmi, içerdiği özgün ve yeni ilişkilerle resmetmeye çalışan Baran için emperyalizm, ontolojik olarak gelişmiş ülkeler ile gelişmemiş ülkelerin karşılıklı ilişkilerinden türer. Kapitalist merkezlerin kendi içsel dinamikleri sonucu birbirleriyle antagonistik ilişkiler geliştirmesinden türeyen ve dünyanın pre-kapitalist bölgelerinde izler bırakan emperyalizmden, sınırlı ölçüde kapitalistleşmiş geri ülkelerle, ileri düzeyde kapitalistleşmiş ülkelerin aynı eşitsizlik denklemini yeniden ürettikleri bir sembiyotik ilişkide bir araya gelmelerini çözümleyen emperyalizme geçiş en açık şekilde Baran'ın kitabında sunulur. Baran klasik kuramların sorunsal alanını net bir biçimde terk etmiş olsa da kendi anlatısını inşa ederken özellikle Hobson ve Lenin'in kavram setinden, sınırlı oranda da olsa doğrudan yararlanır.

Bu yararlanmanın kuramsal işlevi, ontolojik olarak zemin değiştirirken kendi emperyalizm anlatısına bütünlük kazandıracak bağlamların seçilmesi şeklinde gerçekleşir. Tekelci sermaye, tarihsel olarak içinde geliştiği toplumsal bütün içerisindeki diğer sınıflarla ilişkileri ihmal edilerek, tekelci kapitalist rejimin doğrudan kurucu öznesi kabul edilir. Tekelci kapitalizmin ampirik olarak da gösterilebilir varlığı, doğrudan emperyalizmin varlığını bize veriyormuş gibi kabul ettiğinden Baran, tekelci kapitalizmin oluşum sürecinde diğer toplumsal sınıflarla ilişkilerini konu dışında bırakarak emperyalizmi kuramsallaştırmıştır. Tekelci sermayenin varlığı, sınıf mücadelelerinin etkisinden muaf bir biçimde emperyalist politikaları beraberinde getirir tarzda konumlandırılmıştır. Tekelci sermayeden emperyalizme bu doğrudan geçişi Baran, klasik kuramların özgün bir momentinde yer alan Hobson'un tanımladığı bir bağlantıyı tadil etmeden kullanarak sağlar. Tekelci sermayenin emperyalizmini gerçekleştiren devlet, çeşitli manipülasyonlarla kolayca kumanda edilebilecek bir aygıtımsıyca tarife edilir ve dar ama maddi yönden güçlü bir kesim çeşitli yollarla bu kumandayı gerçekleştirir. Savaş için sürekli hazır halde tutulmanın toplumsal iktidar ilişkilerinde yaratabileceği erozyonu durduran veya geciktiren, başka bir deyişle kuram yardımıyla görünür kılınan “büyük israf” a kitlelerin nasıl rıza gösterdiği sorusu baş gösterdiğinde ise yanıt, Lenin'in “işçi aristokrasi” kavramı olarak verilir. Tekelci kapitalistlerin, devlet eliyle gerçekleştirdikleri emperyalist siyasetlerine rızayı üretme süreci, toplumsal tabana iktisadi refah aktarmaları sayesinde gerçekleştirilir.

Bob Sutcliffe, “Büyümenin Ekonomi Politikası” nin 1976 baskısına yazdığı uzun girişte Baran'ın bu çalışmasını, “tekelci kapitalizm üzerine önceki marksist çalışmayı sentezleyip netleştirmesi ve kapitalist ekonominin kısa dönemli çalışması hakkında Keynesçi kavrayışı eklemesi” bakımından bir katkı olarak nitelendirir (Sutcliffe, 1976, s.99). Bunun iki açıdan böyle olduğunu söyler. Bunların ilki, Baran'ın Lenin'i olumlayarak, sermaye ihracına dayalı tekelci büyümeyi kuramsal bir izlek olarak kabul edip bununla ilişkili olarak da emperyalizmin getirdiği yıkımları, savaşı ve militarizmi, kendi teorisi içerisinde açıklığa kavuşturmasıdır. Sutcliffe ikinci olarak da Baran'ın, emperyalizmin geri kalmış bölgelerde nasıl işlediğine dair kapsamlı bir açıklama getirmiş olmasını sayar (Sutcliffe, 1976, s.99). İlk bağlantının kurulması yukarıda izah ettiğimiz gibi anlaşılır olmakla birlikte Baran ile klasik kuramcılar arasında Sutcliffe'in kurduğu ikinci bağlantı ilginçtir. Baran'ın temel aldığı, ekonomik büyümenin geri kalmış ülkeleri zorunlu olarak durgunluğa sürükleyeceği, büyümeyi sınırlandıracağı tezinin klasikler ve özellikle de Marx, Hilferding ve Luxemburg'ta da içerildiğini söyler (Sutcliffe, 1976, s.99). Baran'ın kuramını özgün kılan ve klasiklerle ayırmasını oluşturan bir özelliğin, iyi niyetle önceki dönem tartışmalarda örtük olan bir konunun genişletilmesi olarak tarif edilmesi bizce hatalıdır. Klasik kuramlar sermaye birikiminin merkeze alındığı analiz çabalarıyla, Baran'ın “büyüme” nosyonunu temel alması, sonuçları takip edildiğinde eskinin devamlılığından çok alternatif bir kuramsal yapılanmanın başlangıcı gibi görünmektedir. Bu durum Baran'ın Sweezy ile birleşerek, ayrı ama birbirlerine yakınsayan kuramsal faaliyetlerini olgunlaştırdıkları “Tekelci Kapitalizm” çalışmasını incelediğimizde kendini açıklıkla gösterecektir.

3. Tekelci Sermaye, Eksik Tüketim, Rekabet ve İktisadi Artık

1966'da düşünürlerin ortak kaleme aldıkları “Monopoly Capital” emperyalizm ile kapitalizm arasındaki ilişkilere dair görüşlerinin kristalize olduğu eser olmuştur. Kendi ayrı çalışmalarında geliştirmeye başladıkları izlekler bu eserde

olgunlaşmıştır. Sweezy ve Baran'ın kapitalizmin, tarihsel olarak insanlığın üretici etkinliğinin örgütlenişinin bir biçimi olarak nesnel yapısından kaynaklanan sınırlılıkları ile ideolojik düzlemde vaat ettiklerinin uyumsuz olmasından hareket etmeleri, klasik kuramcılarla teorik bir devamlılık gösterdikleri şeklinde okunabilir. Fakat emperyalizm bağlamında klasiklerden farklılaşmaları, genel soyutlama düzeyinde, onları emperyalizmi açıklamaya yönelten çelişkilerden çok, etrafında olguları dizecekleri ve temel olarak kabul ettikleri bazı varsayımlardan kaynaklanır. Baran ve Sweezy için emperyalizm kuramlarının üzerinde yükseleceği bu sıfır noktası, kapitalizmde kronik hale gelen talep eksikliğine bağlı “eksik tüketim” ve tekelci kapitalizme içkinleşmiş “durgunluk” (stagnasyon) olgularıdır. Onların harekete geçtikleri temel kuramsal noktalar itibarıyla Hobson ile birebir denk düştikleri söylenebilir (Brewer, 1990, s.130). Eksik tüketim, “Tekelci Sermaye” kitabında bir birleşen olarak tartışmayı şekillendirmeden önce, Sweezy'nin (2007, s.166-193) ve Baran'ın (1976, s.209-214) müstakil çalışmalarında ayrı ayrı ele alınmıştır (Brewer,1990: 138). “Tekelci Sermaye” çalışmasına yerleştirildiğinde eksik tüketim, üretimin tüketici malları üretimi ekseninde ele alındığı bir varsayımdan hareketle ele alınır. Brewer'ın da tespit ettiği gibi: “(Hobson ile bire bir aynı olan) argümanlarındaki kusur açıktır. Sweezy (ve daha sonra Baran), üretim araçlarının sadece tüketim malları üretiminde kullanıldığını varsayar, oysa yatırımlar aynı zamanda üretim araçları üretimine de yatırılır. Kapitalizmi güdüleyen kar beklentisidir, tüketimin genişlemesi değil” (Brewer,1991, s.138). Eksik tüketim argümanı hangi biçimde olursa olsun kapitalizmin, üretim ile tüketim arasında doğru bir kombinasyonunun sağlanmasıyla, krizlerden kaçınılabileceği imasını barındırır. Kar arayışını, iç tüketimi canlandırarak tüketim olanaklarını genişletme adımının arkasına tamamlayıcı olarak yerleştirmek, kapitalist üretim mantığının anarşik yapısına dair yanlış bir kaniya sahip olmak demektir.

Ücretleri artırarak iç tüketimi canlandırma ve akabinde iç pazara dönük tüketim malı imalatını arttırma yoluyla, aşırı birikmiş sermayenin ihraç edilmeden değerlendirilebileceği ortam bulunması ve bütün bu silsile aracılığıyla da sınıfsal konumlarda köklü bir değişim olmaksızın sürdürülebilir bir ekonomik büyüme ve toplumsal refah artışı. Eksik-tüketim üzerinden hareket eden sermaye birikimi okuması, en basit haliyle bu şekilde tarif edilebilir. Kapitalist üretim tarzının bu şekilde kavranmasının en temel hatası, kar elde etmek için üretimde yer alan burjuvazinin, kar oranını iç tüketime yönelik alandan, daha yüksek gördüğünde dışarıya yönelteceğini göz ardı etmesidir. Bu yüzden eksik-tüketimci bir mantıktan hareket edildiğinde emperyalizm, dar bir sınıfın sübjektif olarak verdiği ve başta devlet olmak üzere, çeşitli araçlarla kamunun pek çok kesimini peşinden sürüklediği yanlış kararlar bütünü olarak kavranmaya müsait hale gelmektedir. Mesele iç tüketimin canlandırılmasıyla çözülebilecek şekilde tarif edildiğinde, kapitalizmin geçirdiği krizler veya içine girdiği durgunluklar da ücretleri bir biçimde artırmayı gözetken toplumsal reformlarla aşılabılır badireler olarak kavranır.

Klasik kuramcıların emperyalizmi, ancak kapitalizmin aşılması ile birlikte aşılabilecek tarihsel bir kesit olarak kavrayan kanadı açısından, siyasal reformlarla kapitalizmi düzenleyerek emperyalizmi ehlileştirmek şiddetle karşı çıkılan bir siyasi tutumdur. Kapitalizmin sürekli krizlere sürüklenen çelişkili yapısının ne olduğuna ilişkin alınan pozisyonlar, emperyalizme karşı geliştirilecek siyasal yaklaşımın da ne olması gerektiğini belirler. Bu yüzden Baran ve Sweezy'nin kuramsal farklılaşmalarını belirleyen temel tartışma alanlarından birini, kapitalizmin hangi özelliklerinin krizlere yol açtığı sorunsalı oluşturmaktadır. Bu sorunsalın büründüğü kavram ikiliği ise eksik tüketim – aşırı birikim tartışmasıdır. Eksik tüketim, başta Hobson, Luxemburg ve özel biçimiyle Kautsky'de olduğu gibi emperyalizme dair oluşturulan kuramsal bütünün yapısını belirleyen önemli bir tercih olmuştur. Bunun karşısında ise kapitalizmin krizini eksik tüketim olarak değil üretim alanındaki sonsuz döngünün sermayeyi total olarak değersizleşme eşiklerine taşıdığını söyleyen “aşırı-üretim” tercihi yer alır. Yüzeysel bakıldığında aynı ilişkiyi birbirlerinin tersi olarak ifade eden ve bu yüzden de özdeş görünen bu ikilik arasındaki ayrımı Engels, eksik tüketimin tüm tarih boyunca olduğu gibi kapitalizmde de görüldüğünü, ama üretici güçler üzerinde insanlığın kontrol gücünün daha az olduğu feodalizm ve öncesi üretim biçimlerinde belirleyiciyken, kapitalizmle birlikte krizlerin ayırt edici özelliğinin aşırı üretimden kaynaklandığını söyleyerek ikisi arasındaki ayrımı belirginleştirmiştir (Engels, 2010, s.382).

“Tekelci Kapitalizm” çalışmalarında Sweezy ve Baran'ın diğer bir kuramsal tercihi ise tekelci aşamada rekabetin tamamen baskılandığı ve sermaye birikimi için temel itki olma özelliğini kaybettiğini varsaymalarıdır. Klasik kuramcılar, tekelci yapıların ulusal ekonomilerde hâkim konuma gelmelerini, rekabetin, kapitalist gelişmenin itici gücü olmaktan çıkmasından çok, emperyalist ilişkileri anlamlı kılacak şekilde biçim değiştirip uluslararası ölçekte şiddetlendirmesine yoruyorlardı. Baran ve Sweezy için ise tekellilik, rekabeti tamamen tasfiye etmiştir ve böylelikle de kapitalist üretim anarşisini tekrar tekrar yeniden üreten en temel faktörü sönmüştür. Brewer'ın da işaret ettiği gibi: “Klasik Marksistler, bunda tamamen tutarlı olmasalar da tekelleşme eğilimini rekabeti baskılayan değil onu şiddetlendiren bir faktör olarak görmüşlerdir. Baran ve Sweezy ise tam tersine, her pazarda birbirlerine karşı müsamaha politikasını takip eden sadece birkaç büyük firmanın işlediği koşullarda, rekabetçi mücadelelerin nerdeyse tamamen gözden kaybolduğunu öne sürdüler” (Brewer,1991, s.139).

Baran ve Sweezy tekelci kapitalizmde rekabetin kaybolduğu konusunda oldukça emin bir teorik pozisyon almaktadırlar. Oysa onların, hemen İkinci Dünya Savaşı sonrasına denk gelen, yıkılmış kapitalist merkezlerin ABD üstünlüğünü tanıdıkları ve ona bağlı hale geldikleri kısa bir aralıkta gözlemlenebilecek bir olguyu tarihsel olarak genelleştirdikleri söylenebilir.

Rekabetin, tarihsel olarak kapitalist birikim için işlevsellik kaybına uğradığı iddiası, genel kuramsal yapının inşası için oldukça kritiktir. Rekabetin önemini kaybettiği kabulü, "...tekellerin, tekelci karları korumak için ürün çıktısının genişlemesini sınırlandırdıkları argümanına götürmüştür" (Brewer,1990, s.141). Tekelci kapitalizmde rekabetin neredeyse ortadan kalktığını iddia etmek, kapitalizm altında sermayenin çeşitli üretim alanları arasında aldığı farklı dağılım biçimlerini, sermayenin farklı ekonomik bölgeler arasındaki hareketlerini göz ardı etmeyi beraberinde getirmektedir. Üretim araçlarının özel mülkiyeti belli ellerde merkezileşmiş olsa da sermaye, kar oranını artırmaya yönelmeksizin, küçülmeden sabit kalmak gibi şansa sahip değildir.

Tekelleşme sonucu olarak rekabetin önemsizleşmesi argümanı, artı-değer kavramının iktisadi artık ile yer değiştirmesi için elverişli teorik zemini sağlamıştır. "İktisadi artık" kavramını Baran, "Büyümenin Ekonomi Politikası"nda "artı-değer" kavramının yerine geçirmeyi önermişti. Söz konusu çalışmada Baran, iktisadi-artığın üç biçimini ayırt eder: aktüel, potansiyel ve planlanmış. Buna göre aktüel-artık şöyle tanımlanır: "Toplumsal aktüel olarak cari çıktısı ile aktüel olarak cari tüketimi arasındaki farktır. Bundan dolayı cari tasarruflar ya da birikimle birebir örtüşür ve ele alınan periyotta toplumun zenginliğine eklenen çeşitli türden varlıkta somutlaşır: Üretim tesisleri ve teçhizatı, stoklar, dış ticaret dengesi ve altın rezervleri gibi" (Baran,1976, s.136). Baran'ın tanımından da anlaşılacağı gibi "aktüel-artık", yatırımlar ile tasarrufların toplamıdır. Potansiyel-artık ise "verili doğal ve teknolojik çevrede, işe koşulabilecek üretken kaynaklarla yaratılabilecek çıktı ile zorunlu sayılabilecek tüketim arasındaki farktır" (Baran, 1976, s.136).

Potansiyel-artık dört biçimde kendisini gösterir: a) "aşırı tüketim, b) üretime katılmayan işçiler dolayısıyla toplumda çıktı kaybı, c) var olan üretim şebekesinin irrasyonel ve müsrif şekilde organize edilmesinden kaynaklı çıktı kaybı ve d) öncelikle efektif talep eksikliği ve kapitalist üretim anarşisi tarafından sebep olunan işsizliğin kaçınılmaz olarak çıktıyı eritmesi" (Baran,1976, s.137) Kapasitenin yetersiz kullanımını göstermek için geliştirilen potansiyel-artık kategorisi, tekeli kapitalizmin irrasyonelliğini açıklamak için başvuru anahat kavramıdır. Aynı zamanda kapitalist toplumsal düzenin rasyonel planlama ve artık üzerindeki kontrol ile alabileceği potansiyel biçimi kestirmeye de dönüktür.

Planlanmış artık ise toplumun, verili tarihsel, doğal ve teknolojik koşullarda tüm üretken kaynaklardan planlanmış şekilde optimum yararlanarak elde edebileceği optimum çıktıyla, bazı tercihler sonucu elde edilen optimum tüketim arasındaki farktır. Baran, planlanmış-artığın sosyalist ekonomilerde söz konusu olabileceğini belirterek, üzerine daha fazla eğilmez. Dünya genelinde eşitsiz ilişkiler üreten tekeli kapitalizm tahliline devam eder.

Baran artı-değer kavramını niçin artık ile değiştirdiğini pek açıklamaz. Ona göre "verili bir zamanda bir ülkedeki ekonomik kalkınmanın oranı ve yönü... iktisadi artıktan yararlanma ölçüsü ve tarzına bağlıdır" (Baran, 1976, s.138). Bu aynı zamanda bir ülkenin kapitalist gelişmesinin belirlenmesinde "üretici güçlerin" gelişmesinin yerini o ülkenin kendi kaynakları üzerinde bulunduğu ve bulunabileceği tasarruf kapasitesinin alması demektir. Baran'ın "artık" kavramını kullanmayı tercih nedenine dair bir açıklama Sweezy ile birlikte kaleme aldıkları "Tekelci Sermaye" (1966) kitabının girişi bölümünde bulunabilir: "Artığın büyüklüğü, verimlilik ve servetin, bir toplumun kendisi için ortaya koyduğu hedefler ne olursa olsun bu hedeflere ulaşmak için sahip olduğu özgürlüğün bir göstergesidir. Artığın birleşimi, bu özgürlüğü nasıl kullandığının bir göstergesidir..." (Sweezy & Baran, 2007, s.26). Baran ve daha sonra başta Sweezy olmak üzere diğer Monthly Review çevresinin, artı-değeri artık ile değiştirmesindeki amaç, ülkelerin kendi siyasal sınırları içerisinde yaratılan ve sahip olunan kaynaklar üzerindeki kontrollerini analize dahil etmektir. Bunun tekeli kapitalizmin, kapitalizmin insanlığa sağladığı üretim kapasitesini heba etmenin gelişkin bir yöntemi olarak kavranmasına daha iyi hizmet edeceğini düşünmüşlerdir:

"Bu nedenle, geleneksel Marksist 'artı-değer' kavramı yerine 'artık' kavramını kullanmayı tercih ettik. Bunun nedeni artı-değer kavramının Marksist iktisat teorisine aşına olan çoğu insanın zihninde muhtemelen kar+faiz+rant toplamına eşit bir kavram olarak canlanacak olmasıdır. Marx'ın artı-değerin... devlet ve kilisenin gelirleri, emtiayı paraya dönüştürme masrafları ve üretken olmayan işçilerin ücretleri gibi kalemleri de içerdiğini gösterdiği doğrudur. Bununla birlikte, genelde, Marx bunları tali unsurlar olarak değerlendirmiş ve temel teorik şemasının dışında tutmuştur. Tekelci kapitalizmde bu prosedürün doğru olmadığını iddia ediyoruz ve terminolojide yapılacak değişikliğin, teorik durumda gerekli olan kaymayı sağlamasını ümit ediyoruz" (Baran & Sweezy,2007, s.27).

Baran'ın "Kapitalist Büyümenin Ekonomi-Politikası" ile Sweezy ile beraber yazdığı "Tekelci Kapitalizm" çalışmaları arasında, "artık"ın tanımı ve içeriği ile ilgili bazı farklar mevcuttur. "Tekelci Kapitalizm"de artık: "toplumun toplam üretimi ile bu üretimin maliyeti arasındaki fark olarak" tanımlanırken, bunun içerisine tüm yürütme maliyetleri dahil edilir. (Baran & Sweezy, 2007, s.26). Oysa Baran "Kapitalist Büyüme"de yürütme maliyetlerini artığın hesaplamasının dışında tutar. Bu ve benzeri farklar, onların yeni dönemde emperyalizmi nasıl kavradıkları konusunda önemsiz olduklarından detaylandırmaya gerek yoktur. Önemli olan Baran ve Sweezy'nin, kuramlarını inşa ederken artık-değer kavramından birkaç sebeple uzaklaşıp, "artık" kavramına sarılmış olduklarıdır (Polychroniou, 1991, s.91). Ve dahası Howard & King'in dediği gibi dikkat edilmesi gereken diğer bir husus "Baran'ın emperyalizm yaklaşımının merkezinde yer alan bu fikir, marksist olmaktan ziyade klasik ekonominin bir kavramıdır" (Howard & King 1992, s.169).

Artık-değer kavramının, potansiyel ve aktüel olarak iki farklı biçim alan 'artık' kavramı ile ikame edilmesi, ikilinin emperyalizmi kavrayışları üzerinde çeşitli açılardan belirleyici olmuştur. Kar-oranlarının düşme eğilimi yerini sabit bir kar

büyükliğünün sürdürülmesi çabasına bırakmış, toplumsal bir ilişki olarak artık-emeğin, sınıf mücadelelerini göz önünde tutan genişliği, fiziksel bir artığın absorbe edilmesi sorununa, başka bir deyişle pazar sorununa yerini bırakmıştır. Kapitalizmin “altın çağında” yazan ikili için, kar oranlarının düşmesi, krizlere rağmen büyük oranda gerçekleşmediğinden sorunu, kaynakların rasyonel kullanımı ve artı-değerin gerçekleşme sorunu olarak sınırlandırdıkları söylenebilir.

İktisadi-artık, Baran ve Sweezy’e göre sistemin devam edebilmesi için bir biçimde soğurulmalıdır. “Tekelci Kapitalizm” çalışması, artı-değer kavramı ile “artık” kavramını yer değiştirdikten sonra yaptığı tahlilin devamında, sürekli fazla veren kapitalist ekonomilerin kendi çelişik yapılarını devam ettirebilmek için artan artığın massedilmesi sorununa dikkatleri yöneltirler. Baran ve Sweezy bakışlarını ilk olarak bu artığı hukuki olarak mülk edinmiş sermaye kesimlerine çevirirler.

Kapitalistler artığı, “1) Tüketerek 2) Yatırarak 3) Zıyan ederek” massederler (Baran & Sweezy, 2007, s.89). Bunun dışında tekelci kapitalizme özgü farklı soğurma biçimleri mevcuttur. Bunlardan biri tüketici tercihlerini manipüle ederek soyut ihtiyaçlar yaratmak üzere hareket eden “satış çabası” (reklamcılık) iken diğeri insan gücü ve maddi kaynakların kullanımını genişletmeksizin artırılan kamu harcamalarının nitelediği “sivil hükümet” olarak konur. Son olarak emperyalizm ise bu bağlamda artığın massedilmesinin yapısallaşmış ve süreklilik kazanmış bir biçimi olarak ele alınır.

Baran ve Sweezy kapitalizmin devamlılığı için militarizm ve emperyalizm yoluyla artığın massedilmesini şu soruyu sorarak başlatır: “Eskiden beri küçük bir askeri birlikle idare edip giden Birleşik Devletler oligarşisi, bu günlerde neden böylesi bir orduya ihtiyaç duyuyor ve böylesi bir orduyu sürdürmek istiyor?” (Baran & Sweezy, 2007, s.173). Emperyalizme doğrudan ayrılmış bu bölümde emperyalizme doğrudan bir tanım vermekten kaçındıkları gözlenmektedir. Lenin’i sürekli olumlar tarzda imalarda bulunsalar da emperyalizme dair net bir tanım oluşturma veya iktisadi ilişkilerden doğup, onlarla ilişkili olmakla birlikte onlardan ayrılan bir emperyalizm kavramı geliştirme çabası içerisinde değildiler. Artığı massetme çabasının bir biçimi olarak askeri harcamalar işaret edildikten sonra olgular, bu belirlemeyi anlamlı kılacak ve tasdik edecek şekilde yerleştirilir. Bu durum haklı olarak Baran ve Sweezy’nin çalışmalarında emperyalizmin neredeyse gözden kaybolduğu eleştirilerine yol açar (Noon, 2017, s.120).

Emperyalizmle açıklığa kavuşturulması gereken, ülkeler arasındaki eşitsiz ilişkilere dayalı uluslararası sistem, emperyalizm açıklamasına en çok benzeyen pasajda açıklanmaksızın verili olarak kabul edilir. Kapitalizm, “Ortaçağlardaki başlangıcından bu yana, ... daima bir uluslararası bir sistem” ve “tepede bir veya birkaç önder metropolün ve en altta tümüyle bağımlı kolonilerin ...yer aldığı hiyerarşik bir sistem” olarak tarif edilir. (Baran & Sweezy, 2007, s.173). Bu hiyerarşik devletler sistemi yukarıdan aşağıya olacak şekilde sömürü barındıran bir düzen olarak kabul edilir:

“Kapitalist sistemi oluşturan ülkeler hiyerarşisi, bir dizi karmaşık sömürü ilişkileriyle karakterize edilir...Verili düzeyde her birim, kendi altında bulunan birimlerden mümkün olduğu kadar çok sayıda birimi tek başına olabildiğince sömürmek ister. Bu nedenle, sömürenlerle sömürülenler ve birbirine rakip olan sömürücülerin karşılıklı olarak çarpıştıkları bir antagonistik ilişkiler şebekesiyle karşı karşıyayız.” (Baran & Sweezy, 2007, s.174).

Tarif ettikleri, yukarıdan aşağıya doğru olan bu şebekede en üstteki metropol(ler) ile en altta sömürecek bir alan bulamayan sömürgeler arasında yer alan bir tabaka mevcuttur. Bu ara tabakada yer alan ülkeler, yukarılarında yer alan ülkeler için sömürülen, aşağılarındaki ülkeler için ise sömürücü olma vasfına sahiptir. İlaveten ara katmandaki bu ülkeler kısmen bağımsızlıklarını koruyarak emperyalist hiyerarşi içerisinde yükselebilirler. Sömürge ülkeler hariç kapitalist dünyada tüm ülkelerin silahlı kuvvetlere ihtiyaç duymalarının nedeni tam olarak “sömürü hiyerarşisi içerisindeki yerlerini korumak ve mümkünse yükseltmek”tir (Baran & Sweezy, 2007, s.174-175). İşte uluslaşmasının başında, İngiltere’nin sömürgeci ve fakat kıta komşuları ve pasifik bölgesinin sömürücüsü olan ABD, bu koşullar altında gelişip kendi imparatorluğunu kurmuştur.

Yeni-sömürgecilik de denilen ABD’nin bu yeni imparatorluk yaklaşımında, ABD’nin kendisinin eski bir koloni olmasının tecrübesi saklıdır. Koloni olarak kendi bağımsızlık mücadelesini verdiğinden, daha önceki kapitalist imparatorluklar gibi doğrudan yönetmekten ziyade, dolaylı sömürü biçimlerini tercih etmektedir (Sweezy & Baran, 2007, s.179). Bu yeni emperyal güç ne olursa olsun imparatorluğunu korumak için tarihsel olarak elde ettiği üstünlüğü sürdürmek ve ilerletmek zorundadır. Baran ve Sweezy’e göre, askeri üstünlüğü sürdürmekteki asıl mesele Amerikalı dev şirketlerin karlı olarak alım ve satım yapabileceği şekilde dünya pazarlarının tekelci kontrollerinin sağlanmasıdır (Baran & Sweezy, 2007, s.193). ABD bu nedenle askeri harcamaları barış döneminde, savaş sürecindekinden çok da farklı olmayacak şekilde artırmaya devam etmektedir.

Emperyalizm ve militarist harcamalara ilişkin Baran ve Sweezy’nin yaklaşımlarındaki özgünlük, “pazarların tekelci kontrolü” vurgusunda yatmaktadır. Onlar Küba örneği üzerinden, amacın basitçe kar elde etmek olmadığını, tekelci sermayenin Amerikan hegemonyası altında koşullarını kendi belirlediği şekilde hareket edebilmek ve tekelci karı üretmek ve gerçekleştirmek olduğunu öne sürerler. Yazarlar, Sosyalist bir formasyonla da pekala belli oranlarda karlı ticaretin söz konusu olabileceğini, bir ülkenin sosyalizme kaymasıyla yaşanan ekonomik kaybın, askeri yardım ve destekler ağıyla sosyalizme geçişi durdurmak için yapılan harcamaların çok altında olduğunu öne sürerler (Baran ve Sweezy, 2007, s.194). “Özgür dünya” kampından ayrılıp başarılı bir kalkınma gerçekleştiren küçük bir ülke, Amerika’nın inşa ettiği tekelci dünya

düzeninin tamamı için bir tehdit oluşturduğundan, alınan maliyetli tedbirler sadece tekелci sermaye tarafından rasyonalize edilebilir.

Artığın massedilmesi, militarizm ve emperyalizm arasındaki bağlar, yazarlar tarafından çok açık şekilde sergilenmez. Fakat Baran ve Sweezy açısından kapitalizmin sorunu üretim alanındaki sınıf çelişkilerden çıkartılarak, mevcut üretim kapasitesinden kaynaklı olarak açığa çıkan aşırı artığın tüketilememesine dönüştürüldüğünden, sınırsızca genişleyen askeri harcamaların bu artık fazlası ile ilişkili olarak betimlendiğini varsaymak hatalı olmayacaktır. Tekelci kapitalizm tarihsel özelliği gereği aşırı üretir ve bu aşırı üretimi tüketerek sermaye birikim çevrimini yeniden başlatmak zorundadır. Askeri harcamalar ve bu harcamalar etrafında oluşan pazar tekелci kapitalizmin bu zorunluluğunu karşılayan alanlar olarak konumlandırılır.

Sonuç

Baran ve Sweezy'nin emperyalizm kuramlarına birlikte ve ayrı olarak yaptıkları katkılara bütüncül olarak baktığımızda çıkan sonuç, ikilinin farklı dönemde yaptıkları çalışmaların emperyalizm kuramlarının Soğuk Savaş dönemi boyunca edineceği çehreyi belirlemiş olduklarıdır. Bu durum, hem bir önceki klasik emperyalizm kuramlarından bir kopuşu gerçekleştirdikleri hem de bir sonraki tartışmaların temellerini attıkları anlamına gelir. İlk başta Sweezy, "Kapitalist Gelişme Teorisi" adlı çalışmasında emperyalizmi daha genel bir tarihsel düzleme yerleştirerek, kapitalizmin genel işleyiş yasaları üzerinden ilerlemiş ve daha soyut bir emperyalizm kuramı ortaya koymuştur. Baran ise "Büyümenin Ekonomi Politikası" çalışmasında, gelişmiş kapitalist ülkelerle geri kalmış formasyonların aralarındaki eşitsizliklerin somut konjonktürde aldığı biçimlerden hareket ederek, iktisadi kavramlarını bu eksende örgütler. Bu bağlamda Baran'ın, Sweezy'e göre dünyanın Paylaşım Savaşları sonrası aldığı somut biçimleri kavramakta daha etkili bir perspektif ortaya koyduğu gözlenmiştir. Emperyalizm kuramlarını Soğuk Savaş konjonktürüne daha uygun hale getirme yönünde Baran'ın attığı adım, Sweezy'i etkilemiş ve çalışmalarını Baran'ın analiz düzeyine kaydırmasına yol açmıştır.

Teorik çalışmalarını kaynaştırdıkları "Tekelci Sermaye" ise bu iki farklı soyutlama düzleminden hareket eden iki teorisyenin, yaklaşımlarının güçlü ve zayıf yönlerinin bir kompozisyonu olarak okunabilir. Söz konusu kompozisyon ampirik olgulardan hareket etmesi bakımından Baran'ın, kavramların soyutlanma düzeyi bakımından ise Sweezy'nin izlerini taşır. Vurgulanmak istenen "Tekelci Sermaye"de geliştirilen kuramın iki düşünürün fikirlerinin eklektik bir birliğe değil melez bir sentezi olduğudur. Sonuç Baran gibi somut konjonktürdeki süreç ve olguların seçilerek, Sweezy'nin soyutlama düzeyinde genelleştirildiği görece katı bir emperyalizm kuramıdır. Kapitalizmin tekелci koşullarının aşırı düzeyde genelleştirilmesi sonucunda emperyalizm kuramı, kapitalizm analizinin içinde kaybolur. Bu durum Baran ve Sweezy ile yakın dönemde geliştirilen diğer kuramların hepsinde etkili olmuş bir ögeyi oluşturur. Gerek Azgelişmişlik ve Bağımlılık yazınında gerekse de Wallerstein'cı "dünya sistem" analizlerinde emperyalizmin özgünlüğü ile kapitalist gelişmenin çelişkilerinin birbirinden ayrıştırılması imkansız hale gelmiştir. Ve giderek emperyalizm, kendine özgü birtakım koşulları olan, bağımsız bir nesne olarak kavranmaktan çıkmıştır. Emperyalizmin kapitalizmin bir aşaması olarak kavranılışından çıkıp, kapitalizmin kendisi olarak algılanmasının başlangıcı Baran ve Sweezy'nin çalışmalarıdır. Baran ve Sweezy'i emperyalizm analizinin kapitalizm tahlili içinde silikleşmesi eğiliminin başlangıcı olarak işaret etmemizin nedeni, klasik okulun emperyalizmi kapitalizmin bir aşaması olarak gören yaklaşımlarının ana çerçevesini korumakla birlikte, "iktisadi artık" kavramını kuramın merkezine ilk kez onların yerleştirmesidir. "Tekelci Sermaye" çalışması, bu kavramın merkeze konularak mantıksal sonuçlarına götürülmesi bakımından emperyalizm tartışmasının silikleşmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Yukarıda gösterdiğimiz gibi Baran ve Sweezy'nin "iktisadi artık" tercihi, emperyalizm kuramlarının ülkeler arasındaki eşitsiz ilişkilerin açıklanmasındaki imkanlarını klasik kuramların genel yapısına göre geliştiriyor gibi gözükse de, tekelleşmenin farklı ulusal sermayeler arasındaki rekabeti hemen hemen ortadan kaldırdığı, eksik-tüketimci kriz kuramı yaklaşımları, çokuluslu şirketlerin dünya ekonomisinde sahip oldukları ağırlık gibi konulardaki teorik tercihleriyle örülmüş "Tekelci Sermaye" çalışması, başlangıçtaki amacının aksine emperyalizm tartışmasında odağı gelişmiş veya merkez kapitalist ülkelere sabitlemiştir. Ama yine de Baran ve Sweezy ortaya koydukları teorilerle günümüzdeki emperyalizm tartışmalarında göz önünde bulundurulması gereken ve yukarıda pek çoğunu gösterebilmiş olduğumuzu umduğumuz verimli izlekler bırakmıştır.

Etik Kurul Bilgileri Beyanı (Ethical Committee Information Declaration)

Tarafımızca yapılan bu bilimsel araştırmada etik kurul kararı gerektirecek herhangi bir faaliyet/çalışma bulunmamaktadır. / In this scientific research conducted by us, there is no activity/study that would require an ethical committee decision.

Kaynakça

- Andresson, J. O. (2004), “*Emperyalizm*”, Çeviren İlker Kabran, Conatus Çeviri Dergisi, Emperyalizm Yeni Emperyalizm İmparatorluk, 1(2), 5-17.
- Bahçe, S. (2014). *John Atkinson Hobson: Sapkın Haberci ve Unutulmuş*. SBF Dergisi, 69 (1), s. 1-41.
- Baran, P. (1976). *The Political Economy of Growth*. Penguin Books: Harmondsworth.
- Baran, P. ve Sweezy P. (2007). *Tekelci Sermaye*, (Gülsüm Akalın çev.). Kalkedon Yayınları: İstanbul.
- Brewer, A. (1990). *Marxist Theories of Imperialism: A Critical Survey*. Routledge: Penguin Books.
- Brown, M. B. (1972). *A Critique of Marxist Theories of Imperialism*. Sutcliffe, B. & Owen E. R. J. (Ed), Studies in The Theories of Imperialism. (s. 35-71). Longman: London.
- Callinicos, A. (2014). *Emperyalizm ve Küresel Ekonomi Politik*, (İlkay Ata çev.). Phoenix Yayınları: Ankara
- Engels, F. (2010). *Anti Dühring*, (Kenan Somer). Sol Yayınları: Ankara.
- Gökten, Y. S. (2017). *Marksist Emperyalizm Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme*. Fiscioeconomia, vol.2(1), 1-19.
- Hilferding, R. (1981). *Finance Capital: A Study of the Latest Phase of Capitalist Development*. Routledge and Kegan Paul: London.
- Hobson, J. A. (2005). *Imperialism: A Study*, Unwin Hyman: London.
- Howard M. & King J. (1989). *A History of Marxian Economics Volume 1, 1883 – 1929*. Houndmills: Macmillan.
- Lenin, V.İ. (2009), *Kapitalizmin En Yüksek Aşaması Emperyalizm*, (Çev. Cemal Süreya). Sol Yayınları: Ankara.
- Noon, M. (2017). *Marxist Theories of Imperialism: A History*. I.B.Tauris: New York.
- Öztürk, Ö. (2006) *Emperyalizm Kuramları ve Sermayenin Uluslararasılaşması*. Praksis Dergisi, 15, 297-309.
- Polychroniou, C. (1991). *Marxist Perspectives on Imperialism: A Theoretical Analysis*. Praeger Publishers: New York.
- Sutcliffe, B. (1976). *Introduction*. In *The Political Economy of Growth*. Baran, P. (ed.). Penguin Books: Harmondsworth.
- Sweezy, P. M. (1970). *The Theory of Capitalist Development: Principles of Marxian Political Economy*. Modern Reader Paperbacks: New York.

Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Sanayi Üretim Endeksi ve Ticari Açıklığın CO2 Emisyonu Üzerindeki Etkisi

The Impact of Foreign Direct Investments, Industrial Production Index, and Trade Openness on CO2 Emissions in Turkey

Veli Burak Güler, vburakguler.09@gmail.com, [ORCID](#) , [ROR](#)

Doktora Öğrencisi, Adnan Menderes Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Aydın, Türkiye

Ali Petek, apetek@adu.edu.tr, [ORCID](#) , [ROR](#)

Doç. Dr, Adnan Menderes Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Aydın, Türkiye

Makale Bilgisi / Article Information

Atıf (Citation): Güler, B.V. & Petek, A. (2025). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Sanayi Üretim Endeksi ve Ticari Açıklığın CO2 Emisyonu Üzerindeki Etkisi. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 7(1), 48-61. <https://doi.org/10.47138/jeaa.1664381>

Geliş Tarihi (Submission Date)	24.03.2025
Kabul Tarihi (Acceptance Date)	24.04.2025
Yayın Tarihi (Publication Date)	30.06.2025
Makale Türü (Article Type)	Araştırma Makalesi (Research Article)
Değerlendirme (Peer-Review)	Çift Taraflı Körleme / En az İki Dış Hakem (Double Anonymized / At Least Two External)
Etik Beyan (Ethical Statement)	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited).
Benzerlik Taraması (Plagiarism Checks)	Evet (Yes) – Ithenticate/Turnitin.
Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest)	Bu çalışmada çıkar çatışması yoktur. (There is no conflict of interest in this study).
Yazar Katkı Oranı (Author Contribution Rate)	Yazarların çalışmaya katkıları eşit orandadır. (Authors contributed equally to the study)
Etik Beyan Adresi (Complaints)	iibfdergisi@sirnak.edu.tr
Finansman (Grant Support)	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. (The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research).
Telif Hakkı ve Lisans(Copyright & License)	Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları dergimizde olup, CC-BY-NC-ND lisansı ile açık erişim olarak yayımlanmaktadır. (The copyrights of the works published in our journal belong to our journal, and they are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.)

Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Sanayi Üretim Endeksi ve Ticari Açıklığın CO2 Emisyonu Üzerindeki Etkisi

ÖZET

Bu çalışmada 1980-2023 tarihleri arasında Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlar, sanayi üretim endeksi ve ticari açıklığın CO2 emisyonu üzerindeki etkisi incelenmiştir. Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin tespiti için ARDL sınır testi, nedensellik ilişkisinin tespiti için Toda-Yamamoto nedensellik testinden yararlanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre doğrudan yabancı yatırımlar, sanayi üretim endeksi ve ticari açıklığın CO2 emisyonunu uzun dönemde artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre CO2 emisyonu ile hem doğrudan yabancı yatırımlar arasında hem de ticari açıklık arasında çift taraflı bir nedensellik ilişkisi mevcut iken sanayi üretim endeksi ile CO2 emisyonu arasında bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Çalışmada elde edilen sonuçlara göre doğrudan yabancı yatırımların CO2 emisyonu üzerindeki pozitif etkinliği ile ilgili örneklem dönemi içinde Türkiye’de kirlilik sığnağı hipotezinin geçerliliği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler:

CO2 Emisyonu, ARDL Sınır Testi, Toda-Yamamoto Nedensellik Testi, Çevre Politikası, Kamu Maliyesi

The Impact of Foreign Direct Investments, Industrial Production Index, and Trade Openness on CO2 Emissions in Turkey

ABSTRACT

In this study, the effects of foreign direct investments, industrial production index, and trade openness on CO2 emissions in Turkey between 1980 and 2023 are investigated. To determine the long-term relationship among the variables, the ARDL bounds test is employed, while the Toda-Yamamoto causality test is used to explore causality relationships. The results indicate that foreign direct investments, industrial production index, and trade openness increase CO2 emissions in the long run. Furthermore, the Toda-Yamamoto causality test results show a bidirectional causality between CO2 emissions and both foreign direct investments and trade openness, while no causality relationship is found between the industrial production index and CO2 emissions. Based on the findings, the study suggests that the pollution haven hypothesis holds validity for Turkey during the sample period, as foreign direct investments have a positive impact on CO2 emissions.

Keywords:

Carbon Emission, ARDL Bound Test, Toda-Yamamoto Causality Test, Environmental Policy, Public Finance

Giriş

Dünyada artan küreselleşme çabalarının sonucunda 1970’li yıllarda uluslararası ticarete çok önemli bir sıçrama gerçekleşmiştir. Dünyada ticaret gelirinin toplam gelire oranı 1960’lı yıllarda 17,51 iken 2016 yılında 42,33 seviyesine; Türkiye’de ise 1960’lı yıllarda 5,64 iken 2016 yılında 39,50 seviyesine yükselmiştir (Şahin vd., 2019, s.105). Bu gelişmeler ışığında artan küreselleşme ve uluslararası ticaret o dönemin ekonomik görüşü olan neo-liberal dönüşümün etkilerini göstermektedir. Özellikle 1970’li yıllar ile telekomünikasyon teknolojilerinin gelişmesi bankacılık sektörünün gelişimini hızlandırmış ve sonuç olarak uluslararası ticaret ciddi bir hacme ulaşmıştır. Uluslararası ticaretin artan hacmi çevresel tahribatın artmasına neden olmuştur. Bu bağlamda artan endüstriyel üretimin sebep olduğu çevre kirliliği ve çevresel sorunlar çevre ekonomisinin başlıca çalışma alanlarından biri haline gelmiştir. Uluslararası kamuoyunda artan çevre bilincinin ve hükümetlerin çevre düzenlemeleri üzerindeki artan rijit fonksiyonları özellikle gelişmiş ülke ekonomilerinden gelişmekte veya az gelişmiş ülke ekonomilerine doğru yapılan doğrudan yabancı yatırımların çevresel tahribat üzerindeki etkilerini tartışmalı bir konumda değerlendirilmesine neden olmaktadır. Bu nedenle son yıllarda doğrudan yabancı yatırımlar literatürde CO2 emisyonunun belirleyici değişkenlerinden biri olarak sıkça çalışmalarda kullanılmaktadır. Bu bağlamda doğrudan yabancı yatırımlar ile CO2 emisyonu arasında iki farklı sonuç üzerinden değerlendirme yapılmaktadır. Bunlar kirlilik cenneti hipotezi ile kirlilik hale hipotezi olarak tanımlanmaktadır. Kirlilik cenneti hipotezi ile kastedilen artan doğrudan yabancı yatırımların CO2 emisyonunu arttırdığı varsayımını tanımlamaktadır. Doğrudan yabancı yatırım artışlarının neden olduğu kirlilik cenneti hipotezi gelişmekte veya az gelişmiş ülkeler için önemli bir sermaye girdisidir. Bu sermaye girişleri üretim, istihdam, büyüme gibi makroekonomik dinamiklerin gelişmesini sağlarken öte yandan enerji kullanımı, çevresel tahribatı ve en önemlisi iklim değişikliğinin temel sorunu CO2 emisyonunu artırması gibi olumsuz sonuçlara da neden olmaktadır. Kirlilik hale hipotezinde ise, doğrudan yabancı yatırımların vasıtasıyla CO2 emisyonunu azalttığı varsayımını tanımlamaktadır (Kurt vd., 2019, s.215).

Ekonomik gelişmişlik seviyesi yüksek olan AB ve Kuzey Avrupa ülkelerinde, çevre ve iklim değişikliği konularında toplumsal bilinç artmakta ve devletler sıkı çevre düzenlemeleri uygulamaktadır. Bu durum, kirlilikçi özelliği yüksek endüstrilerde üretimin azaltılması, verimliliğin artırılması ya da bu tür endüstrilerin, çevre düzenlemelerinin daha gevşek olduğu gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelere transfer edilmesi gibi sonuçlar doğurmaktadır.

Gelişmekte ve az gelişmiş ülke ekonomilerinin yeterli sermaye birikimine ve teknolojik altyapıya sahip olmamaları nedeniyle ekonomik olarak gelişmeyi ve üretim seviyelerini artırmak için ülkelere gelebilecek olan doğrudan yabancı yatırımlara daha esnek çevre düzenleme politikaları ile diğer ülkelerle rekabette öne geçmeyi hedeflemektedirler.

Sanayi üretim endeksi ekonomik üretim süreçleri içinde CO2 emisyonu bakımından önemli bir yere sahiptir. Bir ekonomide toplam çıktı düzeyi birincil sektörler (tarım, ormancılık, balıkçılık), ikincil sektörler (imalat, madencilik, endüstriyel) ve üçüncül sektör olan (hizmetler) gibi sektörlerin toplamına eşittir. Toplam çıktıyı oluşturan tüm sektörler birbirlerinden farklı CO2 salınımı yapmaktadırlar. Özellikle ikincil sektörün en kayda değer üretim çeşidi olan endüstriyel üretim CO2 emisyonunun temel belirleyicilerindendir. Endüstriyel üretim, ekonomilerin en önemli bileşenlerinden biridir. Özellikle fosil yakıt ve enerji tüketiminin en yüksek olduğu alanlar arasında yer almaktadır. Bu özelliklerinden dolayı çevresel tahribata neden olan CO2 emisyonunun başlıca kaynaklarından biridir. Sıkı çevre düzenlemelerine sahip ülkelerin aksine daha fazla çevreyi kirlilikçi özelliği bulunan endüstriyel üretim gelişmekte ve az gelişmiş ülke ekonomilerinde önemli bir üretim sahası ve istihdam alanıdır. Jebli vd. (2019, s.402) çalışmasında 102 ülkeyi gelir düzeylerine göre sınıflandırmış ve elde ettiği bulgulara göre alt ve orta gelir grubunda yer alan ülkelerde GSYİH içinde endüstriyel üretimin payının artmasının CO2 emisyonunu artırdığını, yüksek gelirli ülkelerde anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Endüstriyel üretim ile karbon emisyonu arasındaki güçlü ilişki, üretim yapılarını şekillendiren dış ticaret dinamiklerinin çevresel etkilerini irdelemeyi gerekli kılmakta; bu bağlamda ticari açıklık, söz konusu ilişkinin yönünü ve düzeyini anlamada önemli bir belirleyici olarak öne çıkmaktadır. Son dönemlerde akademik yazında sıkça kullanılan değişkenlerden biri de ticari açıklık değişkenidir. Küreselleşmenin hızlanması ve ticaret engellerinin ortadan kalkması sonrası ekonomilerin önemli dinamiklerinden biri olan ticari açıklık, ekonomik büyüme üzerinde yadsınamaz bir etkiye sahiptir. Ticari açıklığın artması, enerji kullanımının artması ve taşımacılık gibi doğrudan CO2 emisyonuna bağlı çevresel tahribatla ilişkilendirilmektedir. Bu bağlamdan hareketle ticari açıklığın çevresel bozulmayı etkileyen değişkenler arasında yer alması, üzerinde durulması gereken önemli faktörlerden biridir (Çoban ve Özkan, 2022, s.482).

Literatürde ticari açıklık, hem çevresel bozulma hem de çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki etkileri nedeniyle tartışmalı bir konu olmuştur. Örneğin, Zhou vd. (2025, s.16) çalışmalarına göre ticari açıklığın, gelişmekte olan ülkelerde CO2 emisyonunu azaltıcı bir etkisi varken, Ghazouani ve Maktouf (2023, s.226) ise petrol ihraç eden ülkelerde ticari açıklığın CO2 emisyonunu artırıcı etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Bu tür farklı bulgular, ticari açıklığın çevresel etkilerinin, ülke ekonomilerinin yapısal özelliklerine ve ticaret yapılan sektörlerle bağlı olarak değişebileceğini göstermektedir.

Bu çalışmanın temel amacı Türkiye özelinde CO2 emisyonlarının belirleyicilerini incelerken, sanayi üretim endeksinin çevresel etkilerinin modellenmesi önemli bir yer tutmaktadır. Sanayi üretim endeksi, ekonomik büyüme ve üretim süreçlerinin önemli bir göstergesi olarak, özellikle endüstriyel üretimin çevresel etkilerinin analiz edilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu çalışma, 1980–2023 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak gerçekleştirilmiş olup, analiz sürecinde ARDL sınır testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi gibi ekonometrik yöntemlerden yararlanılmıştır. Sanayi üretim endeksinin Türkiye'deki CO2 emisyonları üzerindeki etkisi detaylı bir şekilde ele alınmakta ve endüstriyel üretimle çevresel tahribat arasındaki ilişkiyi daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra, ticari serbestleşme ve doğrudan yabancı yatırımların etkileri de bu çerçevede dikkate alınarak, kirlilik sığınağı ve kirlilik halo hipotezleri doğrultusunda değerlendirilmiştir. Çalışmada ilk olarak literatürde yer alan çalışmalar incelenmiş, ardından analizde kullanılan değişkenlere ve ekonometrik yöntemlere yer verilmiştir. Sonuç kısmında ulaşılan bulgular değerlendirilerek literatüre sağlayacağı katkı tartışılmıştır.

1. Teorik ve Ampirik Literatür

CO2 emisyonlarıyla ilgili yapılan birçok çalışmada, çevresel ve ekonomik faktörler arasındaki ilişkiler ekonometrik analizlerle incelenmiştir. Bu analizlerde ekonomik büyüme, enerji tüketimi, doğrudan yabancı yatırımlar, ticari açıklık gibi değişkenler, CO2 emisyonları üzerindeki etkileri araştıran temel faktörler olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, sanayi üretimi de çevresel etkilerin değerlendirilmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Çalışmalar, bu değişkenler ile karbon emisyonları arasındaki ilişkiyi anlamak amacıyla farklı dönemler ve bölgeler üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Kiviyiro ve Arminen (2014), 1971-2009 döneminde Sahraaltı Afrika ülkelerinde ekonomik büyüme, enerji tüketimi, doğrudan yabancı yatırımlar ve karbon emisyonları arasındaki ilişkileri ARDL sınır testi ve Granger nedensellik testi aracılığıyla incelemişlerdir. Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Kenya ve Zimbabve için doğrudan yabancı yatırımların karbon emisyonlarını artırdığı tespit edilmiş ve bu bulgu, söz konusu ülkelerde kirlilik sığınağı hipotezinin geçerli olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, tüm ülkeler özelinde ekonomik büyümeden karbon emisyonlarına doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi belirlenmiştir.

Atay-Polat (2015), Türkiye'de 1980-2013 yıllarını kapsayan çalışmasında karbon emisyonu, elektrik tüketimi, ekonomik büyüme ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki uzun dönemli ilişkiyi Gregory-Hansen eşbütünleşme testi ile analiz etmiştir. Elde edilen bulgular, gayri safi milli hâsıla ve elektrik tüketiminin CO2emisyonlarını artırdığını göstermiştir. Buna karşılık, doğrudan yabancı yatırımların emisyonlar üzerindeki etkisi negatif olsa da istatistiksel olarak anlamlı bulunmamış, dolayısıyla kirlilik cenneti hipotezinin Türkiye için geçerli olmadığı sonucuna varılmıştır.

Şeker vd. (2015), Türkiye'de 1974-2010 dönemine ait verileri kullanarak doğrudan yabancı yatırımlar, gayri safi yurt içi hasıla, enerji tüketimi ve CO2emisyonları arasındaki ilişkileri ARDL sınır testi ve Hatemi-J eşbütünleşme testi yardımıyla değerlendirmiştir. Çalışma sonucunda, tüm değişkenlerin uzun vadede karbon emisyonlarını artırıcı etkiler yarattığı belirlenmiş; ayrıca, Granger nedensellik testi bulguları, doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme ve karbon emisyonları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur.

Elmarzougui vd. (2016), büyüme, ticaret açıklığı ve doğrudan yabancı yatırımların CO2emisyonları üzerindeki etkilerini bölgesel düzeyde incelemişlerdir. Panel ARDL yöntemi kullanılarak yapılan çalışmada, doğrudan yabancı yatırımların Afrika, Orta Doğu ve Kuzey Afrika, eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB), Doğu Avrupa ve Güney Amerika'da CO2 emisyonlarını artırıcı etkiler yarattığı; Asya'da ise olumlu etkiler meydana getirdiği tespit edilmiştir. Ticaret açıklığının ise OECD ülkelerinde CO2 emisyonlarını azalttığı, Güney Amerika'da ise artırdığı gözlemlenmiştir. Ayrıca, yerel yatırımların çoğu bölgede CO2emisyonlarını artırdığı bulunmuştur.

Kılıçarslan ve Dumrul (2017), Türkiye'de 1974-2013 yılları arasındaki dönemde doğrudan yabancı yatırımlar ve CO2emisyonları arasındaki ilişkiyi Johansen eşbütünleşme testi ve vektör hata düzeltme modeli (VECM) ile incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlar, doğrudan yabancı yatırımların uzun vadede karbon emisyonlarını artırdığını ve kirlilik cenneti hipotezinin Türkiye açısından geçerli olduğunu ortaya koymuştur.

Farhani ve Solarin (2017), ABD'de 1973-2014 dönemine ait verilerle enerji tüketimi, ticari açıklık, ekonomik büyüme, finansal gelişme, sermaye birikimi ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi Bayer-Hanck ve ARDL sınır testleri ile analiz etmiştir. Çalışma sonucunda, sermaye ve ticari açıklığın enerji tüketimini artırıcı etkiler yarattığı, buna karşın finansal gelişme ve büyümenin enerji tüketimini azalttığı belirlenmiştir.

Gür (2019), Türkiye'de 1990-2017 dönemine ilişkin verilerle doğrudan yabancı yatırımlar ve CO2emisyonları arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkilerini Maki eşbütünleşme testi yardımıyla incelemiş ve kirlilik cenneti hipotezini değerlendirmiştir. Sonuçlar, uzun vadede zayıf pozitif, kısa vadede ise daha güçlü bir pozitif ilişki olduğunu ve hipotezin Türkiye için geçerli olduğunu göstermiştir.

Kurt ve diğerleri (2019), Türkiye'de 1974-2014 yılları arasında kişi başına milli gelir, enerji tüketimi ve doğrudan yabancı yatırımların CO2 emisyonları üzerindeki etkilerini ARDL sınır testi ile analiz etmiştir. Elde edilen bulgular, kişi başına milli gelirdeki artışın emisyonları azalttığını, buna karşın enerji tüketimi ile doğrudan yabancı yatırımların artmasının emisyonları yükselttiğini ortaya koymuştur.

Hanif vd. (2019), Asya kıtasında yer alan 15 gelişmekte olan ülke için 1990-2013 yılları arasındaki dönemde ekonomik büyüme, fosil yakıt kullanımı ve doğrudan yabancı yatırımların karbon emisyonları üzerindeki etkilerini Panel ARDL modeliyle incelemişlerdir. Bulgular, ekonomik büyüme ve kömür tüketiminin CO2emisyonlarını artırdığını ve doğrudan yabancı yatırımların kirlilik sığnağı hipotezini desteklediğini ortaya koymuştur.

Benli (2020), Türkiye'de 1974-2014 dönemine ait verilerle enerji tüketimi, doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme ve CO2emisyonları arasındaki nedensellik ilişkilerini analiz etmiştir. Sonuçlar, karbon emisyonlarının enerji tüketimi ve doğrudan yabancı yatırımlardan dolayı olarak etkilendiğini ve enerji tüketiminin doğrudan bir çevresel belirleyici olduğunu ortaya koymuştur.

Yorucu ve Ertaç Varoğlu (2020), 1977-2017 döneminde 23 ada ülkesi üzerinde gerçekleştirdikleri analizde CO2 emisyonu, ekonomik büyüme ve sanayi üretimi arasındaki ilişkiyi değerlendirmişlerdir. Sonuçlar, sanayi üretimi ile emisyonlar arasında güçlü bir ilişki bulunduğunu ve sanayileşmenin çevre üzerindeki etkisinin belirgin olduğunu göstermiştir.

Öztürk ve Saygın (2020), Türkiye'de 1974-2016 dönemini kapsayan çalışmalarında reel gelir, ticari açıklık, doğrudan yabancı yatırımlar ve karbon emisyonları arasındaki ilişkileri ARDL sınır testi ve Toda-Yamamoto nedensellik testi ile incelemişlerdir. Bulgular, tüm değişkenlerin uzun dönemde CO2emisyonlarını artırdığını ve Türkiye açısından kirlilik cenneti hipotezinin geçerli olduğunu ortaya koymuştur.

Essandoh vd.(2020), 1991-2014 yılları arasında 52 ülkede uluslararası ticaret ve doğrudan yabancı yatırımların CO2 emisyonları üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. PMG-ARDL yöntemi ile yapılan analizde, gelişmiş ülkelerde ticaretin uzun vadede emisyonları azalttığı, gelişmekte olan ülkelere ise doğrudan yabancı yatırımların emisyonları artırdığı tespit edilmiştir. Bu durum, ticaret ve yatırım hareketlerinin gelişmiş ülkelere kaymasına neden olmakta, gelişmiş ülkelerin emisyonlarını azaltırken çevresel yükün gelişmekte olan ülkelere aktarılmasına yol açmaktadır.

Karedla vd. (2021), Hindistan'da 1971-2016 döneminde ekonomik büyüme, ticari açıklık ve imalat sanayinin karbon emisyonları üzerindeki etkilerini ARDL yöntemiyle incelemişlerdir. Bulgular, ekonomik büyüme ve imalat sanayinin emisyonları artırdığını; buna karşılık ticari açıklığın emisyonları azalttığını göstermiş.

Gyamfivd. (2021), 1995-2016 yılları arasında Akdeniz ülkelerinde doğrudan yabancı yatırımların CO2 emisyonları üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Çalışma, ekonomik büyüme, finansal gelişme, yenilenebilir enerji kullanımı ve fosil yakıt tüketimi gibi faktörleri göz önünde bulundurmıştır. Pooled Mean Group (PMG) ARDL yöntemi, Augmented Mean Group (AMG) tahmincisi ve Dumitrescu-Hurlin nedensellik testi kullanılarak yapılan analizler, doğrudan yabancı yatırımların CO2 emisyonlarını azalttığını ve yenilenebilir enerji ile finansal gelişmenin emisyonları düşürdüğünü, fosil yakıt tüketiminin ise artırıcı bir etki yarattığını göstermektedir.

Kılavuz ve Doğan (2021), Türkiye'de 1961-2018 yılları arasında gelir, sanayi üretimi ve ticaret açıklığı ile CO2 emisyonları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmalarında, kısa ve uzun dönem ilişkilerini belirlemek amacıyla ARDL modeli kullanılmıştır. Bulgular, gelir ile CO2 emisyonları arasında uzun dönemde ters U şeklinde bir ilişki olduğunu ve sanayi üretimi ile ticaret açıklığının uzun dönemde CO2 emisyonları üzerinde belirgin bir etkisinin olmadığını ortaya koymuştur.

Yurtkuran (2021), Türkiye'de 1971-2018 dönemini ele aldığı çalışmasında doğrudan yabancı yatırımlar, yenilenebilir enerji tüketimi, finansal gelişme ve karbon emisyonları arasındaki ilişkileri Fourier ADL yöntemiyle analiz etmiştir. Sonuçlar, doğrudan yabancı yatırımlar ile finansal gelişmenin emisyonları artırdığını ve kirlilik sığnağı hipotezini desteklediğini göstermiştir.

Yılmaz ve Karabiber (2022), Türkiye'de 1974-2019 dönemine ilişkin verilerle gayri safi yurtiçi hasıla, ihracat ve doğrudan yabancı yatırımların çevre kirliliği üzerindeki etkilerini ARDL sınır testi ile incelemişlerdir. Çalışma, ihracat artışlarının CO2 emisyonlarını yükselttiğini ve ihracat ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir.

Firoj vd. (2022), Bangladeş'te 1986-2018 yılları arasında CO2 emisyonları ile doğrudan yabancı yatırımlar, finansal gelişme, ticari açıklık, gayrisafi sabit sermaye oluşumu, enerji tüketimi ve kentleşme arasındaki ilişkileri ARDL sınır testi

ile incelemişlerdir. Sonuçlar, kirlilik sığınağı hipotezinin geçerli olmadığını; ancak kentleşme, sabit sermaye oluşumu ve ticari açıklığın emisyonları artırdığını ortaya koymuştur.

Mehmoodvd. (2022), Pakistan’da 1980-2020 döneminde doğrudan yabancı yatırımlar, kişi başına gelir, ulaştırma harcamaları, enerji kaynaklarının tükenmesi, ihracat ve sanayi üretimi arasındaki ilişkileri ARDL sınır testi kullanarak analiz etmişlerdir. Çalışmada, enerji kaynaklarının tükenmesi, doğrudan yabancı yatırımlar ve sanayi üretiminin CO2 emisyonlarını azaltıcı etkiler yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.

Ghazouani ve Maktouf (2023), 1971-2014 yılları arasında petrol ihraç eden ülkelerde ekonomik büyüme, ticari açıklık ve doğal kaynakların karbon emisyonları üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Sonuçlar, ticari serbestleşme ve doğal kaynak kullanımının CO2 emisyonları üzerinde negatif etkiler yarattığını ve ticari açıklık ile emisyonlar arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu göstermiştir.

Nwani vd.(2023), 1995-2017 döneminde Afrika ülkelerinde ikincil ve üçüncül sektör faaliyetleri ile bilgi ve iletişim teknolojileri ve ekonomik özgürlük arasındaki ilişkileri analiz etmişlerdir. Çalışmada, sanayi üretiminin bölgesel düzeyde CO2 emisyonlarını artırdığı ve üretim kapasitesi yüksek ülkelerde emisyon artışlarının daha güçlü şekilde gözlemlendiği ifade edilmiştir.

Hossain vd. (2023), 1991-2019 yılları arasında 32 Asya ekonomisinde doğrudan yabancı yatırımlar ve ticari açıklığın çevresel kalite üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Çalışmada, Ordinary Least Squares (OLS), Fixed Effects Models (FEM) ve Difference-Generalized Method of Moments (D-GMM) gibi panel veri ekonometrik yöntemleri kullanılmıştır. Sonuçlar, doğrudan yabancı yatırımların çevre dostu teknolojiler ve bilgi transferi yoluyla karbon emisyonlarını azaltma potansiyeline sahip olduğunu; ancak ticaret açıklığının çevresel bozulmaya yol açarak emisyonları artırdığını ortaya koymaktadır.

Mebrek vd. (2024), Ortadoğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesinde ticari açıklık, doğrudan yabancı yatırımlar ve CO2 emisyonları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Panel ARDL regresyon yöntemi kullanılarak yapılan analizde, ticaret açıklığının uzun dönemde CO2 emisyonlarını azalttığı, ancak doğrudan yabancı yatırımların CO2 emisyonlarını artırıcı etkiler yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.

Zhou vd.(2025), çalışmalarında 2003-2020 yılları arasında gelişmekte olan ülkelerde kişi başı milli gelir, enerji tüketimi ve ticari açıklığın CO2 emisyonu üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmada panel eşbütünleşme testlerinden ve Dimirescu-Hurlin panel nedensellik testlerinden yararlanılmışlardır. Ulaşılan sonuçlar değerlendirildiğinde uzun dönemde ticari açıklık ve ekonomik büyüme, CO2 emisyonunu azaltırken enerji tüketimi ise artırmaktadır. Ayrıca nedensellik testi sonuçlarında ise ticari açıklık ile CO2 emisyonu arasında çift taraflı nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

2. Ekonometrik Analiz

Bu çalışmada Türkiye’ye ait yıllık veriler kullanılarak doğrudan yabancı yatırım, sanayi üretim endeksinin ve ticari açıklığın CO2 emisyonu üzerindeki etkisi 1980-2023 dönemi için araştırılmıştır. İlgili değişkenlerden ticari açıklık ve doğrudan yabancı yatırımlar dünya bankası veri modülünden, CO2 emisyonu Global CO2 Atlas veri sisteminden sanayi üretim endeksi ise OECD veri sisteminden elde edilmiştir. Çeşitli kaynaklardan elde edilen değişkenlere ait zaman serileri arasındaki uzun dönem ilişkinin tespiti için ARDL sınır testinden; nedensellik ilişkisi için de Toda-Yamamoto (1995) nedensellik testinden faydalanılmıştır. Çalışmada ilgili değişkenler ve hipotezlerin sınanmasında kullanılacak olan denklem (1)no’lu eşitlikte belirtilmiştir.

$$CO_{2t} = \beta_0 + \beta_1 \ln FDI + \beta_2 \ln IND + \beta_3 \ln Trade + u_t(1)$$

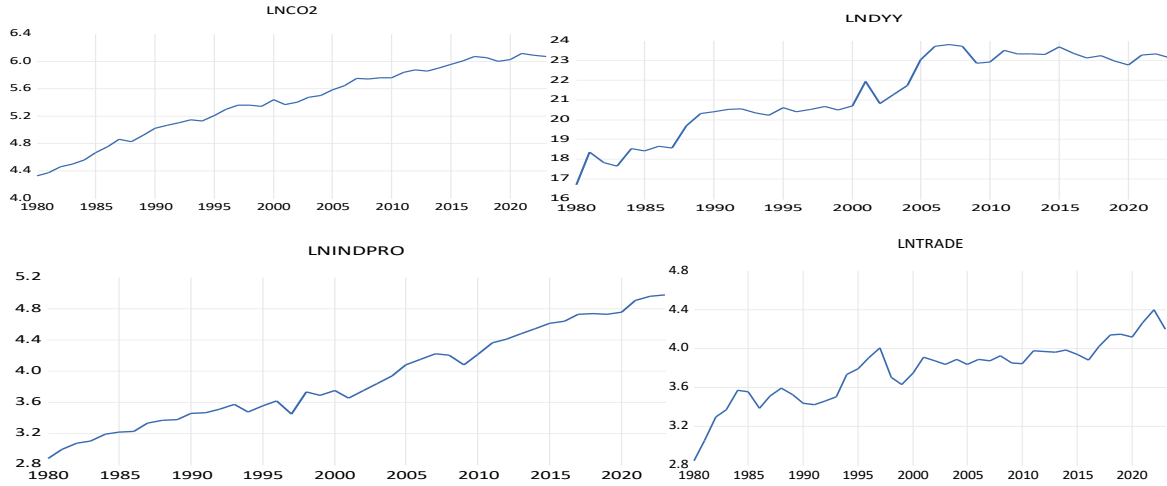
Çalışmada kullanılan değişkenler ve veri seti kaynaklarına ait bilgiler Tablo 1’de belirtilmiştir.

Tablo 1.Değişkenler ve kaynakları

Değişkenler	Açıklaması	Dönüşümü	Kaynak
LnCO2	CO2 emisyonu(metrik ton)	Logaritmik	Global CO2 atlas
LnFDI	Doğrudan yabancı yatırımlar (\$)	Logaritmik	World bank
LnIND	Sanayi Üretim Endeksi	Logaritmik	OECD
LnTrade	Ticari açıklık	Logaritmik	World bank

Çalışmada kullanılan değişkenlerin logaritmik dönüşümleri yapıldıktan sonra durağanlık seviyelerinin test edilmesi gerekmektedir. Bu sebeple öncelikli olarak değişkenlere ait serilere ADF ve Phillips Perron birim kök testleri uygulanmıştır.

Birim kök sınamalarına geçmeden önce çalışmada kullanılan değişkenlerin logaritmik dönüşümleri sonrası değişimlerine Grafik 1’de yer verilmiştir.

Grafik1. Çalışmada kullanılan değişkenlere ait serilerin zaman içindeki değişimi (logaritmik)

Değişkenlere ait serilerin logaritmik dönüşümleri yapılarak zaman içinde gerçekleşen değişimler tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen grafiklere göre değişkenlere ait serilerde yukarı yönlü bir artış trendi tespit edilmiştir. Değişkenlere ait serilerin trend ve mevsimsel etkilerinden arındırmak için durağanlaştırılması gerekmektedir.

2.1. Serilerin Durağanlık Analizleri

Zaman serisi analizlerinde kurulan modelin geçerliliğinin en önemli aşaması durağanlık analizidir. Çünkü durağan yapıya sahip olmayan seriler sahip oldukları trend ve mevsimsel etkilerin varlığı nedeniyle geçmişte gerçekleşmiş bir şokun etkisini sürekli olabilecek kadar hafızasında saklamaktadır (Göktaş vd., 2018, s.1). Bu yüzden serilerin üzerindeki geçici şokların etkisini bertaraf etmek için serilerin durağanlaştırılması gerekmektedir. Bu sebeple değişkenler arasında anlamlı ilişkilerin varlığının ortaya konması için değişkenlerin durağanlık koşullarını sağlaması gerekmektedir (Sarıkovanlık vd., 2019, s.19). Çalışmada ilgili serilerin birim kök sınamaları literatürde sıkça kullanılan ADF ve PP birim kök testleri yardımıyla gerçekleştirilmiştir.

Dickey ve Fuller (1979, 1981) tarafından geliştirilen ADF birim kök testi Dickey ve Fuller (DF) birim kök testinin gelişmiş bir versiyondur. ADF testi, DF birim kök testinden farklı olarak bağımlı değişken gecikme değerlerinin bağımsız değişken gecikme değerleri olarak modele eklenmesini ve hata terimlerindeki otokorelasyon varlığını ortadan kaldırmasını ifade edilmesidir (Göktaş vd., 2018, s.22). Çalışmada serilerin birim kök sınamasında kullanılan bir diğer yöntem ise Phillips-Perron (PP) (1988) testidir. PP birim kök testi ADF birim testinden farklı olarak hata terimlerindeki otokorelasyondan kurtulmak için denkleme gecikmeli değerlerin dahil edilmesi yerine DF birim kök denklemini tahmin ederek t istatistik değerlerini yeniden düzenlemiştir (Uğurlu, 2009, s.12). Durağanlık sınamasında kullanılan her iki testin sonuçlarının yorumlanması aynı şekilde yapılır. Hesaplanan test istatistiği, tablo değerinden küçük çıkarsa H_0 hipotezi reddedilerek serinin durağan yapıda olduğu, tersi durumda ise H_0 hipotezi reddedilemez ve serilerin birim kök içerdiği anlaşılmaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenlere ait serilerin durağanlık sınamalarına ait sonuçlar Tablo 2’de belirtilmektedir.

Tablo 2. ADF ve PP testi bulguları

Değişkenler	ADF test istatistiği			PP test istatistiği		
	Düzyey	Birinci fark	Açıklama	Düzyey	Birinci fark	Açıklama
LnCO2	-2,66400	-6,28430	I(1)*	-5,8793	-6,2834	I(0)*
LnFDİ	-2,2867	-7,8510	I(1)*	-2,4503	-7,9779	I(1)*
LnIND	0,1443	-8,8850	I(1)*	-0,0743	-10,3571	I(1)*
LnTrade	-2,9051	-6,0739	I(1)*	-2,9028	-6,1699	I(1)*

Not: * %1 anlam düzeyinde değişkenlere ait seriler test edilmiştir.

CO2 emisyonu, doğrudan yabancı yatırımlar, sanayi üretim endeksi ve ticari açıklık değişkenlerinin serilerine ait durağanlık sınamaları sonuçlarına göre ADF testinde tüm değişkenler düzey değerlerinde, PP birim kök testinde ise CO2 emisyonu hariç tüm değişkenler düzey değerlerinde birim kök içermektedir. Değişkenlere ait serilerin Birinci dereceden fark değerleri alındığında tüm değişkenler birim kökten arındırılarak durağan bir yapıya sahip hale gelmektedir. Bu

aşamadan sonra çalışmada kullanılan değişkenlere ait seriler arasındaki ilişkiler eşbütünleşme ve nedensellik analizleri kullanılarak araştırılmıştır.

2.2. ARDL Sınır Testi Modeli

Ekonometrik analizlerde kurulan modelde uzun dönemli ilişkinin tespiti amacıyla eşbütünleşme testlerinden yararlanılmaktadır. Ekonometri yazınında kullanılmakta olan Engle-Granger (1987) ve Johansen ve Juselius (1990) gibi geleneksel eşbütünleşme testleri bazı kısıtlara sahiptir. Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi bu ön koşulları ortadan kaldırmaktadır. Sağlam ve Uğurlu (2013, s.75). ARDL sınır testinde Engle-Granger testi ve Johansen Juselius testlerinden farklı olarak değişkenlerin aynı dereceden durağan olması gerekmemektedir. Ayrıca ARDL sınır testi bahsedilen eşbütünleşme testlerinde karşılaşılan küçük örneklem sorununu Kısıtsız Hata Düzeltme Modeli'nin (UECM) tahminini temel alarak aşmaktadır. Kısıtsız hata düzeltme modelinin bir diğer önemli özelliği de değişkenlere ait serilerin hem uzun hem de kısa dönem dinamikleri hakkındaki bilgileri içermesidir (Eyüpoğlu ve Eyüpoğlu, 2018, s.15).

ARDL sınır testinin uygulaması 3 aşamada gerçekleştirilmektedir. İlk aşamada kısıtsız hata düzeltme modelinin kurulması ile değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin mevcudiyeti araştırılmaktadır. Kurulan ekonometrik modelde eşbütünleşme ilişkisinin kanıtlanması durumunda ikinci ve üçüncü aşamada kurulan modelde yer alan değişkenler arasında sırasıyla uzun dönem ve kısa dönem katsayılarının tahmini yapılmaktadır.

ARDL sınır testinde ilk olarak kısıtsız hata düzeltme modeli çalışmada kullanılan değişkenler modele dahil edilerek (2)no'lu eşitlikte belirtilmiştir.

$$\Delta \ln CO_2 = \alpha_0 + \sum_{i=1}^k \beta_{1i} \Delta \ln CO_{2t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_{2i} \Delta \ln FDI_{t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_{3i} \Delta \ln IND_{t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_{4i} \Delta \ln Trade_{t-i} + \beta_{1i} \Delta \ln CO_{2t-1} + \beta_{2i} \Delta \ln FDI_{t-1} + \beta_{3i} \Delta \ln IND_{t-1} + \beta_{4i} \Delta \ln Trade_{t-1} + \varepsilon_i \quad (2)$$

Kurulan modele ait eşitlikte α sabit terimi, Δ birinci dereceden farkları, ε sembolü ise hata terimlerini temsil etmektedir.

ARDL sınır testinde sonraki aşamada değişen varyans, otokorelasyon normallik ve model kurmada hata olup olmadığını test eden Ramsey Reset testi sonuçlarının yer aldığı modele ait tanısal test istatistikleri Tablo 3'te belirtilmektedir.

Tablo 3. ARDL sınır testi tanısal istatistikler

R ²	0,995
Düzeltilmiş R ²	0,993
Otokorelasyon (Breusch-Godfrey LM Test)	0,3264(0,7245)
Değişen varyans (Breusch-Pagan-Godfrey)	0,0927(0,5347)
Normallik Testi (Jarque-Bera)	1,4745 (0,693)
Ramsey reset testi	0,8692(0,392)

Tablo 3'e göre modelde değişen varyans ve otokorelasyon sorunu olmadığı görülmektedir. Ramsey Reset testi sonucuna göre de modelin olasılık değeri 0.10'dan büyük çıktığından modelde kurma hatası olmadığı sonucu görülmektedir. Ayrıca model normal dağılıma sahiptir ve modelin açıklama gücü yüksektir. Tanısal istatistikler yardımıyla modelin doğru kurulup kurulmadığını kontrol edilmiş ve modelin tahmin için güçlü bir yapıya sahip olduğu anlaşılmıştır. Ardından modelde yer alan değişkenlerin arasında eşbütünleşme ilişkinin belirlenmesi için Wald testinden (f-istatistik değeri) ya da bir başka ifade ile sınır testinden yararlanılmıştır. ARDL sınır testi sonucunda elde edilen f-istatistik değeri Pesaran vd. (2001) çalışmalarında tablolastırılan kritik değerler ile karşılaştırılmaktadır. Elde edilen f-istatistik değeri üst sınır kritik değerden büyükse uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edilirken; hesaplanan f-istatistik değeri alt sınır kritik değerden küçük ise uzun dönemli ilişkinin varlığı tespit edilemez. Çalışmada kullanılan ARDL sınır testi sonuçları Tablo 4'te belirtilmiştir.

Tablo 4. ARDL modeli sınır testi sonuçları

ARDL (3.1.1.4) model F-istatistiği: 6,875606 (k=2)		
Kritik değerler	Sınır testi kritik değeri (n=1000)	
	I(0)	I(1)
%1	3.65	4.66
%5	2.79	3.67
%10	2.37	3.2

ARDL sınır testi için değişkenlerin gecikme katsayılarına göre uygun model (3,1,1,4) modelidir. Elde edilen sınır testi sonucunda 6.875606 f-istatistik değeri %1 anlamlılık seviyesinde üst sınır kritik değerden büyük olduğu için çalışmada

kurulan ARDL modelinde yer alan değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisi varlığı tespit edilmiştir. Ardından kurulan modelde değişkenlere ait uzun dönem katsayıları tahmin etmek için (3) no'lueşitlik oluşturulmuştur.

$$\Delta \ln CO_2 = \alpha_0 \sum_{i=1}^k \beta_{1i} \Delta \ln CO_{2t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_{2i} \Delta \ln FDI_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_{3i} \Delta \ln IND_{t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_{4i} \Delta \ln Trade_{t-i} + \varepsilon_i \quad (3)$$

Uzun dönem katsayıları tahmininden sonra değişkenler arasındaki kısa dönem katsayılarının tahmini uzun dönem denkleminde hata düzeltme teriminin eklenmesiyle aşağıdaki gibi (4)no'lu eşitlikte elde edilmektedir.

$$\Delta \ln CO_2 = \alpha_0 \sum_{i=1}^k \beta_{1i} \Delta \ln CO_{2t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_{2i} \Delta \ln FDI_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_{3i} \Delta \ln IND_{t-i} + \sum_{i=1}^k \beta_{4i} \Delta \ln Trade_{t-i} + \beta_5 ECM_{t-1} + \varepsilon_i \quad (4)$$

(4)no'lu denklem setinde bulunan ECM_{t-1} hata düzeltme terimini temsil etmektedir. Hata düzeltme terimi, denklemde oluşan kalıntıların gecikmeli değeridir. Hata düzeltme katsayısı kısa dönemde gerçekleşen bir dengesizliğin hangi oranda uzun dönemde telafi edilebileceğini tanımlamaktadır. Hata düzeltme terimi katsayısının negatif değerde olması modelin anlamlılığı bakımından önemli bir unsurdur ve istatistiksel olarak anlamlı olması gerekmektedir. Bu katsayı ne kadar büyük olursa dengeden sapmalar uzun dönemde o kadar telafi edilir.

Tablo 5'te modelde yer alan değişkenlere ait tahmin edilen uzun dönem katsayıları yer almaktadır.

Tablo 5. Uzun dönem katsayıları

Değişkenler	Katsayılar	Standard Hata	t-istatistiği	Olasılık Değeri
LnFDİ	0,1220087	0,028557	4,275153	0,0002*
LnIND	0,189521	0,099550	1,903772	0,0676***
LnTrade	0,424387	0,222627	1,906270	0,0673***
Sabit	0,606589	0,543744	1,115578	0,2744

Not: * %1 anlam düzeyinde değişkenlere ait seriler test edilmiştir.

ARDL modelinden elde edilen uzun dönem tahmin sonuçları, Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımların, sanayi üretiminin ve ticaret açıklığının CO2 emisyonları üzerinde pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı etkilere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Elde edilen tahmin sonuçlarına göre, doğrudan yabancı yatırımlarda meydana gelen %1'lik bir artış, CO2 emisyonlarını yaklaşık %0,122 oranında artırmaktadır. Bu bulgu, çevresel standartların daha düşük olduğu sektörlerde yabancı sermayenin yoğunlaştığına ve dolayısıyla kirlilik sığınağı hipotezinin Türkiye bağlamında geçerli olabileceğine işaret etmektedir. Benzer şekilde, sanayi üretim endeksindeki %1'lik bir artış, CO2 emisyonlarını %0,1895 oranında artırmaktadır. Bu durum, üretim faaliyetlerinin enerji talebini yükselttiğini ve Türkiye'nin fosil yakıt temelli enerji yapısı nedeniyle çevresel baskıların arttığını göstermektedir. Ayrıca, ticaret açıklığındaki %1'lik bir artışın CO2 emisyonlarını %0,4243 oranında yükselttiği tespit edilmiştir. Bu sonuç, dış ticaret hacmindeki genişlemenin üretim kapasitesini artırarak emisyonları da beraberinde getirdiğini ve Türkiye'nin ticaret yapısında emisyon yoğun sektörlerin ağırlıklı olmasının bu etkiyi güçlendirdiğini göstermektedir. Çalışmada sonraki aşamada ARDL eşbütünlük testinin kısa dönem katsayı tahminleri yer almaktadır.

Tablo 6'daise modelin kısa dönem katsayı tahminleri ve parametre hata düzeltme modeli katsayısı yer almaktadır.

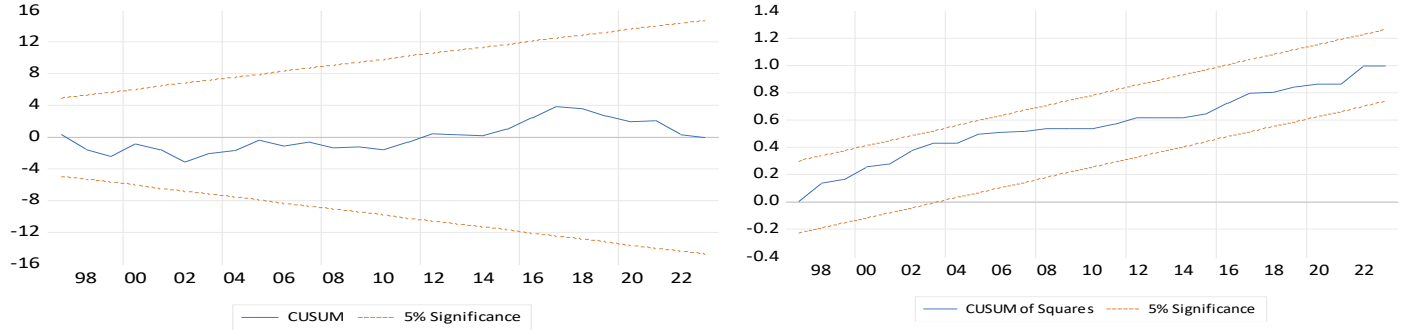
Tablo 6. ARDL model kısa dönem tahminler

Değişkenler	Katsayılar	Standard Hata	t-istatistiği	Olasılık Değeri
D(LnCO2(-1))	0,145818	0,114265	-1,276136	0,2128
D(LnCO2(-2))	0,306949	0,118142	-2,598143	0,0150**
D(LnFDİ)	0,001216	0,012481	0,097415	0,9231
D(LnIND)	0,169793	0,065803	2,580328	0,0156**
D(LnTrade)	0,058884	0,053545	1,099720	0,2812
D(LnTrade(1))	-0,089375	0,056217	-1,589824	0,1235
D(LnTrade(2))	-0,128718	0,056733	-2,268838	0,0315**
D(LnTrade(3))	0,123234	0,053233	2,314788	0,0285**
Cointeq(-1)*	-0,350730	0,055826	-6,282601	0,0000*

Not: * %1 anlam düzeyinde değişkenlere ait seriler test edilmiştir.

Çalışmada, ticari açıklık, sanayi üretimi, doğrudan yabancı yatırımlar ve CO2 emisyonları arasındaki ilişkiler, ARDL kısa dönem sonuçlarıyla incelenmiştir. Sonuçlar, ticaret açıklığının kısa dönemde CO2 emisyonlarına etkisi olduğunu ancak bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermektedir. Ancak, ticaret açıklığının geçmiş dönemdeki etkisi CO2 emisyonlarını artırıcı yönde anlamlı bulunmuştur. Sanayi üretimi ise CO2 emisyonlarını artıran pozitif ve anlamlı bir etkiye

sahiptir. DYY'nin CO2 emisyonları üzerindeki etkisi ise anlamlı bulunmamıştır. Ayrıca elde edilen hata düzeltme modeli (ECM), kısa dönemdeki denge sapmalarının uzun dönemdeki dengeye dönüş süresini belirlemektedir. Modeldeki hata düzeltme terimi negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu, kısa dönemdeki dengesizliklerin zamanla düzeleceğini ve sistemin uzun dönemdeki dengeye geri döneceğini gösterir. Hata düzeltme katsayısı olan 0,35, kısa dönem sapmalarının her yıl %35 oranında düzeldiğini ifade eder. Bu durumda, dengeye dönüş süresi yaklaşık 2,85 yıl olarak hesaplanmaktadır ($1 / 0,35 = 2,85$ yıl). Bu, sistemin kısa dönemdeki sapmalarını yaklaşık 3 yıl içinde dengeye getireceğini ortaya koymaktadır.

Grafik 2. CUSUM ve CUSUMQTestleri

Grafik 2’de yer alan CUSUM ve CUSUM Kare testleri, bir modelin parametrelerinin ve hata terimlerinin zaman içinde sabit olup olmadığını inceleyen önemli araçlardır. Bu testlerin grafikleri, modelde yer alan hata terimlerinin parametrelerinin örneklem dönemi boyunca istikrarlı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Testler, birkaç küçük kırılmanın uzun vadede etkisini yitirdiğini ve modelin yeniden istikrara kavuştuğunu ortaya koymaktadır. ARDL testinin model sağlamlığının ardından sonraki aşamada Toda-Yamamoto nedensellik analizine geçilmiştir.

2.3. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Değişkenler arasında ilişkinin yönünü tespiti için Toda-Yamamoto nedensellik testinden faydalanılmıştır. Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testinde Granger (1969) gibi geleneksel nedensellik analizlerinden farklı olarak değişkenlerin aynı dereceden durağanlık seviyesine sahip olması gerekmez. Toda-Yamamoto nedensellik testinde analize başlamadan önce birim kök ve eşbütünleşme gibi ön hazırlık testlerine gerek yoktur(Tayyar,2018,s.101)

Toda-Yamamoto nedensellik analizi yapılırken öncelikle VAR modelinin kurulması sonrasında uygun gecikme uzunluğunun (k) elde edilmesi gerekir. Daha sonraki aşamada ise analize dâhil edilen değişkenlere ait serilerin en yüksek bütünüleşme derecesi (dmax) belirlenir. Elde edilen uygun gecikme uzunluğu (k) ve en yüksek durağanlık seviyesi (dmax) toplanarak (dmax+k) uygun VAR modeli kurulur (Tayyar,2018,s.102).

Kurulacak VAR (dmax+k) modeline ilişkin denklem modeli 5 ve 6 no’lu eşitliklerde aşağıda belirtilmiştir.

$$Y_t = \delta_1 + \sum_{i=1}^{k+dmax} \alpha_{1i} X_{t-i} + \sum_{j=1}^{k+dmax} \beta_{1j} Y_{t-j} + \varepsilon_{t1} \quad (5)$$

$$Y_t = \delta_2 + \sum_{i=1}^{k+dmax} \alpha_{2i} X_{t-i} + \sum_{j=1}^{k+dmax} \beta_{2j} Y_{t-j} + \varepsilon_{t2} \quad (6)$$

Toda-Yamamoto nedensellik testi uygulanabilmesi için öncelikli olarak VAR modelinin kurulması ve gecikme katsayısının tespiti gerekir. Tablo 7’de modele ait gecikme uzunlukları gösterilmektedir.

Tablo7.Çeşitli bilgi kriterleri açısından VAR modeline ait gecikme uzunlukları

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-12.34879	NA	2.61e-05	0.797502	0.964680	0.858379
1	143.2264	273.2053*	2.90e-08*	-6.011046*	-5.175157*	-5.706661*
2	158.0114	23.07900	3.15e-08	-5.951777	-4.447177	-5.403884
3	171.6863	18.67791	3.75e-06	-5.838357	-3.665046	-5.046957

Kurulan VAR modeline uygun gecikme uzunluğu ilgili bilgi kriterleri dikkate alındığında 1 olarak bulunmuştur. Değişkenlerin en yüksek durağanlık seviyesi de 1 olarak bulunmuştur. Toda-Yamamoto nedensellik testinin son aşaması olarak uygun gecikme uzunluğu (k) ve en yüksek durağanlık derecesi (dmax) toplanarak VAR (2) modeli tahmin edilir. Oluşturulan VAR (2) modeline H_0 hipotezleri WALD testi kullanarak test edilmiş ve ilgili sonuçlar Tablo 8’de belirtilmiştir.

Tablo 8.Toda-Yamamoto testi sonucu

Temel Hipotez	Gecikme Uzunluğu (K(1)+dmax(1)=2)	(Kikare) istatistiği	P değeri	Hipotez
Nedenselliğin Yönü				
LnFDİ $\nrightarrow$ LnCo2	2	7,2099	0,027	H ₀ Red**
LnIND $\nrightarrow$ LnCo2	2	2,6687	0,263	H ₀ Kabul
LnTrade $\nrightarrow$ LnCo2	2	5,6769	0,058	H ₀ Red***
LnCo2 $\nrightarrow$ LnFDİ	2	5,2941	0,070	H ₀ Red***
LnCo2 $\nrightarrow$ LnIND	2	0,2335	0,889	H ₀ Kabul
LnCo2 $\nrightarrow$ LnTrade	2	12,14	0,002	H ₀ Red*

Not: Tabloda yer alan (*) sembolü H₀hipotezinin %1 (**) sembolü %5, (***) sembolü %10 seviyesinde anlamlılık seviyelerini temsil etmektedir.

Uygulanan Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre, doğrudan yabancı yatırımların CO2 emisyonları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bu bulgu, doğrudan yabancı sermaye girişlerinin kısa vadede çevresel bozulmaya katkı sağlayabileceğini göstermektedir. Benzer şekilde, dışa açıklık düzeyi ile CO2 emisyonları arasında %10 anlamlılık düzeyinde tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ancak, sanayi üretiminin CO2 emisyonları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Nedensellik yönünün tersine incelendiği durumda, CO2 emisyonlarının doğrudan yabancı yatırımları %10 düzeyinde etkilediği görülmüştür. Bu durum, çevresel faktörlerin yatırım kararlarını etkileyebilecek bir unsur olduğunu göstermektedir. Buna karşılık, CO2 emisyonlarının sanayi üretimi üzerinde herhangi bir nedensel etkisi bulunmamaktadır. Öte yandan, CO2 emisyonlarının dış ticaret açıklığı üzerinde %1 düzeyinde güçlü ve anlamlı bir nedensellik ilişkisine sahip olduğu belirlenmiştir. Bu da çevresel kalitenin dış ticaretin gelişimi ya da yönü üzerinde belirleyici bir rol oynayabileceğini düşündürmektedir.

Sonuç

Sanayi Devrimi sonrasında yaşanan üretim yöntemlerinde ve bireylerin tüketim davranışlarındaki değişimler ile süregelen zaman boyunca hem teknolojik yenilikler hem de küreselleşmenin artan boyutu insanoğlunun doğaya verdiği zararı artırmaktadır. Özellikle artan CO2 emisyonlarının, çevresel sorunları ve iklim değişikliğini tetiklemesi sonrası olumsuz etkileri giderek artmaktadır. Artan çevresel sorunlar sürdürülebilir olmaktan çıkmış insanoğlunun dünyadaki geleceğinin tehdit etmeye başlamıştır. Küreselleşmenin önemli boyutlarından biri de doğrudan yabancı yatırımlar vasıtasıyla gelişmiş ülke ekonomilerinden az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere olan büyük sermaye transferleridir. Küresel iklim değişikliğinin artan etkileriyle birlikte iklim değişikliği ve çevresel tahribat gözle görülür ölçüde artmaktadır. Gelişmiş ülkelerde küresel iklim değişikliğinin yarattığı olumsuz etkilerin olası sonuçları hem toplumsal bilincin artması hem de hükümetler tarafından yasalar ve düzenlemeler yoluyla engellenmeye çalışılmaktadır. Özellikle çevreyi kirlitici özelliği yüksek endüstrilerin, doğrudan yabancı yatırımlar vasıtasıyla az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere transferi gerçekleşmektedir. Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin ekonomik dinamikleri açısından önemli yer teşkil eden doğrudan yabancı yatırımların üretim, istihdam, teknoloji transferi gibi açılardan olumlu yönleri olmakla birlikte enerji kullanımını ve CO2 emisyonunu artırması, çevresel tahribat gibi olumsuz sonuçlara da neden olmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımların, CO2 emisyonları üzerindeki etkisi üzerine iki farklı hipotez bulunmaktadır. Bunlar kirlilik cenneti ve kirlilik hale hipotezleridir. Kirlilik cenneti hipotezlerinde ülkeye giren doğrudan yabancı yatırımların CO2 emisyonunu artırdığı, kirlilik hale hipotezinde ise doğrudan yabancı yatırımlardaki artışların CO2 emisyonunu azalttığı varsayılmaktadır. CO2 emisyonu artışının bir diğer önemli bileşeni ise sanayi üretimidir. Bir ekonomide toplam çıktıyı oluşturan sektörler birbirinden farklı CO2 emisyonuna neden olmaktadır. Ekonomik dinamikler ülkeden ülkeye değişse de Jebli vd. (2020), çalışmasından hareketle Türkiye gibi ülkelerde sanayi üretimdeki artışlar CO2 emisyonunu pozitif etkilemektedir. Bu durumun arka planında yüksek enerji tüketimi, fosil yakıt tüketimi, çarpık sanayileşme gibi faktörler yer almaktadır. Son olarak bu çalışmada kullanılan ticari açıklık bir başka ifade ile ticari serbestleşme küreselleşmenin en önemli sacayaklarından bir tanesidir. Küreselleşmenin hızlanması, ticaret engellerinin kalkması sonrası ekonomilerin en önemli dinamiklerinden biri haline gelmiştir. Ticari serbestleşmenin artması enerji yoğun üretim alanlarının varlığı sebebiyle artan tüketimi, bu üretilen malların taşınması gibi birbiriyle ilintili birçok etkisiyle CO2 emisyonunu artırmakta ve çevresel tahribata neden olmaktadır.

Bu çalışmada, Türkiye için 1980-2023 yılları arasındaki süreçte doğrudan yabancı yatırımlar, sanayi üretim endeksi, ticari açıklık ve CO2 emisyonu arasındaki ilişkinin varlığı araştırılmıştır. Özellikle doğrudan yabancı yatırımlar değişkeni ile kirlilik sığnağı ve kirlilik hale hipotezlerinden hangisinin Türkiye için geçerli olduğu test edilmiştir. Ayrıca çalışmada

sanayi üretiminde yaşanan değişimlerin ve ticari serbestleşmenin CO2 emisyonu üzerindeki etkileri de tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın analiz kısmında ilk olarak değişkenlere ait serilerin birim kök içerip içermediğini test etmek için ADF ve PP birim kök testleri kullanılmıştır. Durağanlık testlerinden sonraki aşamada ise ARDL sınır testi, değişkenler arası nedensellik ilişkisini araştırmak için Toda-Yamamoto testinden yararlanılmıştır.

ARDL sınır testi sonuçları, modelde yer alan değişkenler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisinin mevcut olduğunu ortaya koymaktadır. Uzun dönem katsayılarına göre, doğrudan yabancı yatırımlarda meydana gelen %1’lik bir artışın, CO2 emisyonlarını %0,122 oranında artırdığı belirlenmiştir. Bu bulgu, Türkiye örneğinde kirlilik sığınağı hipotezinin geçerli olabileceğini göstermektedir. Elde edilen bu sonuçlar, Öztürk ve Saygın (2020), Yurtkuran (2020), Şeker vd. (2015), Gür (2019), Kılıçarslan ve Dumrul (2017), Kiviyro ve Arminen (2014), Elmarzougui vd. (2016), Hanif vd. (2019), Essandoh vd. (2020), Mebrek vd. (2024) ve Kurt vd. (2019) gibi çalışmalarla uyum göstermektedir. Bununla birlikte, Atay-Polat (2015), Gyamfi vd. (2021), Hossain vd. (2023) ve Yilmazer ile Karabiber (2022) tarafından elde edilen bulgularla farklılık göstermektedir.

Sanayi üretim endeksinde gözlenen %1’lik artış, CO2 emisyonlarını %0,189 oranında yükseltmektedir. Bu sonuç, Nwani vd. (2023), Karedla vd. (2021) ve Yorucu ile Ertaç-Varoğlu (2020) gibi çalışmalarla örtüşmekte; ancak Mehmood vd. (2022) tarafından ulaşılan bulgularla çelişmektedir.

Ayrıca, ticaret açıklığında meydana gelen %1 oranındaki artışın, CO2 emisyonlarını %0,424 düzeyinde artırdığı gözlemlenmiştir. Bu bulgu, ticaretin çevresel etkiler üzerinde belirleyici bir unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuçlar, Öztürk ve Saygın (2020), Elmarzougui vd. (2016) ve Hossain vd. (2023) çalışmalarıyla tutarlı olup; Essandoh vd. (2020), Karedla vd. (2021), Mebrek vd. (2024) ve Ghazouani ile Maktouf (2023) çalışmalarından farklılık göstermektedir.

Toda-Yamamoto nedensellik analizi sonuçlarına göre CO2emisyonu ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında çift taraflı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Ulaşılan bu sonuç Öztürk ve Saygın (2020), Şeker vd.’nin (2015) çalışmaları ile benzer iken Yilmazer ve Karabiber (2022), Kiviyro ve Arminen (2014) ve Farhani ve Solarin’e(2017) ait sonuçlar ile örtüşmemektedir. Ticari açıklık ile CO2 emisyonu arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi mevcut olup Zhou, Guan ve He (2025) ve Yorucu Ertaç-Varoğlu (2020) çalışması ile benzer sonuçlar elde edilmiştir.

Çalışmanın sonuçları değerlendirildiğinde Türkiye’de sanayi üretiminde daha fazla yeşil sektörlere ve yeşil teknolojilere yönelik desteklerin artması ve kirliliğin endüstrilerin negatif dışsallıklarının sıkı çevresel düzenlemeler ile denetim altına alınması gerektiği ifade edilebilir. Ayrıca enerji verimliliğinin sağlanması, yenilenebilir enerji üretimini teşvik gibi çevre odaklı bir büyüme stratejisi olan sürdürülebilir büyüme modeli kullanarak hem ekonomik gelişim sağlanmalı hem de çevreye duyarlı üretim ve tüketim süreçlerini tercih eden politikalar yürütülmelidir. Çevresel vergilerin ve AB gibi birliklerde uygulanan katı çevresel düzenlemelerin yapılması, kamu odaklı bireysel farkındalığın artırılmasına yönelik çalışmalarla emisyonunun azaltılması söz konusu olabilir.

Ayrıca bu çalışmadan hareketle, gelecekte yapılacak araştırmalarda sanayi üretim endeksi ve ticari açıklık değişkenleri gruplar bazında detaylı incelenerek, hangi sektörlerde kirlilik yoğun üretim yapıldığının tespit edilmesi; düzenlemeler ve teşvikler açısından önemli bir çalışma konusu olabilir.

Etik Kurul Bilgileri Beyanı (Ethical Committee Information Declaration)

Tarafımızca yapılan bu bilimsel araştırmada etik kurul kararı gerektirecek herhangi bir faaliyet/çalışma bulunmamaktadır. *(In this scientific research conducted by us, there is no activity/study that would require an ethical committee decision).*

Kaynakça

- Benli, M. (2020). Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlar, karbon emisyonu ve iktisadi büyüme: Veriye dayalı bir analiz. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 6(1), 35–59.
- Betül, G. (2019). Doğrudan yabancı yatırımlar ve karbondioksit emisyonu ilişkisi: Türkiye için kirlilik cenneti hipotezinin değerlendirilmesi. *EurasianEconometrics, Statistics&EmpiricalEconomicsJournal*, 1–13.
- Çoban, M. N., & Özkan, O. (2022). Türkiye’de enerji tüketimi, ticari açıklık, CO2 emisyonları ve kirlilik sığınağı hipotezi: Yeni dinamik ARDL simülasyonlarından kanıtlar. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2), 480–507.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366a), 427–431. <https://doi.org/10.1080/01621459.1979.10482531>
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49(4), 1057–1072.
- Elmarzougui, E., Larue, B., & Tamini, L. D. (2016). Trade openness, domestic and foreign investments, and the environment. *Modern Economy*, 7(5), 591–601.
- Engle, R. F., & Granger, C. W. J. (1987). Co-integration and error correction: Representation, estimation, and testing. *Econometrica*, 55(2), 251–276.
- Essandoh, O. K., Islam, M., & Kakinaka, M. (2020). Linking international trade and foreign direct investment to CO2 emissions: Any differences between developed and developing countries? *Science of the Total Environment*, 712, 136437. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2019.136437>
- Eyüboğlu, S., & Eyüboğlu, K. (2018). Borsa İstanbul sektör endeksleri ile döviz kurları arasındaki ilişkilerin incelenmesi: ARDL modeli. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 8–28.
- Farhani, S., & Solarin, S. A. (2017). Financial development and energy demand in the United States: New evidence from combined cointegration and asymmetry causality tests. *Energy*, 134, 1029–1037.
- Firoj, M., Sultana, N., Khanom, S., Rashid, M. H. U., & Sultana, A. (2023). Pollution haven hypothesis and the environmental Kuznets curve of Bangladesh: An empirical investigation. *Asia-Pacific Journal of Regional Science*, 7(1), 197–227. <https://doi.org/10.1007/s41685-022-00258-3>
- Ghazouani, T., & Maktouf, S. (2024). Impact of natural resources, trade openness, and economic growth on CO2 emissions in oil-exporting countries: A panel autoregressive distributed lag analysis. *Natural Resources Forum*, 48(1), 211–231. <https://doi.org/10.1111/1477-8947.12318>
- Göktaş, P., Pekmezci, A., & Bozkurt, K. (2018). Ekonometrik serilerde uzun dönem eşbütünleşme ve kısa dönem nedensellik ilişkileri. *Ankara: Gazi Kitabevi*.
- Granger, C. W. J. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica*, 37(3), 424–438.
- Hanif, I., Raza, S. M. F., Gago-de-Santos, P., & Abbas, Q. (2019). Fossil fuels, foreign direct investment, and economic growth have triggered CO2 emissions in emerging Asian economies: Some empirical evidence. *Energy*, 171, 493–501.
- Hossain, R., Roy, C. K., & Akter, R. (2023). Dynamic effects of economic growth, foreign direct investment and trade openness on environmental quality: Evidence from Asian economies. *Croatian Economic Survey*, 25(1), 79–114. <https://doi.org/10.15179/ces.25.1.380>
- Jebli, M. B., Farhani, S., & Guesmi, K. (2020). Renewable energy, CO2 emissions and value added: Empirical evidence from countries with different income levels. *Structural Change and Economic Dynamics*, 53, 402–410.
- Johansen, S., & Juselius, K. (1990). Maximum likelihood estimation and inference on cointegration—With application to the demand for money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169–210.
- Karedla, Y., Mishra, R., & Patel, N. (2021). The impact of economic growth, trade openness and manufacturing on CO2 emissions in India: An autoregressive distributed lag (ARDL) bounds test approach. *Journal of Economics, Finance and Administrative Science*, 26(52), 227–248. <https://doi.org/10.1108/JEFAS-05-2021-0057>

- Kılıçarslan, Z., & Dumrul, Y. (2017). Foreign direct investments and CO2 emissions relationship: The case of Turkey. *Business and Economics Research Journal*, 8(4), 647–660.
- Kiviyiro, P., & Arminen, H. (2014). Carbon dioxide emissions, energy consumption, economic growth, and foreign direct investment: Causality analysis for Sub-Saharan Africa. *Energy*, 74, 595–606.
- Kurt, Ü., Kılıç, C., & Özekicioğlu, H. (2019). Doğrudan yabancı yatırımların CO2 emisyonu üzerindeki etkisi: Türkiye için ARDL sınır testi yaklaşımı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(1), 213–224. <https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.487139>
- Mebrek, N., Louail, B., & Riache, S. (2025). Do trade openness and foreign direct investment affect CO2 emissions in the MENA region? New evidence from a panel ARDL regression. *Energy Economics and Environmental Studies*, 10(2), 123–137. <https://doi.org/10.1234/energyeco.2025.123456>
- Mehmood, A., Azam, A., & Mahr, M. A. (2022). Impact of industrial production and FDI on CO2 emissions in Pakistan. *Pakistan Journal of Economic Studies (PJES)*, 5(1), 257–272.
- Nwani, C., Bekun, F. V., Agboola, P. O., Omoke, P. C., & Effiong, E. L. (2023). Industrial output, services and carbon emissions: The role of information and communication technologies and economic freedom in Africa. *Environment, Development and Sustainability*, 25(4), 3299–3322. <https://doi.org/10.1007/s10668-022-02183-z>
- Öztürk, S., & Saygın, S. (2020). Türkiye’de 1974–2016 döneminde yapısal kırılma altında kişi başına reel gelir, doğrudan yabancı yatırımlar, ticari açıklık ve karbon emisyonları arasındaki ilişki. *Sosyoekonomi*, 28(44), 69–90.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bound testing approach to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289–326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335–346.
- Polat, M. A. (2015). Türkiye’de yabancı sermaye yatırımları ile CO2 emisyonu arasındaki ilişkinin yapısal kırılmalı testler ile analizi. *Journal of International Social Research*, 8(41).
- Sağlam, M., & Uğurlu, E. (2013). Kamu açıkları, parasal büyüme ve enflasyon ilişkisi: Türkiye örneği (1983–2008). *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 576, 71.
- Sarıkovanlık, V., Koy, A., Akkaya, M., Yıldırım, H. H., & Kantar, L. (2019). Finans biliminde ekonometri uygulamaları. *Ankara: Seçkin Yayıncılık*.
- Şeker, F., Ertuğrul, H. M., & Çetin, M. (2015). The impact of foreign direct investment on environmental quality: A bound testing and causality analysis for Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 52, 347–356.
- Şahin, G., Gökdemir, L., & Ayyıldız, F. V. (2019). Türkiye örneğinde kirlilik sığnağı ve kirlenme hâle hipotezleri üzerine ampirik bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 33, 104–140.
- Toda, H. Y., & Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66(1–2), 225–250.
- Uğurlu, E. (2009). Durağanlık ve birim kök sınamaları. *Ders Notları*, 1, 1–17.
- Yorucu, V., & Ertuç Varoğlu, D. (2020). Empirical investigation of relationships between energy consumption, industrial production, CO2 emissions, and economic growth: The case of small island states. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(12), 14228–14236. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-07838-w>
- Yurtkuran, S. (2020). Türkiye’de kirlilik sığnağı hipotezi geçerli mi? Fourier eşbütünleşme ve nedensellik yöntemlerinden kanıtlar. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 13(24), 61–77.
- Zhou, R., Guan, S., & He, B. (2025). The impact of trade openness on carbon emissions: Empirical evidence from emerging countries. *Energies*, 18(3), 697.

Katılım Bankalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine ARDL Sınır Testi

The Impact of Participation Banks on Economic Growth: ARDL Bounds Test on Türkiye

Yunus Yılmaz, e-mail: yunisyilmazim@gmail.com, [ORCID](#) , [ROR](#)

Doç. Dr., Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Diyarbakır, Türkiye

Yıldız Yıldız, e-mail: yyildiz.yildiz@hotmail.com, [ORCID](#) , [ROR](#)

Uzman, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, Türkiye

Makale Bilgisi / Article Information

Atıf (Citation): Yılmaz, Y. & Yıldız, Y. (2025). Katılım Bankalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine ARDL Sınır Testi. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 7(1), 62-75. <https://doi.org/10.47138/jeeaa.1664656>

Geliş Tarihi (Submission Date)	24.03.2025
Kabul Tarihi (Acceptance Date)	02.05.2025
Yayın Tarihi (Publication Date)	30.06.2025
Makale Türü (Article Type)	Araştırma Makalesi (Research Article)
Değerlendirme (Peer-Review)	Çift Taraflı Körleme / En az İki Dış Hakem (Double Anonymized / At Least Two External)
Etik Beyan (Ethical Statement)	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited). Bu çalışma, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Yunus YILMAZ danışmanlığında Yıldız YILDIZ tarafından hazırlanan "Katılım Bankaları İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: ARDL Sınır Testinden Kanıtlar" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. (This study was produced from the master's thesis titled "The Relationship Between Participation Banks and Economic Growth: Evidence from ARDL Bounds Test" prepared by Yıldız YILDIZ under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Yunus YILMAZ at the Department of Business Administration of Dicle University, Institute of Social Sciences.)
Benzerlik Taraması (Plagiarism Checks)	Evet (Yes) – Ithenticate/Turnitin.
Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest)	Bu çalışmada çıkar çatışması yoktur. (There is no conflict of interest in this study).
Yazar Katkı Oranı (Author Contribution Rate)	Yazarların çalışmaya katkıları eşit orandadır. (Authors contributed equally to the study)
Etik Beyan Adresi (Complaints)	iibfdergisi@sirnak.edu.tr
Finansman (Grant Support)	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. (The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research).
Telif Hakkı ve Lisans (Copyright & License)	Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları dergimizde olup, CC-BY-NC-ND lisansı ile açık erişim olarak yayımlanmaktadır. (The copyrights of the works published in our journal belong to our journal, and they are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.)

Katılım Bankalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Üzerine ARDL Sınır Testi

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye'de katılım bankacılığı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle katılım bankacılığının Türkiye ekonomisinin büyümesi üzerindeki etkisini analiz etmek hedeflenmiştir. Çalışmada, 2005: Q4 - 2024: Q1 dönemleri arasında katılım bankacılığının kredi ve toplanan fon verileri ile ekonomik büyüme göstergesi olarak GSYİH verileri analiz edilmiştir. Katılım bankacılığı ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi belirlemek amacıyla, değişkenlerin eşbütünleşik olup olmadığını test etmek için ARDL Sınır Testi uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki nedenselliğin yönünü ve niteliğini incelemek maksadıyla Toda-Yamamoto uygulanmıştır. ARDL Sınır Testi sonuçları, katılım bankalarının sağladığı kredi ve fonların uzun vadede ekonomik büyümeye olumlu ve anlamlı bir katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Bu bulgu, katılım bankacılığı faaliyetlerinin zaman içinde sürdürülebilir ekonomik büyümeye katkı sunduğunu göstermektedir. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi sonuçları, katılım bankalarının sağladığı krediler ile GSYİH arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, katılım bankalarının kredilerinin ekonomik büyümeyi etkilediği gibi, ekonomik büyümenin de katılım bankalarının kredi hacmini etkileyebileceğini ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler:

Katılım Bankacılığı, GSYİH, ARDL Sınır Testi, Toda-Yamamoto.

The Impact of Participation Banks on Economic Growth: ARDL Bounds Test on Türkiye

ABSTRACT

This study investigates the relationship between participation banking and economic growth in Turkey, focusing on the sector's impact on the Turkish economy's development. Using data on the credit and funds collected by participation banks for the period 2005: Q4 to 2024: Q1, along with GDP data representing economic growth, this research employs the ARDL Bounds Test to identify long-term cointegration between the variables. Additionally, the Toda-Yamamoto Causality Test is applied to determine the direction and nature of causality between these variables. The findings of the ARDL Bounds Test indicate that the credits and funds provided by participation banks have a positive and significant impact on economic growth in the long term, highlighting their contribution to sustainable economic development. Furthermore, the Toda-Yamamoto Causality Test results reveal a bidirectional causality between the loans extended by participation banks and GDP. This suggests that not only do participation banks' loans stimulate economic growth, but economic growth also influences the loan volume of participation banks.

Keywords:

Participation Banking, GDP, ARDL Bounds Test, Toda-Yamamoto.

Giriş

Globalleşme ile birlikte hızla genişleyen ekonomik sistemlerin sağlam temelleri, güçlü bir finans ve bankacılık yapısını gerektirmektedir. Bu yapı içinde, tasarrufların etkili bir biçimde yönetilmesi, toplanan kaynakların doğru ve verimli bir şekilde ekonomiye finansman desteği sağlaması ve ekonomik faaliyetlerin finansal işlemler aracılığıyla sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesi büyük bir önem arz etmektedir. Günümüz ekonomilerinde bankalar, bireylerin tasarruflarını bir araya getirerek yatırıma dönüştürme, ekonomik kalkınmayı destekleme ve finansal istikrarı koruma görevlerini üstlenmektedirler. Ancak, geleneksel bankacılık sistemleri faiz odaklı bir model benimsediği için bazı birey ve toplum kesimleri tarafından kabul görmemekte ve bu nedenle faiz hassasiyeti olan kitleler konvansiyonel bankalara mesafeli durmaktadır.

Bu noktada, faizsiz bankacılık ya da yaygın olarak bilinen adıyla katılım bankaları önemli bir alternatif olarak ortaya çıkmaktadır. Katılım bankacılığı, bankacılık sektörünün içinde yer almakla birlikte, faiz hassasiyetini dikkate alarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Katılım bankalarının temel varoluş sebebi, finansal işlemlerinde faizden uzak durmak ve bu prensibe bağlı kalarak hizmet vermektir. Böylelikle, dini inançları nedeniyle ya da faiz sistemine olan mesafeli tutumları sebebiyle konvansiyonel bankacılık sisteminden uzak duran bireylerin ve toplumların ihtiyaçlarını karşılayarak finansal kapsayıcılığı artırmaktadır.

Katılım bankaları, tasarruf sahiplerinden fon toplarken sabit getiri garantisi sunmamakta ve fonları kullanırken nakit ödeme yerine emtia alım-satımı (murabaha), kiralama (leasing) ya da proje bazında ortaklık gibi katılım esasına dayalı yöntemlere odaklanmaktadır (TKBB, 2022, s. 60). Bu yöntemler aracılığıyla katılım bankaları, fon sahipleri ile yatırımcılar arasında risk paylaşımı prensibine dayanarak reel ekonomiyi doğrudan desteklemekte, yatırımların daha verimli ve etik temeller üzerine oturtulmasını sağlamaktadır.

Bu çalışmanın amacı, katılım bankacılığının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmek ve bu ilişkinin boyutlarını ortaya koymaktır. Katılım bankacılığı ve ekonomik büyüme arasındaki etkileşimi anlamak, hem akademik alanda yapılacak çalışmalar hem de politika yapıcıların uygulayacağı stratejiler açısından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, katılım bankacılığı sektörünün ekonomik büyümeye sağladığı katkıların daha iyi anlaşılması, sektörün etkinliğini ve finansal sistem içindeki payını artırmak adına atılacak adımlar için değerli bir temel oluşturabilir. Böylece, ekonomik büyümeye yönelik sürdürülebilir ve kapsayıcı bir finansal yapının oluşumuna katkıda bulunulabilecektir.

1. Katılım Bankacılığı ve Ekonomik Büyüme

İslami bankacılığın doğuşunda petrol zengini ve ihracatçısı olan İslam inancını benimsemiş ülkelerde biriken fonları çekebilme ve İslam inancını benimsemiş ülkelerdeki kişi/kurumların tasarruflarının optimal yatırımlara dönüştürülerek yaşanabilecek kaynak israflarının giderilmesi, ayrıca gelir adaletsizliğinin minimize edilebilmesi ekonomik sebepler olarak görülmektedir. İslam inancını benimseyen ülkelerin globalleşen dünyada yerini alabilmesi ve verimliliğini artırabilmesinin en önemli unsurlarından biri olarak görülen ekonomik güç beraberinde politik gücü de getirmektedir. Ekonomik olarak güçlenen İslam inancını benimsemiş ülkelerin politik olarak güçlenmesi de kendi ülkelerindeki vatandaşlarının hukuk ve haklarını müdafaa etme konusunda tesirli olabileceğine duyulan inanç İslami bankacılığın gelişiminde etkin rol oynamaktadır (Erdem, 2013, s. 249-250). İslami bankacılığın doğuşuna etki eden en önemli faktör olarak dini vecibeler görülmektedir (Pehlivan, 2016, s. 300). Zira faizin kesinlikle yasaklandığı, haram kılındığı İslami inanç modelinde tasarruf sahiplerinin birikimlerinin kayıt dışı ekonomiden çıkarılıp ülke ekonomisine kazandırılarak bu tasarruflara ihtiyacı olan İslam inancına mensup kişi/kurumlara kazandırılabilmesi için faizsiz bankacılık sistemine ihtiyaç duyulmaktadır.

Yeni dünya düzeninde finansal sistemde pastadan pay alan ve büyüme trendinde ilerlemeye devam eden İslami bankacılık modeli İngiltere veya Japonya gibi Müslümanların çoğunluğu oluşturmadığı ülkelerde de yaygınlaşmaktadır (Sole, 2007, s. 3). Günümüz ekonomik şartlarında Malezya İslami bankacılık modelini geliştirmekte öncü bir konuma sahip olmakla birlikte; son dönemlerde İslami bankacılık sektörünün büyümesi ve gelişmeye devam etmesi İslam inancını benimsemiş ülkelerle sınırlı kalmamış Japonya, Almanya, Hong Kong, İngiltere, ABD gibi dünyanın farklı ülkelerinde de faaliyetleri sürdürdüğü görülmektedir (Çetinkaya, 2018, s. 50-51). Bu bağlamda İslami bankacılık sektörü değişen ve gelişen dünya finans arenasında konumlanabilmekte ve her geçen zaman diliminde daha da büyüme ve gelişme trendine devam etmektedir. Bu çerçevede katılım bankacılığı İslami kaideler doğrultusunda ürün yelpazelerini genişleterek finans dünyasındaki varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Türkiye’de İslami bankacılık kavramı yerine katılım bankacılığı kavramı yoğun olarak kullanılmaktadır.

Katılım bankaları faizin yasaklı olması sebebi ile inançlı kesimin tasarruflarının konvansiyonel bankacılıkta yatırıma dönüştürülemeyen tasarruflarına alternatif bir yatırım sunduğu gibi atıl fonların ekonomiye kazandırılmasına katkıda bulunmaktadır. Bu kazandırılan fonlar ile reel kesiminin ihtiyacını gidermek suretiyle ekonomiye katkı sağladığı görülmektedir (Karahana & Ersoy, 2016, 95). Modern toplumlar, ekonomik ve sosyal gelişmeyi sağlayarak toplum refahını arttırmayı amaçlamaktadır. Bu da üretilen mal ve hizmet miktarının artırılması ile mümkün olmaktadır. Bir toplumda

mevcut kaynaklar ve teknolojik gelişmeler ile üretililecek olan maksimum mal ve hizmet miktarı üretim olanakları eğrisi ile ifade edilmektedir. Zaman içinde gerek üretim faktörlerinin miktarı ve veriminin artması gerekse teknolojiye yaşanan gelişmelere bağlı olarak üretim olanakları eğrisi dışa doğru kaymaktadır. Bu kayma ise ekonomilerdeki üretim artışını ifade etmektedir. Üretim artışının yüzde ifadesi ekonomik büyüme olarak adlandırılmaktadır (Bocutoğlu & Berber, 2013, s. 37).

Ekonomik büyüme, bir ülkenin milli gelirinin bir önceki yıla göre artış oranını ifade etmektedir (Eğilmez & Kumcu, 2006, s. 124). Bir ülkede, belirli bir dönemde mal ve hizmet üretiminde meydana gelen artışlar ekonomik büyüme olarak tanımlanmaktadır. Bu tanım, ekonomik büyümeyi yalnızca üretim miktarındaki artışla ilgili olarak değerlendirmekte ve üretim artışının sadece niceliksel yönünü incelemektedir. Ancak bu büyüme tanımı, üretim artışıyla birlikte ülkede gerçekleşen yapısal değişiklikleri ve ekonomik dönüşümleri dikkate almamaktadır. Dolayısıyla, ekonomik büyüme terimi, üretim düzeyindeki değişimlerin ötesinde, ülkenin ekonomik yapısındaki değişiklikleri göz ardı edebilmektedir (Mankiw, 2014). Kısaca büyümede üretimdeki nicelik önem arz etmektedir.

Ekonomik büyüme, toplumların refahını arttırmak için hayati bir öneme sahip olmaktadır. Bireylerin refah seviyelerinin yükselmesi, kişi başına gelirin artması ve temel ihtiyaçların karşılanabilmesi için ekonomik büyümenin gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Ayrıca, mal ve hizmet üretimi için gerekli kaynakların nicelik ve nitelik olarak artırılması gerektiği ve üretim kapasitesinin artırılması için uygun politikaların belirlenmesinin önemi vurgulanmaktadır. İstikrarlı ve sürdürülebilir büyümenin hem az gelişmiş hem de gelişmiş ülkelerin ortak bir hedefi olduğu belirtilmektedir (Yardımcı, 2006, s. 97).

2. Katılım Bankacılığı ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki

Katılım bankaları, geleneksel faiz bazlı bankacılık sisteminden farklı olarak İslami prensiplere dayalı bir finansal hizmet sunmaktadır. Faizsiz finans prensibiyle çalışmakta ve İslami yasalara uygun olarak faizsiz finansman ve yatırım imkânı sağlamaktadır. Bu bankalar, ekonomik büyümeyi destekleyebilmekte ve etkileyebilmektedir.

Katılım bankalarının geleneksel bankalara göre kredi, mevduat ve aktif gibi unsurlar üzerinde büyüme göstermesinin arkasındaki ana faktörlerden biri kâr zarar ortaklığı prensibine dayalı finansman yöntemleri olmaktadır. Bu prensibe dayalı olarak, katılım bankaları müşterileriyle riski adil bir şekilde paylaşmakta ve kâr veya zararın ortaklaşa paylaşılmasını teşvik etmektedir. Bu model, riskin adil bir şekilde paylaşılmasını sağlamakta ve bankaların müşterileriyle uzun vadeli ilişkiler kurmasına olanak tanımaktadır. Bu da hem bankaların hem de müşterilerin daha fazla yatırım yapmalarını sağlamaktadır. Bu bankalar, faizsiz finansman ve yatırım olanakları sağlamakta ve bu bağlamda ekonomik büyümeyi desteklemektedir (Cakir & Raei, 2016).

Katılım bankaları, faizsiz finansman ve yatırım imkânları sunarak reel sektöre fon akışını arttırabilmektedir. Bu da ekonomik büyümeyi desteklemektedir çünkü reel sektördeki işletmelerin daha fazla yatırım yapmalarına ve büyümelerine olanak tanımaktadır. Bu durum, şirketlerin yeni projelere yatırım yapmalarına, mevcut operasyonlarını finanse etmelerine ve dolayısıyla ekonomik büyümeye katkıda bulunmalarına olanak tanımaktadır (Ghosh, 2015). Örneğin, yapılan araştırmalar, katılım bankalarının, kredi hacimlerini arttırarak şirketlerin üretim kapasitelerini ve istihdam olanaklarını genişlettiğini göstermektedir (Khan & Bhatti, 2008). Katılım bankalarının bu finansal modeli, özellikle girişimcilik ve yenilikçilik gibi ekonomik büyümeyi destekleyen unsurları teşvik edebilmektedir. Ayrıca, kâr zarar ortaklığı prensibi, bankaların müşterileriyle daha uzun vadeli ilişkiler geliştirmesine ve dolayısıyla ekonomik büyümeye daha sürdürülebilir bir şekilde katkıda bulunmalarına olanak tanımaktadır. Bu nedenle, katılım bankalarının ekonomik büyümeye olumlu bir etkisi olduğu düşünülmektedir (Khoutem & Nedra, 2012).

Gelişmekte olan birçok ülkede, şirketlerin büyümesi için ihtiyaç duyduğu fonlar genellikle bankacılık sektöründen sağlanmaktadır. Bu şirketler, işlerini genişletmek, yeni projelere yatırım yapmak veya mevcut operasyonlarını finanse etmek için sürekli olarak finansmana ihtiyaç duymakta ve bankalar da şirketlere kredi sağlayarak bu finansman ihtiyacını karşılamaktadır. Kredi kullanımı, şirketlerin üretim kapasitelerini arttırmasına, istihdam yaratmasına ve dolayısıyla ekonomik büyümeye katkıda bulunmasına olanak tanımaktadır (Erdem & Göksu, 2020). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, bankacılık sektörü ekonominin en önemli finansal araçlarından biri olmakta ve ekonomik büyüme ile yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Kredilerin ülke ekonomisi ile ilişkisi incelendiğinde, kredi hacmi genellikle ekonomik büyüme göstergeleriyle yakından ilişkili olmaktadır. Örneğin, kredi hacmindeki artışlar genellikle ekonomik büyümenin ivme kazandığını gösterirken, kredi hacmindeki düşüşler ekonomik daralmaya veya yavaşlamaya işaret edebilmektedir. Bu nedenle, kredi kullanımı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ekonomi politikası yapımcıları için önemli bir gösterge olabilmektedir (Demirgüç-Kunt & Huizinga, 2000). Bu bağlamda, katılım bankaları, ekonomik büyümeye sürdürülebilir bir katkı sağlayabilmektedir.

Katılım bankacılığı sistemi, toplumsal kalkınma ve sosyal sorumluluk projelerine de önemli katkılarda bulunmaktadır. Katılım bankaları, topluma yönelik sosyal projelere yatırım yaparak, ekonomik büyümenin yanı sıra sosyal adaleti sağlamaya da katkıda bulunmaktadır (Yunus & Moingeon, 2010). Bu tür uygulamalar, toplumun farklı kesimlerinin ekonomik büyüme sürecine katılmasına olanak tanırken, eşit fırsatlar yaratma amacını da gütmektedir.

Katılım bankacılığının ekonomik büyümeye katkısı, uluslararası düzeyde de dikkat çekmektedir. İslam ülkelerinin yanı sıra, katılım bankacılığı modelinin Batı pazarlarına da açılması, küresel ekonomik sistemde önemli bir yer edinmesine neden olmuştur. Özellikle, bazı Batılı yatırımcıların İslami finansman modellerine yönelmesi, bu bankaların sunduğu hizmetlerin çeşitlenmesini sağlamaktadır. Bu durum, sadece İslam ülkelerindeki ekonomik büyümeyi desteklemekle kalmayıp, aynı zamanda küresel ekonomiye de olumlu etkilerde bulunmaktadır (Ali, 2021).

Sonuç olarak, katılım bankacılığı, ekonomik büyüme üzerinde yalnızca finansal bir araç olmanın ötesinde, girişimciliği teşvik eden, sosyal kalkınmayı destekleyen ve uluslararası pazarlarda rekabetçiliği arttıran önemli bir yapıdır. Bu nedenle, katılım bankalarının büyüme ve kalkınma stratejilerinin geliştirilmesi, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği açısından büyük bir önem taşımaktadır.

3. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu araştırmanın amacı, katılım bankalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini analiz etmektir. Bu amaç doğrultusunda Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi (TCMB-EVDS) üzerinden 2005:Q4-2024:Q1 dönemlerine ait katılım bankacılığının kredi ve toplanan fonları ile ekonomik büyüme değişkeni olarak GSYİH (Harcama Yöntemi, Zincirlenmiş Hacim) verileri elde edilerek araştırma kapsamına dâhil edilmiştir. Bu bağlamda, katılım bankacılığı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi anlamak, hem akademik hem de pratik açıdan önem arz etmektedir. katılım bankacılığı sektörünün ekonomik büyümeye olan katkılarının daha iyi anlaşılması, katılım bankacılığı sektörünün daha etkili bir şekilde yönetilmesine ve finansal sistemdeki rolünün artmasına yardımcı olabileceği düşünülmektedir.

4. Literatür Taraması

Katılım bankacılığı modelinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, birçok araştırmacı tarafından yoğun bir şekilde incelenmiş ve tartışılmış, bu alanda önemli bir literatür oluşturulmuştur. Aşağıda, literatürde bu konuyla ilgili ulusal ve uluslararası yazında yapılmış bazı önemli araştırmalar sunulmuştur.

Erdem ve Yıldırım (2014), 2005-2012 dönemini kapsayan çalışmada, Türkiye'deki katılım bankalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini panel veri analizi yöntemiyle incelemiştir. Elde edilen bulgular, katılım bankalarının kredi hacminin ekonomik büyümeyi desteklediğini göstermektedir. Katılım bankaları, özellikle inşaat ve imalat sektörlerinde önemli bir etki yaratmıştır.

Karahan & Karagöz (2015), 2000-2013 dönemini kapsayan çalışmada, katılım bankacılığının Türkiye ekonomisine olan katkısını zaman serisi analizi ile değerlendirmiştir. Sonuçlar, katılım bankalarının konvansiyonel bankalara kıyasla ekonomik büyümeye daha fazla katkı sağladığını göstermektedir. Katılım bankaları, ekonomik büyümeye %4 oranında katkıda bulunurken, aynı zamanda istihdamda da %2 artışa yol açmıştır.

Çağlayan & Yıldırım (2015), 2000-2014 dönemine odaklandıkları çalışmalarında, katılım bankalarının büyüme üzerinde oluşturduğu etkiyi panel veri analizi ile test etmişlerdir. Çalışmada, katılım yıllık yatırım miktarı, toplam kredi miktarı ile GSMH verileri kullanılmıştır. Katılım bankalarının varlığı, yatırımların %5 oranında artmasını sağlamış ve KOBİ kredileri toplam kredilerin %20'sini oluşturmuştur.

Erdoğan, Kıratlı & Göktaş (2017), 2005-2015 dönemini kapsayan araştırmalarında, katılım bankacılığının Türkiye'deki ekonomik büyümeye ve finansal istikrara olan etkilerini panel veri analizi yöntemiyle değerlendirmiştir. Özellikle, katılım bankaları kriz dönemlerinde bile istikrarlı kalmış ve piyasa dalgalanmalarına karşı direnç göstermiştir. Bu çalışma, katılım bankacılığının kriz yönetimindeki rolünü de vurgulamaktadır.

Bilgin ve Ertuğrul (2017), 2005-2015 dönemini kapsayan çalışmada, ekonomik büyüme ile Türkiye'deki katılım bankaları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Ulaşılan sonuçlar, katılım bankalarının vermiş olduğu kredilerin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

Ahmad & Ariff (2017), ekonomik büyümeye İslami bankacılığın etkisini Endonezya üzerinde incelemişlerdir. Panel veri analizi kullanılarak yapılan analizlerde, 2002 ile 2016 yılları arasındaki veriler incelenmiştir. Bu çalışma, İslami bankacılıkla ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin hem pozitif hem de dinamik olduğunu ve uzun dönemli etkilerinin daha belirgin olduğunu ortaya koymaktadır.

Gökgöz, Taşdemir & Ersin (2018), 2000-2014 dönemini kapsayan çalışmalarında, katılım bankacılığının Türkiye'deki finansal kalkınma ile ülke ekonomisinin büyümesi arasındaki ilişkiyi panel eşbütünleşme analizi ile araştırmıştır. Özellikle, katılım bankaları finansal erişimi %10 arttırmış ve gelişmekte olan sektörlerle yönelik kredi dağıtımında artış sağlamıştır.

Özdemir & Öztürk (2018), 2000-2016 dönemini kapsayan çalışmalarında, ekonomik büyüme üzerinde katılım bankacılığının etkilerini araştırmıştır. Çalışma, katılım bankalarının büyüme üzerinde uzun dönemli bir etkisi olduğunu ve ekonomik dalgalanmalara karşı dayanıklılık gösterdiğini vurgulamaktadır.

Hassan, Sanchez & Yu (2018), Suudi Arabistan'da İslami bankacılığın iktisadi büyüme etkisini araştırmıştır. Panel eşbütünleşme analizi ve Granger nedensellik testi kullanılarak yapılan analizlerde, 2000 ile 2017 yılları arasındaki veriler incelenmiştir. Granger nedensellik testi sonuçları İslami bankacılığın ekonomik büyümeyi desteklediğini ve bu iki değişken arasında bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Rahman, Khan & Ali (2018), Malezya'da İslami bankacılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştıran çalışmalarında, 2005 ile 2017 yılları arasındaki verileri panel eşbütünleşmeyle incelemişlerdir. Bulgulara göre, bankacılık sektörü ile büyüme arasındaki ilişkinin iki yönlü olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, İslami bankacılığın ekonomik büyümeyi desteklerken, aynı zamanda ekonomik büyümenin de İslami bankacılığın gelişimini teşvik ettiği sonucuna varılmıştır.

Mustafa, Rahman & Islam (2018), Bangladeş'te İslami bankacılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştıran çalışmalarında, 2005 ile 2017 yılları arasındaki verileri panel eşbütünleşme analizi ile incelemiştir. Çalışma İslami bankacılığın, finansal istikrarı arttırdığı yönünde bulgular elde edilmiş olup bu durumun ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğine katkıda bulunduğu sonucuna varılmıştır.

Ahmad, Abbas ve Haq (2019), Pakistan'da İslami bankacılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştıran çalışmalarında, 2000 ile 2018 yılları arasındaki verileri panel eşbütünleşme analizi kullanmıştır. Çalışmanın bulguları, İslami bankacılığın ekonomik büyümeyi desteklediği ve finansal istikrarı arttırdığı yönündedir.

Demirci & Özdemir (2019), 2003-2017 dönemini kapsayan araştırmalarında, Türkiye'deki katılım bankacılığının finansal kalkınma ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini panel eşbütünleşme analizi yöntemiyle incelemiştir. Sonuçlar, katılım bankacılığının finansal kalkınmaya ve ekonomik büyümeye olan katkısının önemli olduğunu göstermektedir.

Haq, Abbas & Ahmad (2019), Pakistan'da İslami bankacılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştıran çalışmalarında, 2000 ile 2018 yılları arasındaki verilerle panel eşbütünleşme analizi kullanmıştır. Analiz, İslami bankacılıkla ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir ilişki olduğunu ortaya koymakta ve İslami bankaların büyümesinin ekonomik aktiviteyi artırırken, ekonomik büyümenin de İslami bankacılığın gelişimine katkı sağladığını ortaya koymaktadır.

Abdul Rashid, Yusof & Kassim (2019), Malezya'da İslami bankacılık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ele alınmıştır. Araştırmada, 2005 ile 2015 yılları arasındaki GSMH verileri, İslami bankaların kredi hacmi ve toplam banka kredileri gibi finansal göstergelerin yanı sıra, sermaye yatırımları, tasarruf oranı ve enflasyon oranı gibi makroekonomik veriler de analiz edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, İslami bankacılığın ekonomik büyümeye katkı oranı %4 olarak belirlenmiştir.

Yılmaz & Yılmaz (2020), 2000-2018 dönemini kapsayan çalışmalarında, Türkiye'deki katılım bankacılığının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini zaman serisi analizi ile incelemiştir. Araştırmada, yıllık makroekonomik veriler ve katılım bankası verileri (yıllık büyüme oranı, kredi hacmi ve enflasyon oranları) kullanılmıştır. Çalışmada, katılım bankalarının yıllık büyümeye %3 katkıda bulunduğu ve büyüme oranlarında istikrar sağladığı vurgulanmaktadır.

Khalid, Suhadak & Fahmi (2021), Endonezya'da İslami bankacılığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştıran çalışmalarında, 2010 ile 2020 yılları arasındaki verilerle yapılmıştır. Panel veri analizi ve dinamik panel veri analizi kullanılarak yapılan çalışmada veri seti, yıllık GSMH, İslami bankaların kredi hacmi, toplam banka kredileri, sermaye yatırımları ve diğer makroekonomik göstergeleri içermektedir. Elde edilen bulgular, İslami bankacılığın ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini ve finansal kalkınmaya olumlu katkılarda bulunduğunu ortaya koymaktadır.

5. Veri Seti ve Araştırma Yöntemi

Çalışmada 2005:Q4-2024:Q1 dönemine ait veriler kullanılarak katılım bankacılığının kredi ve toplanan fonları, ekonomik büyüme değişkeni olarak GSYİH (Harcama Yöntemi, Zincirlenmiş Hacim) verileri ile aralarındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Veriler, TCMB-EVDS üzerinden sağlanmıştır. Aşağıda çalışmada kullanılan değişkenler gösterilmiştir.

Tablo 1. Çalışmada kullanılan değişkenlerin tanıtımı

Değişken	Kısa Gösterimi	Tanımı
Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	GSYİH	Zincirlenmiş hacim endeksleriyle hesaplanan GSYİH, enflasyon düzeltilmiş olarak üretimdeki değişimi daha güvenilir şekilde değerlendirmek için kullanılmaktadır.
Kredi	KREDİ	Katılım bankacılığı kredileri, faizsiz finans prensiplerine dayalı olarak yapılandırılan ve müşteri ile banka arasında kâr ve risk paylaşımına dayanan finansman çözümleridir.
Toplanan Fon	FON	Toplanan fon, bir finansal kurum veya organizasyon tarafından müşterilerinden veya yatırımcılardan toplanan para veya varlık miktarını ifade etmektedir.

Çalışmanın ilk aşamasında, logaritmik tabanda tanımlayıcı istatistikler bulunmuş ve yorumlanmıştır. Daha sonra, uzun dönemli ilişkilerin analizi için verilere durağanlık testleri uygulanmıştır. Kullanılan verilerin durağanlığının derecesi tespit edildikten sonra Auto-Regressive Distributed Lag Test (ARDL) ile birlikte Toda Yamamoto Nedensellik Testi uygulanmıştır. Analizlerde verilerin doğal logaritması kullanılmıştır.

6. Analiz ve Bulgular

6.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 2’de katılım bankacılığının kredi ve toplanan fonları ile ekonomik büyüme değişkeni olarak GSYİH (Harcama Yöntemi, Zincirlenmiş Hacim) verilerinin betimleyici istatistikleri sunulmuştur.

Tablo 2. Değişkenlerin betimleyici istatistikleri

	GSYİH	KREDİ	FON
Ortalama	19.73323	18.18673	18.35136
Medyan	19.76910	18.06922	18.11660
Maximum	20.22038	20.72315	21.17051
Minimum	19.19035	16.13936	16.26107
Standart Sapma	0.267306	1.165092	1.312503
Skewness(Çarpıklık)	-0.090529	0.401517	0.540315
Kurtosis(Basıklık)	2.006265	2.491381	2.420230
Jarque-Bera	2.933335	2.597727	4.323691
Olasılık	0.230693	0.272842	0.115112

Tablo 2’de çalışmada kullanılan GSYİH değişkeninin, çarpıklık değeri hemen hemen sıfıra yakın (-0.090529), bu da GSYİH'nin nispeten simetrik bir dağılım gösterdiğini ifade etmektedir. Jarque-Bera testi istatistiği (2.933335) ve olasılık değeri (0.230693), GSYİH'nin %5 anlamlılık düzeyinde normal dağılıma uymadığını göstermektedir. KREDİ değişkeninin, Jarque-Bera testi istatistiği (2.597727) ve olasılık değeri (0.272842), kredi miktarının %5 anlamlılık düzeyinde normal dağılıma uymadığını göstermektedir. FON değişkeninin, Basıklık değeri (2.420230), normal dağılımın basıklık katsayısı olan 3'ten daha düşük olduğundan, fon miktarının da ince kuyruklara sahip bir dağılım gösterdiği anlamına gelmektedir. Jarque-Bera testi istatistiği (4.323691) ve olasılık değeri (0.115112), fon miktarının %5 anlamlılık düzeyinde normal dağılıma uymadığını göstermektedir.

6.2. Serilerin Durağanlık Testleri

Araştırmada, durağanlık tespiti için Dickey & Fuller (1981) tarafından geliştirilen ADF testinden faydalanılmıştır. ADF testi aracılığıyla değişkelere ait durağanlık dereceleri sonuçları Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Birinci farkı alınmış değişkenler için ADF testi sonuçları

Değişkenler	Sabitli		Sabit ve Trendli	
	ADF Test İstatistiği	P Değeri	ADF Test İstatistiği	P Değeri
ΔGSYİH	-4.126572	0.0017	-4.130292	0.0091
ΔKREDİ	-5.363954	0.0000	-5.458820	0.0001
ΔFON	-7.313222	0.0000	-7.809855	0.0000

Öncelikle ADF birim kök testi düzeyde uygulanmış ve bütün değişkenlerin %5 anlam düzeyindeki test istatistiklerine ait olasılık değerleri 0.05 değerinin üstünde olduğu görülmüştür. Buna göre, değişkenlerin düzeyde birim kök içerdiği ifade edilebilir ve sıfır hipotezi kabul edilmelidir. Sonraki aşamada ise serilerin birinci farkları alınmış ve tablo 3’te görüleceği gibi tüm değişkenlere ait olasılık değerleri %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Yani her üç seri de I(1) düzeyinde durağan bulunmuştur.

6.3. ARDL Sınır Testi

Birinci seviye farkta durağanlaşan değişkenlere Peseran, Shin & Smith (2001) tarafından geliştirilen sınır testi uygulanmıştır. Aşağıda (1) nolu denklemde doğrusal regresyon modeli sunulmuştur;

$$GSYİH_t = \beta_0 + \beta_1 KREDI_t + \beta_2 FON_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

Katılım bankalarının kredi ve toplanan fonlarının kısa ve uzun dönemli etkilerini ayırtırmak için, hata düzeltme modeli kullanılmıştır. Buna göre (1) nolu denklem yeniden güncellenerek aşağıda verilen (2) nolu denkleme ulaşılmıştır.

$$\Delta GSY\dot{I}H_t = a_0 + a_1 trend + a_2 GSY\dot{I}H_{t-1} + a_3 KREDI_{t-1} + a_4 FON_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_{1,i} \Delta GSY\dot{I}H_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_{2,i} \Delta KREDI_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_{3,i} \Delta FON_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

(2) numaralı denklemdeki unsurlar şu şekilde tanımlanmıştır: a_0 sabit terimi temsil ederken, a_2, a_3, a_4 parametreleri uzun dönem katsayılarını; $\beta_1, \beta_2, \beta_3$ ise kısa dönem katsayılarını ifade etmektedir. t deterministik trendi, (p, q) uygun gecikme uzunluğunu, Δ fark operatörünü, ε_t ise hata terimini göstermektedir. Uzun dönemli tahminlerin anlamlı olabilmesi için değişkenler arasında uzun dönemli bir etkileşimin varlığının kanıtlanması gerekir.

Pesaran vd., (2001), eşbütünleşme ilişkisini tesbit etmek amacıyla iki yöntem ileri sürmüşlerdir:

F-Sınır Testi: Bu test, alt ve üst kritik değerlere sahiptir. Pesaran vd. (2001) tarafından sunulan kritik tablo değerleri ile hesaplanan test istatistiği karşılaştırılmasına dayanır. Eğer üst kritik değer, hesaplanan değerden küçükse, sıfır hipotezi (eşbütünleşme olmadığını ifade eden hipotez) reddedilir. Bu durum, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin mevcut olduğunu gösterir.

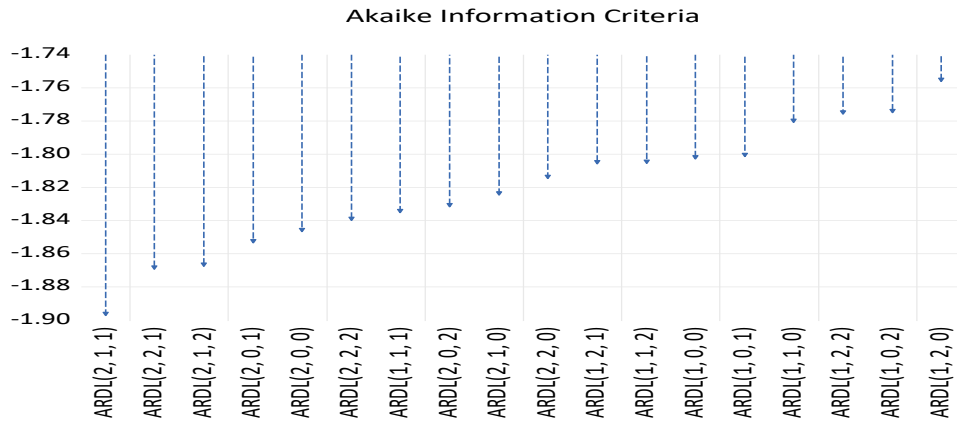
Hata Düzeltme Modeli: Bu yöntemde, değişkenlerin uzun dönem dengesine doğru geri döndüğü varsayılmaktadır. Bu nedenle, aşağıdaki (3) numaralı denklem tahmin edilir. Modelde bulunan hata düzeltme katsayısının (λ) negatif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkması beklenmektedir. Bu durum, kısa dönemde meydana gelen dengenin bozulmasının uzun dönemde yeniden sağlanabileceğini ve modelin dengeye geri dönebileceğini göstermektedir. Bu, uzun dönem dengesine dönüşün varlığını ve hızını ortaya koyar.

Bu yaklaşımlar, eşbütünleşme analiziyle değişkenlerin uzun dönem ilişkisini ve modelin tutarlılığını değerlendirmek için kullanılan araçlardır.

$$GSY\dot{I}H_t = a_0 + a_1 trend + \sum_{i=1}^p \beta_{1,i} \Delta GSY\dot{I}H_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_{2,i} \Delta KREDI_{t-i} + \sum_{i=0}^q \beta_{3,i} \Delta FON_{t-i} + \lambda ECM_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

(3) numaralı denklemde yer alan $\beta_1, \beta_2, \beta_3$ katsayıları, modelin dengeye yaklaşma sürecini ifade eden kısa dönem katsayılarını temsil etmektedir (Pesaran vd., 2001). Bu katsayılar, değişkenlerin kısa dönem dinamiklerini ve dengenin yeniden sağlanmasına katkı sağlayan etkileri göstermektedir.

ARDL testinde, uygun gecikme uzunluğunun öncelikli olarak tespit edilmesi gerekir. Bu yüzden, aşağıdaki Grafik 1'de Akaike Bilgi Kriterine göre en uygun 20 model sunulmuştur.

Grafik 1. ARDL modeline ait akaike bilgi kriterlerine göre en uygun 20 model

Grafik 1'de, AIC kriterine göre sıralanan en uygun 20 model sunulmuş ve toplamda 156 model arasından en uygun modelin ARDL (2,1,1) modeli olduğu belirlenmiştir. Bu modelde, GSYİH değişkeninin 2 gecikmeli değeri, KREDİ değişkeninin 1 gecikmeli değeri ve FON değişkeninin 1 gecikmeli değeri kullanılmıştır. En uygun model seçimi yapılırken, genelden özele yöntemine dayalı olarak en düşük AIC değerine sahip sabitli model tercih edilmiştir.

Tablo 4. ARDL"(2, 1, 1)"modeli tahmin sonuçları

Panel A: Uzun Dönem Tahminler				
Bağımlı Değişken: $\Delta GSY\dot{I}H$	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	P değeri
KREDİ	0.562951	0.158688	3.547536	0.0008
FON	-0.312981	0.142584	-2.195055	0.0320
C	15.22343	0.346980	43.87413	0.0000
Panel B: Kısa Dönem Tahminler				
Bağımlı Değişken:	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	P değeri

ΔGSYİH				
C	10.39861	2.284208	4.552393	0.0000
@TREND	0.007272	0.001592	4.566952	0.0000
ΔGSYİH _{t-1}	-0.385927	0.112201	-3.439606	0.0011
ΔGSYİH _{t-2}	-0.645678	0.077994	-8.278552	0.0000
ΔGSYİH _{t-3}	-0.674527	0.073731	-9.148438	0.0000
ΔKREDİ	0.505039	0.139279	3.626095	0.0006
EC _{t-1}	-0.570178	0.125551	-4.541396	0.0000
Panel C: Sınır Testi Sonuçları				
F-Sınır Testi				
H₀: Eşbütünleşme yoktur.	α	I(0)*	I(1)*	
F=10.32	%10	2.73	3.445	
k=2	%5	3.243	4.043	
	%1	4.398	5.463	
*: n=70 için Narayan (2005) tarafından üretilen kritik değerlerdir				
Panel D: Tanısal Test Sonuçları				
$\bar{R}^2 = 0.88$				
$DW = 1.69$				
Otokorelasyon (Breush-Godfrey): F=2.57 (p=0.08)				
Normallik (Jarque-Bera): JB=3.36 (p=0.18)				
Değişen Varyans (Breush-Pagan-Godfrey): F=0.93 (p=0.47)**				

Tablo 4 incelendiğinde, düzeltilmiş determinasyon katsayısının $\bar{R}^2 = 0.88$ olarak hesaplanması, modelin oldukça yüksek bir açıklama gücüne sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu değer, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki değişimi açıklamada güçlü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Jarque-Bera değeri $0.18 > 0.05$ olarak hesaplanması hata terimlerinin normal dağıldığını ve sıfır hipotezinin reddedilemeyeceğini belirtmektedir. Değişen varyans sorununun bulunmadığı ise Breusch-Pagan-Godfrey olasılık değerinin $0.47 > 0.05$ çıkmasıyla gösterilmiştir. Modele ait otokorelasyon sorununun bulunmadığı ise Breusch-Godfrey değerinin $0.08 > 0.05$ olarak hesaplanmasından anlaşılmaktadır.

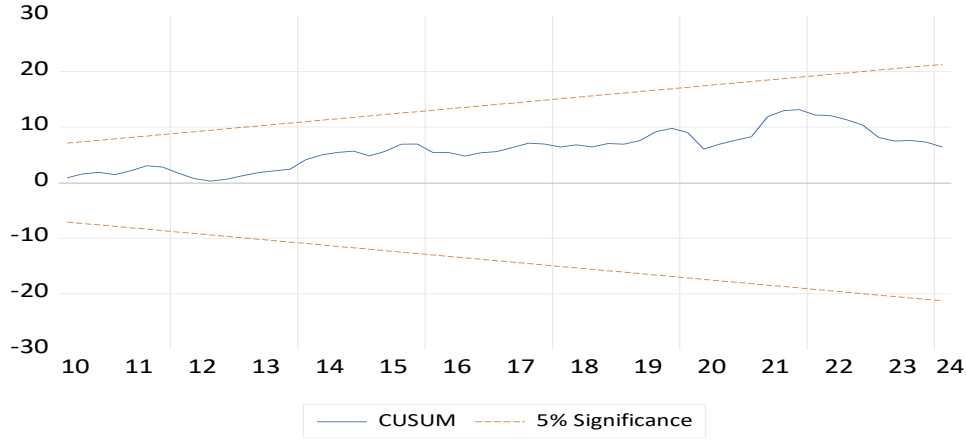
Sınır testi, değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin mevcut olup olmadığını belirlemek için kullanılan bir yöntemdir. Bu bağlamda, Tablo 4'te yer alan Panel B'deki F-istatistik değeri incelenmiş ve F-istatistik değeri 10.32 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, %5 önem düzeyindeki üst sınır değeri olan 4.043'ten büyük olduğu için yokluk hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla, ARDL (2,1,1) modeline göre değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı tespit edildiğinden, hem uzun dönem hem de kısa dönem katsayılarına ilişkin yorumlar yapılabilir.

Panel A, uzun döneme ilişkin tahmin sonuçlarını göstermektedir. Bu sonuçlara göre, KREDİ ve FON değişkenlerine ait katsayılar %5 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu durumda uzun dönemde KREDİ değişkeninde %1 artış meydana geldiğinde GSYİH değişkeni %0.56 artar, benzer biçimde FON değişkeninde %1'lik artış olması durumunda GSYİH değişkeni %0.31 düşmektedir.

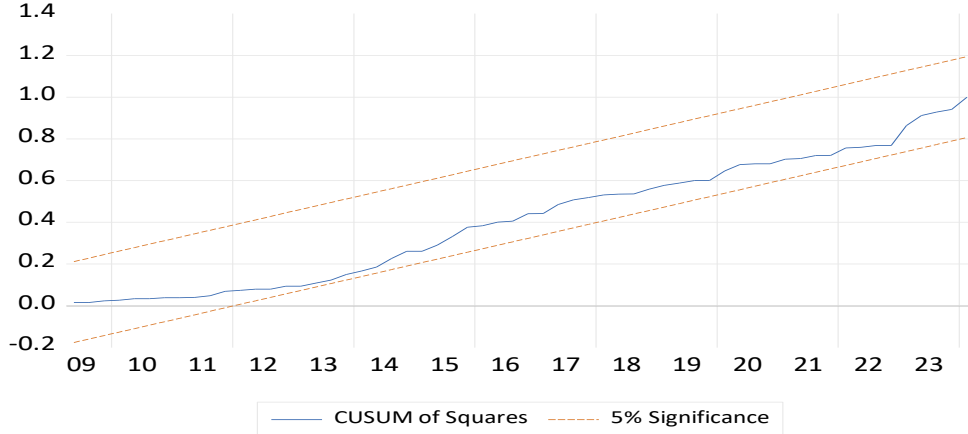
Bu sonuçlar literatürü desteklemektedir. Özellikle, kredi miktarındaki artışların ekonomik büyümeyi teşvik ettiği, ancak fon miktarındaki artışların ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği görülmektedir. Bu durum, kredi sağlamanın üretim ve tüketimi artırıcı etkisine karşın, fazla fon birikiminin ekonomik büyümeyi kısıtlayıcı etkisi olduğuna işaret etmektedir.

Panel B, değişkenler arasındaki kısa dönem ilişkisini incelemek amacıyla tahmin edilen hata düzeltme modeline ait ARDL sonuçlarını sunmaktadır. Hata düzeltme teriminin katsayısı, beklendiği gibi negatif işaretli bulunmuş ve bu katsayıya ait p değeri 0.05'ten küçük hesaplanmıştır. Bu bulgular, modelde kısa dönemde meydana gelen bozulmaların yaklaşık %57'sinin bir çeyrek dönem içinde giderilerek dengeye ulaştığını göstermektedir. Başka bir deyişle, kısa dönemde oluşan şokların etkisi yaklaşık 2 çeyrek dönem ($1/0.57 \cong 2$) sonra ortadan kalkarak sistem uzun dönem dengesine geri dönecektir.

Panel B'deki kısa dönem tahmin sonuçları ise, hata düzeltme modeli çerçevesinde GSYİH değişkeninin geçmiş dönemlerdeki değerleri, kredi miktarı ve ekonomik koşulların kısa vadeli etkilerini göstermektedir. Hata düzeltme terimi negatif olarak hesaplanmış ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur (%5 önem düzeyinde). Bu durum, kısa dönemde meydana gelebilecek ekonomik şokların zaman içinde dengeye doğru yöneleceğini ve ekonominin uzun dönem dengesine yaklaşacağını göstermektedir.

Grafik 2. ARDL(2, 1,1) modeline ait Cusum grafiği

Grafik 3. ARDL(2, 1,1) modeline ait Cusumq grafiği

Grafik 2 ve 3'te verilen CUSUM ve CUSUMSQ grafikleri parametrelerin istikrarlı olup olmadığına karar vermek için kullanılmaktadır. Grafiklerdeki düz mavi çizgi parameter tahminlerini, kesikli kırmızı çizgi ise %95 düzeyinde güven sınırlarını belirtmektedir. Sunulan grafikler incelendiğinde, mavi çizgilerin kırmızı çizgilerin dışına çıkmadığı, dolayısıyla parameter tahminlerinin güven sınırları içinde kaldığı görülmektedir. Bu durum, modelin istikrar koşullarını sağladığını göstermektedir.

6.4. Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi

ADF birim kök testi sonuçlara göre, modelde kullanılan her üç değişken de seviye değerlerinde durağan çıkmamış fakat değişkenlerin birinci farkı alındıktan sonra durağan hale gelmiştir. O halde VAR modeli için maksimum gecikme uzunluğu $d_{\max} = 1$ olarak hesaplanmıştır.

Ayrıca VAR modeli için uygun gecikme uzunluğu Likelihood Ratio (LR), FPE, Akaike (AIC) ve Schwarz (SC) bilgi kriterlerine bakarak karar verilmiştir. Bu bilgi kriterlerine göre ulaşılan analiz bulguları Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Uygun gecikme uzunluğunun tespiti

Lag	LR	FPE	AIC	SC
0	NA	0.000131	-0.425407	-0.323353
1	506.2619	3.28e-08	-8.720403	-8.312187
2	18.53336	3.14e-08	-8.765642	-8.051264
3	28.78690	2.44e-08	-9.023077	-8.002536
4	51.10758	1.18e-08	-9.759514	-8.432812
5	31.75941*	8.12e-09*	-10.14953*	-8.516667*

* En uygun gecikme uzunluğunu ifade etmektedir.

Tablo 5'te tüm bilgi kriterlerine göre en düşük değer 5 gecikmeli modelin uygun olduğunu göstermektedir. Gecikme uzunluğu belirlendikten sonra belirlenen gecikme uzunluğuna göre otokorelasyon sorununun olup olmadığına karar verebilmek için Otokorelasyon LM testi yapılmıştır. Tablo 6'dan da görüleceği üzere otokorelasyon sorunu gözükmemektedir.

Tablo 6. Otokorelasyon LM testi sonuçları

Lag	LM-Statistic	Prob.
1	12.654785	0.4169
2	8.960174	0.4534
3	5.593270	0.7798
4	11.38792	0.4269
5	13.94966	0.3847

Seçilen gecikme uzunluğuna bağlı olarak, VAR modeline ait hata terimlerinin otokorelasyon sorunu içerip içermediği mutlaka test edilmelidir. Otokorelasyon sorunu, tahmin edilen parametrelerin yanlış olmasına ve sonuçların yanıltıcı olmasına neden olabilir. Bu nedenle, modelin hata terimlerine ait ters köklerin analizi yapılmalıdır. Eğer hata terimleri otokorelasyon içermiyorsa, ters köklerin mutlak değerlerinin 1'den küçük olduğu gözlenmelidir. Bu koşul sağlanıyorsa, modelin otokorelasyon sorunundan arındırıldığı kabul edilir. Aşağıdaki tabloda hata terimlerinin ters köklerine ait sonuçlar verilmiştir.

Tablo 7. Hata terimlerine ait ters kökler

Root	Modulus
0.904646 - 0.038604i	0.892763
0.869724	0.869724
0.231784 - 0.526211i	0.574998
0.231784 + 0.526211i	0.574998
0.312487	0.312487

Tablo 7'den de görüldüğü gibi hata terimlerinin ters kökleri 1'den küçük çıkmış yani modelin dinamik olarak tutarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla Toda-Yamamoto nedensellik testini gerçekleştirmek için ön testlerde herhangi bir sorun tespit edilmediğinden nedensellik analizi yapılabilmektedir. O halde yapılan birim kök testi ve VAR gecikme uzunluğu sonuçlarına göre Toda-Yamamoto nedensellik testi için gerekli olan $k + d_{max}$ değeri 6 olmaktadır. Bu durumlar göz önünde bulundurularak elde edilen Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları aşağıdaki Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları

Nedenselliğin Yönü	Gecikme Uzunluğu	χ^2 Test İstatistik Değeri	Prob. Değeri
KREDİ → GSYİH	$(k=5)+(d_{max} = 1) = 6$	16.879	0.009
FON → GSYİH	$(k=5)+(d_{max} = 1) = 6$	34.662	0.000
GSYİH → KREDİ	$(k=5)+(d_{max} = 1) = 6$	12.689	0.045
FON → KREDİ	$(k=5)+(d_{max} = 1) = 6$	2.847	0.827
GSYİH → FON	$(k=5)+(d_{max} = 1) = 6$	8.507	0.203
KREDİ → FON	$(k=5)+(d_{max} = 1) = 6$	12.579	0.050

Tablo 8'den de görüleceği üzere hesaplanan χ^2 test istatistik değerine ait olasılık değerleri incelendiğinde KREDİ ile GSYİH arasında her iki yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucu elde edilmiştir. Dahası FON'dan GSYİH'ya doğru nedenselliğin tek yönlü olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte, KREDİ'den FON'a doğru yine tek yönlü Toda-Yamamoto Nedenselliğin varlığı belirlenmiştir. Bunların dışındaki diğer durumlarda herhangi anlam ilişkisi bulunamamıştır.

Sonuç

Katılım bankaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, son yıllarda yapılan çalışmalarla giderek daha fazla ilgi görmektedir. Katılım bankaları, faizsiz finansman prensipleri doğrultusunda işletmelerin ve bireylerin finansmana erişimini kolaylaştırarak ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlayabilecek potansiyele sahiptir. Bu bankaların sunduğu krediler, özellikle reel sektör yatırımcılarının yatırım yapma kapasitesini artırabilmekte ve böylece istihdamı ve üretimi teşvik edebilmektedir. Ayrıca, katılım bankalarının kayıt dışı ekonomiyle mücadelede etkili olduğu ve tasarrufları finansal sistem içerisine dâhil ederek ekonomik büyümeye daha sağlam bir temel oluşturduğu belirtilmektedir. Bu nedenle, katılım bankalarının ekonomik büyümeye olan pozitif etkileri üzerine daha fazla araştırma yapılması ve bu alandaki çalışmaların derinleştirilmesi önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, katılım bankaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkileri Toda-Yamamoto nedensellik testi ile incelenmiştir. Öncelikle, kullanılan ADF testi ile ulaşılan sonuçlara göre, analizde kullanılan serilerin seviye

değerlerde birim kök içerdiği, ancak birinci fark alındıktan sonra birim kök içermediği belirlenmiştir. VAR modeli için uygun gecikme uzunluğu, Likelihood Ratio (LR), FPE, AIC ve SC bilgi kriterlerine göre belirlenmiş ve en uygun modelin 5 gecikmeli olduğu sonucuna varılmıştır. Otokorelasyon LM testi sonuçları incelendiğinde ise modelin hata terimlerinin otokorelasyon sorunu taşımadığı görülmüştür, bu da modelin dinamik olarak tutarlı olduğuna işaret etmektedir. Ardından, Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre, KREDİ ile GSYİH değişkenleri arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğu tespit edilmiştir. Bu durum, her iki değişkenin birbirini karşılıklı olarak etkilediğini ve bu etkileşimin yönünün tek taraflı olmadığını göstermektedir. Bu bulgu, hem kredilerin ekonomik büyümeyi desteklediğini hem de ekonomik büyümenin kredi talebini arttırabildiğini göstermektedir. Ayrıca, FON'dan GSYİH'ye doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmuş, yani fon miktarındaki artışların ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. Son olarak, KREDİ'den FON'a doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi belirlenmiştir.

Araştırmada elde edilen bulgular, katılım bankacılığı kredilerinin ekonomik büyümeye pozitif katkısının %0.56 olduğu, buna karşın katılım bankaları tarafından toplanan fonların ekonomik büyüme üzerindeki katkısının ise negatif olarak %0.31 olarak belirlendiğini göstermektedir. Bu bağlamda, katılım bankacılığı fonlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelerken, fon miktarındaki artışların olumsuz bir ilişki yarattığı gözlemlenmektedir. Uzun dönem tahmin sonuçlarına göre, FON değişkeninde %1 oranındaki artışı, Gayri Safi Yurt İçi Hasıla üzerinde %0.31 oranında bir azalmaya neden olmaktadır. Bu durum, fonlarda meydana gelen artışın genel ekonomideki büyüme üstünde sınırlayıcı bir etki ortaya koyduğu anlamına gelmektedir. Katılım bankalarının fon yönetim stratejileri ve fonların nasıl kullanıldığı, ekonomik büyüme açısından kritik bir öneme sahiptir. Fonların etkin bir şekilde yönlendirilmemesi, aşırı birikim ve yüksek maliyetler gibi unsurlar, fonların ekonomik aktiviteyi teşvik etme potansiyelini sınırlandırarak, büyüme hızını olumsuz yönde etkileyebilir. Özellikle, aşırı fon birikimi, katılım bankalarının aktif kullanımını zorlaştırarak piyasalarda likidite fazlası yaratabilir. Bu durum, yatırım kararlarını olumsuz etkileyerek ekonomik büyümeyi kısıtlayabilir. Ayrıca, fonların ne yönde ve nasıl kullanıldığı da büyüme üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Eğer katılım bankaları, topladıkları fonları reel sektöre yönlendirmekte zorluk çekiyorlarsa, bu durum da büyümeyi olumsuz etkileyebilir. Sonuç olarak, katılım bankalarının fon yönetim stratejilerinin gözden geçirilmesi ve fonların etkin kullanımına yönelik politikaların geliştirilmesi, ekonomik büyümenin desteklenmesine katkı sağlayabilir. Bu bağlamda, katılım bankaları, topladıkları fonları üretim ve yatırımlara yönlendirerek, ekonomik büyümeyi teşvik etme potansiyelini arttırabilir.

Analiz sonucu ulaşılan bulgular, katılım bankalarının kullandığı krediler ile GSYİH arasında bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Bu ilişkinin yönü ise çift yönlü bir ilişkidir. Bu bulgu, katılım bankalarının ekonomik büyümeye hem arz hem de talep yoluyla katkı sağlayabileceğini göstermektedir. Öte yandan, fon miktarındaki artışların ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği bulgusu, katılım bankalarının fon sağlama stratejilerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini dikkate almanın önemini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, katılım bankacılığı sisteminin ekonomik büyüme üzerindeki bu pozitif etkilerini anlamak ve bu alandaki çalışmaları derinleştirmek, finansal ve ekonomik politika yapıcılar için önemli bir öncelik olmalıdır. Bu bağlamda, katılım bankacılığına verilen desteklerin arttırılması ve bu bankaların ekonomik büyüme stratejilerine entegrasyonu, sürdürülebilir ve kapsayıcı bir ekonomik büyüme için önemli adımlar olabilir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, katılım bankacılığının farklı değişkenlerinin kullanılarak ve farklı ülkelerin karşılaştırmalı olarak analiz edilebileceği yöntemlerle desteklenmesi önem taşımaktadır. Bu tür yöntemler, katılım bankacılığının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini daha geniş bir perspektiften değerlendirme imkânı sunabilir. Örneğin, katılım bankalarının kredilerinin yanı sıra, müşteri profilleri, iş modeli özellikleri ve denetim uygulamaları gibi faktörlerin de analiz edilmesi, sektörün büyüme performansı üzerindeki etkilerinin anlaşılmasına katkı sağlayabilir.

Etik Kurul Bilgileri Beyanı (Ethical Committee Information Declaration)

Tarafımızca yapılan bu bilimsel araştırmada etik kurul kararı gerektirecek herhangi bir faaliyet/çalışma bulunmamaktadır (*In this scientific research conducted by us, there is no activity/study that would require an ethical committee decision*).

Kaynakça

- Abdul Rashid, H., Yusof, R. M., & Kassim, S. H. (2019). Islamic banking and economic growth: Empirical evidence from Malaysia. *International Journal of Business and Society*, 20(S1), 1-20.
- Ahmad, I., Abbas, S., & Haq, M. (2019). Impact of Islamic banking on economic growth: Evidence from Pakistan. *Journal of Islamic Finance and Banking*, 6(2), 75-88.
- Ahmad, R. A. R., & Ariff, M. (2017). Islamic banking and economic growth: The Indonesian experience. *International Journal of Monetary Economics and Finance*, 10(4), 347-365.
- Ali, M. (2021). Islamic finance: Opportunities and challenges for growth in Western markets. *Journal of Islamic Business and Management*, 11(2), 87-101.
- Bilgin, M. H., & Ertuğrul, A. M. (2017). Türkiye'deki katılım bankalarının ekonomik büyümeye etkisi: 2005-2015 dönemini kapsayan panel veri analizi. *Bankacılar Dergisi*, 99(2), 93-106.
- Bocutoğlu, E., & Berber, M. (2013). *Genel iktisada giriş*. Ekin Yayınevi.
- Cakir, M. A., & Raei, F. (2016). The role of Islamic banking in economic growth: Evidence from Turkey. *Journal of Economic Cooperation and Development*, 37(2), 33-60.
- Çağlayan, M., & Yıldırım, D. (2015). Türkiye'deki katılım bankalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: 2000-2014 dönemi. *Ege Akademik Bakış*, 15(2), 207-216.
- Çetinkaya, H. (2018). *Katılım bankacılığında risk yönetimi: Batı Akdeniz bölgesinde ampirik bir araştırma* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Demirci, M., & Özdemir, A. (2019). Türkiye'de katılım bankacılığının finansal kalkınma ve ekonomik büyüme üzerine etkileri: 2003-2017 dönemi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 38(2), 31-54.
- Demirgüç-Kunt, A., & Huizinga, H. (2000). Financial structure and bank profitability. *World Bank Policy Research Working Paper*, (2430). <https://doi.org/10.7551/mitpress/3001.003.0010>
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 49(4), 1057-1072. <https://doi.org/10.2307/1912517>
- Eğilmez, M., & Kumcu, E. (2006). *Ekonomi politikası*. Remzi Kitabevi.
- Erdem, E. (2013). *Para banka ve finansal sistem*. Detay Yayıncılık.
- Erdem, F., & Yıldırım, B. (2014). Türkiye'deki katılım bankalarının ekonomik büyümeye etkisi: 2005-2012 dönemini kapsayan panel veri analizi. *Bankacılar Dergisi*, 96(3), 47-62.
- Erdem, M., & Göksu, A. (2020). Türkiye'de katılım bankalarının ekonomik büyümeye etkisi. *İslami İktisat ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 25-46.
- Erdoğan, S., Kıratlı, N., & Göktaş, Ö. (2017). Türkiye'de katılım bankacılığının ekonomik büyümeye etkileri: Finansal istikrar bağlamında bir değerlendirme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 49(1), 101-122.
- Ghosh, S. (2015). Islamic banking: A study on its contribution to economic growth. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(1), 173-179.
- Gökgöz, F., Taşdemir, Y., & Ersin, Ö. (2018). Türkiye'de katılım bankacılığının finansal kalkınma ve ekonomik büyüme üzerine etkileri. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(17), 1-18. <https://doi.org/10.11616/asbed.v18i41997.505885>
- Haq, M., Abbas, S., & Ahmad, I. (2019). Impact of Islamic banking on economic growth: Evidence from Pakistan. *Journal of Islamic Finance and Banking*, 6(2), 75-88.
- Hassan, M. K., Sanchez, B., & Yu, J. (2018). Islamic banking and economic growth: The case of Saudi Arabia. *Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics*, 31(1), 59-73.
- Karahan, A., & Karagöz, K. (2015). Türkiye'deki katılım bankacılığının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: 2000-2013 dönemi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(3), 77-95.
- Karahan, H., & Ersoy, H. (2016). Faizsiz finansın temel prensipleri ile Türkiye'de reel kesimde kullanılması. *Maliye ve Finans Yazıları*, (105), 93-114. <https://doi.org/10.33203/mfy.312137>

- Khalid, N., Suhadak, S., & Fahmi, M. (2021). The impact of Islamic banking on economic growth: Evidence from Indonesia. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 7(1), 21-35.
- Khan, M. F., & Bhatti, M. I. (2008). Islamic banking and finance: A study of issues and challenges. *Journal of Islamic Economics and Finance*, 10(4), 95-110.
- Khoutem, B. J., & Nedra, B. A. (2012). Islamic participative financial intermediation and economic growth. *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance*, 8(3), 43-59.
- Mankiw, N. G. (2014). *Principles of Economics*. Cengage Learning.
- Mustafa, M. K., Rahman, M., & Islam, M. A. (2018). The effect of Islamic banking on economic growth: A panel cointegration analysis for Bangladesh. *International Journal of Islamic Finance*, 5(1), 32-45.
- Pehlivan, P. (2016). Türkiye’de katılım bankacılığı ve bankacılık sektöründeki önemi. *Selçuk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(31), 296-324. <https://doi.org/10.30976/susead.302169>
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Sole, J. A. (2007). Introducing Islamic banks into conventional banking systems. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1007924>
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği [TKBB]. (2022). *Katılım bankaları 2022 yılı faaliyet raporu*. <https://yonetim.tkbb.org.tr/upload/Kat%C4%B1%C4%B1m%20Bankalar%C4%B1%202022.pdf>
- Yardımcı, P. (2006). İçsel büyüme modelleri ve Türkiye ekonomisinde içsel büyümenin dinamikleri. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2006(1), 96-114.
- Yılmaz, B., & Yılmaz, E. (2020). Katılım bankacılığı ve ekonomik büyüme: Türkiye üzerine zaman serisi analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(3), 665-680.
- Yunus, M., & Moingeon, B. (2010). Building social business models: Lessons from the Grameen experience. *Long Range Planning*, 43(2-3), 308-325. <https://doi.org/10.1016/j.lrp.2009.12.005>

Erol Güngör'ün Milliyetçilik Anlayışı Üzerine Bir İnceleme
An Analysis of Erol Güngör's Understanding of Nationalism

Serdar Kenan Gül, skgul@kastamonu.edu.tr, [ORCID](#), [ROR](#)

Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Kastamonu, Türkiye

Turan Küçük, turankucuk@ogm.gov.tr, [ORCID](#), [ROR](#)

Kastamonu Orman Bölge Müdürlüğü, Kastamonu, Türkiye

Makale Bilgisi / Article Information

Atf (Citation): Gül, S. K. & Küçük, T. (2025). Erol Güngör'ün Milliyetçilik Anlayışı Üzerine Bir İnceleme. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 7(1), 76-86. <https://doi.org/10.47138/jeaa.1663491>

Geliş Tarihi (Submission Date)	23.03.2025
Kabul Tarihi (Acceptance Date)	02.06.2025
Yayın Tarihi (Publication Date)	30.06.2025
Makale Türü (Article Type)	Araştırma Makalesi (Research Article)
Değerlendirme (Peer-Review)	Çift Taraflı Körleme / En az İki Dış Hakem (Double Anonymized / At Least Two External)
Etik Beyan (Ethical Statement)	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited). Bu çalışma, Prof. Dr. Serdar Kenan GÜL danışmanlığında Turan KÜÇÜK tarafından Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2025 yılında tamamlanan "Cumhuriyet Sonrası Dönemde Türk Milliyetçiliği Yorumları: Erol Güngör ve Hüseyin Nihal Atsız Üzerinden Bir İnceleme" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. (This study is based on the master's thesis entitled "Comments of Turkish Nationalism in the Post-Republican Period: A Study Through Erol Gungor and Huseyin Nihal Atsiz", which we presented / completed on 04.02.2025 under the supervision of Prof. Dr. Serdar Kenan Gül).
Benzerlik Taraması (Plagiarism Checks)	Evet (Yes) – Ithenticate/Turnitin.
Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest)	Bu çalışmada çıkar çatışması yoktur. (There is no conflict of interest in this study).
Yazar Katkı Oranı (Author Contribution Rate)	Yazarların çalışmaya katkıları eşit orandadır. (Authors contributed equally to the study)
Etik Beyan Adresi (Complaints)	iibfdergisi@sirnak.edu.tr
Finansman (Grant Support)	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. (The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research).
Telif Hakkı ve Lisans (Copyright & License)	Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları dergimizde olup, CC-BY-NC-ND lisansı ile açık erişim olarak yayımlanmaktadır. (The copyrights of the works published in our journal belong to our journal, and they are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.)

Erol Güngör'ün Milliyetçilik Anlayışı Üzerine Bir İnceleme

ÖZET

Türk milliyetçiliği, kökleri Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerine dayanan, ancak Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yeni bir ideolojik çehre kazanan, kimlik ve aidiyet kavramları etrafında şekillenen köklü bir düşünce sistemidir. Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında hızla gelişen ve devlet politikalarıyla desteklenen milliyetçilik, Türkiye'nin toplumsal, kültürel ve siyasal yapısını yeniden tanımlamak için güçlü bir araç olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda, farklı entelektüel eğilimler ve ideolojik yaklaşımlar Türk milliyetçiliğinin içeriğini derinleştirmiş ve çeşitli figürler bu hareketin gelişiminde önemli roller oynamıştır. Erol Güngör, milliyetçiliği daha çok sosyolojik ve psikolojik açılardan ele alan bir düşünür olarak Türk milliyetçiliğine farklı bir boyut kazandırmıştır. Güngör'ün bakış açısı Türk milliyetçiliğini modern sosyoloji ve psikolojinin bakış açılarıyla zenginleştirmiş, böylece milliyetçilik kavramının toplumda daha yaygın ve kabul edilebilir olmasını sağlamıştır. Erol Güngör, muhafazakâr milliyetçilik olarak tanımlanabilecek bir geleneğin önemli isimlerinden biri olmuştur. Özellikle kültür değişimi, modernleşme ve Türkiye'de aydınların rolü gibi konulardaki çalışmalarıyla, çözüm odaklı ve gerçekçi fikirler üretmeyi hedeflemiştir. Güngör'ün bu fikirleri, muhafazakâr milliyetçilik anlayışına önemli katkılar sağlamış ve kısır ideolojik tartışmalardan uzak, daha kapsamlı bir düşünce sistemi oluşturmaya imkân tanımıştır. Bu makalede, Erol Güngör'ün hayatı ve kavramsal yaklaşımları incelenerek muhafazakâr milliyetçiliğe olan katkıları değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler:

Milliyetçilik, Türk Milliyetçiliği, Muhafazakârlık, Erol Güngör

An Analysis of Erol Güngör's Understanding of Nationalism

ABSTRACT

Turkish nationalism is a deep-rooted system of thought shaped around the concepts of identity and belonging, which has its roots in the late Ottoman Empire but gained a new ideological face with the proclamation of the Republic. Developing rapidly and supported by state policies during the foundation years of the Republic, nationalism was used as a powerful tool to redefine Turkey's social, cultural, and political structure. In this context, different intellectual tendencies and ideological approaches have deepened the content of Turkish nationalism, and various figures have played important roles in developing this movement. Erol Güngör brought a different dimension to Turkish nationalism as a thinker who approached nationalism mostly from sociological and psychological perspectives. Güngör's perspective enriched Turkish nationalism with modern sociology and psychology perspectives, thus making the concept of nationalism more widespread and acceptable in society. Erol Güngör has been one of the important figures of a tradition defined as conservative nationalism. He aimed to produce solution-oriented and realistic ideas, especially with his studies on issues such as cultural change, modernization, and the role of intellectuals in Turkey. Güngör's ideas made important contributions to the understanding of conservative nationalism and allowed him to create a more comprehensive system of thought away from vicious ideological debates. This article analyzes Erol Güngör's life and conceptual approaches and evaluates his contributions to conservative nationalism.

Keywords:

Nationalism, Turkish Nationalism, Conservatism, Erol Güngör

Giriş

Türk modernleşmesi erken tarihlerinden itibaren, Batılı fikirler ve pozitivist bilim anlayışı etrafında şekillenen bir takım değişim hareketlerini ifade etmiştir. Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte, Kemalist ideolojinin benimsediği pozitivist görüş ile eski değerler ve düzenden köklü bir kopuşu temsil eden zihinsel ve eylemsel pratikler, Türk halkı nezdinde istenilen kabullenmeyi gerçekleştirememiş; bunun aksine halkta birçok meselede tepkilere yol açmıştır. Özellikle değerler, Osmanlı geçmişi ve dini hassasiyetler söz konusu olduğunda, 1960'lı yıllarda açık bir şekilde görülmeye başlanacak olan bir muhafazakâr-milliyetçilik anlayışı, cumhuriyet aydınları tarafından 1940'lı yıllardan itibaren çeşitli platformlarda dile getirilmeye başlamıştır. Bunun sebebi ise, devrimler ve reformlarla yeni bir sistem kurmak isteyen Kemalist rejimin, yeni cumhuriyet için halk nezdinde benimsenen bir değerler sistemini tam olarak oluşturamamış olmasıdır.

1940'lı yıllarla birlikte, Cumhuriyet'in erken dönemine hâkim olan katı laiklik anlayışı ve uygulamaları hem toplumsal düzeyde hem de muhafazakâr Türk aydınının fikirlerinde eleştirilerin odağı haline gelmiştir. Özellikle 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi bu eleştirilerin siyasi alana yansması ve toplumun erken dönem Cumhuriyet politikalarına yönelik verdiği bir tepki olarak değerlendirilmiştir. Nitekim Demokrat Parti'nin başa gelişinden sonra dini dışlayan değil, onu milli kimliğin ve toplumun önemli bir parçası olarak kabul eden muhafazakâr-milliyetçi ideoloji daha fazla ifade imkanına kavuşmuştur.

Dinin, milli kimliğin önemli bir parçası olarak kabul edilmesi, Türkiye'de muhafazakâr düşüncenin Türk siyasetinde ve entelektüel çevrede öne çıkmasını sağlamıştır. Türk muhafazakârlığı ise, geleneksel muhafazakâr anlayıştan farklı olarak, dini değerler sisteminin temeline oturtan bir anlayışla ele almaktadır. Temelde sınıfsal olan ve aristokrasinin korunmasını savunan ve dini yalnızca muhafaza edilmesi gereken değerlerden yalnızca biri olarak gören Anglo-Sakson muhafazakârlık anlayışından ayrılmakta ve daha çok Fransız muhafazakârlığı ile paralellik göstermektedir (Ergüç, 2013: 36). Dolayısıyla da din olgusu, muhafazakâr ideolojinin ve Türk sağının oldukça temel bir parçasıdır. 1960'lı yıllara gelindiğinde, Türk sağının en önde gelen fikir hareketlerinden biri haline gelen muhafazakâr-milliyetçi ideolojinin önemli temsilcilerini ortaya çıkarmıştır. Aslen Kemalist ideolojinin radikal ve pozitivist anlayışına karşı bir fikir hareketi olarak ortaya çıkan ve Milliyetçilik ideolojisini muhafazakâr bir yorumla ele alan bu anlayışın en önemli temsilcilerinden biri olan Erol Güngör'ün görüşleri, bu çalışma kapsamında incelenmektedir.

Bu makalede, Cumhuriyet sonrası Türk milliyetçiliğinin, Erol Güngör'ün düşünceleri üzerinden nasıl şekillendiğini analiz etmek amacıyla nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Bu çalışmada, Güngör'ün eserlerine ve milliyetçilik kavramına ilişkin bakış açısına odaklandığı için, ağırlıklı olarak literatür taraması ve içerik analizi yöntemleri kullanılmıştır. Literatür taraması, Güngör'ün yazılı eserleri, kitapları, makaleleri, dergi yazıları ve söylemleri gibi birincil kaynaklara dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Bunun yanı sıra, Güngör'ün görüşlerine ilişkin akademik çalışmalar, eleştirel değerlendirmeler ve tarihsel çalışmalar da araştırma kapsamında değerlendirilmiştir.

Çalışmada öncelikle Erol Güngör'ün hayatı ve düşünsel gelişimi ele alınmaktadır. Daha sonra Güngör'ün milliyetçilik anlayışının temel prensipleri ve muhafazakârlık ile milliyetçiliği ilişkilendirme biçimi irdelenmektedir. Son olarak, Güngör'ün milliyetçilik anlayışının sosyal ve kültürel boyutları çok yönlü olarak incelenmektedir. Sonuç kısmında ise Güngör'ün milliyetçilik anlayışına yönelik genel değerlendirmeler yapılmaktadır.

1. Erol Güngör'ün Hayatı ve Düşünsel Gelişimi

Erol Güngör, 25 Kasım 1938'de Kırşehir'de doğmuştur. Köklü bir aileye mensup olan Güngör, Zeliha Gülşen Hanım ve Abdullah Sabri Bey'in dört çocuğundan üçüncüsüdür. İlk ve orta öğrenimini Kırşehir'de tamamlayan Güngör, bu dönemde dedesi ve babasının desteğiyle Osmanlıca'yı, Lutfi İkiş'in yardımıyla ise Arapçayı öğrenmiştir. Orta öğrenimini 1955-1956 eğitim-öğretim yılında Kırşehir Lisesi'nin Edebiyat bölümünden 'Pekiye' dereceyle mezun olarak tamamlamış ve 1956'da İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni kazanmıştır. Ancak, 1957 yılında Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü'ne geçiş yapmıştır. Bu değişikliğin arkasında, Fethi Gemuhluoğlu'nun Güngör'ü Prof. Dr. Mümtaz Turhan'a takdim etmesi ve Güngör'deki ışığı fark eden Turhan'ın teklifinin etkili olduğu belirtilmektedir (Yazgan, 2018: 6; Aydın, 2020: 24-25).

Eğitim hayatında oldukça başarılı olan Güngör, 1961 yılında "Kültür Temaslarının Atitüdler Üzerindeki Tesiri" adlı bitirme teziyle felsefe bölümünden mezun olmuştur. Mezuniyetinin ardından, aynı yıl Mümtaz Turhan'ın yanında Tecrübi Psikoloji Kürsüsü'nde asistan olarak çalışmaya başlamış ve özellikle Sosyal Psikoloji alanında yoğunlaşarak Türkiye'nin önemli aydınları arasına girmiştir. Güngör, 1965 yılında "Kelami Sahada Estetik Yapı Organizasyonu" başlıklı çalışmasıyla doktorasını tamamlamış ve 1966'da sosyal psikolog Kenneth Hammond'un davetiyle ABD'ye gitmiştir. Burada, Colorado Üniversitesi Davranış Bilimleri Enstitüsü'nde (Institute of Behavioral Science) araştırmalar yapmış ve akademik çalışmalarını uluslararası bir düzeye taşımıştır (Yazgan, 2018: 6; Aydın, 2020: 24-25).

1969'da ise "Şahıslar Arası İhtilafların Çözümünde Lisanın Rolü" adlı çalışmasıyla doçentlik unvanı almıştır. 1973 yılında önemli sağlık sorunları yaşayan Güngör, bu dönemlerinde Şeyma Güngör ile evlenmiş; 1977'de de Turhan adında bir oğlu dünyaya gelmiştir. Güngör, 1976'da kalp rahatsızlığının ciddi şekilde ilerlemesi nedeniyle İngiltere'ye tedavi için

gitmiş ve Londra’da başarılı bir kalp ameliyatı geçirmiştir (Aydın, 2020: 25-26). Daha sonra Türkiye’ye dönerek, çalışmalarına devam eden Güngör, Millî Eğitim Bakanlığı, Başbakanlık Planlama Teşkilatı’nda ve Kültür Bakanlığı’nın çeşitli komisyonlarında görev almıştır. 1978’de değerler sistemiyle, ahlaki değerler arasındaki ilişkileri sosyo-psikolojik bakımdan incelediği “Değerler Psikolojisi Üzerinde Araştırmalar” adını taşıyan önemli çalışması ile profesörlük unvanını alan Güngör, 1982 yılında ise Selçuk Üniversitesi’ne rektör olarak atanmıştır. Güngör, 24 Nisan 1983 tarihinde İstanbul’da vefat etmiştir (Yavuz, 2021: 3).

Erol Güngör’ün düşüncelerinin şekillenmesinde, yetiştiği ortamın büyük etkileri olduğunu ağabeyi Hidayet Güngör kaydetmiştir. Orta Anadolu’da bulunan ve muhafazakâr yapıda olan, Selçukluların önemli eserlerinin ve tesirlerinin bulunduğu bir merkez olan Kırşehir, geleneksel ve tarihsel ortamıyla Erol Güngör’ü manevi ve kültürel değerler konusunda oldukça etkilemiştir. Bunun yanında, ailesinin de ulema soyundan gelmesi ve o bölgede hatırı sayılır bir aile olmalarının da Güngör üzerinde etkisi vardır. Kırşehir’de ‘Hacıhafızlar’ olarak anılan ailesi ve özellikle de Ahi Tekkesinin son şeyhi olan dedesinin ilmi karakterinden oldukça etkilenen Güngör’ün düşüncelerinin temelleri, bu atmosferin çevresinde oluşmaya başlamıştır (Aydın, 2020: 28). Dolayısıyla, kültür kavramına ve dini değerlere oldukça fazla eğilen ve büyük önem atfeden Güngör’ün, düşüncelerinin temelinde bu altyapısının olduğu ortadadır.

2. Erol Güngör’ün Milliyetçilik Anlayışının Temel Prensipleri

Erol Güngör’ü fikrî ve ilmi anlamda etkileyen isimlerin başında hiç şüphesiz hocası Mümtaz Turhan gelmektedir. Güngör’ün üzerinde önemli etkiler bırakmış olan Turhan, milliyetçi-muhafazakâr geleneğin önemli isimleri arasında yer almaktadır. Türkiye’de sosyal-psikoloji kürsüsünün kuruculuğunu üstlenmiş olan Turhan, bu alanda isim yapmış önemli bir Türk aydınıdır. Sosyolojik çözümlemeleri ile öne çıkan Turhan, özellikle kültür ve medeniyet ayırımına verdiği önemle Ziya Gökalp çizgisinin önemli isimlerinden biridir.

Türk düşünce geleneğinin milliyetçi ve muhafazakâr çizgisine mensup olan Turhan, Türk milliyetçiliği ve sosyolojisinin önemli bir ismi olan Gökalp’ten oldukça etkilenmiş olsa da, Güngör ile aralarında belirgin ayrılıklar bulunmaktadır. Erol Güngör, Ziya Gökalp-Mümtaz Turhan geleneğini devam ettirmekle birlikte, Ziya Gökalp’in Osmanlı karşıtı görüşleri ve siyasete bağımlı düşüncelerini eleştirmiştir. Hocası Mümtaz Turhan’dan ayrıldığı en önemli nokta ise, hocasının aksine, kendisinin pozitivist bilim anlayışını benimsememiş olmasıdır. Ayrıca, İslam’a daha çok vurgu yapması da onu hocasından ayıran önemli bir noktadır. Tüm bunlarla birlikte Gökalp’te, Turhan’da ve bu isimlerden ilham alan Güngör’de ulus devlet fikrinin öne çıktığı görülmektedir (Yıldız ve Çelik, 2012).

Erol Güngör’ün “kuyruklu yıldızlara” benzediğini söylediği ve “büyüsüne kapıldığını” ifade ettiği Dünder Taşer ise, Güngör için çok farklı bir anlam ihtiva etmektedir (Güngör, 2019: 112). Güngör Dünder Taşer’e olan hayranlığını şu sözlerle ifade etmiştir: “Fazileti kıskanan biri olsaydım, bu adamdan nefret etmem için her türlü sebep mevcuttu. İyi niyetim kusurlarıma galebe çaldı ve ben onu bir insana duyulabilecek sevginin de ötesinde bir ihtirasla sevdim. Hayatta olduğu sürece ona olan yakınlığımı şiddetli bir dostluk olarak görüyordum; şimdi de bu dostluğun hatırası bana sonsuz bir gurur veriyor.” (Güngör, 2006: 137). Güngör, Türk milletinin eskiden beri taşıdığı vasıflar fikrinin, Osmanlı geçmişi’nin ihtişamı ve sisteminin güzelliği fikrinin ve Türk-İslam Medeniyeti konusundaki görüşlerinin oluşmasında Dünder Taşer’in Büyük Türkiye fikrinden oldukça etkilenmiştir.

3. Erol Güngör’ün Muhafazakârlık ile Milliyetçiliği İlişkilendirme Biçimi

Güngör’ün milliyetçiliğinin temeli, Türk milletini diğer milletlerden ayıran ve kendine has bir kültüre sahip olmasıdır. Güngör’e göre, Türk milletinin asırlardan beri birlikte yaşamasını sağlayan esas ve en önemli unsur, Türklerin sahip olduğu öz niteliklerinden meydana gelen mizaç ve İslam dininin Türklerin İslam’a girmelerinden bu yana katkı yaparak zenginleştirdiği Türk kültürüdür (Balcı, 2011: 9).

Erol Güngör, Türklerin tarih boyunca benzer özellikler taşıdığını ve bu özelliklerin hem inanç sistemlerinde hem de toplumsal yapılarında belirgin bir şekilde görüldüğünü savunmaktadır. Ona göre, İslamiyet öncesi dönemde Göktürklerin “Gök Tanrı” inancıyla Osmanlı padişahları için kullanılan “Zıllullah-i fi’l-arz” (Allah’ın yeryüzündeki gölgesi) anlayışı arasında önemli bir benzerlik bulunmaktadır. Bu benzerlik, Türklerin dini ve devlet yönetimindeki yaklaşımının temel taşlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Güngör’e göre, bu inanç, Türk toplumunun hem askeri düzeninde hem de medeniyet anlayışında etkili olmuş ve toplumun karakterini şekillendiren unsurlardan biri haline gelmiştir. Türklerin hâkimiyet ve fetih anlayışı, Güngör’e göre, bir milli karakter niteliği taşımakta ve tarih boyunca kesintisiz bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Türklerin göçebe yaşam tarzı, onlara katı bir disiplin kazandırmış, bu disiplin de onların “dinamik savaşçı” kimliğini ortaya çıkarmıştır. Güngör, bu savaşçı kimliğin, Türklerin tarih sahnesindeki hâkimiyet ve fetih idealleri için güçlü bir temel oluşturduğunu ifade etmektedir. Göçebe kültürden yerleşik hayata geçiş sürecinde de bu anlayışın, devlet üstünlüğü ve yönetim gücü biçiminde devam ettiğini belirtmektedir (Güngör, 1989: 136-138).

Güngör’e göre, Türklerin hâkimiyet düşüncesi, İslamiyet öncesinde olduğu gibi, İslamiyet sonrasında da dini bir boyut kazanarak varlığını sürdürmüştür. İslamiyet’i kabul eden Türkler, daha önceki hâkimiyet fikirlerini “gaza” ve “cihat” kavramları üzerinden yeniden şekillendirmiştir. Bu dönemde, Türklerin fetih anlayışı, sadece toprak kazanma veya güç elde etme amacı taşımamış, aynı zamanda İslamiyet’in şanını tüm dünyaya yayma ve bu dini yaratıcı adına duyurma hedefini

içermiştir. Güngör, Türklerin bu anlayışını, tamamen sömürgecilikten uzak, idealist ve manevi değerlere dayalı bir yaklaşım olarak görmektedir. Ona göre, Türklerin bu fetih anlayışı, maddi kazançtan çok, manevi bir sorumluluk ve inancın yayılmasına hizmet etme amacını taşımaktadır (Güngör, 1996: 159-160).

Güngör'ün bu analizine göre, Türklerin tarih boyunca sergilediği bu hâkimiyet kurma arzusu, toplumun kültürel yapısını ve dünya üzerindeki etkisini şekillendiren en temel unsurlardan biri olmuştur. Bu özellik hem İslamiyet öncesi Türk devletlerinde hem de Osmanlı gibi İslamiyet sonrası büyük Türk devletlerinde gözlemlenebilir bir süreklilik göstermektedir. Türklerin fetih anlayışı, yalnızca askeri başarılarla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda medeniyet kurma, adalet sağlama ve inanç sistemlerini topluma yayma amacı taşımış, bu da Türk tarihindeki derin ve sürekli bir etkisinin göstergesi olmuştur (Aydın, 2020: 78-79).

Erol Güngör, milliyetçilik anlayışını tarih ve kültürün birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğu bir zemin üzerine inşa etmiştir. Ona göre, bir toplumun milliyetçiliği, o milleti meydana getiren, diğer milletlerden ayıran ve millet kimliğini belirleyen özelliklerle doğrudan ilişkilidir. Bu özelliklerin temelinde ise o toplumun tarihsel birikimi ve kültürel değerleri yer almaktadır. Güngör'e göre milliyetçilik, bir milletin tarihine dair yapılan bir yorum ve bu yorum doğrultusunda geliştirilen pratiklerden oluşmaktadır. Güngör, milliyetçiliğin soyut bir kavram olmaktan öte, tarihsel süreçte şekillenmiş somut bir anlayış olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre, millet dediğimiz olgu, belli bir tarih sürecinde oluşur ve bu süreç içinde biriken kültürel, toplumsal ve siyasi deneyimler, milletin kimliğini oluşturan en önemli unsurlardır. Milliyetçilik ise bu tarihsel kimliği anlamak, yorumlamak ve gelecek nesillere taşımak için bir araçtır. Milliyetçiler, milletin tarih boyunca yaşadığı deneyimlerden yola çıkarak hem geçmişi anlamlandırmakta hem de geleceğe yönelik bir vizyon geliştirmektedir. Güngör'ün bu yaklaşımı, milliyetçiliği, sadece bir ideolojik söylemden ziyade, bir milletin tarihsel ve kültürel devamlılığını sağlama çabası olarak tanımlamaktadır (Dönmez, 2017: 34; Boz, 2010).

Güngör'e göre, bir milletin tarihsel süreci, onun kimliğini, değerlerini ve ideallerini şekillendirir; milliyetçilik ise bu unsurları koruyup geliştirme sorumluluğunu üstlenir. Bu bağlamda, milliyetçilik, tarihin statik bir yorumu değil, dinamik bir şekilde geçmişi anlayarak milletin geleceğine yön verme çabasıdır. Güngör'ün yaklaşımında, milletin geleceği, geçmişten bağımsız düşünülemez; tarihsel köklere dayalı bir milliyetçilik anlayışı hem milletin varlığını sürdürmesini sağlar hem de yeni nesillerin bu köklere dayalı bir bilinçle hareket etmesini teşvik eder. Güngör milliyetçiliği şu sözlerle özetlemiştir: "Milliyetçilik, bir sosyolojik veya felsefi doktrinin kalıpları içinde izah edilemeyecek kadar çok renkli bir takım kültürel ve siyasi hareketlere verilen genel bir isimden ibarettir." (Güngör, 2003: 35).

Güngör, bir ülkede birden fazla milliyetçilik yorumunun bulunmasını normal kabul eder; hatta milliyetçilerin farklı tonlarda konuşmaları gerektiğini savunacak kadar milliyetçiliği özgür düşünce ile ilişkilendirir. Dolayısıyla, dönemin tartışma konularından biri olan milliyetçilerin birleşmesi meselesine de diğer milliyetçilerden oldukça farklı bir yorum getirir. Güngör'e göre Türk milliyetçiliğinin tarihi çok eski zamanlara götürülebilir ancak milliyetçiliğin modern bir millet olmak için rehber olacak bir inanç ve fikir sistemi şeklinde ortaya çıkması Ziya Gökalp ile başlamıştır (Güngör, 2019: 119). Gökalp'in sunduğu perspektiften sonra Türkiye'de birçok fikir ayrılıkları meydana gelmiş ve milliyetçi aydınların milliyetçiliği farklı yorumlaması ve uygulaması, bu fikir ayrılıklarının esas nedenini teşkil etmiştir. Kemalist yönetim ile Türkçüler arasında çıkan fikir ayrılıklarına daha sonraki yıllarda Anadolucular da eklenmiş; 1950-1960'lı yıllar Türk milliyetçilerini birleştirme çabalarına sahne olmuştur (Güngör, 2019: 119-122). Oysa Güngör, milliyetçiliği bütün ayrıntılarıyla birlikte kanunlara bağlanmış bütün halinde bir sistem haline getirmenin, milliyetçiliğin temel prensiplerine aykırı olacağını söylemiştir (Güngör, 2019: 125).

Güngör'e göre milliyetçilik, bir doktrin ya da dogmatik bir sistem değildir. Dolayısıyla, milliyetçilerin fikri anlamda yekpare olarak hareket etmesi, toplumsal sorunlar karşısında çözüm üretmek meselesinde milliyetçiliği gereken esnekliğinden yoksun bırakabilir. Bunun yanında: "...dogmatik bir sistem içinde ortaya çıkan ayrılıklar, esnek ve hürriyetçi bir sistemde görülen ihtilaflardan çok daha şiddetli çatışmalara ve böylece birleşme uğrunda kesin bölünmelere yol açacaktır... Milliyetçilik halka dayanan bir hareket olduğu için milli iradeye azami serbestlik tanımak, yani demokratik olmak zorundadır. Fikir hürriyetine imkân vermeyen bir milliyetçilik düşünülemez. Milliyetçi görüşün nüanslarını temsil eden grupların veya şahısların bulunması hareketin zaafını değil gücünü gösterir" (Güngör, 2019: 125). Buradan hareketle, Güngör'ün milliyetçilik anlayışının demokrasi ve özgür düşünce üzerine şekillendiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte Güngör yaşadığı döneme hâkim olan uluslararası konjonktürün kutuplaştırıcı tesiri altında milliyetçiliğe dair sahip olduğu "özgür düşünme" anlayışını "sol" gruplara tanımamıştır. Bu dönem şartları ve konjonktür düşünüldüğünde daha net anlaşılabilir.

Kısaca Güngör'ün milliyetçilik anlayışında başta Osmanlı İmparatorluğu'na olmak üzere geçmişe duyulan kuvvetli hayranlık ve özlem önemli bir yer tutmaktadır. Tarihin en eski zamanlarından beri Türklerin var olduğunu ve birçok özelliğinin bugünlerde de korunarak yaşatıldığını düşünen Güngör, ilkçi (primordialist) bir milliyetçilik anlayışına sahiptir denilebilir. Geçmişin ve Türk kültürünün övülerek, eski değerlere sahip çıkılması gerektiği üzerine kurulan milliyetçilik algısına rağmen, Güngör yenileşmeye ve modernleşmeye de karşı olmamıştır. Güngör, Türkiye'deki milliyetçi akımı, Türkiye'nin geleceğini belirlemek için ortaya çıkan güçlerden biri olarak değerlendirirken, dış güçlerin doğrudan etkisi dışında Türkiye'ye yeni bir kimlik sağlamak için doğmuş ve mevcut durumun kaçınılmaz bir sonucu olarak görmüştür (Güngör, 2019: 124).

4. Erol Güngör'ün Milliyetçilik Anlayışının Sosyal ve Kültürel Boyutları

Erol Güngör, muhafazakâr-milliyetçi görüşlerini temellendirirken, belli başlı kavramları kullanmış ve bu kavramlarla ilgili yoğun araştırmalar yapmıştır. Bu kavramların en önde gelenleri ise; kültür ve kültür değişmesi, din, tarih, batıcılık ve modernleşmedir. Bu başlık altında, Güngör'ün kullandığı ve açıklamaya çalıştığı belli başlı kavramlar incelenecektir.

4.1. Kültür ve Kültür Değişmesi

Erol Güngör'de kültür en önemli kavramdır denilebilir. Erol Güngör'ün düşüncelerinde çok önemli bir yere sahip olan kültür kavramının esasında toplumun inançları, değerleri ve toplumsal normları vardır. Toplumlar, geleceklerini güvence altına alabilmek, varlıklarını devam ettirebilmek için inançlarını ve değerlerini yazılı veya sözlü bir şekilde nesilden nesile aktarırlar. Kendisini oluşturan tüm fertlerden de bunları benimsemesini ve kabul etmesini beklerler ki bu da kültürün en temel özelliğini teşkil eder. Böylece kültür bir teori ya da kavram olmaktan çıkarak toplumların fertlerinin davranışlarında ve yaşamlarında somut bir forma kavuşur. Dolayısıyla kültür içinde toplumun inançlarını, değerlerini, toplumsal normlarını ve fertlerinin davranış kalıplarını barındırır. Bu yönüyle kültür kavramı Erol Güngör'ün fikirlerinde de oldukça önemli bir yere sahiptir (Dönmez, 1996: 71). Güngör'e göre kültür, bir topluluğun kendi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla benimsediği ve geliştirdiği hayat tarzıdır. Bu hayat tarzı, topluluğun tüm maddi ve manevi unsurlarını bir araya getirerek o toplumun kimliğini ve değerlerini oluşturmaktadır.

Güngör, kültürü yalnızca sanat, dil ya da geleneklerle sınırlı görmez; aksine, bir toplumun ekonomik, sosyal, dini ve ahlaki yapıları da bu tanımın bir parçasıdır. Kültür, bir topluluğun kendine özgü yaşam biçimini belirlerken, aynı zamanda onun tarihsel birikiminden ve çevresel koşullarından etkilenir. Bu anlayışa göre, kültür, statik bir kavram değil, sürekli değişen, gelişen ve topluluğun ihtiyaçlarına göre yeniden şekillenen dinamik bir süreçtir. Güngör, kültürü bir toplumun varlığını sürdürmesinde ve kendini ifade etmesinde en önemli araçlardan biri olarak görür ve bu nedenle kültürel değerlerin korunmasının, toplumun kimliğini korumak açısından hayati olduğunu vurgular (Güngör, 2006: 76). Bu kültürün taşıyıcısı ve eyleyicisi olan insan hakkındaki değerlendirmeler de kültürlerin birbirleri ile kıyaslanmasında hayati bir önem taşır. Çünkü iki kültürü karşılaştırmak demek, iki değişik insan tipini karşılaştırmak demektir. Her kültür, başka kültürlerden farklı olma eğilimindedir; bu da kültürlerde var olan farklılık şuuru, kültürlerin millilik özelliğini de oluşturur (Dönmez, 1996: 72). Kültür özellikleri milletin büyük bir kısmı tarafından ne oranda benimsenmiş ve de geliştirilmişse; o oranda millidir ve saftır (Güngör, 2006: 104).

Kültür ile kültürün beslendiği kaynak arasındaki ilişki, Güngör'ün üzerinde önemle durduğu bir diğer noktadır. Kültür, beslendiği kaynaktan uzaklaştıkça; onu oluşturan bireylerin idrak dünyaları da farklılaşmaktadır. Bir kültür kendi kaynağında ne kadar canlı ve güçlüyse de kaynağından uzaklaştıkça orijinal halini kaybetmeye başlar ve oldukça basit bir taklit nesnesine dönüşür (Güngör, 2006: 11). Dolayısıyla Güngör'e göre kültür, kaynağından uzaklaşıp, başka kaynaklara doğru yöneldiği oranda taklit ürününe dönüşür. Ayrıca Erol Güngör'e göre, bir kültürü oluşturan çeşitli unsurların bireyler üzerindeki etkisi ve sosyal kontrol mekanizmasını kaybetmesiyle, o kültürün üstünlüğüne inanmış bireylerin de o kültüre olan bağlılık hisleri azalmaktadır. Kısaca kültürün bireyler üzerindeki etkisi ve sosyal kontrol mekanizmasının, o kültürün bireylerinin kültüre olan bağlılığı ile doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Muhafazakârlığın bir göstergesi olan tecrübe ve yılların verdiği yaşanmışlığa atfedilen değer, kültür için de önemli bir unsurdur. Kültür, bir toplumun bugünkü yaşam tarzı içinde somut hale gelir; bu somutlaşma da toplumun yıllar içinde edindiği birikim sonucu meydana gelmektedir. Bu bağlamda kültür, bir milletin duygularını, inançlarını, politikalarını temsil eden ve o milletin geçmişteki duygu ve inançlarını koruyan, ileten ve yansıtan müesseselerden oluşmaktadır. Bu yapılar tarihsel süreç içerisinde kademeli olarak ortaya çıkan eski ve tarihsel niteliklere sahiptir (Dönmez, 1996: 74).

Güngör, kültür ve medeniyet ayrımını açık bir şekilde dile getirmiştir. Güngör'e göre, kültürdeki eskilik ve yenilik kavramı, hiçbir zaman teknolojiye veya medeniyetteki gibi eskilik-yenilik anlamına gelmemektedir. Çünkü medeniyet, insanlık tarihi boyunca sürekli olarak ileriye doğru bir gelişme göstermiştir. Medeni eserler aslında bir vasıta; dolayısıyla ne kadar yeni olursa eskisinden o kadar üstün olacaktır. Dolayısıyla teknolojik eserlerde veya medeni eserlerde yenilik daima mükemmellik anlamına gelir (Güngör, 2006: 104). Kültür ise objektif bir anlama sahip değildir; eski ve yeni yalnızca iki şey arasındaki zaman farkını ifade eder. Her kültüre ait unsur, ileriye doğru gelişme göstermez. Yani kültüre ait herhangi bir unsurun, sırf eski diye atılması gerektirmez. Medeniyetler ilerlerler ve yeni olan bu manada eskiden kıymetli olabilir. Ama kültürde birikim söz konusudur. Hatta kültürün bazı unsurları için eskidiğini söylemek geri kaldığını söylemek mümkün değildir. Kısaca, bir kültürün zamanla gerilediğini iddia etmek olanaksızdır. (Güngör, 2006: 104-105). Bazen toplumun birikim ve tecrübelerinden süzülen kültür unsuru, eskilere dayandıkça kıymetli bir eser haline gelir. Güngör, bu meseleyi açıklarken, Kemalist rejimin dil konusunda yaptığı çalışmaları ve dilde Türkçeleşme hareketini de eleştirmekte; rejimin sadeleştirdiği Türkçeyi "bin kelimelik uydurma dil" şeklinde tarif etmektedir (Güngör, 2006: 105).

Güngör, hocası Mümtaz Turhan'a benzer şekilde, mevcut toplumsal sorunların çözümünü tepki vermekten uzak bir şekilde ve milliyetçilik ile modernleşmeyi birlikte değerlendiren bir yaklaşımda arar. Hocası Turhan gibi Güngör de toplumsal sorunların çözümü için güçlü bir milli kültürün şart olduğuna inanmıştır (Çoğal, 2023). Güngör'ün

gerçekleştirmek istediği, romantik bir bakış açısıyla sorunları ele almak değil; aslen modern bir millet haline gelebilmektir. Dolayısıyla, Güngör de hocası Turhan gibi Batı'nın yalnızca medeniyetinin alınıp kültürel unsurlarının benimsenmemesi düşüncesini gerçekçi bulmamış ve karşı çıkmıştır.

Güngör' n kültür konusunda değindiği en önemli meselelerden bir diğeri, kültür değişmesi kavramıdır. Güngör, hocası Turhan'ın benimsemediği ve olumsuz gördüğü kültürel değişmeleri de olumlu karşılar (Erg  , 2013: 68). Güngör'e göre kültür değişmesinin temel sebebi, toplumun zamanla değişen ihtiyaçlarıdır. Güngör kültür değişmesini: "...Eski     m tarzlarının veya eski tatmin vasıtalarının yeni durumlara intibak edemediği; yani ihtiyaçları karşılayamadığı hallerde yeni yolların benimsenmesi..." olarak tarif etmektedir (Güngör, 2006: 31).

Erol Güngör'e göre, Türk kültürünü oluşturan üç temel kaynak bulunmaktadır. İlk olarak, ortak bir tarih ve dil etrafında şekillenen Türklerin "kavmi özelliği" kültürün temel taşlarından biridir. Bu kavmi  zellik, Türk milletinin köklerini ve karakteristik yapısını oluşturarak kültürel süreklilik sağlar. İkinci kaynak, Türklerin tarihsel süreç boyunca biriktirdiği bilgi ve tecrübelerdir. Bu birikim, Türk toplumunun sosyal, siyasi ve kültürel yapısının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır.    nc  ve en g   l kaynak ise İslam medeniyetidir. İslamiyet, Türklerin inanç, değerler ve yaşam biçimlerinde köklü bir değişime yol açarak kültürlerini zenginleştirmiştir. Güngör, Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinin tarihleri için bir dönüm noktası olduğuna dikkat çeker. Ancak, İslamiyet'ten  nceki Türk kültürü ve tarihinin de en az İslam dönemindeki kadar önemli olduğunu vurgular. Ona göre, Türk kültürünün tam anlamıyla anlaşılabilmesi için İslamiyet  ncesi dönemdeki kavramsal ve pratik mirasın da titizlikle incelenmesi gerekmektedir. Bu iki dönem, Türk kültürünün birbirini tamamlayan ve zenginleştiren unsurlarıdır. Güngör, İslamiyet'in Türk kültürüne kattığı manevi değerlerin yanı sıra, Türklerin İslamiyet  ncesi köklü kültürel mirasının da göz ardı edilmemesi gerektiğini ısrarla belirtmiştir. Bu yaklaşımıyla, Türk kültürünü tarih boyunca süreklilik ve değişim dinamikleri içinde ele almış, her iki dönemi de bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmiştir (Güngör, 1989: 133-134).

Güngör, kültür politikaları konusunda ise serbestlikten yana olmuştur. Güngör' n kültür politikasının temeli, kısaca ifade etmek gerekirse, tarihi bir alt yapı ile meydana getirilmiş  ağdaş bir Türk milli inşasıdır. Bu da temeli Türk kültürüne dayanan; ancak bununla birlikte yabancı kültürler ile de bağlantı ve temas halinde olan bir kültür politikasına dayanır (Güngör, 1998: 87-88). Yani Güngör, Türk kültürünün korunması ve muhafaza edilmesi gerektiğini söylerken, bir yandan da yabancı kültürlerle temasını da zorunlu olarak öngörmektedir.

Güngör' n kültür kavramına bakışını kısaca özetlemek gerekirse; ihtiyaç dâhilinde ve var olan sorunlara     m üretecek şekilde diğer kültürlerle temas edilebilir ve kültür değişmesi olumlu bir anlam ihtiva eder. Burada Güngör' n temel kaygısı, toplumun değişen ihtiyaçlarına ve sorunlarına     m üretebilen, g   l ve köklü bir milli kültür meydana getirmektir.

4.2. Din ve Tarih

Erol Güngör'e göre, bir milletin kimliğini belirleyen din ve dil unsurları aynı zamanda o milletin birliğinin korunmasında ve güçlendirilmesinde en temel faktörlerdendir. Güngör, dinin sadece manevi bir değer olarak değil, toplumun yapısını şekillendiren ve toplumsal dayanışmayı sağlayan bir unsur olarak da büyük önem taşıdığını vurgular (Sarı, 2022: 21). Ona göre, manevi birliğini kaybeden toplumlar, bu boşluğu doldurmak için "Faşizm" veya "Komünizm" gibi ideolojilere yönelmiş ve bu ideolojiler modern dünyada adeta yeni dinler haline gelmiştir. Güngör, "Türk Kültürü ve Milliyetçilik" (Güngör, 2006) adlı eserinde, "Din Meselesi" başlıklı bölümde; dünyada oluşan manevi değer boşluğunun komünizm, faşizm ve başka diğer ideolojiler tarafından doldurulmaya çalışıldığını, pozitivist idealler doğrultusunda hareket eden aydınların ve toplumların aslında dinsiz değil yeni bir din anlayışına sahip olduklarını akademik bir dille ortaya koymuş ve bunların eserinde tartışılıp anlatılmasındaki amacın da din duygusunun asla öldürülemez bir kavram olduğunu göstermek olduğunun altını çizmiştir. Güngör'e göre, ezeli ve ebedi bir değerler sistemi ortaya koyduğu ve dönemsel olarak değişmeyen hakikatler taşıdığı için din gerekli bir olgudur (Güngör, 1993: 176-178).

Güngör, insanların dinden tamamen kopabildiklerine dair bir yanılsama olduğunu savunur. Ona göre, insanlar bir dinden ayrıldıklarında aslında tamamen inançsız olmazlar; bunun yerine başka bir dine veya dini bir yapıya benzeyen ideolojilere yönelirler. Bu durum, insanoğlunun doğasında bulunan din duygusunun hiçbir zaman tamamen yok edilemeyeceğini gösterir. Güngör'e göre, din, toplumların en köklü ve evrensel sosyal müesseselerinden biridir ve bu özellikleriyle insanlık tarihinin her döneminde varlığını s rd rm ştir. Din, Güngör' n kültür anlayışında, yalnızca bireylerin manevi ihtiyaçlarını karşılayan bir unsur değil, aynı zamanda toplumu bir arada tutan ve ona yön veren bir sistem olarak değerlendirilir. Bu açıdan din, milli kimliğin hem geçmişten gelen köklerini besler hem de geleceğe yönelik bir istikamet çizer. Güngör, dinin toplumsal düzenin sürekliliğinde ve kültürel değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılmasında oynadığı rolü ısrarla vurgular ve bu nedenle dini, diğer sosyal müesseseler arasında en g   l ve evrensel olanı olarak tanımlar (Güngör, 1990: 171-173; Yıldız, 2024: 116).

Güngör ayrıca İslam dini için de tartışmalar yapmış; Müslümanların İslam'ın adalet gibi aslında çok önemli ve gerekli kavramlarını tam olarak uygulamadıklarını ya da İslam'ı tam olarak anlamadıklarını iddia etmiştir. Erol Güngör'e göre, İslam dünyasının karşılaştığı olumsuz durumların temelinde, Müslümanların İslam'ın temel prensiplerine yeterince uymamış olmaları yatmaktadır. Ona göre, İslam dini, toplumsal birlik, ilmin teşviki, adaletin tesis edilmesi, sadelik ve kanaatkârlık gibi evrensel değerleri emreder. Bu prensipler hem bireylerin hem de toplumların manevi ve maddi anlamda

yükselmesini sağlayacak unsurlardır. Ancak, Müslüman toplumlar bu emirleri tam anlamıyla hayata geçirmemiş ve İslamiyet'in sunduğu ideal yaşam tarzından uzaklaşmışlardır. Güngör, eğer Müslümanlar, İslam'ın birliği sağlama çağrısına kulak verseydi, toplumsal ayrışmalar ve çatışmaların önlenebileceğini; ilmi teşvik eden yönlerine bağlı kalsalardı, bilim ve medeniyet açısından geride kalmayacaklarını vurgular. Aynı şekilde, adaleti merkezine alan bir yönetim anlayışı benimsenseydi, toplumsal düzen ve barışın daha güçlü bir şekilde korunabileceğini ifade eder. Sadelik ve kanaatkârlık gibi erdemlere bağlı kalınsaydı, israfın ve aşırı tüketimin getirdiği sorunların önüne geçilebileceğini de dile getirir. Güngör'ün bu tespitleri, İslam dünyasının kendi öz değerlerini yeniden keşfetmesi ve uygulaması gerektiğine işaret eder. Ona göre, İslam'ın emirlerine riayet edilmesi, Müslüman toplumların hem bireysel hem de toplumsal anlamda gelişmesi için bir zorunluluktur. Bu anlayış, İslamiyet'in sadece bir inanç sistemi değil, aynı zamanda insanlığa yol gösteren kapsamlı bir hayat rehberi olduğunu göstermektedir (Güngör, 2000: 30-32; Yıldırım, 2018). Aslında Türkler, özellikle Müslüman olduktan sonra daha güçlü birlikler oluşturmuşlar, din birliği dil birliğinden daha kapsayıcı hale gelmiştir. Bu sebepten dolayı da milli bütünlüğü bozmak isteyenler çoğunlukla mezhep farklılıklarından dolayı çatışma çıkarmışlardır (Güngör, 2000: 31-34).

Tarih ise muhafazakâr ideolojilerin benimsediği gibi oldukça önemli bir unsurdur. Güngör için de tarih kavramı oldukça önemli bir kavramdır. Güngör, millet ile tarih arasında karşılıklı bir ilişki olduğunu söyler. Bu ilişkinin ise milliyetçilik için iki büyük önemi vardır. Birinci önemi, tarihin millet hayatındaki objektif yeridir. Kısaca ifade etmek gerekirse, Erol Güngör'e göre tarih, toplumda herkesin ortak bir görüş etrafında birleştiği, herkes tarafından kabul edilen ve ispatlanabilir gerçekliklerden oluşmaktadır. Ancak, tarihin ikinci ve daha derin bir önemi, onun subjektif anlamından kaynaklanır. Güngör'e göre, toplumu oluşturan bireyler, ortak bir tarihe sahip olmasalar bile kendilerini o tarihin bir parçası olarak hissedebilirler. Buna karşın, aynı tarihsel geçmiş paylaşılan iki birey, tamamen farklı tarih algılarına sahip olabilir. Bu durum, tarihin subjektif yönünü ve bireylerin geçmişle olan duygusal bağlarının çeşitliliğini ortaya koyar. Güngör, bu subjektif anlamın, millet-tarih ilişkisini anlamada kilit bir rol oynadığını belirtir ve bunu "tarih şuuru" olarak adlandırır. Tarih şuuru, bireylerin ve toplumların geçmişe dair algı ve duygularının, milli kimlik ve toplumsal dayanışma üzerindeki etkisini ifade eder (Güngör, 1989: 78-79). Şu hâlde, tarih şuuru, bir milletin milli benliği için çok önemli bir kavramdır.

4.3. Batıcılık ve Modernleşme

Tanzimat Dönemi'nden beri Türk modernleşme sürecinde Batıcılık temel çıkış noktasını oluşturmuştur. Güngör, Türk modernleşme tarihi içindeki aktörlerin kusurları ve hataları ne olursa olsun; günümüzün şeytanlaştıran ya da kutsallaştıran anlayışının yerine; herkesi kendi döneminin koşulları doğrultusunda değerlendirmek gerektiğinin altını çizmiş ve Tanzimat döneminde yapılan hataların vatani sevmemekten kaynaklanmadığını belirtmiştir (Güngör, 2019: 16-18). Ancak bununla birlikte, modernleşme ile Batılı olma çabasının birbirinden ayrı şeyler olduğunu, birbirinden tamamen farklı dünya görüşlerini ifade ettiğini; Cumhuriyet'in modernleşme yerine Batılı olmayı tercih ettiğini ve böylece Tanzimat geleneğini reddettiğini söylemiştir (Güngör, 2019: 18).

Güngör, Türkiye'nin Batı medeniyetine girme çabalarının iki yüzyıldan beri devam ettiğini ancak başarısız olduğunun açık olduğunu söyler. Batıcılık hareketlerinin çıkış sebebinin Batı karşısında alınan yenilgiler ve geri kalmışlık olduğunu söyleyen Güngör, Batıcılığı Batı taklitçiliği olarak algılamaya ve ona benzemeye çalışmaya karşı çıkmıştır (Bilgenoğlu, 2020: 30). Batı'nın medeniyetini ve kültürünü ayırarak yalnızca medeniyetinin alınması gerektiği görüşünü de eleştirir; çünkü Güngör'e göre Batı'nın gelişimi kültüründen bağımsız değildir. İnsanın ürettiği her şey aynı zamanda onun kültürü ile bağlantılıdır. Güngör'e göre, Batı'yı olduğu gibi benimsemeye çalışmak ciddi bir yanıltır; çünkü her milletin kültürü ve tarihi birbirinden farklıdır. Güngör, modernleşmenin gerekli olduğunu kabul eder, ancak bu sürecin, Batı modelini körü körüne kopyalamak yerine, milli kimlikten ödün vermeden gerçekleştirilmesi gerektiğini savunur. Ona göre, Batı'yı taklit etmek, kendi kültürel değerlerini ve tarihsel birikimini yok saymak, hatta kimliğini inkâr etmek anlamına gelir. Güngör, Batı'dan esinlenerek modernleşmenin doğru bir yaklaşım olabileceğini, ancak bunun kendi kültürel kimliğimizle uyumlu bir şekilde yapılması gerektiğini vurgular. Modernleşme, yalnızca teknik ilerlemeyi değil, aynı zamanda milli kimliği koruyarak yeni çağın gerekliliklerine uygun bir dönüşümü de içermelidir. Güngör, milletlerin kimliklerinden kopmadan, kendi değerlerini koruyarak modernleşmelerinin, gerçek bir ilerleme için temel bir koşul olduğunu ifade eder (Güngör, 2007: 90; Atasoy, 2024: 67).

Güngör hiçbir eserinde direkt olarak Mustafa Kemal Atatürk'ü hedef olarak eleştirmemiştir; ancak Kemalist ideoloji ile Cumhuriyetin kadrosuna özellikle modernleşme konusunda ağır eleştiriler getirmiştir. Güngör, bu kadroların Batı taklitçiliği yaptıklarını ve modernleşmeyi Batılı olmak olarak algıladıklarını söylemiştir. Güngör'e göre Kemalistlerin tarih yorumu da objektif yorumlara dayanmamaktadır (Güngör, 2019: 10-12). Güngör'e göre, Cumhuriyet inkılapları, önceliği kültürel değişime vererek teknolojik ve ekonomik dönüşümleri ikinci planda bırakmıştır. Güngör, bu yaklaşımın bilinçli bir tercih olduğunu ve Türk milletinin kimliğini yeniden inşa etmeyi amaçladığını belirtir. Ona göre, Cumhuriyet dönemi liderleri, modernleşmenin yalnızca teknik ve ekonomik yeniliklerle sınırlı kalmaması gerektiğini, aynı zamanda toplumun kültürel yapısını dönüştürmenin de kaçınılmaz olduğunu savunmuşlardır. Cumhuriyet inkılaplarının, toplumsal yapı ve bireylerin düşünce dünyasını değiştirmeye yönelik yoğun bir çaba içerdiğini ifade eden Güngör, bu sürecin geleneksel değerlerin yerine modern ve evrensel değerleri yerleştirmeyi hedeflediğini belirtir. Ancak, teknolojik ve iktisadi değişimlerin arka planda tutulmasının, bu alanlarda ilerlemenin yavaşlamasına neden olduğunu da vurgular. Bu durum, modernleşmenin tam anlamıyla gerçekleşmesini engelleyen bir unsur olarak değerlendirilebilir. Kültürel değişim önemli

olmakla birlikte, teknolojik ve ekonomik gelişmelerle dengeli bir şekilde ilerlemesi, toplumun daha sağlam bir modernleşme süreci yaşaması açısından elzemdir (Güngör, 1989: 40-41). Güngör'e göre ise, Batı medeniyeti ile Türk medeniyeti tamamen farklı medeniyetlerdir; yapmamız gereken öncelikle kendi medeniyetimize dönerek, Batı medeniyetinin kendine ait değer yargılarından bağımsız bir şekilde kendi medeniyetimizi incelemektir (Güngör, 1998: 299-300; Gencer, 2024: 51).

Güngör'ün Batılılaşma hareketlerine getirdiği eleştirilerin Kemalist yöneticilerden sonra bir diğer hedefi ise Batılılaşma hedefinde olan Türk aydınlarıdır. Güngör'e göre, Türk aydını yüzünü Batı'ya çevirdikçe önce kendinden sonra da kendine ait değerlerden şüphe etmeye başlamıştır. Dolayısıyla, aydınlar arasında yaşanan bu değişim, aydınlar ile halk arasında derin bir kopukluğa sebep olmuştur. Türk aydını kendi tarihine ve değerlerinde yabancılaşmıştır ve adeta Batı'nın temsilcisi konumunda oldukça aydın olmuştur (Dönmez, 1996: 148).

Sonuç

Erol Güngör, milliyetçiliği daha çok sosyolojik ve psikolojik açılardan ele alan bir düşünür olarak Türk milliyetçiliğine farklı bir boyut kazandırmıştır. Güngör, modern Türk toplumunun kültürel ve sosyal dinamiklerine odaklanmış ve milliyetçiliği toplumun ahlaki ve kültürel değerleri çerçevesinde yorumlamıştır (Güngör, 1975). Ona göre milliyetçilik, toplumsal yapıyı şekillendiren ve bireyler arasında dayanışmayı pekiştiren bir bağdır. Güngör, milliyetçiliği siyasi bir ideoloji olarak görmek yerine, bireylerin toplumla ilişkilerini güçlendiren ve onlara aidiyet duygusu veren bir değerler bütünü olarak tanımlamıştır (Özkan, 2019). Güngör'ün bakış açısı Türk milliyetçiliğini modern sosyoloji ve psikolojinin bakış açılarıyla zenginleştirmiş, böylece milliyetçilik kavramının toplumda daha yaygın ve kabul edilebilir olmasını sağlamıştır.

Erol Güngör, Türk milliyetçiliğini daha çok kültürel ve manevi değerlerle temellendiren bir düşünürdür. Ona göre, milliyetçilik yalnızca etnik ya da biyolojik bir bağa dayanmaz; aksine, kültürel ve ahlaki değerlerle desteklenmiş bir aidiyet duygusudur. Güngör, milliyetçiliğin İslami değerlerle bütünleşerek Türk toplumunun manevi yapısını güçlendireceğini savunur ve bu yaklaşımı "Türk-İslam sentezi" olarak bilinen ideolojik yapının bir parçası haline gelir (Güngör, 1981: 44; Güngör, 1996: 17). Bu senteze göre, Türk kimliği İslam'la şekillenmiştir ve bu kimliğin korunması için Türk kültürünün ve İslami değerlerin birlikte ele alınması gereklidir.

Güngör, toplumsal birlik sağlama amacı güden kapsayıcı bir milliyetçilik anlayışını savunur. Ona göre, milliyetçilik, Türk toplumunun farklı unsurlarını bir arada tutan bir yapı sunmalıdır. Bu açıdan, milliyetçilik yalnızca etnik bir kimlik yaratma değil, toplumun tüm kesimlerini içine alan kültürel bir bütünleşme aracıdır. Güngör, milliyetçiliğin ahlaki bir sorumluluk taşıdığını vurgular; ona göre, toplumun ahlaki değerlerini koruyarak milli birlik sağlanmalıdır (Bora, 1999: 19).

Erol Güngör'ün milliyetçilik anlayışı, ayrıca Batı etkisine karşı Türk kimliğinin korunmasını savunur. Modernleşme sürecinde Batı kültürünün etkisiyle bazı değerlerin yitilmesi karşısında Güngör, milli kimliğin korunması gerektiğini savunur ve bu kimliği korumanın yolunun kültürel değerlerin yaşatılması olduğuna inanır. Bu açıdan Güngör, milliyetçiliği bir kültürel direniş ve bağımsızlık mücadelesi olarak da görür.

Erol Güngör, Türk milliyetçiliğine farklı bakış açıları sunarak önemli katkılarda bulunmuş bir düşünürdür. Türk kimliğinin korunmasını ve güçlendirilmesini amaçlayan Erol Güngör'ün milliyetçilik anlayışı, Tablo 1'de bazı alt başlıklarda özet olarak ifade edilmiştir:

Tablo 1. Erol Güngör'ün milliyetçilik anlayışı

	Erol Güngör
Milliyetçiliğin Temeli	Kültürel ve manevi değerlere dayanır; Türk-İslam sentezini savunur.
Kimlik Anlayışı	Türk kimliği, İslam ve kültürel değerlerle zenginleşmiş bir medeniyet kimliğidir.
Yaklaşım Tarzı ve Hedef	Kapsayıcıdır; toplumun farklı kesimlerini birleştirici bir yapı sunar. Toplumsal değerleri gözetken güçlenmiş bir Türk milleti yaratmak.
Din ve Milliyetçilik	İslam, Türk milletinin manevi yapısının ayrılmaz bir parçasıdır; Türk kimliğini destekler. Milliyetçilikle İslam uyum içindedir.
Turancılık	Turancılık düşüncesine vurgu yapmaz; daha çok Türkiye içerisinde Türk toplumunun iç bütünlüğüne odaklanır.
Modernleşme ve Batı	Batı etkisine karşı kültürel bir direnişi savunur; milli kimliğin korunmasını amaçlar.
Toplum ve Ahlak	Milliyetçilik, toplumsal dayanışmayı güçlendiren ahlaki bir sorumluluk olarak görülür.
Birlik Anlayışı	Milliyetçilik, toplumun tüm kesimlerini kapsayarak birleştirici bir araçtır.
Etkisi ve Amacı	Toplumu modernleşme sürecinde bir arada tutmak ve manevi değerlerle güçlendirmek.

Kaynakça: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Kemalist rejimin pozitivist anlayışı, halk tarafından tam olarak benimsenmeyen inkılaplar ve Batılılaşma hareketinden duyulan rahatsızlık, Türkiye’de muhafazakâr-milliyetçiliğin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Türkiye’de muhafazakâr milliyetçiliğin en önemli isimlerinden olan Erol Güngör, hem modernleşme ve yenilik taraftarı olması hem de Türk kültürü ve değerlerinin muhafazasına yönelik ısrarcı tutumu ile muhafazakâr milliyetçi düşüncenin kendine özgü bir yorumuna sahiptir. Güngör’ün asıl hedefi, Türk milli kültürünün korunarak, çok güçlü bir milli kültür etrafında birleşerek çağdaş seviyeye çıkarılan bir Türkiye’dir. Güngör, Kemalist rejimin özünden kopmayı simgelediğini düşündüğü, İslam yani Selçuklu ve Osmanlı geçmişini adeta yok sayan anlayışına karşı; tarihine, milli ve manevi değerlerine ve en önemlisi de milli kültürüne dönen bir milliyetçilik anlayışına sahiptir.

Kemalist rejimin kültür politikasından dilde sadeleşme politikasına kadar birçok tutumunu sert bir dille eleştiren Güngör, yine Kemalist milliyetçilikten farklı ve ona karşıt olarak İslam’ın Türk milli kimliğinin çok önemli bir parçası olduğunu öne sürmüştür. Çok eski tarihlerden bugüne gelen bir tarih ve millet algısına sahip olan Güngör, Türk milletinin sahip olduğu bu vasıf ve değerlerin korunarak güçlü bir milli kültür meydana getirilmesini, böylece de yenilik ve modernleşmenin amacının aslında toplumun ihtiyaçlarına binaen yapılması gerektiğini düşünmüştür. Sosyoloji ve sosyal psikoloji alanında hocası Mümtaz Turhan gibi çok önemli bir isim haline gelmiş ve önemli çalışmalar yapmış olan Güngör, her ne kadar Türkiye’de milliyetçi hareketle ve bir siyasi parti olarak Milliyetçi Hareket Partisi ile ilişkileri olsa da hiçbir siyasi parti ya da grupla tam olarak özdeşleşmemiş ve bir sosyal bilimci olarak çalışmalarını objektif bir bakış açısıyla yürütmeye çalışmıştır.

Güngör’ün, muhafazakâr-milliyetçi görüşlerini özel ve önemli yapan ise itidalli ve daha gerçekçi çözümler sunmaya çalışan düşünme pratiğidir. Güngör, düşüncelerini tamamen manevi unsurlarla şekillendirmediği gibi, akli da tamamen eleştirmemektedir. Kısacası, Güngör milliyetçiliği, kendi gerçekçi ve çözümleyici bakış açısıyla ele alan bir Türk aydını olarak, entelektüel açıdan son derece önemli bir konumda bulunmaktadır. Onun bazı görüşleri, özellikle de sosyalist-komünist kesime bakışındaki sertlik ve dışlayıcılık sebebiyle şiddetle eleştirilse de Türkiye’de milliyetçi aydın tipolojisine yaptığı olumlu katkı yadsınamaz bir gerçektir.

Etik Kurul Bilgileri Beyanı (Ethical Committee Information Declaration)

Tarafımızca yapılan bu bilimsel araştırmada etik kurul kararı gerektirecek herhangi bir faaliyet/çalışma bulunmamaktadır (*In this scientific research conducted by us, there is no activity/study that would require an ethical committee decision*).

Kaynakça

- Atasoy, F. (2024). *Erol Güngör’de kültür ve milliyetçilik*. T. B. Davletov (Ed.), Dr. Yaşar Kalafat armağan kitabı: Türk kültürünün stratejik derinliği (s.57-69) içinde. Ankara: Türksoy yayınları.
- Aydın, G. N. (2020). Küreselleşen modernleşme ve kültür: Erol Güngör  rne i. [Yüksek Lisans Tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Bursa.
- Balcı, E. (2011). Türkiye’deki milliyetçilik söylemleriyle kıyaslamalı olarak Erol Güngör’ n sosyolojik milliyetçilik anlayışı, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 1-28.
- Bilgeno lu, A. (2020). Erol Güngör’ n düşünce dünyasında Türkiye, Ortadoğu ve İslam dünyası. *Milli Mecmua*, 12, 29-37.
- Bora, T. (1999). Milliyet ili in kara baharı. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Boz, H. (2010). Erol Güngör’de tarih-kültür ve milliyetçilik. Ülkücü dünya g r   , Erişim adresi: <https://www.ulkucudunya.com/index.php?page=haber-detay&kod=3368>, Erişim tarihi: 20.03.2025.
-  o al, N. (2023). Erol Güngör’ n milliyetçilik anlayışı. Türk Ocakları, Erişim adresi: <https://www.turkocaklari.org.tr/nejat-cogal/erol-gungor-un-milliyetcilik-anlayisi/1378>, Erişim tarihi: 20.03.2025.
- Dönmez, M. (1996). Erol Güngör’de kültür, aydın, milliyet. [Yüksek Lisans Tezi]. İnönü Üniversitesi.
- Dönmez, S. (2017). Erol Güngör’de modernleşme ve din. [Yüksek Lisans Tezi]. Kırıkkale Üniversitesi.
- Erg  , V. (2013). Türkiye’de muhafazakâr milliyetçilik Erol Güngör  rne i. [Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Gencer, S. (2024). Erol Güngör düşüncesinde sahih bir modernle meyi mümkün kılacak bir unsur olarak milli kültür. *İnsan ve İnsan*, 11(38), 47-65. <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.1460922>
- Güngör, E. (1975). Türk kültürü ve milliyetçilik. Ankara: Milli Kültür Yayınları.
- Güngör, E. (1981). Türk kültürü ve milliyetçilik. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E. (1989). Kültür değişmesi ve milliyetçilik, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E. (1990). Türk kültürü ve milliyetçilik. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E. (1993). Türk kültürü ve milliyetçilik. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E. (1996). Tarihte Türkler. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E. (1998). Sosyal meseleler ve aydınlar, (Hazırlayanlar: R. Güler-E. Kılınç), İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E. (2000). İslam’ın bugünkü meseleleri. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E. (2003). Sosyal meseleler ve aydınlar. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E. (2006). Türk kültürü ve milliyetçilik. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E. (2007). Dünden bugünden tarih- kültür ve milliyetçilik, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güngör, E. (2019). Dünden bugünden tarih-kültür ve milliyetçilik. İstanbul: Yer-su Yayınları.
-  zkan, A. (2019). Modern Türkiye’de milliyetçilik ve sosyolojik boyutları. İstanbul: Sosyal Bilimler Araştırma Vakfı Yayınları.
- Sarı, M. K. (2022). Bir ülkenin meselelerine dair bir Erol Güngör kitabı. Ankara: Tezkire.
- Yavuz, N. (2021). Erol Güngör’ n milliyetçilik anlayışı. [Yüksek Lisans Tezi]. Erciyes Üniversitesi.
- Yazgan, T. (2018). Bozkırın mefkuresi Erol Güngör (Din ve Toplum Anlayışı). Ankara: Altınordu Yayınları.
- Yıldız, F. &  elik, F. (2012). Türk batıcılı ının milliyetçi-muhafazakârlık üzerinden tenkidi: Erol Güngör  rne i. *Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 62, 269-294.
- Yıldız, İ. (2024). Erol Güngör’e göre İslam ve Türk modernleşmesi. *U ak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(2), 100-121.
- Yıldırım, N. (2018). Erol Güngör’e göre batı karşısında İslam dünyası ve Ortadoğu  lkeleri, *International Social Sciences Studies Journal*, 4(23), 4427-4438

İşletmelerde Dijital Dönüşümün İş Modelleri Üzerinde Etkisinin Değerlendirilmesi
Evaluation of the Impact of Digital Transformation on Business Models in Enterprises

Zeynep Akkuş, zeynepbeyazyolakkus@gmail.com, [ORCID](#)

Dr., Bağımsız Araştırmacı, İstanbul, Türkiye

Makale Bilgisi / Article Information

Atıf (Citation): Akkuş, Z. (2025). İşletmelerde Dijital Dönüşümün İş Modelleri Üzerinde Etkisinin Değerlendirilmesi. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 7(1), 87-97. <https://doi.org/10.47138/jeaa.1672821>

Geliş Tarihi (Submission Date)	09.04.2025
Kabul Tarihi (Acceptance Date)	02.06.2025
Yayın Tarihi (Publication Date)	30.06.2025
Makale Türü (Article Type)	Araştırma Makalesi (Research Article)
Değerlendirme (Peer-Review)	Çift Taraflı Körleme / En az İki Dış Hakem (Double Anonymized / At Least Two External)
Etik Beyan (Ethical Statement)	Bu çalışma kapsamında etik kurul onayı alınmış ve uygulama yapılmamış olup, tüm katılımcılardan gönüllü katılım onayı alınmıştır. Araştırma sürecinde katılımcı haklarına saygı gösterilmiş ve gizlilik ilkesi esas alınmıştır. (This study has been approved by the ethics committee and has not been implemented. All participants have given their voluntary consent to participate. Participant rights have been respected throughout the research process, and the principle of confidentiality has been upheld.)
Benzerlik Taraması (Plagiarism Checks)	Evet (Yes) – Ithenticate/Turnitin.
Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest)	Bu çalışmada çıkar çatışması yoktur. (There is no conflict of interest in this study).
Yazar Katkı Oranı (Author Contribution Rate)	Yazarın çalışmaya katkısı %100'dür. (The author's contribution to the study is 100%.)
Etik Beyan Adresi (Complaints)	iibfdergisi@sirnak.edu.tr
Finansman (Grant Support)	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. (The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research).
Telif Hakkı ve Lisans (Copyright & License)	Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları dergimizde olup, CC-BY-NC-ND lisansı ile açık erişim olarak yayımlanmaktadır. (The copyrights of the works published in our journal belong to our journal, and they are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.)

İşletmelerde Dijital Dönüşümün İş Modelleri Üzerinde Etkisinin Değerlendirilmesi

ÖZET

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte işletmelerde dijital dönüşüm süreci devam etmekte ve bu dönüşüm iş modelleri üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. Pazardaki işletmelerin farklılaşması, rekabeti artırırken iş modellerinin değişmesine neden olmaktadır. Dijital dönüşüm, işletmelerin organizasyon şemalarını, şirket uzak görüşlülük ve misyonlarını doğrudan etkilemektedir. Ayrıca; dijital dönüşüm kavramının, işletmenin tüm birimlerini kapsadığı değerlendirilmekte olup, aynı zamanda analitik ve okunabilir yetkinliklerin kazanılmasını sağladığı da öngörülmektedir. İşletmelerde manuel süreçlere dayalı iş modelleri, son yıllarda teknolojinin gelişmesiyle birlikte dijital sürece geçiş yapmıştır. İş modellerinin özelleştirilmiş bir yapıya sahip olması, işletmelerin pazardaki rekabet gücünü artırmada önemli bir rol oynamaktadır. Dijital dönüşüm sürecini başarıyla tamamlayan işletmeler, rekabet avantajlarını güçlendirmiştir. Bu araştırmada, işletmelerde dijital dönüşümün iş modelleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Veriler, kartopu örneklem yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen nitel bir çalışma kapsamında elde edilmiştir. Araştırmaya; gıda, sağlık, tekstil ve perakende sektörlerinde çalışanlar dahil edilmiştir. Elde edilen veriler, MAXQDA 2020 Analytics Pro programına aktarılmış ve analiz edilmiştir. Bu çalışma, işletmelerde dijital dönüşüm sürecinin iş modelleri üzerindeki etkisini inceleyerek temel stratejik noktaları belirlemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler:

İşletme, Dijital Dönüşüm, Teknoloji, İş Modelleri, Yapay Zekâ, Veri Analitiği

Evaluation of the Impact of Digital Transformation on Business Models in Enterprises

ABSTRACT

With the development of technology, the digital transformation process continues in businesses and this transformation creates significant effects on business models. The differentiation of businesses in the market increases competition and causes business models to change. Digital transformation directly affects the organizational charts, company vision and missions of businesses. In addition, the concept of digital transformation covers all units of the business and is expected to provide the acquisition of analytical and readable competencies. Business models based on manual processes in businesses have transitioned to the digital process with the development of technology in recent years. The customized structure of business models plays an important role in increasing the competitiveness of businesses in the market. Businesses that have successfully completed the digital transformation process have strengthened their competitive advantages. In this research, the effect of digital transformation on business models in businesses was examined. The data was obtained within the scope of a qualitative study conducted using the snowball sampling method. The research includes the analysis of interviews conducted with employees in the food, health, textile and retail sectors. The obtained data was transferred to the MAXQDA 2020 Analytics Pro program and analyzed. This study aims to determine the basic strategic points by examining the impact of the digital transformation process on business models in enterprises.

Keywords:

Business, Digital Transformation, Technology, Business Models, Artificial Intelligence, Data Analytics

Giriş: Dijital Dönüşüm Sürecinin İş Modellerine Etkisi

Dijital değişim sürecinde teknolojinin hızlı gelişimi, çalışma hayatındaki birçok uygulamayı dönüştürmektedir. Özellikle son yıllarda yapay zekâ, bulut bilişim, nesnelerin interneti ve büyük veri gibi teknolojik ilerlemeler, işletmelerin iş modellerini yeniden yapılandırmasını zorunlu kılmıştır. Bu dönüşüm, sadece teknolojik değil; organizasyonel ve stratejik boyutlarıyla da ele alınması gereken çok katmanlı bir süreci ifade etmektedir. Teknolojinin iş modellerine etkisi, çalışma hayatındaki performans dinamiklerini doğrudan etkilemekte, işletmelerin rekabet gücünü belirleyen temel unsurlardan biri hâline gelmektedir.

Endüstri 4.0 kavramı, günümüzün dijital sanayi devrimini tanımlamakta ve iş yapış biçimlerinde köklü değişimlere yol açmaktadır. Özellikle mekân ve zaman sınırlılıklarının azalması, esnek ve uzaktan çalışma modellerinin yaygınlaşmasıyla birlikte bilgiye erişim hızı artmış, iş gücü dinamikleri yeniden tanımlanmıştır (Schwab, 2017). Bu dönüşüm; pazarlama, üretim, hizmet gibi birçok iş alanında rekabeti artırmakta ve dijital dünyaya adaptasyon sürecini stratejik bir zorunluluk hâline getirmektedir.

İşletmelerde dijitalleşmenin sadece bir teknoloji uyarlaması değil, aynı zamanda organizasyonel kültürü, müşteri ilişkilerini ve değer yaratma süreçlerini yeniden tanımlayan bir paradigma değişimi olduğu görülmektedir (Caputo vd., 2021; Verhoef & Bijmolt, 2019). Bu kapsamda dijital dönüşüm, işletmelere yeni iş modelleri geliştirme ve farklı müşteri segmentlerine ulaşma fırsatı sunmakta; işletme performansını, esnekliğini ve yenilik kapasitesini artırmaktadır (Vučeković & Gavrilović, 2021; Ziyadin vd., 2020). Ancak literatürde, dijital dönüşümün iş modellerine etkisini özellikle 2022 sonrası dönemde gelişen yeni teknolojiler ve pandemi sonrası hız kazanan dijitalleşme bağlamında ele alan çalışmaların sınırlı olduğu gözlemlenmektedir. Bu çalışma, güncel dijitalleşme dinamikleri doğrultusunda işletmelerdeki iş modellerinin nasıl evrildiğini kavramsal ve stratejik bir çerçevede inceleyerek bu alandaki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın amacı, işletmelerde dijitalleşme sürecinin iş modelleri üzerindeki etkisini analiz ederek bu bağlamda stratejik öneriler sunmaktır. Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi'nde yayımlanan dijital dönüşüm konulu çalışmalar incelenerek, bu dönüşümün yeni iş modelleri üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Araştırma metodolojisi kapsamında dijitalleşme ile iş modelleri arasındaki ilişki analiz edilmiş; sonuçlar üzerinden yorumlar geliştirilmiştir. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular ışığında işletmelere yol gösterici nitelikte stratejik önerilere yer verilmiştir.

1. Dijitalleştirme Süreçleri

Küresel salgın sonrasında öne çıkan kavramlar arasında dijitalleşme ve dijital dönüşüm terimleri iş dünyasında önemli bir yer tutmaktadır. Dijital kelimesi, sözlük anlamı itibarıyla rakamların kullanımını ifade etmektedir. Dijital veriler ise alınan kararların, dijital ortamda toplanan bilgiler doğrultusunda analiz edilmesiyle oluşmaktadır. (Cramer, 2014). Dijitalleşme kavramı ise elde edilen verilerin teknoloji ile entegre edilme süreci olarak tanımlanmaktadır. Dijitalleşme, bilgilerin yeniden yapılandırılarak sunulmasını ifade etmektedir. (Schallmo vd., 2017). Dijital ve teknolojik altyapının önemli olduğu kurumlarda, işletmenin sürdürülebilir başarısı büyük bir önem taşımaktadır. Çalışanların iş birliği içinde olması, şirketin ve çalışanların iletişimini güçlendirmesine katkı sağlamaktadır. (Akkuş Z., 2024, s.10-28)

Dijital ve teknolojik altyapının önemli olduğu organizasyonlarda, işletmenin uzun vadeli başarısı büyük bir öneme sahiptir. Çalışanların iş birliği yaparak birbirleriyle etkileşimde bulunması, şirketin ve çalışanların iletişimini güçlendirerek, verimli bir çalışma ortamı yaratılmasına katkı sağlar.

Dijital dönüşüm ise, işletmelerin operasyonlarını kolaylaştırmak ve iş modellerini daha teknolojik bir şekilde organize edebilmek amacıyla geliştirilen bir süreçtir. Bu süreçte, organizasyonla değişiklikler ve şirketin hedefleri de gözden geçirilip revize edilebilir. Dijital dönüşüm, iş modellerinin yeniden yapılanma sürecine girdiğini göstermektedir (Berman & Bell, 2011).

2. Literatüre Genel Bakış

İşletmelerde dijital dönüşüm, iş modellerinin gelişmesine katkı sağlayan yoğun rekabet ortamına zemin hazırlamıştır. Endüstri 4.0 dönemine hızlı bir geçişle birlikte organizasyonlar ve iş yapıları dönüşüme uğramıştır. Dijital dönüşümün ilk aşaması, iş süreçlerinin yenilenmesidir. Farklı perspektiflerden bakıldığında, dijital değişimin işletmelerin hedeflerini ve organizasyon yapılarını doğrudan etkilediği ve dönüştürdüğü ifade edilmektedir.

Dijital dönüşüm kavramı, ilk olarak 2011 yılında Almanya'nın Hannover kentinde düzenlenen fuarda, Endüstri 4.0 çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Bu süreçte üretim alanında dijitalleşmeyi teşvik eden yüksek teknolojili sistemler ön plana çıkmış; otomasyon, veri alışverişi ve nesnelerin interneti gibi uygulamalar üretim süreçlerinin merkezine yerleşmiştir. İş modellerinin daha etkin ve esnek kullanılmasını sağlayan temel unsurlardan biri, dijital dönüşümün işletmelerde stratejik düzeyde uygulanmasıdır. İşletmelerin bu sürece uyum sağlayabilmesi, kendi organizasyon yapılarını analiz etmeleri ve bu yapıyı dijital dönüşüm doğrultusunda yeniden yapılandırmaları ile mümkündür (Bayraktar, 2017).

Dijital dönüşüm, sadece teknolojik bir değişim değil; büyük veri, blok zinciri, yapay zekâ, üç boyutlu yazıcılar ve siber güvenlik gibi gelişmeleri kapsayan çok boyutlu bir dönüşüm sürecidir. Bu bağlamda dijital dönüşüm, işletmelere yalnızca rekabet avantajı sağlamakla kalmayıp aynı zamanda sürdürülebilir büyüme ve yenilik kapasitesi açısından da kritik bir unsur hâline gelmiştir (Aktan, 2018). Güncel araştırmalar, dijital dönüşüm stratejilerinin doğru kurgulanması hâlinde firmaların performans, çeviklik ve müşteri deneyimi alanlarında önemli iyileşmeler elde ettiğini göstermektedir (Ghobakhloo & Iranmanesh, 2022; Susanti et al., 2023).

Dijital dönüşüm süreciyle birlikte iş modellerinde çeşitli avantajlar ve zorluklar ortaya çıkmaktadır. Özellikle üretim sektöründe dijitalleşme ile birlikte önemli gelişmeler yaşanmaktadır. İşletmelerin sürdürülebilirliğini sağlamak adına maliyetler, iş süreçleri ve müşteri memnuniyeti gibi yüksek verimlilik gerektiren unsurlar yeniden gözden geçirilmiştir. İş modellerinin dönüşümü, yeni çalışma şekilleri ve iş yapış modellerinin oluşmasını sağlamıştır. (Aydemir, 2018:250-251). Bununla birlikte, dijital dönüşümün iş modelleri üzerindeki en olumsuz etkilerinden biri işsizlik oranlarının artması olmuştur. Öte yandan, işletmelerin kültürel yapısı ve yönetim modelleri üzerindeki dijital dönüşümün hem olumlu hem de olumsuz etkileri olduğu kabul edilmektedir. Dijital dönüşümün sadece teknolojik değil, kültürel ve yapısal etkileri de dikkate alınmalıdır.

3. Metodoloji

Araştırmada, dijital dönüşümün iş modelleri üzerindeki etkisi katılımcılar üzerindeki yansımalarını anlamak ve dijital dönüşümün iş modelleri üzerinde avantajları ve dezavantajlarını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Araştırmada nitel araştırma deseni kurgulanmıştır.

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada, işletmelerde dijital dönüşümün iş modelleri üzerindeki etkilerinin, katılımcılar üzerindeki yansımaları doğrultusunda incelenmesi amaçlanmaktadır. Çalışma, dijital dönüşümün iş modelleri üzerindeki etkilerini anlamak ve katılımcıların deneyimlerine dayanarak avantaj ve dezavantajları ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, yeni iş modelleri üzerine katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Literatür incelemesi yapıldığında, dijitalleşme sürecinin iş modellerine olan etkisi ilişkin mevcut çalışmaların sınırlı olduğu gözlemlenmiştir.

3.2. Araştırmanın Örneklemi ve Deseni

Araştırma, Türkiye genelinde şubeleri olan gıda, sağlık, tekstil, gıda ve perakende sektörlerindeki dijital dönüşüm ile ilgili düşünceleri anlamak amacıyla yapılmıştır. Katılımcıların dijital dönüşüm deneyimlerini anlamak amacıyla, anlamların özünü araştıran fenomenolojik yöntem tercih edilmiştir.

Çalışmada, sağlık, tekstil ve perakende sektörlerindeki sektörlerinde bulunan katılımcıların deneyimleri ve tecrübeleri ile birlikte nitel bir metodoloji olan ve çalışan katılımcıların deneyimleri temel alınmıştır. Çalışma grubu ise sağlık, tekstil, gıda ve perakende sektörlerinde çalışan 40 bireyden oluşmaktadır. Araştırmaya katılan katılımcıların yaş aralığı ise 30 ile 50 arasında değişmektedir. Soruların doğru bir şekilde yorumlanabilmesi için, alanında en az 3-5 yıl deneyimi bulunan çalışanlar araştırmaya dâhil edilmiştir.

Araştırmada örneklem olarak kartopu tekniği kullanılmıştır. Kartopu örnekleme yöntemi, özellikle deneyimli kişilere ulaşma kolaylığı sağladığı için tercih edilmiştir. Ancak, homojenlik riskine karşı dikkatli olunmuştur. gibi bir ifade eklenebilir. Araştırma soruları görüşme öncesinde ulaştırılmıştır. Derinlemesine bir analiz yapılabilmesi amacıyla katılımcı sayısı 40 olarak belirlenmiş ve dijitalleşme süreçlerinin incelenmesi hedeflenmiştir. Araştırmada özel sektör yetkililerinin seçilmesinin nedeni, çalışma alanının kapsamlı olması ve bu alanda örnek niteliğinde bir araştırma yapma imkânının sağlanmış olmasıdır. Araştırma yarı yapılandırılmış görüşmeler organize edilmiştir. Görüşmeler, Aralık 2024 ile Şubat 2025 tarihleri arasında ve her bir görüşme ortalama 30-45 dakika toplam sürmüş 3 saat sürmüştür. Görüşmeler yüz yüze ve Zoom üzerinden gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, katılımcıların eğitim durumu, yaş, iş deneyimi, cinsiyet ve sektör deneyim süreleri dikkate alınmıştır.

Nitel veri analizi sürecinde MAXQDA yazılım programı kullanılarak temalar oluşturulmuş ve veriler sistematik bir şekilde kodlanmıştır. Kodlama işlemi, nitel araştırma deneyimi olan iki araştırmacı tarafından birbirinden bağımsız olarak gerçekleştirilmiştir. Kodlar arasında anlam birliği ve tutarlılığı sağlamak amacıyla araştırmacılar, öncelikle kodlama rehberi üzerinde uzlaşmış ve ardından verileri ayrı ayrı kodlamıştır. Kodlar arası uyum oranı %85 olarak belirlenmiş ve bu oran, araştırmacının güvenilirliğini desteklemektedir. Kodlama sürecinde ortaya çıkan farklılıklar, karşılıklı görüşmeler yoluyla tartışılarak ortak bir karara bağlanmıştır. Bulguların güvenilirliğini artırmak amacıyla, nitel araştırma alanında uzman bir akademisyenin görüşüne başvurulmuş ve temaların kapsamı ile kod yapısı bu doğrultuda gözden geçirilmiştir. Katılımcıların gizliliğine titizlikle dikkat edilmiş; kişisel bilgiler anonimleştirilmiş ve katılımcılar 1’den 40’a kadar numaralandırılarak kodlanmıştır.

4. Araştırma Bulguları

Araştırma bulguları olarak, yeni iş modelleriyle ilgili literatürde yapılan nicel ve nitel çalışmalarla elde edilen veriler, yeni iş modelleri örnekleri üzerinden incelenmiştir. Katılan katılımcılar Eğitim, yaş, cinsiyet, iş deneyimi ve sektör dağılıma göre deneyimleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

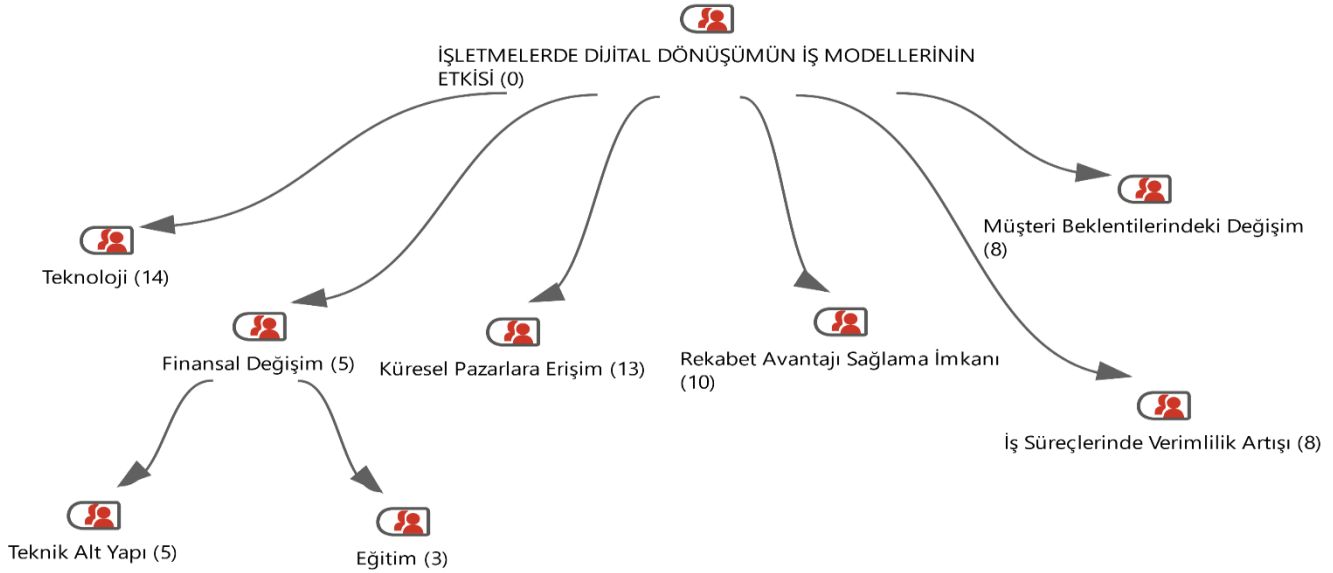
Tablo 1. Katılımcıların demografik bilgileri

Katılımcı						
Kodu	Eğitim	Cinsiyet	Yaş	İş Deneyimi	Sektör	
1	Lisans	E	49	20	Perakende	
2	Lisans	E	39	13	Sağlık	
3	Lise	K	29	14	Sağlık	
4	Lisans	E	34	14	Tekstil	
5	Lisans	E	28	13	Sağlık	
6	Lise	K	55	27	Gıda	
7	Lisans	K	37	12	Sağlık	
8	Lisans	K	30	18	Perakende	
9	Lise	E	44	25	Sağlık	
10	Lisans	K	32	9	Tekstil	
11	Yüksek Lisans	K	52	35	Gıda	
12	Lisans	K	33	13	Perakende	
13	Lisans	E	37	14	Gıda	
14	Lise	K	36	19	Sağlık	
15	Lise	K	45	23	Gıda	
16	Lise	K	35	12	Sağlık	
17	Lisans	K	43	20	Perakende	
18	Lise	K	50	24	Sağlık	
19	Yüksek Lisans	K	48	29	Sağlık	
20	Lisans	K	44	27	Tekstil	
21	Lise	K	49	21	Gıda	
22	Lise	K	40	27	Tekstil	
23	Lise	E	36	21	Perakende	
24	Lisans	K	50	35	Sağlık	
25	Yüksek Lisans	E	38	12	Gıda	
26	Lisans	K	29	10	Gıda	
27	Lisans	E	37	17	Tekstil	
28	Lise	K	48	19	Perakende	
29	Lisans	E	31	18	Tekstil	
30	Lise	K	39	22	Sağlık	

Tablo 1’de görüldüğü üzere katılımcıların cinsiyet dağılımı 20’si kadın, 10’u erkektir. En küçük yaşa sahip olan katılımcı 28 iken, en büyüğü 55 yaşındadır. Katılımcıların 12’si lise, 15’i lisans ve 3’ü yüksek lisans mezunu olan bireylerden oluşmaktadır.

Katılımcıların sektörlere göre dağılımı şu şekildedir: perakende sektöründe 6, sağlık sektöründe 11, gıda sektöründe 7 ve tekstil sektöründe ise 6 kişi bulunmaktadır.

Araştırmada dijital dönüşüm sürecinde iş modellerinin en etkin şekilde geliştiği sektörlerden birisi olan sağlık sektörü öne çıkmaktadır. Özellikle sağlık alanındaki iş tanımlarının yeniden düzenlenmesi, dünya standartları doğrultusunda gözden geçirilmiş ve bu durum araştırma bulguları arasında önemli bir yer tutmuştur.

Şekil 1. İşletmelerde dijital dönüşümün iş modellerine etkisi

Araştırmaya katılan katılımcılara, dijital dönüşüm sürecinin iş modelleri üzerindeki yansımaları hakkında görüşleri sorulmuştur. Katılımcılar, teknoloji, finansal değişim, küresel pazarlara erişim, rekabet avantajı sağlama imkânı, iş süreçlerinde verimlilik artışı, müşteri beklentilerindeki değişim olarak ifade edilmiş ve finansal değişimin altyapısı temasındaki kırımda teknik alt yapı ve eğitim kodları verilmiştir. Temalar Şekil 1'de gösterilmektedir.

11: “İşletmelerdeki dijital dönüşüm sürecinde teknolojinin rolü büyük öneme sahiptir. Teknolojinin olmadığı bir ortamda, iş modellerinin dönüşüm sağlanması beklenemez.”

13: “Dijital dönüşümün en temel unsuru teknolojidir. Teknolojik gelişmeleri kabul etmeyen bir işletmenin bu dönüşümü gerçekleştirmesi mümkün değildir.”

18: “İş modelleri her dönemde önemli olmuştur. Ancak finansal bir altyapı sağlanmazsa, eksik bir bina inşa edilmiş olur.”

5: “Dijital dönüşümlerde en önemli aşama eğitimidir. Eğitim verilmeden gerçekleştirilen dönüşümler uzun vadede sürdürülebilir olmamaktadır.”

25: “Dünyadaki işletmelerin iş modelleri ve dijital süreçlerini örnek alarak ve dikkatle inceleyerek gelişimimizi sağlamamız gerekir.”

21: “Türkiye ve dünya çapında rekabet edebilmek için iş modellerimizi teknoloji ile desteklememiz gerekmektedir.”

22: “Verimliliğin en önemli nedenlerinden biri, iş modellerinin ihtiyaca uygun şekilde düzenlenmesidir.”

77: “Günümüzde müşteriler değişimi bekliyor ve bunu hizmet kalitesinde de görmek istiyor.”

8: “Yeni nesil insan kaynaklarına ayak uydurmamız gerekiyor çünkü ekibimize sürekli yeni arkadaşlar katılıyor.”

11: “Son dönemler insan kaynakları ekibi olarak dijital performans sistemini kurmaya çalışıyoruz. Ama çok zorlanıyoruz. Ekibin yaş ortalamasında farklar var. Süreç 6 aydır beklemede. Bu tarz teknolojik yeniliklerde ekip olmak çok ama çok önemli olduğunu söyleyebilirim”

15: “İnsan kaynakları olarak dijitalleşmeye hazırız ve tüm yenilikler uygulamak için heyecanlıyız.”

14: “Dijitalleşme ve teknolojik ilerlemenin en önemli alanı eğitim olduğunu düşünüyorum. Altyapının finans olduğu kadar eğitimde olduğu görüşündeyim.”

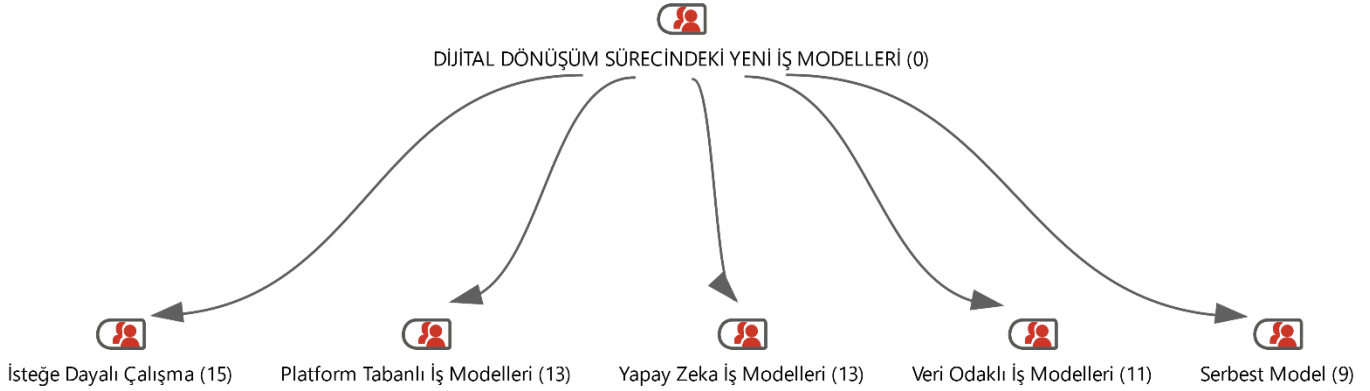
9: “İş modellerinde sistemimizin uygunluğu ve personel yapısı kontrol edilmelidir.”

17: “İşletmelerin iş modellerini dünya pazarına hizmet edecekmiş gibi geliştirmeleri gerekmektedir. Bu sayede rekabet şansının arttığı görülür.”

14: “Verimliliği arttırmak için gelişmelere ayak uydurmamız gerekmektedir özellikle sağlık alanında dijital dönüşümü yakından takip ediyoruz.”

22: “Tekstil üretiminde müşterilerin beklentileri ve satış sonrası hizmet önemli olduğu için iş modellerimizi yenidünyaya göre revize etmek zorundayız.”

30: “Dijital dönüşüm kaçınılmaz bir alan özellikle sağlık sektöründeki gelişmeleri yakından takip etmezsek önemli bir kayıp yaşar”

Şekil 2. Dijital dönüşüm sürecindeki yeni iş modelleri

Katılımcılar dijital dönüşüm sürecindeki yeni iş modellerinde; isteğe dayalı iş modelleri 15 defa, platform tabanlı iş modelleri 13 defa, yapay zekâ iş modelleri olarak 13 defa, veri odaklı iş modelleri 11 defa ve son olarak ta serbest model 9 defa tekrarlandığı görülmektedir. Araştırmada bazıları aşağıda cümleleri verilmiştir;

4: “Dijital platformlar, alıcı ve satıcıları bir araya getirerek daha geniş pazarlara ulaşmayı sağlamaktayız.”

13: “Firmamız da abonelik modeli, kullanıcılara sürekli erişim sunarak sadık bir müşteri kitlesi oluşturur.”

19: “Talebe dayalı hizmetler, kullanıcıların ihtiyaçlarına anında yanıt vererek hızlı ve esnek çözümler sunar.”

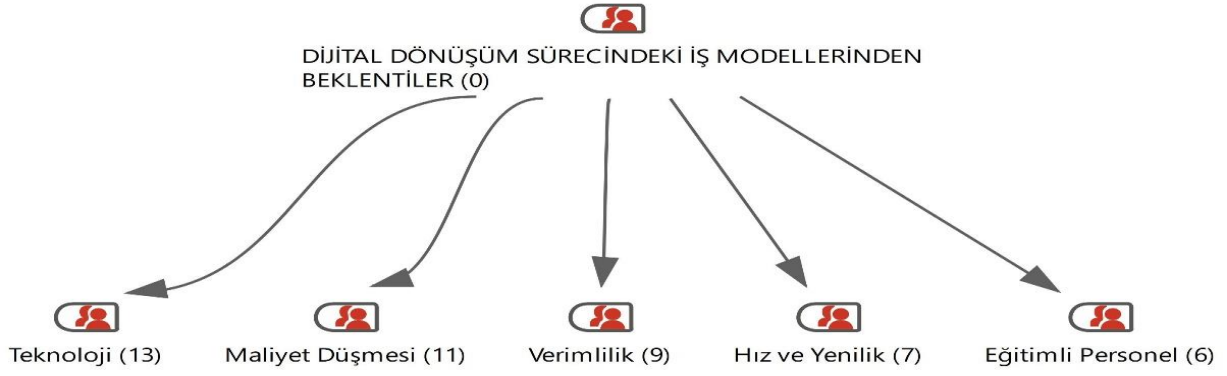
22: “Firma sahipleri yapay zekâ ve otomasyon sayesinde, iş süreçlerini hızlandırarak verimliliği artırır ve maliyetleri düşürür.”

6: “İsteğe bağlı modeli sayesinde kullanıcılar önce ücretsiz hizmeti deneyebiliyor ve daha sonra ekstra özellikler için ödeme yaparak platformun gelirini artırıyoruz. Bu şekilde verimlilik ve performans artmış oluyor.”

18: “İş ortamında yapay zekâ ve otomasyon sayesinde rutin iş süreçlerini hızlandırabiliyor, daha verimli çalışarak maliyetleri düşürmeye katkı sağlıyoruz.”

16: “Ekip olarak, platform tabanlı iş modelleri sayesinde daha geniş bir kullanıcı kitlesine hizmet veriyor, müşterilerle doğrudan etkileşimde bulunarak işimizi büyütüyoruz. Bu şekilde teknoloji iş süreçlerimize olumlu etki etmiştir.”

15: “Sağlık sektöründe özellikle yapay zekâ ve otomasyon tabanlı iş modelleri ile rutin görevleri otomatikleştiriyor, böylece zaman kazanıyor ve daha stratejik görevlere odaklanabiliyoruz. Bu durumun en zararlı tarafı insan gücüne ihtiyaç azaltmasıdır.”

Şekil 3. Dijitalleşme dönüşüm sürecindeki iş modellerinden beklentiler

Araştırmaya katılımcılara dijitalleşme dönüşüm sürecindeki iş modellerinden beklentiler sorulduğunda teknolojinin 13 kere, maliyet düşmesi ile ilgili 11 defa, verimlilik ile ilgili 9 defa, hız ve yenilik sistemleri ile ilgili 7 defa ve en son eğitim ile ilgili 6 defa tekrarlandığı görülmektedir.

15: “Dijitalleşme sürecinin en önemli alanının maliyet olduğunu düşünüyorum. İşletmeler yatırım planlarını maliyete göre yapmaktalar.”

23: “İşletmelerde verimlilik en önemli alandır. İşletmelerin hayatlarını devam ettirmeleri için verimliliği ilk planda tutması gerekmektedir. Perakende sektöründe son dönemlerde özellikle dijitalleşme maliyet unsuru olarak görülmekte ve kullanılmaktadır.”

12: “Sektörde ne ürettiğin değil ne kadar sürede ürettiğin ve pazara ne kadar hızlı girdiğin daha önemlidir. Hız ve lojistik işletmelerin en önemli alanıdır. Bu alanların iş modelleri çok önemlidir. Özellikle teknolojik yatırım yapılan bu alandan verim almak kaçınılmazdır.”

21: “İşletme olarak dijital dönüşümü destekleyebilirsiniz ama personelin eğitilmiş olması da çok önemlidir. Günün sonunda personele eğitim verilmez ise teknolojisini kullanmaz. Çalıştığım kurumda eski zihniyetli olan yöneticiler yeni iş modellerine geçmekte çok zorlanıyor hatta geçmiyorlar.”

6: “İşletme sahiplerini için verimlilik ve maliyet aynı cümlede yer almaktadır. Son dönemlerde maliyetin önemini hepimiz biliyoruz. İşletmeler teknolojik alt yapıyı destekleyerek maliyet ile savaşacaklarının farkındalar.”

27: “İşletme sahibi, çalışanların aynı uzak görüşlülük ışığında yenilikleri desteklemeli ve eğitim ile gelişmelidir. Günün sonunda yeni iş modellerini uygulayacak olan personellerdir.”

14: “Teknolojinin girmediği alan kalmadı. Bu gelişmeye direnen işletmeler yok olmak zorunda kalıyorlar.”

19: “İçinde bulunduğumuz ekonomik zorluklarından dolayı verimlilik ve karlılık önem arz etmektedir. Özellikle işletme sahiplerinin kaybedecek 1TL bile yok. Bu dönemde iş modellerinin ve ticaret şeklinin değiştiği hepimiz kabul etmekteyiz. İşletmeler kendi firmalarının DNA uygun bir şekilde iş modelleri hazırlamalı ve reçeteyi uygulamalıdır. Aksi halde piyasa şartları çok ağır gelmektedir.”

27: “Dijital dönüşümünün en sevdiğin yönü hız oldu. Eskiden zaman kaybettiğimiz sürelerde şimdi iş yapmaktayız. Artık bulunduğumuz il ile değil Dünya ile yarışmak gerekmektedir.”

17: “İş modellerinin güncellenmesi ve dijitalleşmesi önemli bir işletme konusu olmaktadır. Aksi takdirde sektörün gerisinde kalmaktayız.”

4: “Teknoloji denildiğinde hız akla gelmektedir. Özellikle perakende sektöründe sattığınız ürün değil, müşterinin ne kadar sürede elinde olması önemlidir. Hız ve teknoloji birlikte hareket etmelidir.”

10: “Verimlilik sadece iş tanımlarında insan kaynağında da önemlidir. İş tanımlarının yenilenmesi kabul eden ve uygulamayı bile personellerin önemi artmaktadır.”

5: “Teknoloji ve yeni dijital dönemin başlaması ile birlikte işverenlerin maliyete bakış açıları farklılaştı. Birçok işveren dijital alt yapıda yapılan maliyet yatırımlarının daha uzun dönemde verimli olacağı görüşündeler.”

Katılımcılara dijitalleşme dönüşüm sürecindeki iş modellerinden beklentiler ile ilgili sorular sorulduğunda verilen cevaplar analiz edilmiş ve kelime frekans analizi oluşturulmuştur. Kelime frekansında "Dijitalleşme Dönüşüm Sürecindeki İş Modellerinden Beklentiler" konusuna yönelik anahtar kelimeler ile kelime bulutu Şekil 5'da oluşturulmuştur.

Şekil 4. Kelime bulutu

Yapılan kelime frekans analizine göre, katılımcıların uzaktan çalışma konusundaki görüşlerinde en yüksek frekansa sahip kavramın "Teknoloji" (90) olduğu görülmektedir. Bu durum, uzaktan çalışmanın katılımcılar nezdinde öncelikli olarak teknolojik gelişmelerle ilişkilendirildiğini göstermektedir. "İş Modelleri" (82), "Dijitalleşme" (53), "Dönüşüm" (41) ve "Yapay Zeka" (39) gibi kavramların da yüksek sıklıkla kullanılması, uzaktan çalışmanın yalnızca bir mekân değişikliği değil, aynı zamanda organizasyonel yapıların, süreçlerin ve stratejilerin köklü bir dönüşümünü ifade ettiğine işaret etmektedir.

"Veri Analitiği" (23) kelimesinin de analizde yer alması, karar verme süreçlerinde veriye dayalı yaklaşımların önem kazandığını göstermektedir. Öte yandan, "Rekabet Avantajı" (37), "Eğitim" (32) ve "Küresel Pazar" (25) ifadelerinin öne çıkması, uzaktan çalışmanın sadece operasyonel bir tercih değil, aynı zamanda işletmelerin stratejik konumlanmalarıyla da doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Genel olarak, analiz sonuçları, uzaktan çalışmanın çalışanlar ve işletmeler açısından teknolojiye entegrasyon, iş yapış biçimlerinde değişim ve rekabet gücünü koruma çabalarıyla şekillendiğini göstermektedir. Özellikle "İş Modelleri" ve "Teknoloji" kelimelerinin birlikte yoğun biçimde kullanılması, bu iki kavramın birbirini tamamlayıcı bir biçimde değerlendirildiğini ve uzaktan çalışmanın kurumsal yapılar üzerinde dönüştürücü bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç ve Öneriler

İşletmelerin dijital dönüşüm süreci, sadece teknolojik altyapıların entegrasyonu değil, aynı zamanda iş modellerinin temel yapı taşlarının yeniden inşa edilmesini de zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, dijital dönüşümün işletmelerin iş modelleri üzerindeki etkisi oldukça geniş kapsamlı ve çok katmanlıdır. Literatürde sıklıkla vurgulanan (İmtiaz & Kim, 2019; Vucekovic & Gavrilovic, 2021) dijitalleşme ile birlikte iş süreçlerinde meydana gelen dönüşüm, yalnızca operasyonel süreçleri değil; stratejik planlama, müşteri ilişkileri, insan kaynakları ve maliyet yönetimi gibi temel yönetim alanlarını da doğrudan etkilemektedir. Bu yönüyle dijital dönüşüm, bütüncül bir yaklaşımla ele alınması gereken karmaşık bir süreçtir.

Çalışmada elde edilen bulgular, dijital dönüşümün doğru yönetilmediği durumlarda işletmelerin ciddi stratejik sapmalar yaşayabileceğini ortaya koymaktadır. Bu da dönüşümün yalnızca teknolojik bir güncelleme değil, organizasyonel bir yeniden yapılanma süreci olduğunu göstermektedir. Özellikle dijital dönüşüm uygulamalarının uzman ve yetkin personel tarafından yönetilmesi gerektiği vurgusu, insan kaynaklarının bu süreçteki kilit rolünü ön plana çıkarmaktadır. Nitekim dönüşüm sürecinde gerekli yetkinliklere sahip olmayan personel ile yürütülen projelerin başarısızlıkla sonuçlanma olasılığı yüksektir. Bu bağlamda, çalışanların dijital okuryazarlık seviyelerinin

artırılması, kurum içi eğitim programlarıyla desteklenmeleri ve dijital yetkinlik temelli işe alım politikalarının uygulanması kaçınılmaz hale gelmektedir.

Bununla birlikte, MAXQDA 2020 Analytics Pro programı aracılığıyla yapılan analizlerde özellikle müşteri taleplerine hızlı yanıt verebilme kapasitesi ile dijital dönüşüm arasında güçlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Bu durum, dijital dönüşümün müşteri odaklılık kavramını da yeniden şekillendirdiğini göstermektedir. Geleneksel iş modellerinde müşteri taleplerine yanıt süresi daha uzun ve sınırlı iken, dijital sistemlerle donatılmış iş modelleri müşteriye özel çözümler üretme ve anlık geri bildirim sağlama potansiyeline sahiptir. Bu da müşteri memnuniyetinin ve sadakatının artırılmasında önemli bir avantaj olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sektörel bağlamda değerlendirildiğinde ise dijital dönüşümün etkisinin farklı sektörlerde değişkenlik gösterdiği söylenebilir. Örneğin, hizmet sektöründe dijital araçlarla desteklenen müşteri ilişkileri yönetimi süreçleri öne çıkarken; üretim sektöründe otomasyon, veri analitiği ve yapay zekâ tabanlı sistemler daha fazla ön plana çıkmaktadır. Bu da dijital dönüşüm stratejilerinin sektörün yapısal özelliklerine göre özelleştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Aynı şekilde, işletmenin büyüklüğü, mevcut teknolojik altyapısı, organizasyonel kültürü ve liderlik anlayışı gibi içsel dinamikler de dönüşüm sürecinin başarısını doğrudan etkilemektedir.

Dijital dönüşümün iş modelleri üzerindeki etkisi sadece teknolojik yeniliklerle sınırlı değildir. Aynı zamanda iş süreçlerinin yeniden tanımlanmasını, iş tanımlarının ve rollerin güncellenmesini ve organizasyonel yapının daha çevik hale getirilmesini gerektirir. Bu noktada, dijital stratejilerin geliştirilmesinde sistematik bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. İşletmelerin kendi iç dinamiklerini dikkate alarak hangi alanlarda dijitalleşmeye açık olduklarını belirlemesi ve bu doğrultuda stratejik bir dönüşüm planı oluşturması gerekmektedir. Ayrıca, dijital dönüşümün başarıyla yürütülebilmesi için kurumsal öğrenme, değişime açıklık, liderlik desteği ve teknoloji yatırımlarının sürekliliği gibi unsurlar da büyük önem arz etmektedir. Yapılan analizler, dijital dönüşüm uygulamalarının sadece teknolojik bir zorunluluk değil, aynı zamanda stratejik bir fırsat olarak değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Sonuç ve önerileri olarak çalışmada elde edilen bulgular, dijital dönüşümün iş modelleri üzerindeki etkisinin oldukça güçlü ve çok boyutlu olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle MAXQDA 2020 Analytics Pro programıyla yapılan analizlerde, işletmelerin dijital dönüşüm sürecinde müşteri beklentilerine uyum sağlama, teknolojik altyapılarını geliştirme ve insan kaynağını dijitalleşmeye uygun şekilde dönüştürme konusunda önemli adımlar atması gerektiği belirlenmiştir. Dijital dönüşüm, sadece teknoloji yatırımlarıyla sınırlı kalmayıp, organizasyonel yeniden yapılanmayı da içeren geniş kapsamlı bir stratejik değişim sürecidir.

Öneriler:

*İşletmeler, dijital dönüşüm süreçlerini planlarken uzun vadeli stratejik hedefler belirlemeli ve bu hedefleri tüm organizasyonel düzeylerde benimsetmesi önerilmektedir,

*Dijital dönüşüm sürecinde en kritik faktörlerden biri olan insan kaynaklarının dijital yetkinliklerini artırmak amacıyla sürekli eğitim ve gelişim programları düzenlenmesi önerilmektedir,

*Sektörel farklılıklar göz önünde bulundurularak, dijital altyapıya yönelik yatırımlar artırılmalı ve teknolojik sistemlerin entegrasyonu sağlanması önerilmektedir,

*Mevcut iş süreçleri dijital dönüşüm perspektifiyle yeniden gözden geçirilmeli; verimlilik, hız ve esneklik ilkelerine göre yeniden yapılandırılması önerilmektedir,

*Dijital dönüşüm, bir değişim yönetimi süreci olarak ele alınmalı, çalışanların bu sürece katılımı teşvik edilmeli ve organizasyonel dirençle etkin şekilde başa çıkılması önerilmektedir,

*Dijitalleşmenin sunduğu veri analitiği imkânlarından yararlanılarak daha isabetli ve proaktif karar alma süreçleri inşa edilmesi önerilmektedir,

Dijital dönüşümün işletmelerdeki iş modellerini sadece güncellemediği, aynı zamanda yeniden şekillendirdiği görülmektedir. Bu sürecin başarıyla tamamlanabilmesi için çok yönlü bir yaklaşım benimsenmeli ve hem teknolojik hem de insan kaynağı boyutları birlikte ele alınması önerilmektedir.

Etik Kurul Bilgileri Beyanı (Ethical Committee Information Declaration)

Araştırma, Süleyman Demirel Üniversitesi Etik Kurulu tarafından 14.11.2024 tarihli 156/5 sayılı kararla etik olarak uygun görülmüştür. *(The research has been deemed ethically acceptable by the Ethics Committee of Süleyman Demirel University with its decision No. 156/5 dated 14.11.2024).*

Kaynakça

- Aktan, E. (2018). Büyük Veri: Uygulama Alanları, Analitiği ve Güvenlik Boyutu. *Bilgi Yönetimi Dergisi*, 1(1), 10-12.
- Akkuş, Z.(2024).İşletmelerde Yeni Nesil İnsan Kaynakları Yönetiminde Dijital Dönüşüm Değerlendirmesi: Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(2), 10-28
- Aydemir , H. (2018). Sanayi 4.0 ve Türkiye ekonomisi açısından etkileri. *Sosyoekonomi Dergisi*, 26(36), 250-251
- Bayraktar, Ö. (2017). Dijital işletme bilimi. İstanbul: Selis Yayınları.
- Berman, S. J., & Bell, R. (2011). Digital transformation: Creating new business models where digital meets physical. IBM Institute for Business Value, 1-5
- Caputo, A., Pizzi, S., Pellegrini, M. M., & Dabic, M. (2021). Digitalization and business models: where are we going? A science map of the field. *Journal of Business Research*, 123, 380-402
- Cramer, F. (2014). What is 'post-digital'? A Peer-Reviewed Journal About, 3(1), 9-12
- Harting, R. C., Reichstein, C., & Schad, M. (2018). Potentials of Digital Business Models – Empirical investigation of data driven impacts in industry. *Procedia Computer Science*, 126, 1300-1320
- Ghobakhloo, M., & Iranmanesh, M. (2022). Digital transformation success under Industry 4.0: A strategic alignment perspective. *Technological Forecasting and Social Change*, 176, 121453. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121453>
- Verhoef, P. C., & Bijmolt, T. H. A. (2019). Marketing perspectives on digital business models: A framework and overview of the special issue. *International Journal of Research in Marketing*, 36, 150-210.
- Vucekovic, M., & Gavrilovic, K. (2021). Digital Transformation and Evolution of Business Models. *IPSI Transactions on Internet Research*, 15-20.
- Berman, S. J., & Bell, R. (2011). Digital transformation: Creating new business models where digital meets physical. IBM Institute for Business Value, 18-20.
- Morakanyane, R., Grace, A. A. & O'Reilly, P. (2017). Conceptualizing digital transformation in business organizations: A systematic review of literature. In *Bled eConference*: 15
- Susanti, D., Prasetyo, P. E., & Santoso, A. S. (2023). The role of digital capability in driving business model innovation and firm performance. *Journal of Business Research*, 157, 113564. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.113564>
- Vucekovic, M., & Gavrilovic, K. (2021). Digital Transformation and Evolution of Business Models. *IPSI Transactions on Internet Research*, 15.
- Imtiaz, S., & Kim, D. J. (2019). Digital Transformation: Development of New Business Models in the Tourism Industry. *Culinary Science & Hospitality Research*, 25(4), 80-95
- Ziyadin, S., Suieubayeva, S., & Utegenova, A. (2020). Digital Transformation in Business. Springer, Cham, 84, 310-326.
- <https://ikmagazin.com/insan-kaynaklari/denizbank-insan-kaynaklarina-odul> , Erişim Tarihi, 01.010.2025.
- <https://www.capital.com.tr/yonetim/insan-kaynaklari/ikda-dijital-donem> ,Erişim Tarihi, 11.02.2025.
- <http://fintechtime.com/tr/2017/12/akbank-ve-kolay-ik-kobilerin-ik-yonetimini-dijitale-tasiyor>, Erişim Tarihi, 12.10.2024.
- <https://www.bloomberght.com/teknoloji-ve-ik-da-mukemmellik-akbank-in-gelecegi> ,Erişim Tarihi, 05.01.2025.

Siyasal Şiddetin Teolojik Yüzü: Sünni Düşüncede Cihat ve Radikal Sapmalar

The Theological Face of Political Violence: Jihad in Sunni Thought and Radical Deviations

Umut Turgut Yıldırım, umutturgut.yildirim@inonu.edu.tr, [ORCID](#), [ROR](#)

Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Malatya, Türkiye

Fatih Tekin, fatihTekin@inonu.edu.tr, [ORCID](#), [ROR](#)

Arş. Gör. Dr., İnönü Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Malatya, Türkiye

Younoussa Kouke Boube, younoussakoukeboube@gmail.com, [ORCID](#), [ROR](#)

Yüksek Lisans Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, S.B.E., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Malatya, Türkiye

Makale Bilgisi / Article Information

Atf (Citation): Yıldırım, U. T., Tekin, F. & Kouke Boube, Y. (2025). Siyasal Şiddetin Teolojik Yüzü: Sünni Düşüncede Cihat ve Radikal Sapmalar. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 7(1), 98-110. <https://doi.org/10.47138/jeaa.1699154>

Geliş Tarihi (Submission Date)	14.05.2025
Kabul Tarihi (Acceptance Date)	17.06.2025
Yayın Tarihi (Publication Date)	30.06.2025
Makale Türü (Article Type)	Araştırma Makalesi (Research Article)
Değerlendirme (Peer-Review)	Çift Taraflı Körleme / En az İki Dış Hakem (Double Anonymized / At Least Two External)
Etik Beyan (Ethical Statement)	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. (It is declared that scientific, ethical principles have been followed while carrying out and writing this study, and that all the sources used have been properly cited).
Benzerlik Taraması (Plagiarism Checks)	Evet (Yes) – Ithenticate/Turnitin.
Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest)	Bu çalışmada çıkar çatışması yoktur. (There is no conflict of interest in this study).
Yazar Katkı Oranı (Author Contribution Rate)	Yazarların çalışmaya katkıları eşit orandadır. (Authors contributed equally to the study)
Etik Beyan Adresi (Complaints)	iibfdergisi@sirnak.edu.tr
Finansman (Grant Support)	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır. (The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research).
Telif Hakkı ve Lisans (Copyright & License)	Dergimizde yayımlanan çalışmaların telif hakları dergimizde olup, CC-BY-NC-ND lisansı ile açık erişim olarak yayımlanmaktadır. (The copyrights of the works published in our journal belong to our journal, and they are published as open access under the CC-BY-NC-ND license.)

Siyasal Şiddetin Teolojik Yüzü: Sünni Düşünce Cihat ve Radikal Sapmalar

ÖZET

Bu çalışma, siyasal şiddetin tarihsel sürekliliğe sahip ve çok katmanlı bir olgu olduğunu ortaya koymakta, radikal Selefi cihatçı hareketlerin Sünni İslam düşüncesindeki cihat kavramı çerçevesinde benimsedikleri teolojik anlatıları kapsamlı biçimde analiz etmektedir. Çalışmada, siyasal şiddetin yalnızca modernliğin bir yan ürünü olmadığı, aksine uzun süredir siyasal ve toplumsal dönüşüm süreçlerinin merkezinde yer aldığı ileri sürülmektedir. Özellikle çağdaş bağlamlarda dinî referansların şiddeti meşrulaştırma aracı olarak giderek daha fazla öne çıktığına dikkat çekilmektedir. Çalışmanın temel varsayımı, radikal hareketlerin İslam'ın temel metinlerini tarihsel ve bağlamsal referanslardan kopararak yorumladığı ve bu yolla cihat kavramını ideolojik bir şiddet aracına dönüştürdüğüdür. Bu kapsamda klasik ve modern kaynaklardan hareketle cihat kavramının Sünni gelenek içerisinde tarih boyunca savaş ile barış arasında nasıl salındığı incelenmekte; bu kavramın özgün temellerinin manevi disiplin ve toplumsal adalet ilkelerine dayandığı ortaya koyulmaktadır. Ayrıca El-Kaide, IŞİD, Boko Haram ve Eş-Şebab gibi çağdaş örnekleri analiz ederek bu yapıların dinî söylemi araçsallaştırdığı ve şiddeti söylemsel ve sembolik bir araç olarak kullanarak küresel güvenliğe ciddi bir tehdit oluşturduğu gösterilmektedir. Bu yönüyle çalışma, siyasal şiddetin teolojik temellerini pratik örneklerle birleştirerek literatüre özgün bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Uluslararası Güvenlik, Siyasal Şiddet, Sünni Düşünce, Cihat, Radikalizm

The Theological Face of Political Violence: Jihad in Sunni Thought and Radical Deviations

ABSTRACT

This study demonstrates that political violence is a historically continuous and multi-layered phenomenon, offering a comprehensive analysis of the theological narratives adopted by radical Salafi-jihadist movements within the framework of jihad in Sunni Islamic thought. It argues that political violence is not merely a by-product of modernity but has long been embedded in processes of political and social transformation. Particular emphasis is placed on how religious references have increasingly been used to legitimize violence in contemporary contexts. The central premise of the study is that radical movements distort the core Islamic texts by removing them from their historical and scriptural contexts, thereby transforming jihad into an ideological instrument of violence. Drawing on both classical and modern sources, the study explores how the concept of jihad has historically oscillated between war and peace within Sunni tradition, revealing its original foundations in spiritual discipline and social justice. Furthermore, by analyzing contemporary examples such as Al-Qaeda, ISIS, Boko Haram, and Al-Shabaab, it is demonstrated that these structures manipulate religious discourse and pose a serious threat to global security by employing violence as a discursive and symbolic tool. By integrating the theological foundations with real-world applications, this study makes a distinctive contribution to the literature on political violence.

Keywords:

International Security, Political Violence, Sunni Thought, Jihad, Radicalism

Giriş

Şiddet, insanlık tarihinin en çetrefilli ve evrensel sorunlarından biri olarak toplumsal yaşamın her döneminde çeşitli biçimlerde tezahür etmiştir. Tarihin her aşamasında farklı anlamlar kazanarak şekillenen bu olgu, modern çağda da karmaşık ve çok boyutlu bir yapı arz etmektedir. Siyasal şiddet de bireylerin ve grupların ideolojik, dinî ya da etnik motivasyonlarla hareket ettiği toplumsal dinamikleri derinden etkileyen kritik bir olgu olması nedeniyle özellikle dikkat çekicidir. Son yıllarda İslam dinindeki cihat kavramının siyasal şiddetle ilişkilendirilmesi özellikle Selefi cihatçı hareketlerin yaygınlaşmasıyla birlikte kritik önem kazanmıştır. Bu minvalde, siyasal şiddetin teolojik kökenlerine ilişkin tartışmalar akademik camiada yoğun biçimde gündeme gelmektedir (Arpacı, 2018; Ateş, 2002; Bodur, 2005; Bulut, 2017; Gündüz, 2016; Maher, 2016; Omar, 2004; Öztürk, 2019; Şöhret, 2021; Yılmaz, 2013).

Radikal örgütlerin terör eylemlerini cihat söylemiyle meşrulaştırma çabalarının, kavramın aslî anlamını bulanıklaştırdığı ve dinin barışçıl mesajıyla çelişen şiddet pratiklerini ürettiği iddiasından hareketle bu çalışma, siyasal şiddetin teolojik temellerini, İslam'ın Sünni düşüncesindeki cihat kavramı ile selefi cihatçı hareketlerin cihada bakış açısını karşılaştırmalı şekilde derinlemesine analiz etmeyi amaçlamaktadır. Siyasal şiddetin sadece günümüzün bir konusu olmadığını buna ek olarak tarihsel bir sürekliliği olduğunu göstermek ve dinî metinlerin yorumlanma biçimlerinin bu süreçte nasıl bir rol oynadığını ortaya koymak da çalışmanın temel hedeflerindendir. Böylelikle siyasal şiddetin çok katmanlı doğasının anlaşılmasına ve bu şiddetin ideolojik ve teolojik referanslarının anlaşılmasına katkı yapılacağı düşünülmektedir. İlk olarak şiddet kavramının genel çerçevesi çizildikten sonra siyasal şiddetin tanımı ve tarihsel boyutları üzerinde durulacaktır. Ardından siyasal şiddetin farklı türleri ve bunların teolojik referansları detaylandırılarak analiz edilecektir. Çalışmanın odak noktası olan İslam'ın Sünni yorumundaki cihat kavramı ile radikal örgütlerin cihat anlayışlarının karşılaştırılması da sonraki tartışma olacaktır. Son olarak da çalışmanın iddiası literatürden hareketle değerlendirilecektir. Çalışmanın özgünlüğü, siyasal şiddetin teorik ve tarihsel perspektiflerini İslam'ın teolojik yorumlarıyla bütünleştirme çabasında yatmaktadır. Çalışma siyasal şiddeti, yalnızca sosyopolitik bağlamda değil, aynı zamanda teolojik bir perspektiften de analiz ederek kavramsal ve teorik tartışmalara yeni bir boyut kazandırmayı hedeflemektedir.

Çalışmada kullanılan yöntem, yorumlayıcı ve eleştirel sosyal bilim yaklaşımlarını referans alarak nitel araştırma desenleriyle hazırlanmıştır. Tarihsel ve betimsel yöntemlerle verilerin analizi yapılmış, veriler disiplinler arası bir yaklaşımla doküman incelemesi tekniğiyle incelenmiştir. İslam düşüncesinde cihat kavramı ve Sünni mezhebinde bu kavramın yorumlanış biçimleri, klasik ve modern İslami kaynaklardan hareketle ele alınmış, radikal selefi-cihadi hareketlerin cihat yorumları ve bu yorumların ürettiği siyasal şiddet pratikleri güncel örnekler üzerinden değerlendirilmiştir. Çalışma boyunca Sünni düşüncede cihadın hangi şartlarda siyasal şiddeti meşrulaştırdığı veya kısıtladığı konusu ile radikal grupların şiddeti teolojik argümanlarla nasıl desteklediği tartışılmıştır. Bu durumun Müslüman toplumlar ve küresel güvenlik açısından yarattığı sonuçlar ele alınmış, böylelikle çalışmada teorik tartışmalarla pratik sorunları entegre eden bütüncül bir bakış açısı sunulmuştur. Son olarak çalışmanın temel varsayımı, siyasal şiddetin dini retorikle meşrulaştırılmasının, İslam'ın temel metinlerinin bağlam dışı yorumlarından kaynaklandığıdır. Bu nedenle, İslam'ın orijinal mesajını doğru anlamak ve radikal yorumların yarattığı sorunları aşmak için kavramların tarihsel ve teolojik bağlamlarını doğru bir şekilde analiz etmek gerekmektedir.

1. Şiddet ve Siyasal Şiddet

Şiddet, modern çağın ikilemlerini en keskin biçimde yansıtan olgulardan biridir. Üzerine sayısız söylem inşa edilmesine rağmen tanımı hâlâ kayıp bir istinat duvarı gibi her tartışmada yer değiştirir. Medeniyetin ilerlemesiyle birlikte şiddetin azalacağına dair iyimser öngörülere karşın hem bireysel hem de toplumsal düzlemlerde giderek belirginleşen bir düzenleyici güç hâline gelmiştir. Kitle iletişim araçlarının erişilebilirliğiyle görünürlüğü artmış, gündelik hayatın her alanına sirayet etmiştir. Bu görünürlük, insanı paradoksal bir konuma sürüklemektedir. Birey bir yandan “şiddetin her türlüsüne karşıyım” gibi mutlak beyanlarda bulunur, diğer yandan iktidar-baskı diyalektiğinin doğurduğu şiddet sarmalına müdahale etmekte tereddüt eder. Böylece şiddet, farkında olmadan tercihlerimizi, arzularımızı ve korkularımızı çerçeveleyen hatta normalleştikçe duyarsızlık perdesiyle örtünen bir pratik olarak hayatlarımızı kuşatır (Türer, 2015). Şiddet sözcüğü ise daha nettir ve Arapçadan Türkçeye geçmiş olup, “peklik”, “sertlik” ve “sıkılık” anlamlarını taşımaktadır. Sözcüğün kökeni Latince’de “violentus” veya “violare” kelimelerinden türemektedir. Bu kelimeler de kuvvetli, hiddetli, sert ve zorlu gibi anlamlar içermektedir. İngilizce’deki karşılığı “violence” olan bu sözcük incitmek, acıtmak, zarar vermek, yaralamak, tecavüz etmek, çiğnemek ve ihlal etmek gibi eylemleri kapsamaktadır (Dursun, 2011).

Şiddet kavramını açıklamak için kelimeyi sözlük tanımları üzerinden ele almak terminolojik sınırları daha keskin çizmeye katkı sağlayacaktır. Larousse (2025) sözlüğü, şiddeti “Fiziksel ya da zihinsel gücün kötüye kullanılması, silah kullanımı ve aşırı derecede saldırgan ilişkilerle nitelendirilen eylemler dizisi” olarak tanımlamaktadır. Benzer biçimde Cambridge Dictionary (2025) ise kavramı “Çoğunlukla yaralanma, ölüm, hasar veya yıkım sonuçlarını doğuran, canlılara ya da cansız varlıklara zarar vermek amacıyla fiziksel güç kullanılması” şeklinde tanımlamaktadır. Türk Dil Kurumu (2025) da şiddeti, “karşıt görüşte olanlara kaba kuvvet kullanma” ile “duygu veya davranışlarda aşırılık” şeklindeki iki yönlü bir

yaklaşımına açıklamaktadır. Söz konusu tanımlar, şiddetin hem maddi hem de manevi varlıklara yönelik saldırganlık biçimlerinin ortak paydasında doğası gereği zorlayıcı ve zararlı bir güç kullanımını merkeze aldığına işaret etmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) (1996) de şiddeti geniş anlamıyla “Fiziksel gücün veya iktidarın, bireyin kendisine, başka bir kişiye, bir gruba veya topluluğa karşı kasıtlı olarak kullanılması veya kullanma tehdidi; yaralanma, ölüm, psikolojik zarar, gelişimsel sorunlar veya yoksunluklarla sonuçlanan veya sonuçlanma olasılığı olan eylemler” olarak tanımlamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı’na (2025) göre de şiddet, “Bireyin fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik yönden zarar görmesiyle ya da acı çekmesiyle sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel hareketleri, buna yönelik tehdit ve baskıyı ya da özgürlüğün keyfi engellenmesini de içeren, fiziksel, cinsel, psikolojik, sözlü veya ekonomik her türlü tutum ve davranıştır.”

Kavrama ilişkin akademik çevrelerde yapılan tanımlarda şiddet, genellikle “Bir kişiye güç veya baskı uygulayarak isteği dışında bir şey yapmak ya da yaptırmaktır. Şiddet uygulama eylemi, zorlama, saldırı, kaba kuvvet, bedensel ya da psikolojik acı çektirme ya da işkence, vurma ve yaralama” olarak tanımlanmaktadır (Ünsal, 1996, s. 29). Acar ve Karaağaç (2020) da şiddeti, “Bilinçli olarak bir kişiye ya da gruba üstünlük kurmak amacıyla fiziksel, psikolojik, cinsel, ekonomik olarak zarar veren fiillerin tümü” şeklinde ifade etmektedir. Buna göre temel anlamda şiddet, bireylere ve gruplara yönelik bilerek veya bilmeyerek fiziksel ve psikolojik anlamda zarar verme, onları iradeleri karşısında karar almaya zorlama ya da istenilen duruma yöneltme amacındaki her türlü eylem, söz, tutum ve davranışlar olarak tanımlanabilir. Michaud (2018, s. 30) şiddeti “cinayet, işkenceler, saldırılar, katliamlar, savaşlar, baskılar, suç, terör vb.” şeklinde tarif etmektedir. Şen (2018, s. 24) ise “Öteki/düşman olarak belirlenen kişi veya grubu yıpratmak veya yıldırma adına uygulanan fiziksel/psikolojik güç yahut kuvvetler bütünü” olarak tanımlamaktadır. Virginia Held’e (1997) göre şiddet, insanlara zarar vermek ya da bir şeyi zorla değiştirmek amacıyla ani ve zorlayıcı bir şekilde uygulanan eylemlerdir. Bu tür şiddet, sadece fiziksel değil, bazen maddi zararı da içerir. Held, şiddet kavramının sadece kötü veya yanlış bir şey gibi düşünülmemesi gerektiğini savunur. Çünkü bazı durumlarda, örneğin kendini savunma veya adaletli yasaların uygulanması gibi durumlarda şiddet haklı gösterilebilir. Bu nedenle, bir eylemin şiddet olup olmadığını tartışmadan önce ilgili eylemin neden yapıldığını anlamak gerekir.

Tüm bu tanımların ortak paydasından hareketle şiddeti, bireyleri ya da grupları belli bir eyleme zorlamak, boyun eğdirmek ya da bastırmak amacıyla uygulanan fiziksel ya da psikolojik güç kullanımıyla şekillenen ve çoğu zaman ötekileştirici, yıldırıcı ve yıkıcı bir yön taşıyan çok katmanlı bir eylemler bütünü olarak tanımlamak mümkündür. Bu yönüyle şiddet, yalnızca fiziksel yaralanmalara değil, aynı zamanda ruhsal çözümlere, psikolojik bunalımlara ve görünmeyen travmalara da kapı aralayarak toplumsal dokunun en derin katmanlarına sirayet edebilen bir olgudur. Zira şiddet, bir bireyin veya grubun bilerek ve isteyerek başkaları üzerinde baskı, tehdit, korku, işkence, sindirme, hasar ve yaralama gibi olumsuz etkiler yaratmak veya yaratılmasını sağlamak amacıyla gerçekleştirdiği her türlü söz, fiil ve eylemi ifade etmektedir. Bu bağlamda bir kişinin veya grubun huzurunun, rahatlığının, güvenliğinin, hayatını korumasının veya sürdürmesinin başkaları tarafından engellenmesi, tehdit edilmesi, hedef alınması, bozulması ya da yok edilmesi de şiddet olarak tanımlanabilir.

Şiddet olgusu yalnızca bireysel düzeyde ortaya çıkan münferit vakalardan ibaret değildir. Aksine, ekonomi politik yapılarla, eğitim sistemleriyle, sağlık hizmetleriyle ve siyasal kurumlarla doğrudan ilişkili, çok boyutlu ve derinlemesine kök salmış bir toplumsal gerçekliktir (Taşdelen, 2006). Modern dünyanın karmaşık ilişkiler ağı içerisinde şiddet, gündelik yaşamın arka planında sinsice varlık gösteren bir sapma hali olmanın ötesinde aynı zamanda sistemik yapılarla iç içe geçmiş, kimi zaman meşrulaştırılmış kimi zaman ise görmezden gelinmiş bir güç ve tahakküm pratiği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çok katmanlı yapısı içinde, şiddetin dikkat çeken ve toplumsal vicdanı sarsan biçimlerinden biri de siyasal şiddettir. Çünkü siyasal şiddet, yalnızca bedenlere yöneltilmiş bir saldırı olmanın ötesinde fikirlerin bastırılması, karşıtların susturulması ve kamusal alanın daraltılması gibi insan haklarına ilişkin olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Dolayısıyla, şiddet olgusunun bütüncül bir kavrayışı, onu yalnızca bireyler arası ilişkilerle sınırlı görmeyerek siyasal sistemlerin ve iktidar ilişkilerinin bir parçası olarak ele almayı gerektirir.

Şiddetin tarihsel süreklilik arz eden biçimlerinden biri olan siyasal şiddet, yalnızca modern zamanlara özgü bir fenomen olarak değerlendirilmemelidir. Aksine, siyasal şiddet insanlık tarihinin en eski mücadele pratiklerinden biri olarak iktidar ilişkilerinin, yönetim biçimlerinin ve toplumsal dönüşümlerin merkezinde yer almıştır. Antik tiranlıklardan modern ulus-devlet yapılarına, sömürge karşıtı direnişlerden ideolojik çatışmalara kadar pek çok tarihsel süreç, siyasal şiddetin farklı biçimlerde sahneye çıktığı dönemler olarak kayda geçmiştir. Ne var ki günümüzde küresel düzeyde artan toplumsal kutuplaşmalar, demokratik gerilemeler ve terörizmin farklı coğrafyalarda kazandığı yeni biçimler nedeniyle, siyasal şiddet artık yalnızca geçmişin mirası değil, günümüzün en çetrefilli ve acil güvenlik sorunlarından biri olarak karşımızda durmaktadır. Bu çerçevede siyasal şiddet olgusuna yönelik tekil ve kapsayıcı bir tanıma ulaşmak zorlaşmakta, kavram disiplinler arası yaklaşımlarla ele alınmayı gerekli kılan çok katmanlı ve bağlamsal bir nitelik kazanmaktadır.

Siyasal şiddetin tanımı, ayrıca, tarihsel bağlamlara, egemen güç ilişkilerine ve ideolojik yönelimlere bağlı olarak sürekli yeniden üretilmiştir. Bazı dönemlerde bir halk direnişinin sembolü, bazen ise devlet otoritesine yöneltilmiş cezai bir fiil olarak kodlanmıştır. Siyasal şiddetin bu kavramsal muğlaklığını aşmaya yönelik önemli katkılardan biri Vincenzo Ruggiero (2006, ss. 1–5) tarafından sunulmuştur. Ruggiero, siyasal şiddeti yalnızca şiddet içeren bir eylem olarak ele almanın ötesine geçerek bu tür eylemlerin hangi koşullarda meşru ya da gayrimeşru sayıldığını belirleyen siyasal ve

ideolojik zemini sorgulamanın önemine dikkat çeker. Ruggiero'ya göre devlet tarafından uygulanan şiddet çoğu zaman hukuki ve kurumsal mekanizmalar aracılığıyla meşrulaştırılırken, aynı araçlara başvuran birey ya da grupların şiddeti kriminalize edilmekte ve fail doğrudan suçlu addedilmektedir. Bu durum yalnızca hukuki bir ayrıma değil, aynı zamanda siyasal iktidarın tanımlayıcı gücüne dayanan ideolojik bir tercihe işaret eder. Nitekim kriminoloji literatürü de uzun yıllar boyunca siyasal şiddeti bireysel patolojilerle açıklama eğiliminde olmuştur. Böylece, bu şiddetin arka planında yer alan tarihsel eşitsizlikleri, yapısal baskıları ve ideolojik direniş biçimlerini görünmez kılmıştır. Oysa siyasal şiddet, çoğu durumda yalnızca düzen bozucu bir eylem değil, buna ek olarak mevcut otoritenin meşruiyetini sorgulayan radikal bir siyasal eleştiridir. Ruggiero'nun yaklaşımı, failin bireysel psikolojisini merkeze almak yerine eylemi mümkün kılan toplumsal bağlamın, tarihsel koşulların ve siyasal yapıların doğasını analiz etmeye yönelerek literatüre önemli bir kuramsal derinlik kazandırmıştır.

Her şiddet eylemi doğrudan siyasal bir anlam taşımamaktadır. Çünkü şiddetin varlığı, tek başına onu siyasal şiddet kategorisine yerleştirmek için yeterli değildir. Örneğin, bir bireyin yalnızca kişisel çıkar elde etmek ya da bireysel tatmin sağlamak amacıyla şiddete başvurusu, bu eylemin siyasal bir motivasyondan ziyade bireysel saiklerle gerçekleştiğini gösterir ve bu durum siyasal şiddet kapsamında değerlendirilemez. Bununla birlikte, bazı şiddet olayları siyasal ve kriminal sınırların iç içe geçtiği karmaşık yapılar arz eder. Dolayısıyla bir şiddet eyleminin siyasal olup olmadığını değerlendirebilmek için hem failin niyetine hem de eylemin ortaya çıktığı toplumsal ve tarihsel bağlama dikkatle bakmak gerekir. Siyasal şiddet ile diğer şiddet biçimlerini ayırt edebilmenin yolu bu çok boyutlu çözümlemeye geçmektedir (Held, 1997).

Siyasal şiddet, çoğu zaman dinî unsurları barındırsa da özünde ideolojik ya da etnik temelli bir motivasyonla beslenen, örgütlü ya da bireysel biçimlerde ortaya çıkan çok boyutlu bir şiddet türüdür (Acar & Karaağaç, 2020). Bu şiddet biçimi, yalnızca fiziki bir saldırı ya da silahlı bir eylem olarak değil, aynı zamanda bir siyasal mesajın, bir ideolojik duruşun veya tarihsel bir iddianın şiddet yoluyla dile getirilmesi olarak okunmalıdır. Başka bir ifadeyle, siyasal şiddet, siyasetin barışçıl araçlarla değil, zorlayıcı güç ve tehdit unsurlarıyla yürütülmesidir. Bir bireyin, bir topluluğun ya da bir rejimin ulaşmak istediği siyasal hedefleri meşru zeminler dışında gerçekleştirmek adına şiddete yönelmesi, siyasal şiddetin temel karakterini oluşturur. Bu bağlamda şiddet, hem muhalifini bastırma hem de kendi varlığını tahkim etme aracı olarak kullanılmaktadır. Bu yönüyle siyasal şiddet, yalnızca eylemin kendisinde değil o eylemin toplumsal hafızada ve siyasal düzlemde yarattığı etkilerde de karşılık bulan derin bir mücadele biçimidir. Dolayısıyla siyasal şiddet, amacı ya da sonucu itibarıyla siyasal bir anlam taşıyan; yasal ya da yasa dışı, meşru ya da gayrimeşru biçimlerde tezahür edebilen, maddi ya da manevi nitelikteki her türlü baskı, zorlayıcılık ve tahakküm eylemi olarak tanımlanabilir. Diğer ifadeyle siyasal şiddet, siyasi alanda meydana gelen fiziksel veya psikolojik yollarla uygulanan bir şiddet türüdür (Fidan, 2024).

Şiddet olgusu tekil bir biçimden ibaret olmayıp farklı bağlamlarda farklı görünümeler kazandığı gibi siyasal şiddet de benzer şekilde çok çeşitli biçimlerde tezahür eden, dinamik ve çok boyutlu bir fenomendir. Siyasal şiddetin türlerine ilişkin literatürde farklı sınıflandırma çabaları bulunmakta ve bu çabalar, şiddetin ortaya çıkış koşullarına, aktörlerine, ideolojik temellerine ve tarihsel bağlamına göre şekillenmektedir. Bu kapsamda Ünsal (1996), siyasal şiddetin farklı biçimlerini sistematik bir yaklaşımla altı başlık altında incelemiştir. Bunlardan ilki, ülkelerin sosyo-politik ve kültürel farklılıklarına dayalı olarak gelişen siyasal şiddet biçimlerini içermektedir. İkinci olarak, ideolojik kutuplaşmalar ekseninde ortaya çıkan devrimci ve karşı-devrimci siyasal şiddet yer almaktadır. Bu tür şiddet, mevcut düzeni yıkmayı ve korumayı amaçlayan aktörler arasında meydana gelen çatışmaları kapsamaktadır. Üçüncü olarak, demokratik süreçlerin askıya alınması ve zor yoluyla iktidarın el değiştirmesiyle karakterize edilen askerî darbelerin yarattığı siyasal şiddet öne çıkmaktadır. Dördüncü tür ise genellikle sosyoekonomik adaletsizliklere ve politik temsil eksikliklerine karşı örgütlenen öğrenci ve işçi hareketlerinin şiddet içerikli biçimlerini içermektedir. Beşinci olarak, etnik, dini ya da bölgesel gerekçelerle merkezi otoriteden kopmayı hedefleyen ayrılıkçı hareketlerin başvurduğu siyasal şiddet biçimi karşımıza çıkmaktadır. Son olarak, özellikle seçim dönemlerinde kutuplaşmanın artmasıyla birlikte ortaya çıkan ve siyasal rekabetin şiddet yoluyla ifade bulduğu seçim kaynaklı siyasal şiddet türü dikkat çekmektedir. Bu çeşitlilik, siyasal şiddetin yalnızca bir güç kullanımı biçimi olmadığını, aynı zamanda farklı siyasal, toplumsal ve tarihsel bağlamlarla şekillenen bir ifade biçimi olduğunu ortaya koymaktadır.

Yukarıda sıralanan çeşitli şiddet türleri dikkate alındığında siyasal şiddetin tek bir nedene ya da biçime indirgenemeyecek denli karmaşık ve çok yönlü bir olgu olduğu açıkça görülmektedir. Siyasal şiddet, hem yukarıdan hem de aşağıdan gelen baskılarla şekillenebilen, tarihsel ve toplumsal bağlamlara göre farklı tezahür biçimleri kazanan dinamik bir süreçtir. Bu çerçevede, literatürde öne çıkan bir diğer sınıflandırmada siyasal şiddet dört ana kategoride ele alınmaktadır. İlk olarak, belirli bir merkezden yönlendirilmeyen ve çoğu zaman kendiliğinden ortaya çıkan dağınık siyasal-toplumsal şiddet, toplumsal gerilimlerin spontane patlamalar şeklinde dışavurumudur. İkinci olarak, halkın ya da muhalif grupların mevcut iktidara karşı geliştirdiği, sistemin üst yapısına yönelen iktidara karşı şiddet biçimi öne çıkmaktadır. Bu tür şiddet, genellikle siyasal dışlanmışlık, temsil eksikliği ve yapısal eşitsizliklerin tetiklediği tepkisel eylemlerle kendini göstermektedir. Üçüncü tür olan iktidar şiddeti ise devletin veya iktidardaki güçlerin muhalefeti bastırmak, toplumsal denetimi sağlamak ya da meşruiyetini tahkim etmek amacıyla uyguladığı sistematik ve çoğu zaman kurumsallaşmış şiddet

biçimini ifade etmektedir¹. Son olarak, toplumsal yapının tamamen çözüldüğü, siyasal otoritenin parçalandığı ve farklı güç odaklarının silahlı çatışmalarla üstünlük kurmaya çalıştığı iç savaş ve bu çatışmalarla çoğu zaman iç içe geçmiş terörizm biçimleri, siyasal şiddetin en yıkıcı ve geniş çaplı tezahürleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sınıflandırmalar, siyasal şiddetin yalnızca bir eylem biçimi değil, aynı zamanda iktidar ilişkilerinin, toplumsal yapıların ve tarihsel dinamiklerin kesişim noktasında ortaya çıkan karmaşık bir güç mücadelesi olduğunu göstermektedir (Acar & Karaağaç, 2020).

Bu sınıflandırmalar ışığında değerlendirildiğinde, siyasal şiddetin türleri arttıkça bu şiddet biçimlerinin meşruiyet kaynaklarının da farklılaştığı ve karmaşıklaştığı görülmektedir. Bazı şiddet türleri siyasal bir ideolojiye bazıları ise dinsel referanslara yaslanmaktadır. Bu durum siyasal şiddeti sadece bir eylem tarzı olmaktan çıkararak bir anlam üretim biçimi hâline getirmektedir. Özellikle dinin, siyasal meşruiyet üretiminde bir araç olarak kullanıldığı durumlarda, şiddet söylemi teolojik bir zemin üzerinde inşa edilmekte ve bu da toplumsal etkisini derinleştirmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın ilerleyen bölümünde siyasal şiddetin dinsel temelleri ele alınacaktır. İslam dinine atıfla yürütülen şiddet pratikleri, İslam'ın iki ana mezhebinden biri olan Sünnilik perspektifinden detaylı biçimde analiz edilecektir. Böylece siyasal şiddetin yalnızca yapısal ve ideolojik değil aynı zamanda inanç sistemleriyle kesişen boyutları da bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmiş olacaktır.

2. Sünniliğin Doğuşu ve Siyasal Bölünmenin Tarihsel Kökenleri

Mezhep kavramı, Arapça kökenli “zhab” fiilinden türetilmiş olup, sözlük anlamı itibarıyla “izlenen yol” ya da “takip edilen yönelim” şeklinde açıklanmaktadır. Zamanla mecazi bir anlam kazanarak bireyin benimsediği inanç çizgisi ya da dinî anlayış biçimini ifade etmek üzere kullanılmaya başlanmıştır (Öz, 2021, s. 33; Kubat, 2019, s. 12). İslam toplumlarında ortaya çıkan farklı inanç, düşünce ve uygulama biçimleri, itikadî (inanç esasları), siyasi ve fikhî yönelimler çerçevesinde şekillenmiş ve bu yönelimler mezhep başlığı altında sistematik hale getirilmiştir. Mezheplerin oluşumu, sadece teolojik meselelerle sınırlı kalmayıp, toplumsal, siyasal ve kültürel etkileşimlerin de bir sonucu olarak gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, her mezhebin ortaya çıkışı kadar devamlılığı da belirli tarihsel ve toplumsal koşullara bağlı olarak şekillenmiştir. Uygun sosyo-politik zemin bulan ya da bu düşünceyi sürdüren topluluklar tarafından sahiplenilen mezhepler varlığını sürdürürken, destek bulamayan ya da marjinalleşen anlayışlar zaman içinde etkisini kaybetmiş ve tarihin arka planına çekilmiştir (Öz, 2021).

İslam mezhepleri tarihine dair literatürde yaygın olarak kullanılan tasnifte, mezhepler üç ana başlıkta incelemektedir. Bunlar siyasî mezhepler, itikadî mezhepler ve fikhî mezheplerdir. Ancak bu kategorik ayırım, söz konusu mezheplerin düşünce sistemlerini birbirinden kesin sınırlarla ayırmak anlamına gelmemektedir. Zira inanç esasları, siyasal duruş ve fikhî yorumlar genellikle birbirleriyle iç içe geçmiştir. Zaman zaman birbirini beslemiş zaman zaman da siyasal ve toplumsal krizler aracılığıyla yeni yorum alanları üretmiştir (Öz, 2021). Mezhep olgusu, doğrudan Kur'an ve Sünnet'teki açık ve kesin hükümlerin değil, bu iki temel kaynağın yorumlanmasına açık, müctehitlerin içtihadına dayalı alanların ürünü olarak gelişmiştir. Bu yönüyle mezhepler, hem itikadi hem de ameli (ibadet ve hukuk uygulamaları) konularda farklılaşan yorumların kurumsallaşmış hâli olarak değerlendirilmektedir. Daha geniş bir tanımla mezhep, dinin tartışmaya, yoruma ve içtihada açık yönlerinde şekillenen, belirli bir bilgi sistemi ve metodoloji çerçevesinde düşünsel bir çatı oluşturan toplumsal-dini yapılarıdır (Gömbeyaz & Dündar, 2020). Dolayısıyla mezheplerin tarihsel süreç içinde Müslüman toplulukların aynı dine mensup olmalarına rağmen, dini metinleri anlamada ve uygulamada geliştirdikleri farklı yaklaşımlar etrafında örgütlenmiş düşünce ve inanç kümeleri olduğu ifade edilebilir.

Sünni mezhebi bağlamında “Sünni” kavramı, İslam peygamberi Muhammed'in sözleri, davranışları ve onaylarını ifade eden sünnet kavramından türemekte olup, bu yolu izleyen topluluğu tanımlamak üzere kullanılmaktadır. Bu kavram, tarihsel olarak “Ehl-i Sünnet” ifadesiyle daha sistematik bir anlam kazanmış, peygamberin uygulamalarını esas alan, onu rehber edinerek dini anlayışını şekillendiren Müslüman grubu işaret etmiştir (Yılmaz, 2019). Sünni ifadesi aynı zamanda “geleneğe bağlı olan” ve “sünneti izleyen kişi” anlamına gelerek yalnızca teolojik bir yönelimi değil, buna ek olarak bir yaşam tarzını ve dini sadakati de temsil etmektedir (Demir, 2014). Sünnilik, İslam'ın en geniş takipçi kitlesine sahip mezhebidir ve Hz. Muhammed'in yaşantısını temel alan rivayetlerin, hadislerin ve uygulamaların bütününe dayanan bir inanç ve amel sistemi geliştirmiştir. Bu çerçevede, sünnet kelimesi yalnızca Peygamber'in bireysel davranışlarını değil, aynı zamanda İslam toplumunun kolektif hafızasında şekillenmiş normatif bir geleneğe de karşılık gelmektedir. Dolayısıyla Sünniler, kendilerini peygamberî/nebevî mirasa en sadık topluluk olarak görmek ve İslam'ın ana yolunu başka bir ifadeyle ortodoks çizgisini temsil ettiklerine inanmaktadırlar (Chiabotti, 2024).

İslam tarihinde mezhepsel ayrışmanın kökeni, dini bir teolojik ihtilaftan ziyade, siyasal iktidar mücadelesi ve otorite tartışmalarına dayanmaktadır. Özellikle peygamber sonrasında halifenin kim olacağı sorusu, bu tartışmaların temel gündemi olmuştur. Yaşanan ihtilaflar da mezhepsel bir ayrımın ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Peygamber Muhammed'in vefatından önce hastalığı sırasında namazı Halife Ebubekir'e kıldırması (Akbulut, 2020) ve bazı sahabelerin “Allah'ın

¹ Buradaki “meşruiyet tahkimi” ifadesi, hukuki ya da normatif bir çerçevede değil daha çok toplumun geniş kesimlerince kabul görme ve rıza oluşturma anlamında kullanılmaktadır. Bu tür bir meşruiyet inşası, stratejik iletişim, medya üzerindeki denetim ve güvenlik odaklı söylemler aracılığıyla sağlanabilir. Böylece hukuken tartışmalı ya da meşru sayılmayacak eylemler dahi toplumsal düzeyde kabul edilebilir hale getirilebilir. Bu bağlamda, normatif olarak meşru olmayan şiddet biçimleri bile belli koşullar altında kamuoyunda meşruymuş gibi algılanabilir.

elçisinin dinimiz için seçtiğini biz dünyamız için neden seçmeyelim” düşüncesiyle Ebubekir’i lider olarak görmesi (Akbulut, 2020, s. 48), hilafetin Ebubekir’e geçişini meşrulaştıran gerekçeler arasında değerlendirilmiştir. Fakat bu süreçte yaşanan Kırtas Hadisesi ve Gadir Hum gibi olaylar, Şii literatüründe Halife Ali’nin Peygamber tarafından halife olarak vasiyet edildiği iddiasının temelini oluşturmuştur (İpek vd., 2014). Özellikle Kırtas Hadisesi’nde, Hz. Muhammed’in vasiyetini yazdırmak istemesine rağmen bazı sahabelerin buna engel olması, Şii düşüncesinde Ali bin Ebu Talip’in hakkının gasp edildiği kanaatini beslemiştir (Öz, 2021). Bu siyasal belirsizlik ortamı, İslam Peygamberinin vefatının hemen ardından Medineli ve Kureyşli Müslümanlar arasında yaşanan ve Hz. Ebubekir’in halifeliğiyle sonuçlanan Beni Saide Sakifesi’nde zirveye ulaşmış, Hz. Ali bu süreçte yer almamış ve Taberi’nin aktardığına göre ancak İslam peygamberi Muhammed’in kızı Fatıma’nın vefatından sonra biat etmiştir (Öz, 2021; Kubat, 2019) Ardından gelen hilafet zinciri içinde Hz. Ömer yazılı vasiyetle halife tayin edilmiş, Hz. Osman hakem yoluyla seçilmiş fakat bir isyan sonucu öldürülmüş, ardından Hz. Ali seçilmiştir (Çalışlar, 2013; Korkmaz, 2018).

Kerbela Hadisesi olarak kayıtlara geçen Hz. Ali’nin oğlu Hz. Hüseyin’in Emevi Halifesi I. Yezit döneminde gerçekleşen bir saldırıyla hayatını kaybetmesi, Şii inancında derin bir kırılmaya yol açmıştır. Bu olay, Halife Ali ve Ehl-i Beyt’in sistematik biçimde siyasal iktidardan dışlandığı, haksızlıklara maruz bırakıldığı ve katledildiği anlatısını merkezileştirmiştir (Birdoğan, 2013). Bütün bu gelişmeler, yalnızca mezhepsel ayrışmanın zeminini oluşturmakla kalmamış, aynı zamanda İslam siyaset düşüncesinin en erken dönemlerinden itibaren şiddetin meşruiyeti, liderliğin kaynağı ve toplumsal düzenin temeli gibi konularda derin bir bölünmeyi de beraberinde getirmiştir. Nitekim bu süreçte Halife Ali’nin etrafında şekillenen grubun takipçileri zamanla Şii olarak anılmış, geri kalanlar ise Sünni olarak ifade edilmiştir. Böylece, Sünnilik ve Şiilik, doğrudan doğruya siyasal bir ihtilafın ürünü olarak tarih sahnesine çıkmış; bu ayrışma, Müslümanlar arasında şiddetli iç savaşlara neden olmuş ve “Büyük Fitne” (el-Fitnetü’l-Kübrâ) olarak tarihe geçmiştir (Chiabotti, 2024).

3. Teolojinin Gölgesinde Şiddet: Sünnî Gelenekte Cihadın Siyasal Yorumu

İslam inancına göre Allah, insanlık tarihi boyunca, toplumsal düzeni sağlamak ve insanları doğru yola iletmek amacıyla peygamberler göndermiştir. Bu ilahi gönderi süreci ilk peygamber Âdem ile başlamış ve son peygamber olarak kabul edilen Muhammed ile tamamlanmıştır (Khan, 2019). Hz. Muhammed’in peygamberliği, miladi olarak VII. yüzyılın başlarında Hicaz bölgesinde ortaya çıkmıştır. Dönemin sosyoekonomik, kültürel ve siyasal koşullarıyla etkileşim içinde gelişerek yalnızca dinî bir mesaj değil, bununla birlikte yeni bir toplumsal ve siyasal düzen ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda İslam tarihi, Hz. Muhammed’in peygamberlik dönemiyle başlayıp, Dört Halife dönemi, Emeviler, Abbasiler, Memlükler ve Osmanlılar gibi farklı siyasi yapılarla şekillenen çok katmanlı bir süreçte teşekkül etmiştir (Erşahin, 2017).

On dört asrı aşan bu tarihsel derinlik, İslam’ı sadece teolojik bir sistem değil, buna ek olarak Müslüman toplumların siyaset, hukuk, kültür ve medeniyet alanlarındaki birikimlerini içeren bir medeniyet projesi hâline getirmiştir. Ancak bu tarihsel süreç, her zaman yekpare bir bütünlük içinde ilerlememiştir. Özellikle Peygamber Muhammed’in vefatından sonra yaşanan siyasi liderlik tartışmaları, zamanla teolojik ve hukuki farklılaşmalara dönüşmüş bu da mezhepsel ayrışmaların zeminini hazırlamıştır (Çaylak, 2015). Nitekim bu ayrışmalar, zaman içerisinde kurumsallaşarak günümüzdeki başlıca İslam mezhepleri olan Sünnilik ve Şiiliği doğurmuştur. Bu mezhepler, sadece ibadet biçimlerinde değil, aynı zamanda siyaset, otorite, meşruiyet ve toplumsal düzen anlayışlarında da farklar barındırmaktadır. Bu bağlamda İslam içi farklılıkları anlamak sadece mezhepsel kimlikleri değil, bu kimliklerin siyasal şiddetle kurduğu ilişkiyi de çözümleyebilmek açısından büyük önem taşımaktadır. Bu tarihsel çerçeve, Sünniliğin siyasetle kurduğu ilişkinin kökenlerini anlamak bakımından önemli bir zemin sunmakla birlikte, mezhebin siyasal otoriteye ve şiddet eylemlerine dair tutumunu değerlendirmek için daha derinlikli bir analiz gerekmektedir.

3.1. Savaş ve Barış Arasında: Sünnî Düşüncede Cihadın Çok Katmanlı Anlamı

Sünni mezhep anlayışında şiddet olgusunun değerlendirilmesinde temel başvuru kaynakları Kur’an-ı Kerim ve Peygamber Muhammed’in hadisleridir. Bu bağlamda, şiddet kavramı bu kaynaklarda doğrudan ve sistematik biçimde yer almasa da sıkça geçen cihat kavramı, hem bireysel hem toplumsal düzeyde İslam ahlakı ve siyaset düşüncesinin temel yapı taşlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Omar, 2004). Cihat, kelime kökeni itibarıyla “cehd” kökünden türemekte “çaba sarf etmek” ve “gayret göstermek” anlamına gelmekte olup yalnızca silahlı mücadeleyle sınırlı olmayan, çok yönlü bir kavramdır. Nitekim Sünni düşünce içerisinde cihat, iman esaslarını öğrenmek ve öğretmekten toplumsal adaletin tesisi için mücadele etmeye, fitne ve anarşiye karşı durmaktan barış ve güvenliğin korunmasına kadar geniş bir anlam alanına sahiptir (Akar, 2024). Genel manasıyla da cihat, bir Müslüman için şunları yapmak demektir (Yılmaz, 2013):

- Öncelikle dininin ne istediğini öğrenmek ve hayatını buna göre yaşamak,
- Sonra bu öğrendiklerini başkalarına da öğretmek,
- Çevresinde iyi şeylerin yapılmasını teşvik etmek ve kötü şeylerin yapılmasını engellemeye çalışmak,
- İslam’ın mesajını insanlara duyurmak,
- Hem kendi içindeki kötü istek ve arzularla (nefsiyle) mücadele etmek hem de dışarıdan gelen zorluklara veya düşmanlıklara karşı koymak,

- Bütün bunları yaparken elinden gelen tüm çabayı göstermektir.

Bu çerçevede, bilimsel üretimden ekonomik faaliyetlere, iyiliği yayma sorumluluğundan kötülüğü önleme yükümlülüğüne kadar pek çok eylem biçimi cihat başlığı altında değerlendirilebilmektedir. Fakat cihadın, küçük cihat olarak adlandırılan savaş boyutu yalnızca saldırganlığa karşı savunma, dinin ve toplumun temel değerlerini koruma gibi zaruri hallerde gündeme gelir ve bu da belli ahlaki ve hukuki sınırlarla çevrilidir (Köse, 2007; Khan, 2017). Diğer yandan, nefsin arzularına karşı mücadeleyi ve insanın içsel arınmasını hedefleyen büyük cihat, Sünni gelenekte cihadın en asli ve değerli boyutu olarak görülmektedir (Ateş, 2002; Bulut, 2017). Dolayısıyla, Sünnilik çerçevesinde cihat, salt fiziksel çatışmaya indirgenemeyecek kadar kapsamlı, çok katmanlı ve manevi yönü güçlü bir yükümlülük olarak tanımlanmaktadır. Bu yönüyle cihat, şiddetin meşrulaştırılması için değil, barışın, adaletin ve toplumsal düzenin sağlanması için etik ve ilahi sınırlarla çerçevelenmiş bir çaba biçimi olarak değerlendirilebilir.

Tarihsel bağlam dikkate alındığında da bu anlayış desteklenmektedir. Kur'an-ı Kerim'de savaş ve ağır yaptırımlara dair ayetlerin, Peygamber Muhammed'in Mekke döneminde değil, Medine döneminde nazil olmaya başlaması, bu çerçeveyi doğrulayıcı bir örnek olarak sunulabilir. Mekke döneminde Peygamber, yalnızca dini tebliğ görevini yürüten bir elçi konumundaydı ve Müslümanlar siyasi olarak örgütlü bir yapıya sahip değildi. Bu nedenle herhangi bir toplumsal otoriteye dayalı şiddet pratiğinden söz edilemezdi. Ne var ki Medine'ye hicretle birlikte Peygamber Muhammed yalnızca bir peygamber değil, aynı zamanda Medine toplumunun lideri ve yöneticisi konumuna gelmiştir. Yani Peygamber hem Müslüman topluluğun hem de Medine halkının güvenliğinden sorumlu bir siyasal otorite hâline gelmiştir. Dolayısıyla Medine döneminde, bir siyasal-toplumsal düzenin korunması adına, cihadın savaş boyutuna dair ayetlerin nazil olması ve bu bağlamda şiddetin meşru müdafaa amaçlı kullanımı, devletleşme süreciyle birlikte şekillenen bir zorunluluğun ifadesi olarak okunabilir (Dülber, 2018). Bu çerçevede şiddet, keyfi bir tercih değil, sınırlı, ahlaki ve kurumsal çerçevede belirlenen bir istisna olarak değerlendirilmiştir.

3.2. Kutsal Kavramın İstismarı: Terörün Gölgesinde Cihadın Radikal Yorumları

İslam dünyasında, modern siyasal düşüncenin dönüşümüne dair tartışmalar yalnızca bir dinî reform söylemiyle sınırlı kalmayıp dinin siyasal alan üzerindeki kurucu rolüne odaklanan daha geniş ve derinlikli bir paradigma değişimini de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, çağdaş İslami düşüncenin öne çıkan isimleri arasında yer alan Mevdudi ve Seyyid Kutub'un fikirleri, sadece teolojik bir tez olarak değil toplumsal bir düzenin yeniden inşasını hedefleyen bir siyasal proje olarak da değerlendirilmektedir. Örneğin Mevdudi'nin "Hâkimiyet yalnızca Allah'a aittir" ifadeleri, modern seküler devlet modeline karşı geliştirilen alternatif bir egemenlik anlayışı sunar. Bu anlayışta laiklik, sadece dinin toplumsal alandan dışlanması değil daha derin bir düzlemde ilahi iradeye karşı bir başkaldırı hatta bir tür şirk olarak yorumlanır. Bu yaklaşım, İslam'ın bireysel yaşamla sınırlı olmayan, aksine siyasal yapıyı da düzenleyen bütüncül bir sistem olarak görülmesini sağlar. Böylece, dinin kamusal alandaki rolü, bir inanç tercihi olmaktan çıkarak siyasal bir sorumluluk hatta zorunluluk haline gelir (Maher, 2016).

Bu siyasal tahayyül, Seyyid Kutub'un düşüncesinde daha radikal ve devrimci bir mahiyet kazanır. Kutub'a (2011, s.18-20) göre modern toplumların yapıları İslam dışı unsurlarla kuşatılmış bir cahiliye düzenidir ve bu düzenle uzlaşmak yerine mücadele etmek gereklidir. Bu mücadele de yalnızca ahlaki bir ıslah çağrısından ibaret değildir. Aksine, var olan yapının köklü biçimde yıkılmasını ve yerine ilahi egemenliğe dayalı yeni bir siyasal sistemin kurulmasını hedefler. Kutub'un bu yaklaşımı, bireysel imanla sınırlı olmayan siyasal alana taşan bir cihat anlayışını öne çıkarır. Böylece, "Allah'ın hükmünü uygulamak" fikri, yalnızca bir iman ilkesi değil, inananlara yüklenen siyasal bir vazife olarak tanımlanır. Bu düşünsel çerçeve, çağdaş selefi-cihadist hareketler için yalnızca ideolojik bir referans kalmamış, meşruiyetlerini dayandırdıkları entelektüel bir kaynak haline gelmiştir (Maher, 2016, s. 174-181).

Radikal İslamcı hareketlerin cihat kavramını yalnızca savaşla özdeşleştirerek şiddeti meşrulaştırma çabası, hem İslam dünyasında hem de Batı kamuoyunda bu kavramın asıl anlamından uzaklaşmasına yol açmıştır. Özellikle son yıllarda yaşanan terör eylemleri, İslam'ın kutsal kavramlarından biri olan cihadın, terörizmin ideolojik zemini gibi hatalı bir şekilde sunulmasına neden olmuştur. Bu süreçte bazı radikal gruplar, cihadı salt bir silahlı mücadele biçimi olarak yorumlayarak meşru olmayan şiddet eylemlerini bu çatı altında sunmuşlardır. Bu tür yorumlar, Batı toplumlarında "cihat = şiddet = terör = savaş" şeklinde indirgemeci ve ötekileştirici bir algı yaratmıştır (Weisbrod, 2002). Bu nedenle, cihadın manevi ve ahlaki boyutu göz ardı edilmiş; bireyin kendini kötülüklerden arındırma çabası, toplumsal adalet ve zulme karşı direnç gibi anlamlar ikinci plana itilmiştir.

İslam dini, savaşın kaçınılmaz olduğu durumlarda dahi belirli etik ilkelere bağlı kalınmasını zorunlu kılmaktadır. Kur'an'daki ayetler ve Peygamber Muhammed'in savaşlardaki uygulamaları, savaşın ahlaki sınırlar içinde sürdürülmesini şart koşar. İslam hukukunda sivillere, özellikle kadınlara, çocuklara, yaşlılara, din adamlarına ve hastalara yönelik şiddet açıkça yasaklanmıştır. Bununla birlikte ibadethanelere zarar vermek, çevreyi tahrip etmek ya da doğal kaynakları yok etmek de İslam savaş ahlakına aykırı kabul edilmiştir (Bulut, 2017, s. 87). Dolayısıyla, savaşın meşruiyeti belirli sınırlar dâhilinde kabul edilse de bu durum cihadın rastgele şiddet uygulamalarıyla özdeşleştirilmesine zemin hazırlamaz. Tam aksine, cihadın anlamı, zulmün önlenmesi ve adaletin sağlanması gibi yüksek ahlaki hedeflerle tanımlanmalıdır. Fakat tarihsel ve sosyopolitik gelişmeler, cihat kavramının giderek daha fazla terör eylemleriyle ilişkilendirilmesine yol açmıştır. Pek çok radikal örgüt, siyasal hedeflerini meşrulaştırmak adına bu kavramı istismar etmiş ve böylece hem İslam dünyasında hem de

uluslararası kamuoyunda kavramın itibarı aşındırılmıştır. Bu durum, cihatçı ile terörist arasındaki sınırın bulanıklaşmasına ve özellikle Batı’da Müslüman kimliğin sürekli olarak potansiyel bir tehdit unsuru olarak algılanmasına neden olmuştur (Gündüz, 2016). Örneğin El-Kaide ve IŞİD gibi yapılar tarafından sivil hedeflere yönelik düzenlenen intihar saldırıları, İslam’ın savaş hukuku çerçevesinde açıkça koruma altına aldığı sivillere zarar vermeme ilkesini ihlal etmektedir. Bununla birlikte, IŞİD’in tarihi ibadethaneleri yıkması ya da camileri doğrudan hedef alması, İslam’da kutsal mekânların dokunulmazlığına dair yerleşik ilkenin açık bir ihlali niteliğindedir. Dolayısıyla bu örgütlerin “cihat” kavramı üzerinden meşrulaştırmaya çalıştığı eylemler, İslam’ın özünde barındırdığı barış, adalet ve merhamet ilkeleriyle kökten bir çelişki içerisindedir. Oysaki İslam geleneğinde cihat, bireyin nefesine karşı verdiği mücadeleyle başlar ve nihai amacı, barış ve adaleti tesis etmektir. Bu bağlamda, radikal şiddet eylemleriyle cihat arasında kurulmaya çalışılan bağ, hem dini hem de ahlaki temellerden yoksundur; İslam’ın özüne ve tarihsel pratiğine aykırıdır.

Selefi cihatçı düşünce, cihadı sadece bir ibadet değil, adeta imanın en yüksek ve en kutsal tezahürü olarak görür. Bu anlayışta cihat, hem bireysel bir sorumluluk hem de dini varoluşun vazgeçilmez şartıdır. Maher’in (2016) de aktardığı üzere İbn el-Nahhas el-Dimeşkî, İbn-i Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye gibi klasik dönem âlimlerinin metinleri günümüz radikal hareketleri için birer referans haline gelmiştir. Bu metinlerde cihadın namaz ve oruç gibi ibadetlerden üstün olduğu, hatta İslam’ın zirvesi olarak tanımlandığı görülmüştür. Radikal aktörler, Peygamber Muhammed’in savaş tecrübelerini bir model olarak alıp modern dönemde savaşmayı ‘farz-ı ayn’ yani her Müslüman için zorunlu bir görev sayar. Bu yaklaşımda cihat, sadece düşmanı alt etmek değil, aynı zamanda ilahi düzeni yeniden kurma çabasıdır. El-Kaide liderlerinden Eymen Ez-Zevahiri’nin “Cihat açları doyurmaktan bile üstündür” sözü bu düşüncenin nasıl bir öncelik sıralaması kurduğunu gösterir (Maher, 2016, s.39). Böylece cihat, dünyevi sorumlulukların üstüne çıkarılır ve bireyin Allah’a olan sadakatının ispatına dönüşür ki bu da onu radikalizmin kalbinde atan doktrin haline getirir.

21. yüzyılın başında gerçekleşen 11 Eylül Saldırıları, terörizmin küresel düzeyde ne denli yıkıcı ve dönüştürücü bir tehdit haline geldiğini gözler önüne sermiştir. Bu olay, yalnızca Amerikan topraklarında yaşanan bir güvenlik açığını değil, devletler üstü düzeyde örgütlenmiş radikal grupların sınır tanımayan bir savaşın başlıca aktörleri haline geldiğini de göstermiştir (Bodur, 2005). Bu dönemde de El Kaide, IŞİD, Eş-Şebab ve Boko Haram gibi örgütler, ideolojik meşruiyetlerini İslam’ın Selefi yorumuna dayandırmış ve Ehli Sünnet söylemi aracılığıyla kitleleri mobilize etme amacı gütmüştür (Kaşıkçı & Bülbül, 2022). Özellikle Ortadoğu ve Afrika gibi istikrarsız bölgelerde yaygınlaşan bu örgütler, yalnızca yerel halklar üzerinde değil, küresel güvenlik mimarisi üzerinde de ciddi baskılar oluşturmuşlardır. Böylece dini söylem ile siyasi hedefler arasında inşa edilen karmaşık ilişki, radikal şiddetin yeni yüzyıldaki biçimini tanımlayan temel unsur haline gelmiştir.

Bu çerçevede IŞİD örneği, radikal Selefi ideolojinin günümüz dünyasında ne tür jeopolitik sonuçlara yol açabileceğini ortaya koymaktadır. Irak’ta, Amerikan işgali sırasında ortaya çıkan iç savaş ortamından doğan IŞİD, Saddam Hüseyin’in devrilmesinin ardından bölgede oluşan otorite boşluğundan beslenmiştir. Böylece bölgedeki Sünni gençlerin ve aşiretlerin Batı’ya karşı beslediği derin düşmanlığı ideolojik bir mücadeleye dönüştürmüştür (Joly, 2023). Örgüt, yalnızca Irak ve Suriye gibi çatışma bölgelerinde değil, aynı zamanda Avrupa kentlerinde gerçekleştirdiği saldırılarla da kendini küresel bir aktör olarak konumlandırmıştır (Baharççek & Yıldırım, 2021, s. 326). 2014’te hilafet ilan eden IŞİD, Paris (13 Kasım 2015) ve Nice (14 Temmuz 2016) saldırıları gibi eylemlerle Batı dünyasının güvenlik politikalarını yeniden şekillendiren bir tehdit profili çizmiştir (Lexpress, 2020). Bu bağlamda IŞİD, hem fiziki hem de sanal ortamda savaş yürüten hibrit bir yapı olarak modern terörizmin karakteristik örneklerinden biri olmuştur.

El-Kaide daha eski bir yapı olmakla birlikte benzer bir ideolojik çizgiye sahiptir. 1988’de Sovyetler Birliği’ne karşı savaşan Arap mücahitlerin ortak girişimiyle kurulan örgüt, Batı karşıtlığı temelinde şekillenen stratejisini zamanla küresel ölçekte uygulamaya başlamıştır. El-Kaide’nin nihai hedefi, Batı’nın İslam dünyasındaki etkisini sona erdirmek, “mürtet” olarak yani İslam dininden çıkmış olarak tanımladığı hükümetleri devirmek ve kendi şeriat anlayışı çerçevesinde bir İslam devleti inşa etmektir (Öztürk, 2019). 1996 yılında yayımlanan “Kutsal Beldeleri İşgal Eden Amerikan Güçlerine Karşı Cihat Fetvası”, örgütün ABD destekli Arap yönetimlerine yönelik doğrudan tehdit dilini somutlaştıran dönüm noktalarından biridir. Bu fetvada Suudi hanedanı, ülkesine yabancı askeri güçleri kabul etmekle İslami ilkelere ihanet etmekle suçlanmıştır (Öztürk, 2021, s. 94). Böylece El Kaide, dinî retoriği politik bir devrim stratejisi olarak yeniden üretmiş ve bu strateji, sonraki Selefi cihatçı örgütlere ilham kaynağı olmuştur.

Afrika kıtasında faaliyet gösteren radikal İslamcı terör örgütleri arasında Eş-Şebab (Hareket eş-Şebab el-Mücahidin) ve Boko Haram (Cemaat-i ehl-i sünneti’t davet’ü-l ve’l-cihad), hem yerel istikrarsızlığı derinleştirmeleri hem de küresel güvenliği tehdit etmeleri bakımından dikkat çeken iki örnektir. Eş-Şebab’ın ortaya çıkışı, Somali’de 1991 yılında gerçekleşen darbenin ardından devlet otoritesinin çökmesiyle doğrudan ilişkilidir. Merkezi yönetimin yokluğu, İslam Birliği Örgütü ve yerel kabilelerin etkinliğini artırmış, bu boşluk ortamında Al İslah, El Tebliğ ve Cihat el İslam gibi yapılar güç kazanmıştır (İbrahim, 2020). Bu örgütler, şeriat mahkemeleri kurarak bölgelerde alternatif otoriteler haline gelirken Eş-Şebab da İslam Mahkemeler Birliği’nin gençlik ve silahlı kanadı olarak doğmuş, zamanla radikalleşerek kendi selefi yorumu doğrultusunda toplumu dönüştürme amacına yönelmiştir (Artokça, 2013). Eş-Şebab’ın dikkat çekici hedeflerinden biri, ülkedeki geleneksel İslami yorumu temsil eden Sufi yapıyı tasfiye etmeye çalışmasıdır. Bu durum, örgütün yalnızca Batı’ya değil, İslam içi çoğulculuğa da düşmanlık beslediğini göstermektedir.

2006'dan itibaren devlet benzeri bir yapılanmaya dönüşen Eş-Şebab, ülkenin güney ve orta kesimlerini kontrol altına alarak kendi yönetim sistemini kurmuştur. Uyguladığı yönetim modelinde, hem İslam hukukuna dayalı şeriat kuralları hem de Somali'nin tarihî ve örfî hukuk geleneği yer almaktadır. Örgütün militanları, yeryüzünün tamamının Allah'a ait olduğu ve yalnızca Allah'ın hükümlerini uygulayanların bu toprakları yönetme hakkına sahip olduğu görüşünü savunmaktadır. Böylece cihadı sadece bir savunma refleksi değil, ilahi bir görev olarak da tanımlamaktadırlar (Özdemir, 2020). Bu ideolojik çerçeve içinde Eş-Şebab, 2012 yılına gelindiğinde El Kaide ile olan bağıını resmen ilan etmiş ve uluslararası terör eylemlerine yönelerek Afrika'daki sınırlarını aşan bir tehdit haline gelmiştir (Artokça, 2013). Benzer şekilde Boko Haram da Afrika'daki radikal selefi hareketlerin bir diğer yıkıcı tezahürüdür. Nijerya'nın Borno eyaleti merkezli olarak kurulan ve Nijerya, Nijer, Kamerun ile Çad sınırları boyunca yayılan bu örgüt, etnik ve mezhepsel çeşitliliğin hâkim olduğu bir coğrafyada Selefi ideoloji temelinde radikal bir dönüşüm hedeflemiştir (Yayla ve Yahaya, 2023). Örgütün resmi adı, "Ehl-i Sünnet Davet ve Cihat Cemaati" olmasına rağmen "Boko Haram" olarak anılmasının nedeni, kurucusu Muhammed Yusuf'un Batı tarzı eğitimi "haram" olarak görmesidir (Önal, 2023). Bu retorik, örgütün Batılı değerlerle doğrudan hesaplaşmasını ifade ederken, İslam devleti kurma ve şeriat temelli bir yönetim tesis etme hedefini de içermektedir (Bozkurt, 2018). Boko Haram, Selefi-Vahhabi çizgide şekillenen ideolojisini, bid'atları ortadan kaldırma ve sünneti ihya etme anlamına gelen "İzale" hareketinin görüşüyle beslemiştir. Bu kapsamda batılılaşmaya, modern eğitime ve seküler devlet yapısına yönelik radikal karşıtlık üzerinden kendini konumlandırmıştır (Çınar, 2024). Bu bağlamda, Boko Haram da Eş-Şebab gibi sadece dini değil, siyasal ve kültürel düzlemde bir hegemonya mücadelesi yürütmektedir.

Ortadoğu ve Afrika merkezli radikal İslamcı terör örgütleri, faaliyet gösterdikleri coğrafyalarda yalnızca fiziksel yıkıma değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel çöküntüye de yol açmaktadır. Bu yapılar, çoğunlukla Müslüman halkların yaşadığı bölgelerde örgütlenmekte, Müslüman bireyleri hedef almakta ve toplumsal yaşamı felç eden sistematik şiddet eylemleriyle terör, huzursuzluk ve derin bir güvensizlik ortamı yaratmaktadırlar. Bu durum, çelişkili bir tabloyu da beraberinde getirmektedir: Zira söz konusu örgütler, İslam coğrafyasının içinden çıkmakta, Müslüman halklar üzerinde terör estirmekte ve aynı zamanda kendilerini o halkların inancının temsilcisi olarak sunmaktadır. Böylece, inançla hiçbir şekilde bağdaşmayacak yöntem ve hedefler, İslam adına gerçekleştiriliyormuş gibi sunulmaktadır. Böylece hem inanç sisteminin iç tutarlılığını zedelemekte hem de küresel kamuoyunda Müslüman toplumların topluca zan altında bırakılmasına neden olmaktadır (Şöhret, 2021). Bu tutarsızlığın ortaya koyulmasında Arpacı'nın cihat ve terörizm üzerinde yaptığı şu tespitler faydalı olacaktır (2018):

Tablo 1. Cihat ile terörizm arasındaki temel farklar

Farklılık Alanları	Cihat	Terörizm
 Temel Dayanak	İslam inancının sistemli parçası	Belirli düşünsel temelden yoksun
 Mücadele ve Hukuk	Yasal zeminde, meşru savaş kuralları	Yasa dışı yöntemler kullanır
 Amaç	Meşru müdafaa, hak ihlali giderme	Çeşitli siyasi hedefler
 Hedef ve Etik Sınırlar	Savaş dışı kişilere zarar yasaktır	Ayırım gözetmeksizin herkes hedef olabilir
 Eylem Niteliği	Savunma pozisyonu	Doğrudan ve kışkırtılmamış saldırı
 Gerekçe	Hak ihlali veya barışın bozulması	Herhangi bir motivasyon
 Süreç	Diplomatik çözüm yolları öncelikli	Aniden, uyarı yapılmaksızın
 Karar Mercii	Meşru devlet otoritesi	Gruplar veya örgütler
 Ortaya Çıkış Nedeni	Hak ihlalinin giderilmesi arzusu	Dışlanma, ayrımcılık, baskı
 Süreklilik	İçsel boyut sürekli, dışsal koşullara bağlı	Sistematik ve sürekli eylem stratejisi

Kaynak: Arpacı (2018, s. 278-288)'den hareketle araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır.

Terörist örgütlerin ortak bir özelliği, gerçekleştirdikleri terör eylemlerine dini söylemlerle meşruiyet zemini hazırlamaya çalışmalarıdır. Seçtikleri kavramlar, çoğunlukla "cihat", "şeriat", "ümme", "hilafet" gibi İslam tarihi ve fıkhiinde yer alan kavramlar olmakla birlikte, bu kavramlar içeriğinden koparılmakta, bağlam dışı yorumlanmakta ve araçsallaştırılmaktadır. Böylece hem içeride hem de dışarıda kitlelerin zihin dünyası manipüle edilmekte, kutsal olanla şiddet arasında sahte bir bağ kurulmaktadır. Bu bağlamda, radikal örgütler sadece fiziki değil, aynı zamanda semantik yani

anlamlar üzerinden de bir terör de uygulamaktadır. Yani İslam'ın barış ve adalet odaklı mesajını çarpıtarak dinin özüne yabancı, ideolojik bir şiddet anlatısını merkeze yerleştirmektedirler. Bu süreçte dini semboller, ritüeller ve metinler politik hedeflerin taşıyıcısına dönüşmekte ve bu da İslam'ın evrensel değerlerine yönelik küresel bir güvensizlik üretmektedir. Dikkat çekici ve tehlikeli boyutu ise bu yapıların şiddeti, sözde ilahi bir görev olarak sunmalarıdır. El Kaide, IŞİD, Boko Haram ve Eş-Şebab gibi örgütler, İslam coğrafyasının içinde örgütlenmelerine rağmen, Müslüman toplumları dönüştürmek ve kendi şeriat anlayışlarına göre şekillendirmek adına bir “dava” yürüttüklerini iddia etmektedirler. Bu dava iddiası halkların iradesini, kültürel dokusunu ve dini çoğulculuğunu hiçe saymakta, karşı çıkan her kesimi “mürtet”, “bid’at ehli” veya “kafir” olarak damgalayarak yok edilmesi gereken hedefler haline getirmektedir. Böylelikle, radikal örgütlerin nihai hedefi olarak sundukları “İslam devleti” söylemi, gerçekte bir toplumu İslam'ın özünden uzaklaştıran, korku ve tahakküm üzerine kurulu totaliter bir yapıdan ibarettir. Bu da göstermektedir ki bu örgütlerin eylemleri yalnızca siyasal şiddet değil, bunun ötesinde inanç sisteminin düşünsel temellerine yönelik bir saldırı niteliği de taşımaktadır.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

Şiddetin tarihsel ve toplumsal sürekliliği, şiddeti dönüşen ve farklı yüzler kazanan bir gerçeklik olarak karşımıza çıkarmaktadır. Siyasal şiddet olgusunu sadece modern çağın bir ürünü olarak görmek eksik bir bakış açısına karşılık gelmektedir. Tarihin derinliklerinden bugüne uzanan bu fenomen, farklı siyasal rejimlerin, ideolojik hareketlerin ve toplumsal dinamiklerin etkisiyle sürekli şekil değiştiren bir aynaya benzemektedir. Her dönemde farklı yansımalar üreten bu ayna, günümüzde radikal Selefi cihatçı grupların ellerinde dinî söylemlerle bezenmiş bir ideolojik silaha dönüşmüş durumdadır. Özellikle IŞİD, El Kaide, Boko Haram ve Eş-Şebab gibi örgütlerin cihat söylemini araçsallaştırarak gerçekleştirdikleri eylemler, İslam'ın barış ve adalet odaklı mesajını gölgeleyerek, küresel düzeyde korku ve güvensizliğin hâkim olduğu bir manzarayı ortaya çıkarmıştır.

İslam'ın temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim bağlam dışı yorumlarla, radikal örgütlerin şiddeti meşrulaştırma stratejisinin temelini oluşturmak için kullanılmaktadır. Ancak çalışma boyunca vurgulandığı üzere, Sünni düşünce içinde cihat kavramının aslı anlamı, salt bir savaş çağrısından ziyade, toplumsal adalet, barış ve manevi arınmayı içeren çok yönlü bir mücadele biçimidir. Bu noktada, şiddetin meşruiyetinin sadece savunma bağlamında ve kesin ahlaki sınırlamalarla kabul edildiği açıktır. Radikal örgütler, sivillere yönelik intihar saldırıları, cami-sinagog-kilise bombalamaları ve sivilleri rehin alma gibi yöntemlerle İslam'ın Sünni geleneğindeki meşru savunma doktrinini tahrif etmektedir. Oysa bu tür eylemler, ne Kur'an'da ne de Sünnette meşru bir savaş pratiği olarak yer bulur. Bu bağlamda, söz konusu örgütlerin “savunma” gerekçesiyle meşrulaştırmaya çalıştıkları şiddet pratikleri, İslam'ın cihat anlayışıyla bağdaşmadığı gibi bu anlayışın siyasal amaçlar uğruna istismar edilmesinden ibarettir. Dolayısıyla, radikal yorumların cihat kavramını şiddetle eşitleyerek oluşturduğu teolojik yanılsamalar, İslam'ın hakiki mesajından bir sapmadır ki bu, küresel düzeyde Müslüman toplumların karşı karşıya kaldığı büyük meydan okumalardan biridir.

Çalışmanın sonucunda, radikal hareketlerin siyasal hedeflerini gerçekleştirmek için dini retorikle beslenen şiddet pratiklerinin sadece hedef alınan toplumlara değil, dinî söylemin kendisine yönelik de bir epistemik şiddet biçimi olduğu ifade edilebilir. Bu şiddet sadece insanlara değil, dinin özüne ve anlam dünyasına da zarar vermektedir. Bu durum, toplumları fiziksel olarak yıkıma uğratmanın yanı sıra İslam dininin evrensel ve kapsayıcı öğretilerini de tahrif etmekte ve dinin barışçıl söylemini kirleterek küresel ölçekte bir güven bunalımına yol açmaktadır. Siyasal şiddetin dini argümanlarla meşrulaştırılmasının, ancak dini metinlerin bağlamı içinde ve tarihsel gerçeklikleriyle doğru biçimde analiz edilmesiyle önlenileceği belirtilebilir. Bu bağlamda akademik çevreler, medya organları ve politik yapılar, radikal söylemlerin manipülasyonlarına karşı toplumları bilinçlendirmekle önemli rol oynamaktadır.

Etik Kurul Bilgileri Beyanı (Ethical Committee Information Declaration)

Tarafımızca yapılan bu bilimsel araştırmada etik kurul kararı gerektirecek herhangi bir faaliyet/çalışma bulunmamaktadır (*In this scientific research conducted by us, there is no activity/study that would require an ethical committee decision*).

Kaynakça

- Acar, H. & Karaağaç, Y. (2020). Siyasal şiddet, terör ve terörizm kavramları. H. Acar & S. Yenil (Ed.), *Siyasal Şiddet ve Radikalleşme Bağlamında Terör Örgütleri* (ss. 1-20) içinde. Nobel Yayınları.
- Adalet Bakanlığı. (2025). *Şiddet nedir?* https://evicisiddet.adalet.gov.tr/SIDDET_NEDIR.html
- Akar, M. (2024). *Cihad kavramı ve cihadın çeşitleri* <https://www2.diyanet.gov.tr/DinHizmetleriGenelMudurlugu/VaazProjeleri/Cihad>
- Akbulut, A. (2020). *Sahabe dönemi iktidar kavgası: Alevi Sünni ayrışmasının arka planı*. Otto Yayınları.
- Arpacı, I. (2018). Terörizm ve cihad üzerine kavramsal bir mukayese. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(34), 263-294.
- Artokça, İ. (2013). El Şebab terör örgütü Somali. *Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi*. https://tasam.org/files/pdf/raporlar/es_sebab_teror_orgutu_somali.pdf_e784c91b-a31b-4e21-9b3b-fba40569967e.pdf
- Ateş, A. (2002). *Kuran'a göre dinde zorlama ve şiddet sorunu*. Beyan Yayınları.
- Baharççek, A. & Yıldırım, U. T. (2021). Irak ve Şam İslam Devleti'nin (İŞİD) terör saldırıları üzerine bir analiz. 20. *Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu*, Malatya.
- Birdoğan, N. (2013). *Alevilik: Anadolu'nun gizli kültürü*. Kaynak Yayınları.
- Bodur, H. E. (2005). Dini motifli terör fenomeni ve İslam'ın siyasal istismarı. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 65-88.
- Bozkurt, B. (2018). *Nijerya'da terörizm boko haram terör örgütü*. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Türkiye.
- Bulut, A. (2017). Din ve şiddet. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 1-11.
- Cambridge Dictionary. (2025). <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english-turkish/violence>
- Chiabotti, F. (2024). Qu'est-Ce que le sunnisme ? *Institut Du Monde Arabe*, <https://vous-avez-dit-arabe.webdoc.imarabe.org/religion/sunnisme-chiisme-et-soufisme/qu-est-ce-que-le-sunnisme>
- Çaylak, A. (2015). İslam'da siyasi akıl ve düşüncenin oluşumu. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 11(43), 15-71.
- Çınar, H. Y. (2024). Küresel ve yerel dinamikler ekseninde boko haram terör örgütü. *URAD*, <https://urad.org.tr/tr/bolgeler/kuresel-ve-yerel-dinamikler-ekseninde-boko-haram-teror-orgutu>
- Demir, Y. H. (2014). Sünnilik nedir? Sünniler kimdir?. 21. *Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*, <https://21yyte.org/teostrateji-arastirmalari-merkezi/sunnilik-nedir-sunniler-kimdir/7705>
- Dursun, Y. (2011). Şiddetin izini sürmek: Şiddet nedir?. *FLSF Felsefe Ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 1-18.
- Dülber, H. (2018). Şiddetin karşısında Hz. Peygamber. *Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(6), 264-285.
- Erşahin, S. (2017). İslam tarihini anlama kılavuzu. Otto Yayınları.
- Fidan, O. (2024). Siyasal şiddet. *Sivil Siyaset Hareketi*. <https://sivilsiyasethareketi.com/Makale-siyasal-siddet-3055.html>
- Gömbeyaz, K. & Dündar, M. M. (2020). İslâm mezhepleri tarihi'ne giriş. Nobel Yayınları.
- Gündüz, Ş. (2016). Din ve şiddet paradoksu, *Milel ve Nihal*, 13(2), 8-31.
- Held, V. (1997). The media and political violence. *The Journal of Ethics*, 1(2), 187-202.
- İbrahim, A. A. (2020). *Eş-Şebab örgütünün teşekkülü, ideolojik yapılanması ve faaliyetleri*. Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Türkiye.
- Joly, V. (2023). Daesh: origine et histoire de cette organisation terroriste née en Irak. *La Croix*, <https://www.la-croix.com/international/daesh-origine-histoire-date-organisation-attentat-terroriste-attaque-daech-2023-12-04-1201293288>
- Kaşıkçı, T. & Bülbül, G. D. (2022). Selefi-Cihadi örgütlerin karşılaştırmalı analizi: El-Kaide ve İŞİD örneği. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 9(2), 89-134.
- Khan, N. (2017). Bitmeyen problem: İslam ve şiddet suçlaması. *Yaqeen Institute For Islamic Research*, <https://yaqeeninstitute.org/read/paper/bitmeyen-problem-islam-ve-siddet-suclamasi>
- Khan, S. M. (2019). Islam. *World History Encyclopedia*, <https://www.worldhistory.org/islam/>

Köse, S. (2007). Cihad şiddete referans olabilir mi? *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 9, 37-70.

Kubat, M. (2019). *Yaşayan İslam mezhepleri*. İnönü Üniversitesi Yayınları.

Kutup, S. (2011). *Yoldaki işaretler*. (Çev.) A. Keskinsoy. Pınar Yayıncılık.

Larousse Dictionnaire Francais. (2025). <https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/violence/82071>

Lexpress. (2020). Daech, le groupe état Islamique. *Lexpress*, https://www.lexpress.fr/monde/proche-moyen-orient/les-djihadistes-de-l-etat-islamique-ei-menace-au-moyen-orient_1562607.html

Maher, S. (2016). *Salafi-Jihadism: The history of an idea*. Oxford University Press.

Michaud, Y. (2018). *La violence*. University Presses of France

Omar, R. (2004). İslam ve şiddet. *Dini Araştırmalar*, 7(20), 355-360

Önal, B. (2023). Terrorism in Africa: Boko Haram terrorist organization and women terrorists. *Journal Of Terrorism And Radicalization Studies*, 2(2), 353-386.

Öz, M. (2021). *Başlangıçtan günümüze İslam mezhepleri tarihi*. Ensar Neşriyat.

Özdemir, Ö. (2020). Radikalleşme ve El Şebab'ın eleman temini için cihat çağrısı. *Terörizm ve Radikalleşme İle Mücadele Araştırma Merkezi*. <https://www.teram.org/Icerik/radikallesme-ve-el-sebab-in-eleman-temini-icin-cihat-cagrisi-104>

Öztürk, S. (2019). Küresel terör örgütü El-Kaide'nin gelişimi ve ön plana çıkan liderleri bağlamında "cihad" anlayışının geçirdiği değişimler. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 6(2), 167-196.

Öztürk, S. (2021). El Kaide Terör Örgütü. G. Sönmez (Ed.), *Türkiye'nin Terörle Mücadelesi: Kavramlar, Örgütler ve Aktörler içinde* (ss. 241-264), TASAV.

Ruggiero, V. (2006). *Understanding political violence*. Open University Press.

Şen, Y. F. (2018). Şiddet, siyasal şiddet ve terör. S. Z. Haklı (Ed.) *Radikalleşme Şiddet ve Terörizm içinde* (ss. 24-55). Polis Akademisi Yayınları.

Şöhret, M. (2021). Siyasal terörizm ve dinin araçsallaştırılması. *Karadeniz Araştırmaları*, 18(71), 515-534.

Taşdelen, V. (2006). Şiddet kültürü ve eğitim. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, 76, 12-21.

Türer, C. (2015). Şiddetin neliği ve kavramsal çerçevesi. B. Erul (Ed.) *Şiddet Karşısında İslam içinde* (ss. 13-26). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (2025). <https://sozluk.gov.tr/>

Ünsal, A. (1996). *Genişletilmiş bir şiddet tipolojisi*. Yapı Kredi Yayınları.

Weisbrod, B. (2002). La violence fondamentaliste: Violence politique et religion politique dans le conflit moderne. *Revue internationale des sciences sociales*, 174(4), 551-560.

Yayla, M., & Yahaya, A. (2023). Boko haram and terrorism in Nigeria: Reflections on the origins, impact and government response. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 6(2), 106-121.

Yılmaz, H. (2019). *Din eğitim ve sosyal barış*. Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.

Yılmaz, Y. (2013). Cihat kavramı ve Hz. Peygamberin (sav) Mekke ile Medine'deki uygulamaları. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 22, 285-387.